

JUVENILIA X.
DEBRECENI BÖLCSÉSZ DIÁKKÖRÖSÖK ANTOLÓGIÁJA

Juvenilia X.

Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája

Szerkesztő

Dobi Edit

Printart-Press Kft.
Debrecen, 2023

A kiadvány megjelenését támogatták:

© 2023 Printart-Press Kft.

Felelős kiadó: Szabó Balázs, ügyvezető

Nyomdai munkálatok: Printart-Press Kft., Debrecen

ISSN 1788-6848

Tartalom

DOBI EDIT	
Előszó	7
BANKUS TIBOR JÁNOS	
Oroszország politikai keretezése a Fidesz kommunikációjában 2010–2022 .	9
BIRÓ BARBARA	
A Step by Step-et választó pedagógusok motivációi	24
BIRÓ-VASAS BRIGITTA	
Névrendszertani különbségek modern kori névkorpuszok alapján	41
FELFÖLDI TAMÁS	
Spanyolország Afrika-politikája a 21. században	64
GÁNYI ISTVÁN	
A közművelődés és a köznevelés együttműködésének lehetőségei a nonformális tanulásban a Püspökladányi járásban	78
HOTVÁTH ANNAMÁRIA	
Egy lépéssel közelebb a Pygmalion-hatáshoz a pedagógiai kereteken belül A Tanítsunk Magyarorszáért Mentorprogram mentoráltjainak percepciói nem mentorált társaikhoz képest	93
LENGYEL ÁDÁM	
Szovjet geopolitika és terjeszkedési kísérletek 1945 után	111
NAGY GÁBOR	
Katonapolitika és helyi politika: Kiskunhalas 1956-ban	126
NAGY NOÉMI	
Környezeti nevelésben részt vevők motivációja Hortobágyra látogatók körében végzett vizsgálat eredményei	140
PAPP HUNOR	
Egy álom építőkövei A Tanítsunk Magyarorszáért mentorprogram hatása az alacsony státusú diákok tanulmányi aspirációira, mobilitási törekvéseikre	148
PETNEHÁZI ERZSÉBET	
„Soha meg nem virrad!” Nőreprezentáció Petelei István novelláiban	170
SZEKANECZ VERA ANNA	
A teljesítménymotiváció vizsgálata sportágspecifikus feladatok tükrében	184
SZILÁGYI TIBOR	
Káromkodáskultúra és nyelvi agresszió a kora újkori Magyarországon	202

TALLÁROM RÉKA	
Magyar szakos egyetemi hallgatók nyelvi előítéletességének vizsgálata	
Az egyetemi képzés hatásának elemzése	218
TÍMÁR CSENGE MÁRIA	
Velencei–magyar diplomáciai kapcsolatok Girolamo Priuli	
1494 és 1500 között keletkezett naplófejegyzéseinek tükrében	233
TÖRZSÖK RÉKA	
„Ami itt történik veled, az <i>örökre szól</i> ”	
Eszkatológia és testi létezés az 1984-ben	251
URBÁN ÉVA	
“There’s something about him that feels like family”	
(Re)interpretations of Family in Tommy Orange’s <i>There There</i>	259
A szerzőkről	273

Előszó

A *Juvenilia – Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája* – című sorozat jelen kötete a XXXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián díjazottak közül annak a 17 hallgatónak a tanulmányát közli, akik élve a publikálás lehetőségével, a konferencián való megmérettetést követően tovább finomították az értékelésre benyújtott munkájukat.

Idén a Bölcsészettudományi Karnak 96 hallgatója döntött úgy, hogy részt vesz az OTDK-n, közülük 41 hallgató munkáját és eredményeit ismerték el valamilyen helyezéssel vagy különdíjjal.

A Humán Tudományi Szekcióban a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karáról 36 hallgató ismertette kutatását, közülük öten első, négyen második, hárman harmadik helyezést értek el. Ebben a szekcióban egy hallgató kapott különdíjat.

A Társadalomtudományi Szekcióban 22 debreceni egyetemi hallgató prezentálta kutatását és eredményeit: egy hallgató második helyen végzett, ketten harmadik helyezettek lettek. Ebben a szekcióban öt hallgatónk jutalmazták különdíjjal.

A Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekcióban 26 hallgatónk nyújtott be dolgozatot. Ketten első, öten második helyezést értek el, egy hallgató harmadik lett, ketten nyertek különdíjat.

A Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekcióban nyolc hallgató adott be dolgozatot. Szép eredmények születtek. Hárman első, ketten második helyezést értek el. Egy hallgató harmadik helyezett lett. Két különdíj is született.

A Had- és Rendészettudományi Szekcióban 2 dolgozatot nyújtottak be. Az egyik második helyezett, a másik pedig különdíjas lett.

A *Juvenilia* sorozat kiadványai képet adnak a fiatal bölcsészek érdeklődési területeiről, szemléletéről, értékítéletéről.

A sorozat jelen kötete – a korábbiakhoz hasonlóan – a tudományos gondolkodás témaköreinek igen színes palettáját mutatja meg. A hallgatók témaválasztása jól tükrözi társadalmi és szociális érzékenységüket, nyitottságukat a jelenkor kulturális, politikai történéseivel, a 21. század társadalmi folyamataival, illetve ezek pszichológiai hatásaival kapcsolatban. A bölcsészhallgatók közül többen irodalmi témában mélyültek el, körüljárták egy-egy szerző életművének számukra érdekes mozzanatait és motívumait, rendkívül sokrétű és értékes – nemritkán filozófiai vonatkozású, globális értékrendet kifejező – gondolatokat fogalmazva meg. A nyelvtudományi kutatásokat a kötetben ezúttal elsősorban szociolingvisztikai megközelítések képviselik, és megjelenik a nyelvhasználat történeti vizsgálata is.

A dolgozatok szakmai és nyelvi ellenőrzésében, fejlesztésében a témavezetők támogatták a hallgatókat. A tanulmányok köteté szerkesztése során a dolgozatok tipográfiai egységesítésére, valamint a nyelvhelyesség lektorálására, a helyesírás korrekciójára került sor.

A szövegek megformálásában való elmélyülés a szerkesztő számára lehetőséget kínál arra, hogy – ha nem is általánosítható, de mindenképpen mérvadó – benyomást szerezzen a fiatal szerzők nyelvhasználatáról és a stílus kidolgozottságáról. Feltevéseink, érveléseink logikus, következetes nyelvi megformálása rendkívül összetett működést, nagy odafigyelést kíván, ami folyamatosan fejlesztendő, ha a cél a tudományos dírkurzusba való eredményes bekapcsolódás. Ehhez a nyelvvel és a szövegekkel való tudatos és gondos foglalkozásra van szükség. Erre biztatom a kutatást végző hallgatókat annak érdekében, hogy a tudományos eszmecserék számára egyértelműen, logikusan megfogalmazott, jól követhető gondolatmeneteket kínálhassanak.

A tanulmányok szerzői nagy elismerést érdemelnek a kutatómunkában és a dolgozatok megírásában nyújtott teljesítményükért, a témavezetők pedig minden támogatásért, amivel segítették hallgatóik törekvéseit. A kötet szerzőinek további szép sikereket kívánok a tanulásban és a kutatómunkában egyaránt.

Dobi Edit

Oroszország politikai keretezése a Fidesz kommunikációjában 2010–2022

1. Bevezetés

Érdekes megfigyelni, hogy a jelenlegi kormánypárt magatartása és kommunikációja az orosz-ukrán háború, illetve ezzel összefüggésben Oroszország kapcsán mennyire elüt az egyéb európai és „nyugati” mintáktól. Példaként fel lehet hozni akár, hogy a Fidesz képviselői nem szavazták meg az Európai Parlamentben az Oroszországot terrorizmust támogató államnak minősítő határozatot (szabadeuropa.hu, 2022). Ugyanakkor korábban is volt arra példa, hogy a Fidesz, még a Néppárt tagjaként sem szavazott meg bizonyos Oroszország elleni szankciókat (politicalcapital.hu, 2020). Egyes elemzések pedig egészen Putyin trójai falovát látják Orbán Viktorban és a jelenlegi kormányban (Coakley 2022). Az viszont, hogy ez nem volt éppen mindig így, szinte közhelyszámba megy. Nézzük csak meg, hogy Orbán Viktor még Nagy Imre újratemetésén orosz megszállásról, az orosz birodalom feltétlen szolgálatáról, szolgáiról és az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről beszél (mandiner.hu, 2009). Ezek alapján szinte kiált a kérdés, hogyan változhatott a negatívum pozitívummá?

A fő tézisem úgy foglалható össze, hogy a Fidesz politikai kommunikációjában Oroszország hosszú ideig mint keretezett szerepel, azaz bizonyos más témák által, ezeken keresztül van értelmezve, bemutatva. Majd pedig, ugyan nem tűnik el teljesen a keretezettség, de Oroszország az elbeszélések többségében keretezővé válik, vagy legalábbis markánsan megjelenik akként, azaz a legtöbb esetben az Oroszországhoz való viszony fényében bizonyos események újraértelmeződnek. Mindez pedig erősen összekapcsolódik Oroszországnak a morálisan „jó” pozíciójába való helyezésével. Semmiképpen nem kívánok filozófiai fejtegetésbe kezdeni, hanem csak arra térek ki, hogy a dolgozatomban ez alapvetően mit jelent. A politikára meglehetősen jellemző, hogy szereti a különböző kérdéseket durván leegyszerűsíteni és binárisnak, azaz igennek vagy nemnek beállítani őket. Nemcsak hazai viszonylatban, de bárhol találhatunk erre példát: Fidesz – nem Fidesz, demokrata – republikánus, jobboldal – baloldal. A különböző politikai kérdések általában ennél sokkal összetettebbek és bonyolultabbak. Részben az egyszerűsítésnek a folyamánként sokszor a különböző politikai aktorok a szembenálló felet igyekeznek hitelteleníteni vagy démonizálni. Például úgy állítják be az adott kérdést – sokszor egyébként a keretezést is felhasználva –, hogy mindenképpen a saját oldaluknak van igaza, a másik fél jobb esetben csak téved vagy hibás, rosszabb esetben pedig

a megtestesült ízig-vérig gonosz, aki csak azon van, hogy keresztbe tegyen és ártson. A dolgozatomban a morális „jó” alapvetően ezen a tengelyen, a „saját oldal” póluson való elhelyezést jelenti.

Fontos kiemelni az időbeli tagolás kapcsán, hogy nincsenek jelen éles cezúrák és markáns válaszvonalak a különböző elbeszélésekben, mindazonáltal a vizsgált időszak mégis jól megkülönböztethető elemekre, alrészekre osztható. Leginkább úgy lehetne mindezt vázolni, hogy van egy hozzávetőleges időintervallum, ami előtt Oroszország keretezett, majd ezt követően markánsan megjelenik keretezőként. Ugyanakkor a keretezett időszak is két részre osztható, az első elbeszéléseit főként negatív keretezettség jellemzi, míg a második átmenetinek nevezhető. Abban az értelmében, hogy már többségében nem negatívak az elbeszélések, egyre inkább új, semleges vagy egyenesen pozitív szemléletű elbeszélések jelennek meg. Ugyanakkor fontos, hogy itt a pozitívak messze túlnyomó többségükben nem ábrázolják még Oroszországot morális „jóként”. Viszont mihelyst ez utóbbi megtörténik, onnantól kezdve Oroszország keretezővé is válik. Nem feltétlenül azonnal, de ott, ahol Oroszország tartósan morálisan „jóként” van ábrázolva, nagy valószínűség szerint előbb vagy utóbb, kisebb vagy nagyobb mértékben keretezővé is fog válni.

Mindezt szükséges kiegészíteni azzal, hogy kifejezetten rétegeltnek mondható az Oroszországgal kapcsolatos kommunikáció, vagyis sok esetben mást mondanak a meghatározó politikai tisztségeket viselők, és megint mást a különböző Fidesz-hez köthető médiumok. Lényegében az előbbi mindig visszafogottabb. A különböző médiumok is nagy eltéréseket mutatnak abban, hogy milyenek a főbb elbeszélések, és az újak mikortól is jelennek meg.

A vizsgálódást alapvetően 2010-től az orosz-ukrán háború kitöréséig folytattam. Egyrészt a tézisémet alátámasztására nem szükséges a teljes, akár 1989-től napjainkig tartó folyamatot részletekbe menően vizsgálni. Másrészt pedig bármilyen párt esetében mindig sokkal fontosabb azt áttekinteni, hogy mit tesz és mond, amikor kormányon van, semmint ellenzékben. A vége pedig azért a háború kitörése, mert ez bizonyos tekintetben több változást is hoz. Nem abban az értelemben, hogy egyes aspektusok radikálisan átalakulnának, hanem inkább úgy érve, hogy bizonyos, korábban is jelen lévő tendenciák jobban előtérbe kerülnek, látványossá válnak. Viszont egy fontos kiegészítést még mindenképpen tennem kell: 2010 előttre röviden kitekintek, mert bizonyos mintázatok az elbeszélésekben leginkább így rajzolódnak ki jól, így adnak teljes képet, valamint így lesz igazán látható, hogy a fentebb említett átmeneti időszak mégis mihez képest is átmeneti.

Röviden mindenképpen érdemes tisztázni, mit jelent a politikai keretezés. Kezdjük talán az Oxford Research Encyclopedias leírásával (Oxley 2020). Parafrazálva, a politikai keretezésnek két nagy csoportja van, az egyik a hangsúlyozó vagy kiemelő – *emphasis frames* –, a másik pedig az egyenértékesítő, vagyis az *equivalence frames*. Az előbbi egy adott politikai esemény bizonyos aspektusait,

jellemzőit kiemeli, míg másokat tulajdonképpen figyelmen kívül hagy. Vagyis, mondhatni, valahogyan értelmez egy politikai eseményt, és ez alapján sugallja, hogyan értjük, mit gondolkodjunk róla.

Dennis Chong és James N. Druckman (2007: 104) egyik keretezésmérettel foglalkozó írásában a keretezés hatásáról – *framing effect* – azt írja, hogy akkor beszélhetünk erről, amikor egy politikai kérdés bemutatásában gyakran egy kis változtatás hatására a vele kapcsolatos vélemény jelentősen megváltozik. A keretezés lényegében az a folyamat, amikor az emberek egy adott politikai kérdésről saját értelmezést alakítanak ki, vagy pedig a meglévőt megváltoztatják.

Fontos ugyanakkor látni, hogy a keretezés során egyéb tényezők is hatnak. Ilyen például az információ forrásának megbízhatósága, szavahihetősége a befogadó szempontjából; vagy az, hogy a sikeres politikai keretezés az egyén fejében már előzetesen meglévő gondolati elemeken, emlékeken keresztül hat, ezeket lényegében aktiválja (Febriliani et al. 2015).

2. Oroszország a Fidesz elbeszéléseiben 2015 előtt

Elsőként mindenképpen szükséges kitérni arra, hogy a vizsgált időintervallum egy átmenetinek nevezhető időszakokkal kezdődik, ha ebben mélyebben nem is mélyedünk el. Indítsuk a gondolatsorunkat ott, hogy kijelölünk egy – mondhatni – viszonyítási időszakot, amely előtt inkább negatívnak mondhatók az Oroszországgal kapcsolatos elbeszélések, míg utána, ha nem is feltétlenül pozitívnak, de semmiképpen sem többségében negatívnak.

Nézzük meg, hogy Orbán Viktor az oroszokkal kapcsolatos viszonyáról mit is mond, mégiscsak ő számít a Fidesz messze legmeghatározóbb politikusának. Az ő elmondása szerint a viszony 2008-ban változott meg az elmaradt grúz és ukrán NATO-bővítés miatt (vö. Telex.hu, YouTube-csatorna, 2022). Ezek szerint 2008 elején (24.hu, 2008) egyfajta fordulat történt? Ez ebben a formában nem igaz. Természetesen a személyes, belső fordulat lehetőségét nem lehet kizárni, erre nincs rálátásunk. Viszont az biztos, hogy Orbán Viktor még ugyanazon év augusztusának orosz–grúz háborúja kapcsán nagyon éles kritikát fogalmaz meg Oroszországgal szemben (vö. 444.hu, YouTube-csatorna, 2014), és 2009 elején is igencsak negatív hangvételben beszél az oroszokról (magyarnemzet.hu, 2009.01.21.). Ha pedig nemcsak Orbán Viktort, hanem a különböző fideszes aktorokat (hirado.hu 2010) és médiumokat (Rajcsányi 2011) nézzük, akkor az látható, hogy 2008 után azért találunk még negatív hangvételű megnyilvánulásokat.

Ugyanakkor az is igaz, hogy 2009 végén Orbán Viktor az akkori, Putyinnal való találkozója kapcsán már az oroszokkal való viszony rendezéséről beszél (origo.hu, 2009). Vagyis összességében, ha viszonyítási időszakot – vagy viszonyítási pontot – akarunk kijelölni, ezt talán leginkább 2008 és 2009 környékére

lehetne tenni, azzal a nagyon fontos megkötéssel, hogy 2009 után se tűnnek el teljesen a negatív megnyilvánulások.

Tehát Oroszország a 2008–2009 előtti időszakban más elbeszélések által van keretelve, értelmezve, amelyeknek ekkor elsődlegesen negatív szereplője. Többféle elbeszélés által is lehet keretezett Oroszország, viszont kettő nagyon jellemzőt mindenképpen ki kell emelni. Az első és talán a legjellemzőbb, az MSZP–SZDSZ-kormány, illetve Gyurcsány Ferencnek vagy egyéb politikai ellenfeleknek a kritikája. Mindez több ügy kapcsán is előjön, például a gázellátás (magyarnemzet.hu, 2009.01.03.), Nabucco (Keresztes 2007) vagy a Gyurcsány–Putyin-találkozók 2006-ban (uő. 2006) vagy 2007-ben (magyarnemzet.hu, 2007). De példaként lehet említeni Ferihegy ügyét is (uo. 2005). Valamint azt is fontos látni, hogy ez a fajta elbeszélés nagyon-nagyon sokáig előkerül, például a Nabucco egyfajta utózóngéjeként 2010-ben (Lovas 2010).

Az elbeszélések másik csoportja 1956-hoz és az 1989 előtti rendszerhez kapcsolódik. Ezek esetében nemegyszer egyfajta kontinuitást igyekeznek hangsúlyozni az MSZP–SZDSZ-kormány, ennek tagjai és 1956 leverői (index.hu, 2007), illetve az 1989 előtti rendszer működtetői között (Political Capital, 2005). Az előző elbeszéléstípushoz hasonlóan ez is elő-előkerül a negatívnak mondható időszak után is (gondola.hu, 2011).

Mindezek után vessünk egy pillantást az átmeneti időszakra, miért is nevezhető átmenetinek? Részben arról van szó, hogy megszűnik a negatív keretezettségnek a dominanciája, de ezen felül teljesen új elbeszélések is megjelennek, amelyek összességében vagy semlegesnek, vagy pozitívnak mondhatók. Viszont a pozitív elbeszélések kapcsán sem lehet még semmiképpen Oroszországnak a morálisan „jó” pozícióba emeléséről beszélni. Vagyis az átmeneti időszak az ezt megelőző és az ezt követő időszakhoz képest is komoly eltéréseket mutat, bizonyos hasonlóságok megléte mellett. De lássuk, hogy mik, illetve milyenek is a főbb elbeszélések.

Kezdjük talán azzal, hogy az egyik meglehetősen új elbeszélés az oroszokkal való viszony, a főként pragmatikus alapokon történő rendezését hangsúlyozza. Némileg sarkítva a jelenséget, ennek megjelenésével kezdődik el tulajdonképpen az átmeneti időszak. Példaként fel lehet hozni a korábban is említett 2009-es Orbán–Putyin-találkozót. De ugyanennek az évnek az elején Németh Zsolt (2009) is, aki ekkor az Országgyűlés Külügyi és Határon túli Magyarok Bizottságának elnöke, valami egészen hasonlóról ír. Persze, ez a pragmatizmus elsődlegesen gazdasági megfontolásokat takar, így ez a fajta elbeszélés lényegében a viszony rendezésével párhuzamosan már megjelenik, jóval megelőzve a keleti nyitást is (hvg.hu, 2009). Ugyanakkor, ha a gazdasági előnyökről szóló elbeszéléseket nézzük, ez többféleképpen is szóba jöhet, sokszor egyébként valóban nagymértékben összekapcsolódva a keleti nyitással (hirado.hu, 2013.05.14.), ennek kulcsországaként ábrázolva Oroszországot (uo. 2013.02.28.). De példaként fel lehet hozni még a különböző külügyminiszeri utazásokat (hirado.hu, 2011) vagy találkozókat (ui.

2013.01.25.), valamint az Oroszországot a magyar agrárium számára nagy felvevőpiacként ábrázoló elbeszéléseket (magyarnemzet.hu, 2013). Illetve, ha a gazdasági lehetőségekről – mint Oroszországot keretezőről – van szó, ennek mindenképpen ki kell emelni még legalább két aspektusát, amelyek nagymértékben összefüggnek. A gázellátás esetében többek között a korábbi, Nabucco szemben Déli Áramlat ügye folytatását lehet látni (Stier, 2010). Viszont nagyon fontos, hogy itt a Fidesz pozíciója megváltozott, és immár inkább a Déli Áramlatot támogatja (MD, 2013), ebből a megváltozott pozícióból pedig újraértelmezi az egész kérdést, így ebben Oroszország szerepe és helye is megváltozik (-ha, 2012). A paksi bővítés esetében szintén a gazdasági előnyök elbeszélése keretezi alapvetően Oroszországot, akár az általuk nyújtott hitel kapcsán (hirado.hu, 2014.03.26.), vagy, mondjuk, közvetetten, a paksi bővítés következtében az olcsóbb áram lehetősége (uo., 2014.02.24.), valamint a beruházás más alternatívákhoz képesti olcsósága kapcsán (GB, 2013). Illetve az energiabiztonság is előtérbe kerül a paksi bővítéssel kapcsolatban (hirado.hu, 2014.04.01.). Ilyen értelemben pedig ez az elbeszélés lényegében úgy is keretezi Oroszországot, akivel nem csak jó, hanem szükséges is az együttműködés (magyarhirlap.hu, 2014).

A második nagyobb elbeszéléscsoport, amit megemlítek, elég sok esetben összekapcsolódik az „Oroszországgal szükségszerű együttműködni” témájú elbeszélésekkel. A téma lényegét tekintve Oroszország nagyhatalmi státuszának, politikai (TK, 2014), gazdasági vagy akár katonai (MD, 2014) erejének kiemelése, sőt egyenesen megemlése, vagyis tulajdonképpen itt megkerülhetetlen tényezőként van keretezve, értelmezve (magyarhirlap.hu, 2015.11.30.). Sokszor vagy mint az Egyesült Államokkal, vagy mint az Európai Unióval szembenálló fél. Tulajdonképpen – mint a mérleg másik nyelve – azokkal az országokkal, politikai szervezetekkel, szereplőkkel szemben, akikkel a magyar kormánynak is konfliktusa van.

Az újonnan megjelenő, pozitívnak mondható elbeszélések legfontosabb részét a fentebb említettek teszik ki, vagy legalábbis ezekhez gyakorlatilag mindig valamilyen módon kapcsolódnak. Nézzük meg ezután, hogy mit is lehet érteni a *negatív* és a *semleges* alatt. A negatívak alapvetően a negatívan keretezett időszakból fennmaradt elbeszélések. Egyértelműen kevesebbszer fordulnak elő az átmenetinek nevezhető időszakban, ahogy haladunk előre időben, de azért akad példa rá itt-ott mind politikusi megnyilvánulások terén (origo.hu, 2014), mind pedig a cikkek között (Megyeri 2015).

Ami a semlegeseket illeti, valójában nem is igazán tekinthetők egységesnek, legalábbis abban az értelemben nem, hogy itt nem arról van szó, hogy ezek valamiféle jól megfogható történet részeként ábrázolnák Oroszországot. Ugyanakkor valahogyan mégis értelmezik, vagy az értelmezésekhez hozzátesznek, kiegészítik őket. Illetve bizonyos aspektusokat kiemelnek, már csak azáltal is, hogy beszámolnak bizonyos hírekről, míg másokról nem. Példaként fel lehet hozni akár a volgográdi merényletet (PR, 2013), vagy ezzel kapcsolatban Putyin reakciójának ábrázol-

lását (TK, 2013). Vagy azt az esetet is, amikor török harci gépek lóttak le egy orosz bombázót (magyarhirlap.hu, 2015.11.24.).

Illetve van még egy fontos típus, amit nem lehet igazán a fenti három kategória egyikébe sem sorolni, mert nemcsak médiumonként, de gyakorlatilag cikkenként változik, hogy hogyan is értelmezzük ebben Oroszországot. Ez pedig a Krím 2014-es orosz annektálása, valamint az ehhez kapcsolódó orosz-ukrán – akkor még nem teljesen nyílt háború, „csak” – konfliktus. Rendkívül sokfélék és szerteágazóak az ehhez kapcsolódó elbeszélések. Van, amelyik bajban lévő Oroszországról ír (Havasi 2014), van, amelyik arról, hogy „*Putyin nincs egyszerű helyzetben*” (Stier 2014). De van példa arra is, hogy ezt az egész ügyet igyekeznek a Jobbikkal összefüggésbe hozni, illetve felhasználni ellene (magyarnemzet.hu, 2014). Ezzel párhuzamosan pedig olyan szöveget is láthatunk, miszerint „*az atlantista-cionista világbirodalom*” távolította el a Janukovics-féle vezetést (Ágoston 2014).

3. Oroszország a Fidesz elbeszéléseiben 2015 után

Mindezek után térjünk is rá a keretező időszakra, és kezdjük vizsgálódásunkat, a keretezett részhez hasonlóan, egy viszonyítási időintervallum – vagy viszonyítási pont – kijelölésével, azaz azzal, hogy hozzávetőlegesen mikortól is beszélhetünk a keretező időszak kezdetéről. Fontos kiemelni itt is, hogy nem lehet éles határokról beszélni, mert, ahogy az előző fejezetben néhány példával igazoltam, nagyon sok különböző elbeszélés halad párhuzamosan, és nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy mikor is „kopott ki” már teljesen egy régi, vagy mikortól jelenik meg minden kétséget kizáróan egy új.

Mindennek fényében a dolgot a második viszonyítási időszakát hozzávetőleg 2015-re tesszük. Azaz ekkortól lehet leginkább megfigyelni, hogy kezdenek egyre nagyobb számban megjelenni azok az elbeszélések, amelyek Oroszországot a morálisan „jó” kategóriájába sorolják. Illetve emellett megjelennek azok is, melyekben Oroszország, illetve a vele való viszony védendő, bizonyos eseményeket ennek fényében értelmeznek vagy újraértelmeznek.

Két érvet fontos még kiemelni amellet, hogy miért leginkább 2015 jelölendő ki a viszonyítási időszak kezdeteként. Az első az, hogy a Political Capital (2022) elemzése 2015-re teszi a Fidesznek a jobboldal egészét uralni szándékozó, valamint a jobboldal és a szélsőjobboldal közötti határ elmosására törekvő retorikájának a kiteljesedését. Ehhez kapcsolódóan pedig a hazai szélsőjobboldalról nem túlzás azt állítani, hogy többségében oroszbarát (Political Capital, 2009). Vagyis a Fidesz fenti törekvésébe elég jól illeszkedik az Oroszországról szóló elbeszélések megváltozása. A második érv pedig, amit kiemelnék, egy kifejezetten jelképes esemény, amely eléggé indikálja, hogy valami változóban van a korábbiakhoz képest. Ez Bayer Zsolt oroszokkal kapcsolatos, mondhatni, pálfordulása. Ha megnézzük Bayer Zsolt fellelhető, korábbi oroszokról szóló írásait, ezek egyértelműen

negatívak. Az egyik 2005 augusztusában (Bayer 2005), a másik 2007 áprilisában (Herczeg 2015), a harmadik pedig ugyanezen év júniusában jelent meg (Bayer 2007).

Bayer Zsolt oroszokkal kapcsolatos fordulata – legalábbis, ami a politikai kommunikációt illeti, mert a belső változásra az ő esetében sincs rálátásunk –, a 2015-ös Orbán–Putyin-találkozó kapcsán történik, amikor is megjelenik a *Levél Vlagyimir Putyinnak* című írása (Bayer 2015). Ebben tulajdonképpen a nemzetet, illetve annak védelmét közös értékként ábrázolja, ezen keresztül pedig többé-kevésbé Putyint és általa Oroszországot a morálisan „jó” pozíciójába helyezi.

A morális elhelyezés mikéntje kapcsán nagyon fontos kiemelni, hogy az esetek egy jelentős részében nem azonnal lesz Oroszország nyíltan morálisan „jó”, hanem például sokszor a morálisan „rossz” kategóriájába sorolt különböző aktorok támadják, kritizálják, és ez áll az előtérben az ábrázolás során. Vagyis kissé sarkítva, a közös ellenfelek, ellenségek vannak kiemelve, előtérbe helyezve. Az ellenzék esetében sokszor ez különböző nyilatkozatok és megnyilvánulások átvételén keresztül történik, valamint mindez nagyon gyakran összekapcsolódik egyfajta ellenzéki Orbán-kritika ábrázolásával is. Meg lehet említeni például a Putyin 2015-ös látogatásával kapcsolatos ellenzéki reakciók bemutatását (hirado.hu, 2015.01.30.) vagy azt, hogy az ellenzék Putyint az ő antidemokratikus volta és az emberi jogok általa történő elnyomása miatt kritizálja (ui., 2015.02.16.). Az ellenzéken túl a Fidesz egyéb politikai ellenfelei is előkerülhetnek ezekben az elbeszélésekben, például Soros György (uo., 2016.10.06.) vagy a „nyugat” (Stier 2016).

A másik jellemző típusa Oroszország morálisan „jó” térbe helyezésének a közös értékek, politikai prioritások előtérbe helyezése. Például vannak olyan cikk, amely, mondhatni, Oroszország vallásosságát mutatja be (hirado.hu, 2015.01.19.), vagy olyat, ahol a moszkvai pátriárka abortuszellenességéről számolnak be (ui., 2015.01.22.). De akár olyat is, ahol Oroszország konzervativizmus melletti kiállását emelik ki (demokrata.hu, 2021), vagy azt, hogy ott a „szexuális rendellenesség” élők nem jogosultak vezetői engedélyre (hirado.hu, 2015.01.09.).

A keretező időszak kapcsán összességében elmondható, hogy a háború kitöréséig alapjaiban új elbeszélések a fentebb említett, Oroszországot a morálisan „jó” terébe helyezőkön kívül nem igazán jelennek meg. Nézzünk néhány példát arra, hogy a korábbi elbeszélések hogyan értelmeződnek újra az oroszok, illetve a velük való viszony védelmében. Kezdjük a negatívan keretezett időszak egyik jelentős elbeszélésével, a Gyurcsány Ferencre vagy más politikai ellenfelekre vonatkozó kritikával. A korábbiakhoz képest a keretező időszakban már olyat is olvashatunk, hogy Gyurcsány eljátszotta Putyin bizalmát, és Orbán Viktor és az oroszok kapcsolata nem kis részben a „szocialista háttérembereknek köszönhetően” alakult rosszul (pestisracok.hu, 2017). Vagyis Putyin és Oroszország immár nem negatív és valahogyan értelmezett szereplő immár, hanem kifejezetten pozitívvá emelkedik, akivel kapcsolatban újraértelmeznék a múltban teljesen másként elmondott

elbeszéléseket. Van olyan példa is, ahol arról számolnak be, hogy Gyurcsány Ferenc szervilizmussal viszonyult Putyinhoz és Oroszországhoz. Vagy arról, hogy az orosz sajtó lesajnáló megjegyzésekkel illette őt (szon.hu, 2021.06.30.).

De találunk más politikai ellenfelekkel kapcsolatos újraértelmezéseket is. Például van, ahol a hazai ellenzéket képmutatónak nevezik, mert Putyinnal és Oroszországgal szemben Európát emlegetnek, holott a cikk állítása szerint „Európa tönkretételén, bevándorlókontinenssé tételén dolgoznak” (hirado.hu, 2019). Részben ide sorolható a háború kitörése után az ellenzék „háborúpártiságának” az ábrázolása is, akár ellenzéki politikusok megnyilvánulásainak közvetítése és azok értelmezése által (demokrata.hu, 2022).

A negatívan keretezett időszaknak a másik jellemző elbeszélése, ahol előkerült Oroszország, 1956. Ennek kapcsán találhatunk olyan példát újraértelmezésre, ahol azt mutatják be, hogy egyes orosz történészek egyértelműen elítélik a magyar szabadságharc eltiprását, vagy azt fejtegetik, hány orosz állhatott át magyar oldalra 1956-ban (Miklós 2016).

De a politikusi megnyilvánulások között is találhatunk példát. A leglátványosabbak ezek közül a háború kitörése utániak. Például az, amikor Schmitt Mária Hruscsovot ukránnak nevezi, illetve kiemeli, hogy az 1956-os forradalmat leverő katonák között ukránok is voltak (hvg.hu, 2022). Vagy az, amikor Orbán Viktor szintén már a háború kitörése után az 1956-os forradalmat és szabadságharcot összekapcsolja és némileg párhuzamba is állítja a tűzszünettel és a béketárgyalással (vö. Magyarország Kormánya YouTube-csatorna, 2022).

Mindezek után nézzük meg, hogy az átmeneti időszak főbb elbeszélései hogyan alakulnak át! A keretező időszakban a gazdasági előnyöket és szükségszerűségeket bemutató elbeszélések ugyanúgy jelen vannak, de ezekben Oroszország már elég jelentős mértékben keretezővé válik. Például Kövér László szerint nem az oroszok használták fegyverként a gázt, hanem tulajdonképpen az Európai Bizottság a szankciókon keresztül (infostart.hu, 2022). Ha az Oroszország nagyhatalmi státuszával, erejével, jelentőségével kapcsolatos elbeszéléseket nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy ezeket továbbra is igyekeznek felnagyítani, bizonyos értelemben és mértékig talán jobban is, mint ezt megelőzően. Például van, hogy Oroszországot katonailag az Egyesült Államokkal egyenrangúnak ábrázolják (origo.hu, 2018). De arra is láthatunk példát, hogy Putyinnak az esetleges NATO-bővítéssel kapcsolatos kritikáját lényegében közvetítik (magyaridok.hu, 2019). Olyan is előfordul, hogy orosz forrásra hivatkozva az orosz haderő magas fokú harci képességeit ábrázolják (szon.hu, 2021.08.10.).

4. Konklúzió

Végezetül összegezve elmondható, hogy dolgozatom fő tézise, miszerint a Fidesz kommunikációjában, elbeszéléseiben Oroszország keretezettből markánsan kerete-

zővé válik, alátámasztható. A Fideszhez köthető különböző médiumokban és politikusi megnyilvánulásokban mindez, valamint a pozitívból negatívvá válás folyamata jól nyomon követhető. Ugyan éles határokról nem lehet beszélni a tagolás során, mégis a különböző időszakok alapvetően jól elkülöníthetők főbb tulajdonságaik alapján.

Dolgozatom azon megállapítása, miszerint a morális térbe helyezésnek fontos szerepe van az Oroszországgal kapcsolatos politikai keretezésben, kifejezetten egybevág a téma tágabb szakirodalmának megállapításaival. Akár elég csak a morál vagy a morális térbe való helyezés és a politikai keretezés kapcsolatát vizsgáló különböző szerzőkre gondolunk. De az is megemlítendő, hogy a politikai keretezés sikerességét nagyban befolyásolja, hogy tud-e az egyén fejében már előzetesen meglévő gondolati elemeken vagy emlékeken keresztül hatni. Vagy ki tud-e emelni olyan tényezőket, megfontolásokat, amelyek illeszkednek az egyén már eleve meglévő attitűdjeihez, értékeihez. Mindennek pedig – úgy gondolom – kifejezetten látványos példája, amikor valamit vagy valakit a korábban is említett saját oldalán lévő póluson helyeznek el.

Irodalomjegyzék

-ha: Érdekes: a Fidesz szerint orosz birodalmi érdekeket szolgál a kormány, hvg.hu, 2012.04.26.

https://hvg.hu/velemenynyuzsog/Erdekes_a_Fidesz_szerint_orosz_birodalmi_er_KTAZTQ (Letöltve: 2023.06.13.)

24.hu: Ki lett a NATO-csúcs vesztese?, 2008.04.04.

https://24.hu/kulfold/2008/04/04/ki_lett_nato_csucs (Letöltve: 2023.06.13.)

Ágoston B.: A KIJEVI PÉLDA, demokrata.hu, 2014.03.05.

<https://demokrata.hu/magyarorszag/a-kijevi-pelda-83635> (Letöltve: 2023.06.13.)

Bayer Zs.: Gyurcsányság, magyarnemzet.hu, 2007.06.21.

<https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2007/06/gyurcsanysag> (Letöltve: 2023.06.13.)

Bayer Zs.: Levél Vlagyimir Putyinnak, magyarhirlap.hu, 2015.02.17.

https://www.magyarhirlap.hu/velemenynyuzsog/Level_Vlagyimir_Putyinnak (Letöltve: 2023.06.13.)

Bayer Zs.: Nyílt levél Gellért Kis Gábornak, magyarnemzet.hu, 2005.08.05.

<https://magyarnemzet.hu/velemenynyuzsog/archivum/2005/08/nyilt-level-gellert-kis-gabornak> (Letöltve: 2023.06.13.)

Chong, D.–Druckman, J. N.: FRAMING THEORY, Annual Review of Political Science, 2007.

<https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054> (Letöltve: 2023.06.13.)

- Coakley, A.: Putin's Trojan Horse Inside the European Union, foreignpolicy.com, 2022.08.03.
<https://foreignpolicy.com/2022/08/03/hungary-orban-russia-conservative-politics> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Febriliani, T.–Chia Pei Shin, C.–Tan Poh Gek, A.–Yan Xiang, N.–Luthfi Bin Kamsani, F.: The Influence of Individuals' Political Orientations on Framing Effects In Political Communication, Nanyang Technological University – Wee Kim Wee School of Communication and Information, academia.edu, 2015.
https://www.academia.edu/12360883/The_Influence_of_Individuals_Political_Orientations_on_Framing_Effects_In_Political_Communication (Letöltve: 2023.06.13.)
- GB: Hatszoros áron épülne szénerőmű Pakshoz képest, magyarnemzet.hu, 2013.11.19.
<https://magyarnemzet.hu/gazdasag-archivum/2013/11/hatszoros-aron-epulne-szeneromu-pakshoz-kepest> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Havasi Zs.: Lángok a szomszédban, süllyednek az oroszok, magyarnemzet.hu, 2014.12.26.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2014/12/langok-a-szomszedban-sullyednek-az-oroszok> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Herczeg M.: Felköpni, majd aláállni: bayerság, 444.hu, 2015.05.17.
<https://444.hu/2015/02/17/felkopni-majd-alaallni-bayersag> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Keresztes L.: Gyurcsány Putyin legfontosabb szövetségese?, magyarnemzet.hu, 2007.05.05.
<https://magyarnemzet.hu/archivum-archivum/2007/05/gyurcsany-putyin-legfontosabb-szovetsege> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Keresztes L.: Lapszemle: Gyurcsány visszahozná az orosz nyelvet, magyarnemzet.hu, 2006.03.01.
<https://magyarnemzet.hu/archivum-archivum/2006/03/lapszemle-gyurcsany-visszahozna-az-orosz-nyelvet> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Lovas I.: A Gyurcsány-rejtély, magyarnemzet.hu, 2010.11.20.
<https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2010/11/a-gyurcsany-rejtely> (Letöltve: 2023.06.13.)
- MD: Hazánk elkötelezett a Déli Áramlat mellett, magyarnemzet.hu, 2013.11.18.
<https://magyarnemzet.hu/gazdasag-archivum/2013/11/hazank-elkotelezett-a-deli-aramlat-mellett> (Letöltve: 2023.06.13.)
- MD: Oroszország fenyegetést lát a NATO-ban és Ukrajnában, magyarnemzet.hu, 2014.12.26.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2014/12/oroszorszag-fenyegetest-lat-a-nato-ban-es-ukrajnaban> (Letöltve: 2023.06.13.)

- Megyeri D.: Megtagadott balos oroszimádat, magyarnemzet.hu, 2015.01.19.
<https://magyarnemzet.hu/velemeney-archivum/2015/01/megtagadott-balos-oroszimadat> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Miklós K.: Orosz történészek álltak ki a magyarok mellett 1956 miatt, pestisracok.hu, 2016.10.19.
<https://pestisracok.hu/orosz-torteneszek-alltak-ki-magyarok-mellet-1956-miatt> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Németh Zs.: Oroszellenes-e a Fidesz?, polgariszemle.hu, 2009.02.05.
<https://polgariszemle.hu/archivum/45-2009-februar-5-evfolyam-1-szam/299-oroszellenes-e-a-fidesz> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Oxley, Z.: Framing and Political Decision Making: An Overview, Oxford Research Encyclopedias, 2020.05.29.
<https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e1250;jsessionid=643E5082BCD8D5AB229DB41D71717950> (Letöltve: 2023.06.13.)
- PR: Véres merénylet Volgográdban, magyarnemzet.hu, 2013.12.29.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2013/12/veres-merenylet-volgogradban> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Political Capital: Nem a fajkeveredéssel érkezett meg Orbán Viktor a szélsőjobbra, 2022.08.04.
https://politicalcapital.hu/hireink.php?article_read=1&article_id=3039 (Letöltve: 2023.06.13.)
- Political Capital: Október 23. – alkalom szüli a kommunistát, 2005.10.24.
https://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=1451 (Letöltve: 2023.06.13.)
- Political Capital: Oroszbarátok a jobbszélen, 2009.12.01.
https://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=2124 (Letöltve: 2023.06.13.)
- Political Capital: Oroszbarátság a sorok között, 2020.10.30.
https://www.politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=2602 (Letöltve: 2023.06.13.)
- Rajcsányi G.: Óceánia vs Eurázsia vs Keletázsia?, mandiner.blog.hu, 2011.11.22.
https://mandiner.blog.hu/2011/11/22/oceania_vs_eurazsia_vs_keletazsia (Letöltve: 2023.06.13.)
- Stier G.: A Gazprom nem tartja vetélytársnak a Nabuccót, magyarnemzet.hu, 2010.12.01.
<https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2010/12/a-gazprom-nem-tartja-vetelytarsnak-a-nabuccot> (Letöltve: 2023.06.13.)
- Stier G.: Ki hamisítja meg a történelmet?, magyarnemzet.hu, 2016.05.10.
<https://magyarnemzet.hu/velemeney-archivum/2016/05/ki-hamisitja-meg-a-tortenelmet> (Letöltve: 2023.06.13.)

- Stier G.: Selyemzsinór Putyinnak, magyarnemzet.hu, 2014.12.16.
<https://magyarnemzet.hu/vezercikk/2014/12/selyemzsinor-putyinnak>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- TK: Putyin hadat üzent a terroristáknak, magyarnemzet.hu, 2013.12.31.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2013/12/putyin-hadat-uzent-a-terroristaknak> (Letöltve: 2023.06.13.)
- TK: Putyin: Kicsoda Obama, hogy ítélkezzen?, magyarnemzet.hu, 2014.05.23.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2014/05/putyin-kicsoda-obama-hogy-itelkezzen> (Letöltve: 2023.06.13.)
- demokrata.hu: Oroszországot az észszerű konzervativizmus fogja vezérelni, 2021.10.21.
<https://demokrata.hu/vilag/putyin-oroszorszagot-az-eszszeru-konzervativizmus-fogja-vezereelni-440684> (Letöltve: 2023.06.13.)
- demokrata.hu: Íme, az ellenzék háborúpárti megnyilvánulásai, 2022.03.27.
<https://demokrata.hu/magyarorszag/ime-az-ellenzek-haboruparti-megnyilvanulasai-510722> (Letöltve: 2023.06.13.)
- gondola.hu: Kövér László október 23-i ünnepi beszéde Sao Paulóban, 2011.10.24.
https://gondola.hu/cikkek/78390-Kover_Laszlo_oktober_23-i_unnepi_beszede_Sao_Pauloban.html (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Fidesz: Elképesztő az ellenzék képmutatása Putyin elnök látogatása kapcsán, 2019.10.30.
<https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2019/10/30/fidesz-elkepeszto-az-ellenzek-kepmutatasa-putyin-elnok-latogatas-a-kapcsan> (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Fidesz: egyre nagyobb Magyarország energiabiztonsága, 2014.04.01.
<https://hirado.hu/2014/04/01/fidesz-egyre-nagyobb-magyarorszag-energiabiztonsaga> (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Fodor: Putyin látogatása nem az ország, hanem Orbán érdeke, 2015.02.16.
<https://hirado.hu/2015/02/16/fodor-putyin-latogatas-a-nem-az-orszag-hanem-orban-erdeke> (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Fotók a helyszínről – A paksi bővítés 13 százalékkal olcsóbb áramot hozhat, 2014.02.24.
<https://hirado.hu/2014/02/24/nemeth-laszlone-a-paksi-bovites-13-szazalekkal-olcsobb-aramot-hozhat> (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Lázár: nyolc évig kiszolgált a magyar kormány az orosz érdekeket, 2010.07.06.
<https://hirado.hu/2010/07/06/lazar-nyolc-evig-kiszolgált-a-magyar-kormany-az-o> (Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: MSZP: Nem időszerű Putyin látogatása, 2015.01.30.
<https://hirado.hu/2015/01/30/mszp-nem-idoszeru-putyin-latogatas-a>
(Letöltve: 2023.06.13.)

- hirado.hu: Martonyi Moszkvába látogat, 2011.02.06.
<https://hirado.hu/2011/02/06/martonyi-moszkvaba-latogat>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Martonyi: Oroszország a keleti nyitás egyik kulcsországa, 2013.02.28.
<https://hirado.hu/2013/02/28/martonyi-oroszorszag-a-keleti-nyitas-egyik-kulcsor>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Megszüntetné az ingyenes abortuszt a pátriárka, 2015.01.22.
<https://hirado.hu/2015/01/22/megszuntetne-az-ingyenes-abortuszt-a-patriarka>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Oroszországban nem vezethetnek autót a „szexuális rendellenességgel” élők, 2015.01.09.
<https://hirado.hu/2015/01/09/oroszorszagban-nem-vezethetnek-autot-a-szexualis-rendellenesseggel-elok>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Soros gyűlöletes bűncselekményekkel vádolja Putyint, 2016.10.06.
[https://hirado.hu/2016/10/06/soros-gyuloletes-buncselekményekkel-vadolja-putyint](https://hirado.hu/2016/10/06/soros-gyuloletes-buncselekmenyekkel-vadolja-putyint)
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Szijjártó: A keleti nyitás a gazdasági fordulat egyik kulcsa, 2013.05.14.
<https://hirado.hu/2013/05/14/szijjarto-a-keleti-nyitas-a-gazdasagi-fordulat-egy>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Szijjártó: Moszkvában szóba kerülnek majd energetikai kérdések is, 2013.01.25.
<https://hirado.hu/2013/01/25/szijjarto-moszkvaban-szoba-kerulnek-majd-energetik>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Több mint másfél millióan merítkeztek meg vízkeresztkor Oroszországban, 2015.01.19.
<https://hirado.hu/2015/01/19/tobb-mint-masfel-millioan-meritkeztek-meg-vizkeresztkor-oroszorszagban>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hirado.hu: Varga: az ország sokat spórol az orosz hitelszerződéssel, 2014.03.26.
<https://hirado.hu/2014/03/26/varga-az-orszag-sokat-sporol-az-orosz-hitelszerzodesselel>
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hvg.hu: Orbán: az oroszok segíteni fognak az energiafüggetlenség elérésében, 2009.11.25.
https://hvg.hu/gazdasag/20091125_orban_orosz_energiafuggetlenseg
(Letöltve: 2023.06.13.)
- hvg.hu: Schmidt Mária visszaszúrt Twitteren a magyar választásba beavatkozó John Cleese-nek, 2022.04.02.
https://hvg.hu/itthon/20220402_Schmidt_Maria_visszaszurtt_Twitteren_a_magyar_valasztasba_beavatkozo_John_Cleesenek
(Letöltve: 2023.06.13.)
- index.hu: 56 nem reformmozgalom, hanem felkelés volt, 2007.10.23.
https://index.hu/belfold/pp07okt23/56_nem_reformmozgalom_hanem_felkeles_volt
(Letöltve: 2023.06.13.)

infostart.hu: Kövér László: nem az oroszok használták fegyverként a gázt, hanem fordítva, 2022.11.06.

<https://infostart.hu/belfold/2022/11/06/kover-laszlo-nem-az-oroszok-hasznaltak-fegyverkent-a-gaszt-hanem-forditva> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarhirlap.hu: Németh Zsolt: Kezelhetetlenek a komoly konfliktusok Moszkva nélkül, 2015.11.30.

https://www.magyarhirlap.hu/belfold/Nemeth_Zsolt_Kezelhetetlenek_a_komoly_konfliktusok_Moszkva_nelkul (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarhirlap.hu: Paks ügyében nincs késés, 2014.11.19.

https://www.magyarhirlap.hu/gazdasag/Paks_ugyeben_nincs_keses (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarhirlap.hu: Török harci gépek lelőttek egy orosz bombázót, 2015.11.24.

https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/Torok_harci_gepek_lelottek_egy_orosz_bombazot (Letöltve: 2023.06.13.)

magyaridok.hu: Putyin: A Balkánon jelentős destabilizáló erő az Egyesült Államok politikája, 2019.06.16.

<https://www.magyaridok.hu/kulfold/putyin-a-balkanon-jelentos-destabilizalero-az-egyesult-allamok-politikaja-3855494> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarnemzet.hu: Fazekas: Magyarország így szerezhet piacot, 2013.10.11.

<https://magyarnemzet.hu/gazdasag-archivum/2013/10/fazekas-magyarorszag-igy-szerezhet-piacot> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarnemzet.hu: Ferihegy-tender: háttéregyeztetések, 2005.11.18.

<https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2005/11/ferihegy-tender-hatteregyeztetesek> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarnemzet.hu: Fidesz: hozzák nyilvánosságra a Gyurcsány–Putyin-paktumot! 2007.03.18.

<https://magyarnemzet.hu/archivum-archivum/2007/03/fidesz-hozzak-nyilvanos-sagra-a-gyurcsany-putyin-paktumot-video> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarnemzet.hu: Orosz ügynök a Jobbikban?, 2014.05.15.

<https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2014/05/orosz-ugynok-a-jobbikban> (Letöltve: 2023.06.13.)

magyarnemzet.hu: Veszélybe kerülhet a hazai gázellátás, 2009.01.03.

<https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2009/01/veszelybe-kerulhet-a-hazai-gazellatas> (Letöltve: 2023.06.13.)

mandiner.hu: Orbán Viktor beszéde Nagy Imre újrateremtésén, 2009.06.16.

https://mandiner.hu/cikk/orban_viktor_beszede_nagy_imre_ujrateremesen (Letöltve: 2023.06.13.)

origo.hu: A szemünk előtt formálódik az új világrend, 2018.11.30.

<https://www.origo.hu/gazdasag/20181128-a-paigeo-az-uj-vilagrendrol-tartott-konferenciat.html> (Letöltve: 2023.06.13.)

origo.hu: Deutsch Tamás: Ruszkik haza!, 2014.03.03.

<https://www.origo.hu/itthon/20140303-deutsch-tamas-ruszkik-haza.html>
(Letöltve: 2023.06.13.)

origo.hu: Orbán Putyinnal találkozott, 2009.11.21.

<https://www.origo.hu/nagyvilag/20091121-diplomacia-orban-viktor-es-vlagyimir-putyin-talalkozott.html> (Letöltve: 2023.06.13.)

pestisracok.hu: Gyurcsány eljátszotta Putyin bizalmát, aki Orbánt azonban komoly partnernek tartja, 2017.02.05.

<https://pestisracok.hu/gyurcsany-eljatszotta-putyin-bizalmat-aki-orbant-azonban-komoly-partnernek-tartja> (Letöltve: 2023.06.13.)

szabadeuropa.hu: Az EP terrorizmust támogató államnak minősítette Oroszországot – a Fidesz képviselői nem szavaztak, 2022.10.23.

<https://www.szabadeuropa.hu/a/az-europai-parlament-terrorizmust-tamogato-allamnak-minositette-oroszorszagot/32145335.html> (Letöltve: 2023.06.13.)

szon.hu: Az oroszoknak a legszörnyűbb fenyegetés, ha felbomlik a társadalom, 2021.08.10.

<https://www.szon.hu/orszag-vilag/2021/08/az-oroszoknak-a-legszornyubb-fenyegetes-ha-felbomlik-a-tarsadalom> (Letöltve: 2023.06.13.)

szon.hu: Gyurcsány korábban hízelgésből azt ígérte, a gyerekei megtanulnak oroszul és kínaiul, 2021.06.30.

<https://www.szon.hu/orszag-vilag/2021/06/gyurcsany-korabban-hizelgesbol-azt-igerte-a-gyerekei-megtanulnak-oroszul-es-kinaiul> (Letöltve: 2023.06.13.)

youtube.com, 444.hu: Orbán: 56 miatt is kötelességünk világosan beszélnünk az orosz agresszióról, 2014.08.01.

<https://www.youtube.com/watch?v=0ndu5mhU1bw> (Letöltve: 2023.06.13.)

youtube.com, Magyarország Kormánya: Orbán Viktor a Kossuth Rádióban (2022. október 14.), 2022.10.14.

<https://www.youtube.com/watch?v=XcUFKZFmj8I> (Letöltve: 2023.06.13.)

youtube.com, Telex.hu: Orbán Viktor elárulta, miért fordult Putyin felé, 2022.04.06.

<https://www.youtube.com/watch?v=oFFLTLAmC0A> (Letöltve: 2023.06.13.)

A Step by Step-et választó pedagógusok motivációi

1. Bevezetés

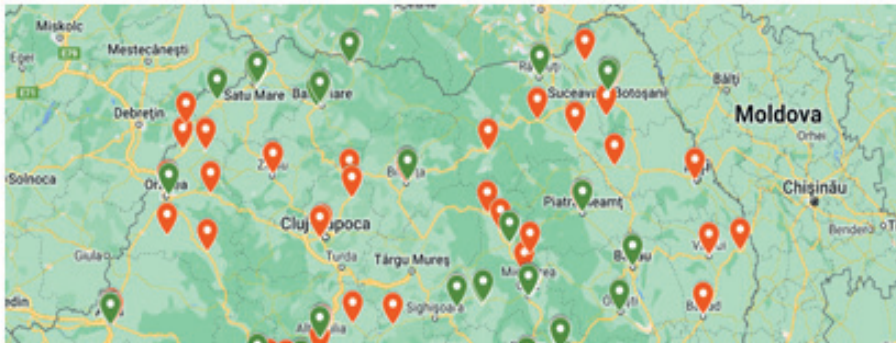
Középiskolában az óvónő- és tanítóképzés¹ elvégzésével lehetőségem nyílt általános iskolákban és óvodákban pedagógiai gyakorlatot folytatni, tanítani, megismerni az oktatás világát. Betekintést nyerhettem abba, hogyan épül fel egy nap az óvodákban, az iskolákban, milyen módszereket lehet alkalmazni egy-egy tantárgy tanításakor vagy a tevékenységek során, hogyan lehet az egyszerű, olykor unalmasnak ható, szürke tananyagot színesebbé varázsolni. A tanítás során elsősorban a tanult módszereket alkalmaztam, de próbáltam mindig egy kis szint, játékot csempészni a munkámba, nyitott voltam az innovációra, szerettem minden alkalommal valami újat kipróbálni az eredményes pedagógiai munka érdekében. Fő célom az volt, hogy én is, de leginkább a gyermek, érezze jól magát az órán, hisz úgy gondolom, az iskola feladata játszva tanítani, sőt nem is csak tanítani. Mindig alternatív megoldással próbáltam a nem éppen izgalmas matematikafeladatokat is elmagyarázni.

A kutatás témájául részben személyes indítatásból választottam egy Romániában népszerű alternatív oktatási forma, a Step by Step (amely Magyarországon Lépésről Lépésre program néven ismert) tudományos igényű vizsgálatát.

A vizsgált módszert amerikai kutatók fejlesztették ki az 1990-es években. Azóta 35 országban alkalmazzák, 220 ezernél is több pedagógus vett részt a Step by Step képzésén, összesen 1,25 millió gyermek (és családjuk) tapasztalhatta meg jellemzőit (Bodoni 2010). A módszer 1994-ben Head Start néven indult el útjára Romániában az Open Society Institute és a Soros Alapítvány kezdeményezésére. 1995-ben vette fel a több országban is ismert és használt Step by Step nevet (Bodoni 2012, Pop–Baciu 2013). A legfrissebb adatok szerint a 2021/2022-es tanévben Romániában 95 településen 530 óvodában és 770 iskolában alkalmazták (Step by Step é. n.).

Az 1. ábrán látható, hogy több olyan térségben (például Székelyföldön, a Partiumban) is alkalmazzák a Step by Step-et, ahol a magyarság, a magyar oktatás jelen van, viszont magyar nyelven kevés forrást, szakirodalmat találtunk a kutatandó témáról. Célunk ezt a hiányt orvosolni.

¹ Nagyváradon működő középiskola, amelynek elvégzésével olyan szakképesítési tanúsítvány járt, amelynek birtokában az általános iskola alsó tagozatában és az óvodákban lehet elhelyezkedni pedagógusként.

1. ábra: Romániában működő Step by Step intézmények

Forrás: <https://www.stepbystep.ro>

Jelen dolgozatban arra a kérdésre keressük a választ, amely a pedagógusokat érinti, ez pedig a pedagógusok motivációja. Mollenhauer (1996) *menekülés* szövevével illeti a tanárok intézményi váltását, amikor a hátrányos, nem megfelelően felszerelt iskolából a tanárok elmozdulnak a közép-reteg iskolái felé.

Dolgozatomban a pedagógusmotiváció egy másik vetületét, a hagyományos helyett az alternatív oktatás választását vizsgálom. Kutatási kérdésem: Milyen mintázatok fedezhetők fel a Step by Step-et választó pedagógusok motivációiban? Dolgozatom empirikus részében a pedagógusok körében készült interjúk segítségével, az ő szemszögükből válaszolok a kérdésre.

2. A Step by Step alternatív oktatási forma jellemzői

Az alábbi fejezetben a Step by Step főbb jellemzőit mutatom be a hagyományos oktatással való egybevetés révén (lásd 1. táblázat). A fejezet végén eljutunk a kutatási kérdéshez, amelyet egy kevésbé kutatott téma ihletett, s amely kiegészíti az eddigi ismereteket a Step by Step alternatív oktatási formáról.

Az összehasonlítás szempontjai	Step by Step	Hagyományos oktatás
Réggel	8:00: Hangulatkeltés (reggeli találkozó – a nap üzenete)	8:00: Első tantárgy kezdése
Finanszírozás	Jellemzően állami fenntartás (a kutatott városban állami)	Jellemzően állami fenntartás
Kerettanterv	Országos kerettanterv	Országos kerettanterv
Katedra	Nincs katedra, körasztal van	Van katedra
Szünet	Normál és ebédszünet, minden nap déltől ebéd	Normál és nagyszünet

Az iskolában töltött idő	Délutáni foglalkozás: 16:00-ig	Órarendtől függ, mikor van vége a napnak
Osztályozás	Nincs érdemjegy, ellenőrző	Van érdemjegy
Házi feladat	Nincs házi feladat	Van házi feladat
Tanító végzettsége	Plusz képzés	Tanítói végzettség
Véleménykifejtés	A nap végén véleménynyilvánítás lehetősége: Mi tetszett, mi nem tetszett a napban?	Jellemzően nem a pedagógiai program része
Időbeosztás	Egész napos tevékenység: 6 fős centrumok, 20–25 perces tevékenységek	Elkülönülnek az órák, jellemzően frontális oktatás, 45–50 perces órák

1. táblázat: A Step by Step és a hagyományos oktatás
 Forrás: Saját szerkesztés a feldolgozott források alapján

A módszer segít kialakítani a gyermekben az önálló gondolkodás és a véleményalkotás képességét. Az ismeretek, a tananyag száraz magtanulása és visszamondása helyett pedig a felfedezés, a kutatás útját választja a Step by Step alternatív oktatási forma, megőrzi a minden gyermekben rejlő kíváncsiság szellemét és így a tanulási kedvet. A módszer célja az, hogy a gyermek keressen és találjon összefüggéseket a világ dolgai között, megértse őket, és alkalmazni is tudja a megszerzett, megértett információkat (Bodoni 2012, Matei–Podina 2013). A módszer különlegessége még az a keret, amely mindegyik napra jellemző: a gyerekek reggel és délután beszélgetéssel kezdik és zárják a napot (Pop–Baciu 2013). Ez nagyban segít a féltékenység és a „nem merek mások előtt beszélni” érzés legyőzésében, hiszen miután azt tapasztalja a gyermek, hogy története nyitott fülekre talál, az önbizalma a helyére kerül, mindemellett fejlődik személyisége és a kifejezőképessége (Bodoni 2013). A Step by Step alternatív oktatási formában nagy szerepet kap a véleményalkotás, a mások és önmaguk értékelése, a kérdések megfogalmazása, feltevése, az önálló döntéshozatal (Bojor–Vlaşin 2013). Nem csak ebben tér el a kutató alternatív pedagógia a hagyományos oktatástól. Nincs jelen az a klasszikus felosztás, amely meghatározza az óra és a szünet hosszát, nincsenek 45–50 perces órák és 10 perces szünetek. Az időt rugalmasan kezelik, barátként gondolnak rá, fontosabb a téma megértése, mint az időkorlát betartása. A tanterem berendezésében is találhatunk különbséget: a gyermekek méreteihez igazodva kerültek bútorok a terembe, kisebb székek, asztalok, polcok, hogy a legkisebb is könnyen el tudja érni az érdeklődésének megfelelő könyvet. Az asztalok se a megszokott módon helyezkednek el, kisebb „szigetek”, úgynevezett centrumokat alkotnak, ahol a gyermekek dolgozni tudnak (Bodoni 2013, Pop–Baciu 2013, Bojor–Vlaşin 2013).

A pedagógusok figyelembe veszik, hogy minden gyermek egyéniség, hogy nem egyformák, hogy mindenki jó valamiben, és senki nem lehet egyszerre min-

denben ügyes, kiemelkedő (Matei–Podina 2013). A terem falait a gyermekek munkái, a tanuláshoz szükséges táblázatok, naptárak, szemléltető eszközök díszítik (Bodoni 2012). A szülők aktív jelenléte szintén a módszer különlegessége. Elisméri, támogatja a partnerkapcsolatot a szülőkkel az eredményes munka érdekében.

Ahogy az 1. táblázatban is olvasható, a pedagógusok, akik szeretnének Step by Step-es tanítók lenni, a tanítói végzettség mellett egy plusz képzésben vesznek részt. Hogy miért is választják az interjúalanyaink az alternatív oktatási formát, mi motiválja őket ebben, azt az empirikus részben részletesen kifejtem.

3. A Step by Step-et választó pedagógusok motivációja

A kutatásban három elemre bontom a pedagógus motivációját: a pályaválasztásra, a pályán maradásra, valamint az intézményváltás motivációjára. Az utóbbi kapcsán nem a pályaelhagyást vizsgálom, hanem egy olyan extrinzik vagy intrinzik motivációjú intézményváltást, amely a pedagógus életében bekövetkezhet.

Hogy kikből lesznek pedagógusok általában, azt több tényező befolyásolja. A szakirodalomból kiderül, hogy legnagyobb arányban azok a hallgatók választják a szakmát, akik pedagóguscsaládból érkeznek, vagy akiknek szülei felsőfokú végzettségűek (Kovács–Müller–Fenyves–Szűcs–Bácsné Bába 2017). A pályakezdők leginkább az altruisztikus motiváció mint befolyásoló tényező megléte miatt választják a pedagógus szakmát. Egyesek szerint a pedagóguspályát választók legfőbb motivációja „a diploma szerzése, a család hatása, különösen a gyerekkori emlékek, személyes és altruista motívumok, a hallgatói életmód, vonzódás a pedagógusképzés iránt, korábbi tanárok mint követendő példák befolyásoló szerepe, iskolai tapasztalatok, szerepmodellek, kulcsemberek és a kortársak” (Kovács–Müller–Fenyves–Szűcs–Bácsné Bába 2017: 19). Mások olyan intrinzik motivációról számolnak be, mint az önmegvalósítás, „a tudásátadás önmagából eredő szépsége”, a fontosságérzet, az „azt csinálom, amit szeretek” érzés, a gyermekekkel való foglalkozás öröme, a változatosság stb. (Paksi–Schmidt–Magi–Elsinger–Felvinczi 2015: 64).

A belső motiváció mellett a külső motiváció is feltűnik a pályaválasztás esetében is. Állásbiztonságról (hiszen pedagógusokra mindig szükség volt, van és lesz) számolnak be, továbbá a (vélt) szabadidő és szabadság (hétvégék, szünetek) is ide sorolhatók. Érdekes tényező a környezet biztatása, hiszen ha a fiatal számára egy fontos személy tanácsolta a pedagógusszakmát, mert úgy hiszi, neki való, jó pedagógussá válhat, extrinzik motivációról beszélünk (Paksi–Schmidt–Magi–Elsinger–Felvinczi 2015).

A már pályán lévő pedagógusok eddig elért szakmai fejlődésüket, kitartásukat, elégedettségüket a szakma irányában, hivatásukban tett erőfeszítésüket jelölték meg motivációs erőként (Kovács–Müller–Fenyves–Szűcs–Bácsné Bába 2017). Ausztrál kutatók szerint az intrinzik pályaválasztáshoz, míg az extrinzik faktorok

(az iskolai körülmények) a pálya elhagyásához járulhatnak hozzá (Paksi–Schmidt–Magi–Elsinger–Felvinczi 2015: 63). Mind a pályaválasztásnál, mind pedig a pályán maradás esetében a gyermekekkel foglalkozás és az öröm, ami ezzel jár, intrinzik motivációként jelenik meg. A szakirodalom szerint ahhoz, hogy hosszú távon kitartson, és elkötelezett legyen a pályaválasztó a hivatása mellett, a képzésbe olyan hallgatónak kell kerülniük, akiknek komoly szándékaik vannak, tudatosan választják a hivatást (Kovács–Müller–Fényes–Szűcs–Bácsné Bába 2017).

Az említett extrinzik faktorok Mollenhauer (1996) Szocializáció és iskolai eredmény című tanulmányában is megjelennek, átvitt értelemben. *Menekülés* szóval ruhazza fel azt a jelenséget, amikor a munkáskörzet pedagógusai intézményt váltanak, és a középosztály iskoláiban próbálkoznak hivatásukkal a jobb környezet reményében. „[...] a munkáskörzetek tanárai «menekülnek» a középosztály körzeteibe. E menekülés tendenciájának fő motívuma nem az anyagi tanítási feltételekkel való elégedetlenség, hanem sokkal inkább az alsóbb osztályok lakóhelyén működő iskola egész környezete” (Mollenhauer 1996: 107). Az iskola körülménye, környezete egy motivációs tényező lehet a sok közül.

A szakirodalom áttekintése során nyitott kérdés maradt, hogy mi motiválja a Step by Step-ben tanító pedagógusokat a módszer elsajátítására, a váltásra, mely nemcsak intézmények, hanem oktatási módszerek között is történik. A tanítóknak külön képzésben kell részesülniük a módszer alkalmazásához, amelyet nyaranta végeznek el (Balcanu–Mírzanca 2019). Ez a képzés önköltséges. Felmerülhet a kérdés: Megéri? Mi motiválta őket abban, hogy a jól megszokott hagyományos oktatás helyett a Step by Step alternatív oktatási formát válasszák?

4. Empirikus adatok

A kutatásban a kvalitatív módszert alkalmaztunk. A személyes beszélgetés és az intézménylátogatás során szerzett tapasztalatok közelebb vittek az alternatíva megismeréséhez. A félig strukturált egyéni interjúkat a 2021/2022-es tanév tavaszi félévében vettük fel 11 alannyal, az iskolában. A tavaszi félévben valósult meg az intézménylátogatás is, amely során megfigyeléseket végeztem. Ezek után vált igazán érthetővé a kutatott alternatíva.

4.1. Az alanyok kiválasztása

A kiválasztott iskolában összesen 14 pedagógus alkalmazza a Step by Step-et, akiket teljeskörűen kívántam megkérdezni. A megkereséskor 11 fő mondott igent. Az interjúk átlagosan 50–60 percesek voltak. A mintavétel nem reprezentatív, ezért eredményeink általánosíthatósága korlátozott. Ugyanakkor egy kevésbé kutatott témához szolgálunk hiánypótló adalékkal, s eredményeink további kutatások alapjául szolgálhatnak.

4.2. Módszerek

Az interjúk szöveghű leírata adta az elemzés szövegtörzsét. Az interjúk alacsony száma, az interjúalanyokhoz való közelebb kerülés végett egyszerű kézi kódolást alkalmaztam. Kutatásomban típusanalízis található. (Evans 2018).

4.3. Az interjúalanyok bemutatása

A félig strukturált interjúkat az alternatív módszerrel dolgozó tanítónőkkel készítettem. Az előkészítőtől² negyedik osztályig megkerestem a pedagógusokat, akik szívesen válaszoltak kérdéseimre. A kisvárosban a 2021/2022-es tanévben összesen 21 ilyen osztály indult, ezek egyharmadát teszi ki a kutatott alternatív oktatási forma: 14 hagyományos és 7 hét Step by Step osztályban tanulnak a gyermekek. A Step by Step egyik jellegzetessége, hogy egy osztállyal két tanítónő foglalkozik, így 14 tanítónő dolgozik az alternatív oktatási formában. Ahogy ez az interjúkból kiderült (1. később), volt olyan, hogy több gyerek jelentkezett a Step by Step-be, mint a hagyományos oktatásba, ekkor két előkészítő osztály indult. Jelen dolgozatban 11 félig strukturált egyéni interjú elemzését mutatom be.

A tanító osztálya	Életkor	Hány éve „Step-es”?	Sorszám
Előkészítő osztály	43 éves	10 éve (2012)	1. sz. előkészítő osztályos tanító
Előkészítő osztály	n.a.	10 éve (2012)	2. sz. előkészítő osztályos tanító
Első osztály	54 éves	11 éve (2011)	1. sz. első osztályos tanító
Első osztály	50 éves	11 éve (2011)	2. sz. első osztályos tanító
Második osztály	53 éves	12 éve (2010)	1. sz. második osztályos tanító
Második osztály	41 éves	3 éve (2019)	2. sz. második osztályos tanító
Második osztály	29 éves	3 éve (2019)	3. sz. második osztályos tanító
Harmadik osztály	44 éves	8 éve (2014)	1. sz. harmadik osztályos tanító
Harmadik osztály	52 éves	4 éve (2018)	2. sz. harmadik osztályos tanító
Negyedik osztály	38 éves	9 éve (2013)	1. sz. negyedik osztályos tanító
Negyedik osztály	50 éves	9 éve (2013)	2. sz. negyedik osztályos tanító

2. táblázat: A megkérdezett tanítónők

(Az interjúk sorrendje szerint történt a számozás: 1. sz.; 2. sz.)

² „A 2010-ben életbe lépett új oktatási törvény szerint Romániában 6 éves koruktól iskolakötelesek a gyermekek, akiknek – az első osztály előtt egy évig – iskola-előkészítő osztályba kell járniuk. A köznyelvben nulladik osztályként emlegetett oktatási forma idén indul be Romániában.” (2012.09.18.)
<https://m.nyest.hu/hirek/elindultak-az-elokeszito-osztalyok-romaniaban>
http://www.dreptonline.ro/legislatie/ordin_3064_2012_metodologie_cuprindere_copiilor_clasa_pr_egatitoare_anul_scolar_2012_2013_calendarul_inscrierii.php

Mind a tizenegy tanítónőről elmondhatjuk, hogy kiskoruk óta pedagógusok szerettek volna lenni – tanár, óvónő, tanítónő –, mindenképpen a gyerekek között képelték el jövőjüket.

4.4. Kutatási kérdés a motivációról

Ahogy erről Balcanu–Mîrzanca (2019) is beszámolt, a tanítóknak, akik szeretnének az alternatívában dolgozni, egy képzésen kell részt venniük, amelyet nyaranta végeznek el 5 éven keresztül: minden év nyarán a szeptemberben induló évfolyamnak megfelelő képzést sajátítják el. A tanítónők elmesélték, hogy ez több napon keresztül, reggeltől estig tart, önköltséges, tehát az iskola nem támogatja a felkészülést.

„[...] mivel az iskola és a helyi önkormányzat ezt nem vállalta fel, hogy támogassa, tehát egyéni döntésünk volt, hogy mi ezt az alternatívát választjuk, mi ezt – úgymond – saját zsebből fizettük ki. Ezek elég kemény összegek. Tehát olyan 200 lejtől 400³ lejjig az egyhetes képzés, ugye, 4 napos képzés, és ennyibe került, de ebbe csak a képzés volt benne. Ezen kívül ugye az otlét, mert «a közeli nagyvárosban» van, a bentlakást, azt biztosították, azt is ki kell fizetni, és ugye az étkezést, azt mi álltuk, mindenki sajátjának, önképzés, önköltség.” (1. sz. második osztályos tanító)

Miért választották mégis a tanítók az alternatív oktatási formát? Miért nem maradtak a hagyományos oktatásnál? Az alternatíva ellen szólhatott volna, hogy minden tanítónő a hagyományos oktatásban kezdte pályafutását, ő is ebben tanult, amihez semmilyen továbbképzés, plusz költség nem szükséges. Kutatásom során annak szerettem volna utánajárni, hogy miért döntöttek a költségekkel járó váltás mellett. Kérdésemre a választ az interjúk során kaptam meg a pedagógusoktól.

Bár mindegyik tanító felkérés alapján tudta eldönteni, szeretné-e az alternatívát vagy sem, hiszen nem ők hozták be a kisvárosba, fontosnak találtam, hogy a beszélgetés során ki mit helyez előtérbe: kapott egy felkérést, ami jól jött, mert újításra vágyott, vagy a felkérés után döntött, így a városba⁴, központba⁵ „költözhetett”, vagy megkapta az ajánlatot, és „miért ne” alapon belevágott az alternatív továbbképzésbe.

³ 16.185 forinttól 32.370 forintig. (2023.01.11.)

⁴ A kutatott várost falvak, községek veszik körül.

⁵ A kutatott város városrészekből áll. A belváros, a központ fejlettebb a városrészeknél, itt található a kulturális intézmények is. Az iskolához vezető út kedvezőbb, a központtól távolabbra eső városrészeknél az aszfalt hiánya is gondot okoz.

Az interjúk szövegtörzseiben kézi kódolással (Creswell 2012) végzett típusanalízis nyomán három típusba oszthatók a tanítók a válaszaik alapján. Ezekhez három típusnév társítható.

– „Igen, hagyományosba is tanítottam, nem én döntöttem így, kaptam egy felkérést” (3. sz. második osztályos tanító): „felkérés”.

– „[...] úgy éreztem, hogy taposómalom lett a hagyományos oktatás, és kerestem az új kihívást”: „kihívás”.

– „[...] mondjam azt, hogy így tudtam bejönni <a városba⁶>: „vándorlás”.

Az elnevezéseket a későbbiekben így használom (3. táblázat). Az első és a második típusnevet in vivo kód alapján neveztem el, míg a harmadikat az időzetre jellemző főnévvel.

A típusokat a pedagógusok válaszaik alapján alkottam. Hasonlóságokat és különbségeket találtam az alanyok között abban, hogy mi volt a váltást kezdeményező tényező: ő maga volt, aki szeretett volna máshol tanítani, érezte, hogy szüksége van a váltásra, vagy más ok vezérelte. Ha ő volt, akkor intrinzik motivációról, ha valamely külső tényező hatására végezte el a továbbképzést, akkor extrinzik motivációról beszélhetünk.

Becze (2010) „Lépésről lépésre” egy pedagógiai innováció nyomában című értekezésében helyenként elit iskolaként tartja számon a Romániában működő alternatívát. „Annak ellenére, hogy az Open Society Institute Step by Step pedagógiai programja a roma gyerekek etnikai alapú elkülönítésének felszámolására és iskolai felzárkóztatására jött létre, a nemzetközi oktatási program nem minden országban áll kifejezetten az integráció szolgálatában, Romániában pl. más státuszú iskolák, más céllal alkalmazták a programot, helyenként az elitoktatás részeként” (Becze 2010: 13). Külső motivációról beszélhetünk, amikor a pedagógusok az elitoktatást preferálják, ezért olyan intézményben akarnak tanítani, ahol a szülők társadalmi helyzete jobb, az iskola körülményei kedvezőbbek. Hogy mennyire is beszélhetünk elitoktatásról, elitcsaládokról, erre a pedagógusok adtak választ. Az interjúk visszatérő eleme volt a *vegyes* szó említése.

„Mindenképpen vegyes mindenképpen vegyes, mert van olyan is, ahol apuka doktor, úgy doktor, hogy doktor valamiben, nem orvosnak mondom, de olyan is van, akinél kétkezi munkás szülők vannak, teljesen vegyes, abszolút nem, nem. Tanárok gyerekeitől megkezdve tényleg abszolút, abszolút vegyes. És van olyan is, napszámos, teljesen vegyes.” (2. sz. előkészítő osztályos tanító)

„Nincs nálunk ilyesmi, mivel az egész településnek a berendezkedése nem olyan, hogy vannak nagyon-nagyon jó, hát van nagyon jól

⁶ A vizsgált város.

sztituált szülők, ez tény, vannak az úgynevezett újgazdagok, de nem jellemző. Inkább azok a szülők választják, akik itt a munkájuk miatt délutánig dolgoznak, és ezek általában a cipőgyár, a cipőgyári munkások, azok, akiknek ugyanaz a programjuk, hogy 7-től 3-ig vagy fél 4-ig dolgoznak, és utána még megejt egy bevásárlást, és 4 órákor kiveszi a gyereket az iskolából. Sok szülő nem feltétlenül a módszer miatt, az alternatíva miatt, hanem a program miatt választják. Amikor az első szülői értekezletet megtartjuk, akkor szembe-sülnek velem, hogy ez nemcsak azt jelenti, hogy 8-tól 4-ig, hanem itt vannak más eltérő dolgok a hagyományos oktatáshoz viszonyítva.” (1. sz. második osztályos tanító)

„Vegyes, itt nálunk is vannak szegényebb szülők, vannak inkább ilyen közép társadalmi réteg. De vannak nagyon, az is van, 2, de olyan sok nincs, 2-3, de a legtöbb átlagos, mint a hagyományosba.” (2. sz. harmadik osztályos tanító)

A *helyenként* szó kulcsfontosságú jelen esetben, hiszen egy tanító megerősítette, hogy igenis, nagyobb városban, ahol a szülők több iskola, több osztály közül tudnak választani, megjelenhet az elitréteg.

„Igen én is láttam, hallottam, hogy, ugye, akik a képzéseket tartják nekünk, és ők is mondják a saját példájukat, hogy tényleg <a közeli nagyvárosban> olyan szülők vannak, hogy orvosok, ügyvédek, mert ők azt meg válogathatják, meg tényleg úgy is dolgoznak, megtehetik. Itt is van egyfajta nem elit, hanem aki ki tudja fizetni, ugye, azt a pénzt meg azt az ebédpénzt, meg még plusz költségekkel jár, merthogy centrumozás. Aztán meg látod, fénymásoló kell, laptop kell, tehát itt több költség van, mint egy hagyományosban... Ilyen szempontból mondhatom azt, hogy nem az elit, de van egy olyan réteg, tehát itt az jöhet, aki ki tudja fizetni itt kisvárosban, nagyvárosban megint másképp van.” (2. sz. második osztályos tanító)

Abban is egyetértenek az interjúalanyok, hogy csupán egy bizonyos réteg tud az alternatív oktatási formában helyt állni, hiszen az iskola, az önkormányzat nem támogatja a gyermekek ebédjét, így ez a költség a szülők számlájára íródik, ahogy a bizonyos eszközök beszerzése is.

„Annyi az egész, hogy kell az ebédet fizessék, tehát egy napi ebéd 9 lej, és öhm, tehát ez egy hónapra egy bizonyos összeget, ennyi megterhelést jelent.” (1. sz. első osztályos tanító).

Első hallásra a 9 lej (743 ft) nem tűnhet nagy összegnek, viszont egy hónapra annak, aki nem tudja megteremteni ezt a pluszt, bizony gondot okozhat. Egy negyedik osztályos tanító megjegyezte, hogy roma gyerekek ritkán vagy egyáltalán nem találhatóak meg az alternatív osztályokban, ami érdekes, hiszen a kezdetekben a program kidolgozóinak fő célja a hátrányos helyzetből jövő gyermek felzárkóztatása, az esélyegyenlőség megteremtése volt, sőt Becze (2010) kiemeli, hogy az Open Society Institute a felzárkóztatás megvalósítására, többek között a roma gyerekek segítésére jött létre, a vizsgált kisvárosban még sincsenek sokan.

„Talán lehet, hogy roma gyerek nem igazán van, ha megfigyeled. Vannak most, aki bejött kisfiú, ő is az, de nem olyan. Vagy S-ből⁷ van egy kislányunk, de nem tudod megállapítani, hogy ők azok.”
(1. sz. negyedik osztályos tanító).

Annak szemléltetésére, hogy milyen tényezők motiválták a pedagógusokat, egy áttekintő táblázatot készítettem a tanítók válaszai alapján, ahol három oszlopot különítettem el a motivációs típusok szerint.

Miért döntött úgy, hogy Step-es tanító lesz? Miért nem maradt a hagyományos oktatásnál?		
1. Akiknek felajánlották, és akik elfogadták a kérést. – „Felkérés” (4 fő)	2. Aki valami újra vágott. Nem tetszett a hagyományos oktatás. – „Kihívás” (4 fő)	3. Aki így kerülhetett be a perifériáról a városba. – „Vándorlás” (3 fő)
Nem saját, hanem külső kezdeményezés motiválta döntés	Saját, intrinzik motívumú döntés	Saját, extrinzik motívumú döntés
1. „És akkor ott, mivel én ott voltam helyben, én a református óvodában voltam, nyilván engem megkérdeztek, akkor kicsit előnybe voltam ilyen szempontból, azt mondták, megpróbálhatom, ismertek meg minden és elmentem versenyvizsgázni, és így abban az évben létesítették azt a posztot. Úgyhogy így kerültem be a Step-be, de nagyon örülök neki.” (1. sz. előkészítő osztályos tanító)	1. „Már akkor 20 éve dolgoztam a pályán, sőt 22, amikor úgy döntöttem, hogy váltok. Egy kicsit úgy éreztem, hogy taposómalom lett a hagyományos oktatás, és kerestem az új kihívást, és megismerkedtem ezzel az alternatívával, a bizonyos oldalaival, és akkor azt mondtam, hogy ezt ki kell próbáljam, hogy hátha nekem ez megfelel. És láttam benne annyi újítást, ami a gyerekeknek a felkészítésében is, és az én fejlődésemhez is hozzájárul...” (1. sz. második osztályos tanító)	1. „Hát, tulajdonképpen úgy éreztem, hogy én a perifériának minden sarkát meglátogattam... Belefáradtam az ilyen H. féle dolgokba ⁸ ...” (2. sz. első osztályos tanító)

⁷ Község a vizsgált iskola megyéjében.

⁸ Az alany bizonyos tipikus roma/cigány vezetéknevű gyerekekre utal.

<p>2. „Hát, végül is most ez egy ilyen kényszer volt, hogy most ezt kellett csinálni. Igen, emiatt választottam, mert, ugye, több osztály indult, és nem a hagyományosra volt az igény, hanem a Step-osztályra.” (2. sz. második osztályos tanító)</p>	<p>2. „Úgyhogy öh, hogy már, már nem volt, ő nem igazán tetszett, meg nem igazán élveztem azokat a dolgokat, amiket a hagyományosban ad... , meg volt adva, vagy amit a hagyományosban lehetett... úgy éreztem, hogy na, ez egy kihívás számomra, jó lenne egy kicsit felfrissíteni magamat.” (1. sz. első osztályos tanító)</p>	<p>2. „Most nem feltétlenül... mondjam azt, hogy így tudtam bejönni <a városba>. Mert X-ről⁹ jöttem át, igen, és akkor így tudtam bejönni <a városba>.” (2. sz. előkészítő osztályos tanító)</p>
<p>3. „Én nem választottam, én belecseppentem... Annyira változtatni nem akartam, de mivel ott megszűnt az osztály, nem indítottak másik osztályt, választanom kellett, és így kerültem ide a Step-be.” (2. sz. harmadik osztályos tanító)</p>	<p>3. „Hagyományosba is voltam, több mint 15 évig. Én úgy láttam, tehát a hagyományos oktatásban nem tudunk minden gyerekkel elég időt tölteni. Tehát, ha frontálisan tanítasz, voltak mindig olyan gyerekek, akik elbújtak vagy elsiklottak, és nem, nem tudtam nekik, abba az 50 percbe nem fért bele, hogy segítsünk nekik, hogy felzárkóztassuk.” (2. sz. negyedik osztályos tanító)</p>	<p>3. „Nagyon örültem, hogy feljöttem, mert nem tudom, hány autót vertem szét az X utcán¹⁰, meg azért nem volt egy könnyű eset...” (1. sz. negyedik osztályos tanító)</p>
<p>4. „Nem én döntöttem így, kaptam egy felkérést, hogy szeretném-e ezt végezni, szeretném-e átjönni ide, periférián voltam kint, és az akkori igazgató megkért arra, hogy vállaljam el. És akkor azt mondtam, hogy miért ne, fiatal vagyok.” (2. sz. második osztályos tanító)</p>	<p>4. „Hát ez egy újabb dolog volt, érdekes nekem, tetszett nagyon az osztály elrendezése, ami most teljesen más, mint amilyen kellene legyen, tetszett, hogy szőnyeg van, tetszettek a bútorok, hát meg itt ez olyan otthonos, mássabb.” (1. sz. harmadik osztályos tanító)</p>	

3. táblázat: A típusanalízis eredménye
A Step by Step-tanítóvá válásról szóló jellemző interjúrészletek
Forrás: Saját szerkesztés

Ahogy a 3. táblázatban is olvasható, nem ugyanaz a tényező befolyásolta a pedagógusok váltását. A tizenegy interjúalanyból négy gondolta érdekesnek, ki-

⁹ Egy falu, amely a vizsgált várostól 7 km-re fekszik.

¹⁰ Utca a vizsgált városban, távolabb a központtól.

hívásnak az alternatív oktatási formát, megemlítve a hagyományos oktatás hátrányát (2.1., 2.2., 2.3.; 2.4.). *Taposómalom* szóval illetve az egyik pedagógus a hagyományos oktatást, mások nem érezték megfelelőnek, úgy vélték, nem tudnak elég időt tölteni minden gyerekkel, ezért szerettek volna váltani. Azokat a pedagógusokat, akiket az újító, kihívást kereső motivációs erő vezérelt, az intrinzik (belső) motiváció típusába soroljuk.

Szintén 4 tanító mesélte el, hogy felkérték, felajánlották neki ezt a lehetőséget, és éltek vele (1.1., 1.2., 1.3., 1.4.). Bár az utolsó tanítónő (1.4.) megjegyezte, hogy ő is periférián volt, valószínű ez is befolyásolhatta, viszont mégis az első típusba soroltam, ugyanis úgy tűnt, nála nem az volt az elsődleges, hogy elkerüljön a város széléről.

„Én, hogy periférián voltam, ott nem annyira, ott csak én voltam és a gyerekek, tehát... de úgy se volt gond a szülőkkel, tehát bármire megkértem őket, segítettek, ha arról volt szó.” (1.4.)

Mint ahogy erről már a fentiekben említést tettünk, a szülők tudnak választani az alternatív oktatási forma és a hagyományos oktatás között szeptemberben, így párhuzamosan indul általában egy Step by Step és 2-3 hagyományos osztály. Egy második osztályos tanító szerint a hagyományos osztályba nem jelentkeztek annyian abban az évben, amikor ő kezdte volna az előkészítő osztályt, ezért kellett két Step by Step-osztályt indítani, amihez tanítókra volt szükség. Az érintett pedagógus szerint az alábbiak miatt volt több jelentkező:

„a szülőknek ez sokat számított, én, ahogy látom, hogy, ugye, ez a délutáni felügyelet, azt, hogy jön. Sokan dolgoznak ugye még akkor az <X-ben>¹¹, még itt volt, sokan egészen délután fél négyig, négy, mire hazajönnek, és maga ez a rendszer, hogy délután is ott tudnak lenni, ez sokaknak jó volt.” (2. sz. második osztályos tanító)

A felkérést kapó alanyok esetében tehát a váltást nem ők kezdeményezték, hanem az iskolavezetés vagy szülői nyomásra az iskolai osztály profilja miatti kényszer. Ők a nem saját, hanem külső kezdeményezésre döntő, extrinzik (külső) motivációs típusba tartoznak.

A harmadik oszlopban olvasható három interjúalany véleménye a perifériáról, illetve a város melletti falvakból, községekből történő eljövételről a képzés elvégzése révén. Az itt megjelenített pedagógusokat a saját, extrinzik (külső) motívumú döntés típusába soroltam.

¹¹ Egy cipőgyár a vizsgált iskola településén, amely ma már nem működik.

Az elemzés során kirajzolódott egy sajátos párhuzam a tanítói motiváció (mi motiválta az alternatív oktatásra váltást), illetve az első benyomás között (első hallásra biztos volt-e abban, hogy működni fog?) Ugyanis mást gondoltak először az alternatíváról azok, akik valami újra vágytak, és mást, akiket felkértek, vagy így kerülhettek be a városba. Elemzésemet a táblázatban és a fentiekben már olvasható számok, a tanító osztálya és az idézetek segítségével mutatom be.

	„Felkérés” típus	„Kihívás” típus	„Vándorlás” típus
Nem volt biztos az alternatív pedagógia működésében	2 előfordulás	-	2 előfordulás
Biztos volt az alternatív pedagógia működésében	2 előfordulás	3 előfordulás	-

4. táblázat

Forrás: Saját szerkesztés

A dolgozat ebben a szakaszában párhuzamot állítok a típusok és az „Első hallásra teljes mértékben biztos volt, hogy működni fog ez az alternatív oktatás, vagy voltak kétségei?” (idézet az interjúvázlataból) között. B betű jelöli azokat, akik biztosak voltak és NB (mint *nem biztos*) betűkód azokat, akik nem voltak biztosak benne. Kilenc választ elemzek, ugyanis két tanítónő a kérdés feltevése után másról kezdett el mesélni, NI (nincs információ) betűkóddal jelöltem az ide tartozó pedagógusokat. Az 1.1. stb. az oszlopot és az oszlopban megjelenő tanítót jelöli: 'első oszlop, első tanító'.

Először a „Felkérés” (akiknek felajánlották, és akik elfogadták a felkérést) típusba soroltakat elemzem: 1.1., 1.2., 1.3., 1.4.

1.1. – 1 sz. előkészítő osztályos tanító

„Hát ugye láttuk, hogy az előzőben hogy ment E. meg K. tanító néniknél, és láttuk, hogy nagyon jó fogadtatás volt, meg őszintén, nekem a lányom, ő E-hoz került, a második évfolyamba már benne volt, és én láttam, hogy milyen munka folyik, hogy mennyire fejlődnek, mennyire hatékonyan, úgyhogy én ilyen szempontból, mint szülő is láttam.” (1. sz. előkészítő osztályos tanító) – B

1.2. – 2. sz. második osztályos tanítónő

„Első hallásra nem gondoltam őszintén, hogy fog működni, de aztán, már amikor beleláttam, hogy mégis mi ez a módszer, vagy hogy hogyan működik, akkor meg főleg most, mióta már benne dolgozok, úgy látom, hogy van jövője, igen, mert a szülőknek is úgy könnyebb vagy kényelmesebb.” (2. sz. második osztályos tanító) – NB

1.3. – 2. sz. harmadik osztályos tanítónő

„Én megmondom őszintén, nekem volt ilyen személyes, mikor <a városban> megjelent az első Step by Step-osztály, mikor beindult, az én lányom akkor ment elsőbe, és én nem adtam a Step-be. Nem adtam a Step-be, mert azt gondoltam, hogy ha 4 évig ezzel a módszerrel tanulnak itt, hogy csoportos munka meg mit tudom én, meg nálunk nincs minősítés, és a gyerekek nem tudják azt, hogy ha kapnak egy..., tehát nem tudják magukat viszonyítani.” (2. sz. harmadik osztályos tanító) – NB

1.4. – 2. sz. második osztályos tanítónő

„Tudtam, hogy menni fog, azért, mert a szülőknek az igényei miatt, a szülőknek a javarésze reggel 6-tól délután 3-ig dolgozik, és mint szülő mindegyik szülő azt szeretné, hogy a gyermeke jó helyen legyen, kapnak ételt, ebéd után foglalkoznak velük, úgyhogy én tudtam, hogy lesz jövője, lesz rá igény, úgyhogy én tudtam, hogy működni is fog.” (2. sz. második osztályos tanító) – B

Végezve az első ponttal, oszloppal, elmondhatjuk, hogy fele-fele arányban vannak azok, akik bíztak (B), és akik nem bíztak (NB) az alternatív oktatási forma működésében első hallásra. Bár, ahogy már említettem, az utolsó tanítónő esetében a perifériáról bekerülés is megjelent motivációként, így lehet, hogy befolyásolta az ottani helyzet, körülmény is.

A következő vizsgálat azokra a tanítókra vonatkozott, akik valami újra vágytak, nem tetszett nekik a hagyományos oktatás, tehát a „Kihívás” típus eseteire: 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.

2.1. – 1. sz. második osztályos tanítónő

„Igen, igen, igen, amikor már Sz-on¹², M-án¹³ beindult, és az ottani kollégákkal felvettem a kapcsolatot, mielőtt itt beindítottuk volna, akkor ők biztattak arra, és vágjunk bele, mert nem fogjuk megbánni, jó lesz mind a pedagógusoknak, mind a gyerekeknek.” (1. sz. második osztályos tanító néni) – B

2.2. – 1. sz. első osztályos tanítónő

Nincs információ arról, mit gondolt először a Step by Step-ről, a feltett kérdés után másfelé terelődött a beszélgetés. – NI

2.3. – 2. sz. negyedik osztályos tanítónő

„A módszerről olyan 20 évvel ezelőtt hallottam, és már akkor is olyan érdekesnek találtam... Hát, én reméltem, hogy működni fog, mert jelentkezők voltak, a

¹² Város Bihar-megyében.

¹³ Város Bihar-megyében.

szülőket nagyon érdekelte. Mikor megindultunk, akkor nem... (csend) voltak gyerekek, de inkább az elején a jobb képességű gyerekek voltak azok, akik oda bejutottak.” (2. sz. negyedik osztályos tanító) – B

2.4. – 1. sz. harmadik osztályos tanítónő

„Én nem gondoltam azt, hogy nem fog működni. Én úgy voltam vele, ha ezt már csinálták előttem mások is, és másoknak működött, akkor ez is csak működni fog.” (1. sz. harmadik osztályos tanító) – B

Elmondhatjuk, hogy azok a tanítónők, akik elsősorban újíításra vágytak, hittek az alternatíva működésében, remélték, hogy szeretni fogják, és hogy van jövője.

Az utolsó motiváló erő a „Vándorlás” (a perifériáról bekerülés a városba): 3.1., 3.2., 3.3.

3.1. – 2. sz. első osztályos tanítónő

„Nem, hát voltak, el sem tudtam képzelni, hát sokat jártam É-hoz órát látogatni, mielőtt belefogtam, én előtte megnéztem, hogy mi is ez a Step, mert szép ez, meg jó ez, de el sem tudtam képzelni, hogy hogyan működik, de E-vel ketten beültünk, és néztük, hogy hogyan. Úgy nem mentünk bele a dologba.” (2. sz. első osztályos tanító) – NB

3.2. – 2. sz. előkészítő osztályos tanítónő

„Nem feltétlenül a Step-ben, inkább É-ben bíztam, megmondom őszintén, inkább a tanító nénibe. Persze, én is utánanézttem, megnéztem, hogy működik, meg minden. A legfurcsább az volt, hogy nincs olyan értékelés, hogy, ugye, tudjuk, hogy az előkészítő, az 1–4-ben nem értékelnek jeggyel, viszont értékelnek minősítéssel. Itt az sincs. Tehát akkor így azt én nem tudtam, hogy mennyire tudom majd nyomon követni a munkáját, de ezzel – hogy, ugye, hazaküldik, és mi is hazaküldjük mindig a feladatlapokat –, akkor azzal nagyon jól nyomon tudom követni, hogy hogyan halad, mint halad, hol vannak a leckével. Jobban, mint egy jeggyel.” (2. sz. előkészítő osztályos tanító) – NB

3.3. – 1. sz. negyedik osztályos tanító

Itt is az történt, mint az első esetben, elterelődött a szó. – NI

Az interjúrészletek alapján elmondhatjuk, hogy azoknak a pedagógusoknak, akik a „Vándorlás” csoportba tartoznak, voltak kétségei az alternatív pedagógia működése kapcsán.

5. Összegzés

Az első kutatási kérdésre, azaz arra, hogy milyen mintázatok fedezhetők fel a Step by Step-et választó pedagógusok motivációiban, a típusnevekkel ellátott motivációs tényezők adtak választ. Az első, „Felkérés” névvel ellátott típusba olyan tanítókat soroltam, akik nem maguk kezdeményezték a váltást, nem ők szerették volna valamely belső motiváció miatt, hanem az iskolavezetés, vagy szülői nyomásra az iskolai osztály profilja miatti „kényszer” befolyásolta választásukat. Négy tanító tartozik a „Felkérés” típusba. A „Kihívás” nevet kapta a második típus, ahova szintén négy tanító sorolható. Őket a belső motiváció vezérelte, újításra, kihívásra vágytak, megemlítve a hagyományos oktatás negatív oldalát (l. pl. a taposómalom-metaforát). Az utolsó típus a „Vándorlás” nevet viseli. Az ide tartozók fő motivációja a város melletti falvakból, a perifériáról való eljövétel, őket külső motivációs erő hajtotta. Ha a külső és a belső motivációt szeretnénk megmérgetetni, elmondhatjuk, hogy 7:4 arányban az extrinzik (külső) motiváció nyert.

Érdekességként párhuzamot állítottunk a típusok (Felkérés, Kihívás, Vándorlás) és az „első hallás, benyomás” között (3. ábra). A fentiekben olvasottakat összegezve elmondhatjuk, hogy kilenc tanítónőből (mivel kettőről nem derült ki információ, ők nem kerültek bele az elemzésbe) öten voltak biztosak az alternatív oktatási forma működésében, remélték, hogy lesz jövője, négyen viszont nem tudták elképzelni, hogyan működik, milyen hatással lesz a gyerekekre (akár ötödik osztálytól).

Az öt tanítónőből három tartozik a „Kihívás”, kettő pedig a „Felkérés” típusba. A többi tanítónő (négyen) fele-fele megoszlásban a „Vándorlás” és a „Felkérés” motivációhoz tartoznak. Érdekes, hogy azok, akik így kerültek be a perifériáról (és akikről van információ) az interjú alapján, nem voltak biztosak első hallásra a Step by Step működésében, kivéve az a második osztályos tanító, aki a „Felkérés” típushoz volt sorolható, de megemlítette, hogy a periférián tanított.

Irodalomjegyzék

- Balcanu, A.–Mîrzanca, M. 2019. *Studiu privind alternativele educaționale existente în sistemul de învățământ preuniversitar din România*¹⁴. Bukarest, Nemzetoktatási Minisztérium.
- Becze O. 2010. *„Lépésről lépésre” – Egy pedagógiai innováció nyomában*. Doktori disszertáció. Budapest, Corvinus Egyetem.
- Bodoni Á. 2012. *Reformpedagógia. Pedagógus kompetenciák fejlesztése reform-és alternatív pedagógiai módszerek segítségével*. Kolozsvár, Ábel Kiadó.

¹⁴ Romániában egyetem előtti oktatási rendszerben működő alternatívákról. (Fordítás tőlem.)

- Bojor, I.–Vlaşin I. 2013. Alternativa educațională Step by Step. In: Chiş, V.–Albulescu, I.–Catalano, H. (szerk.): *Pedagogiile alternative – conceptualizări, dezvoltări curriculare, exemple de bune practici*. Kolozsvár, EIKON Kiadó.
- Evans, C. 2018. *Analysing Semi-Structured Interviews Using Thematic Analysis*. London, SAGE.
- Kovács K.–Müller A.–Fenyves V.–Szűcs E.–Bácsné Bába É. 2017. Miért éppen pedagógusképzés? Szakközépiskolások pedagógusképzésre irányuló tanulmányi motivációi a Kárpát-medencében. *Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció* 5(3): 15–30
- Matei, I.–Podină, D. 2013. O echipă Step by Step – Învățători, elevi, părinți. In: Chiş, V.–Albulescu, I.–Catalano, H. (szerk.): *Pedagogiile alternative – conceptualizări, dezvoltări curriculare, exemple de bune practici*. Kolozsvár, EIKON Kiadó.
- Paksi, B.–Schmidt, A.–Magi, A.–Eisinger, A.–Felvinczi, K. 2015. Gyakorló pedagógusok pályamotivációi. *Educatio* 1: 63–82.
- Pop, I.–Baciu, V. 2013. Alternativa metodologică Step by Step. In: Chiş, V.–Albulescu, I.–Catalano, H. (szerk.): *Pedagogiile alternative – conceptualizări, dezvoltări curriculare, exemple de bune practici*. Kolozsvár, EIKON kiadó.

Névrendszertani különbségek modern kori névkorpuszok alapján

1. Korábbi összevető névrendszertani vizsgálatok

Az összehasonlító névtani elemzések fontosságára először Hoffmann István hívta fel a figyelmet (1993: 266), ő maga Nagykőrű és Tapolcafő összehasonlító névrendszertani vizsgálata (2015) című munkájában végzett ilyen vizsgálatot. Elemzésében a települések területének, név- és népsűrűségének összefüggéseit tárta fel, emellett az egyes helyfajtákat jelölő nevek számát és százalékos megoszlását is elemezte. Az egyrészes helynevek százalékos megoszlását, a kétrészes helynevek alaprészeinek és az S bővítményű névrészeknek gyakoriságát, illetve a nevekben előforduló jellegzetes lexémák százalékos megoszlását ugyancsak vizsgálta. Ditrói Eszter a 2017-ben megírt doktori értekezésében és az erre épülő monográfiájában a helynévrendszerek modellalapú vizsgálatára tett kísérletet. Munkájában többek között három, területileg elkülönülő térség helynévadási mintáit vetette össze, amivel a földrajzi távolságból adódó névrendszertani különbségeket igazolta. Dolgozatának zárófejezetében matematikai statisztikai modell segítségével névjárási területek meghatározására tett kísérletet, ehhez Vas megye helynévállományát használta fel. Egy évvel később megjelent az Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Veszprém megye Pápai járásában (2018) című munkája, melyben 36 település névanyagát hasonlította össze. E. Nagy Katalin ugyanebben az évben Bakonszeg és Szentpéterszeg helynévrendszerét vizsgálta. A két, egymáshoz közel fekvő település névkorpuszainak finom részletkülönbségeire hívta fel a figyelmet. 2020-ban Hankusz Éva Határnevek összevető vizsgálata a szatmári térségben című tanulmányában 57 szomszédos település névállományának az összehasonlítását végezte el. Ditrói Eszter a Helynévrendszerek területi differenciáltsága (2012) című tanulmányában a járásnyi területek helynévrendszereinek a különbségeivel foglalkozott. Szempontrendszere alapján az alábbi tényezőket érdemes figyelembe vennünk összevető névrendszertani vizsgálatok esetében, az egyes névrendszerek alakulásában: a települések területét, a névsűrűségi mutatókat, a települések nyelvjárási tagozódását, a birtoklásfunkció kifejeződését a helynevekben, a településtörténeti folyamatokat, valamint az idegen nyelvi környezet hatását.

Az említett összehasonlító elemzések eredményei is jól mutatják, hogy a települések névanyagainak – mint egyes autonóm rendszernek tekintett helynévállományoknak – az összevető vizsgálata többek között az adott helynévrendszerben fellelhető jellegzetességek és finom részletkülönbségek megismerését teszi lehetővé (vö. Hoffmann 2015: 377, Hankusz 2015: 63), így az adott helynévrendszer

névmintái rajzolódhatnak ki, valamint a helynévadás működését illetően is differenciáltabb képet kapunk (Reszei 2011: 122). Jelen munkámban az eddigi összehasonlító elemzések eredményeit felhasználva nem csupán a Nagykállói járás helynévállományának mélyebb megismerése, hanem az általános névrendszertani és névföldrajzi sajátosságoknak a megfigyelése is a célom.

2. A vizsgálat tárgya

Írásomban a Nagykállói járáshoz tartozó települések (Nagykálló, Biri, Balkány, Bököny, Geszteréd, Érpatak, Kállósemjén, Szakoly) 20. századi névanyagainak, valamint több település 21. századi névkorpuszának összevető névrendszertani vizsgálatára vállalkozom. A Nagykálló járás névrendszertani sajátosságait pedig ezek után más, hasonló jellegű összevetések tükrében értékelem.

A Nagykállói járás névanyagának alapjául a korábbi, az 1950-es évek után elvégzett gyűjtések szolgálnak. A nagykállói névanyag előzetes helynévjegyzékét egyrészt Kulcsár Szabó Ernő 1972-ben készített cédulaanyaga, másrészt Szántó Mária 1970-ben megírt szakdolgozata jelenti. Ez utóbbiban a szerző kb. 190 élőnyelvi és történeti nevet sorol fel, és a nevek rendszerezését is elvégzi. A helynévanyag összeállításához Szántó Mária 10 adatközlővel folytatott interjút. A feldolgozó munkákat Kulcsár Szabó Ernő cédulaanyaga nehezítette, mivel csak helynévadatokat közölt. Biri település névanyagát Kálnási Árpád gyűjtötte össze 1965-ben, melyhez 6 adatközlőt hallgatott meg. A 115 helynevet adattárba rendezte, azonban csak néhány nevet egészített ki a névadás motivációjával kapcsolatos információval, így a helynevek funkcionális-szemantikai és lexikálmorfológiai elemzésekor az általam összegyűjtött élőnyelvi adatoknál fellelhető névmagyarázatok segítettek. A balkányi gyűjtést Tóth Katalin végezte 1964-ben. A több mint 200 helynevet szótárba rendezte. A nevek ragos alakja, a jelölt hellyel kapcsolatos információk, a hely lokalizációja és a név magyarázata is szerepel szócikkeiben. Bököny település helyneveit Máté József gyűjtötte össze 1964-ben 7 adatközlő közbenjárásával, mely hasonló készülségi fokú, mint az előbb említett gyűjtés. Geszteréden Jászai Viola gyűjtötte a helyneveket 1964-ben 3 adatközlő segítségével. Szócikkei a nevek ragos alakját, a nevek magyarázatát és a hellyel kapcsolatos információkat tartalmazzák. Az érpataki gyűjtés Bóta Klára nevéhez fűződik, melyet 1965-ben készített el 5 adatközlő bevonásával. A gyűjtés minősége a geszterédi gyűjtéshez hasonlít. Egy évvel később Kállósemjénben Péter Judit végzett gyűjtést 5 adatközlő interjúztatásával. Az élőnyelvi neveket betűrendes adattárban sorolta fel. Szakoly földrajzi neveinek összegyűjtése Jakab László nevéhez fűződik, 1964-ben 7 adatközlőt hallgatott meg. A helynévjegyzék feldolgozásának nehezítő körülménye, hogy míg a többi település névanyaga gépelt formában érhető el, addig Jakab László munkáját kézzel írott gyűjtőfüzet őrzi. A rendelkezésemre álló névanyagokból jelen elem-

zéshez a neveknek két csoportját nem használtam. Egyrészt azokat a neveket nem emeltem be a vizsgálatba, amelyekről a településekhez kapcsolódó egyéb információk alapján tudtam, hogy azok a vizsgált időszakban nem tartoztak az adott településhez. Így például Nagykovács névanyagában a már az 1970-es években is lakott területnek minősülő Butyka, Császárszállás és Szirond névadatai nem Nagykovács, hanem Nyíregyháza tartoztak (vö. MTSHnt. 16: 170). Másrészt az összevető elemzésnek természetéből fakadóan csak az adott szinkron metszet képezi részét, így a történeti forrásokból származó adatokat magától értetődően nem vontam be a vizsgálatba.

A települések névanyagait a Magyar Nemzeti Helynévtár Program formai követelményeinek megfelelően adatbázisokba rendeztem. Az elkészült adatbázisok segítségével a névállományok mélyebb megismerése érdekében a települések helyneveinek nyelvi elemzését Hoffmann István modellje (1993/2007) alapján végeztem el. Ennek során a helynevek funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai, valamint keletkezéstörténeti sajátosságait tártam fel.

Az összegyűjtött Nagykovácsi járás névanyagának névrendszertani elemzése a névállomány makro- és mikroszerkezetének mélyrehatóbb feltárása érdekében elengedhetetlenül szükséges. A nevek funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és keletkezéstörténeti sajátosságainak vizsgálata a névrendszer területi differenciáltságát is igazolhatja. Továbbá ezek a vizsgálatok azt az előfeltevést is nagy valószínűséggel bizonyíthatják, hogy Nagykovács lokálisan betöltött szerepe (vagyis az, hogy a település a Nagykovácsi járás centruma, míg a járáshoz tartozó többi település a periférián helyezkedik el) a helynévállományban is nyomot hagyott.

A vizsgálat tárgya reprezentatív részleges felvételen alapul, a névkörpuszok egy kiválasztott egységét, a külterületi neveket vizsgálom. Ennek oka, hogy míg a külterületi nevek természetes névadás eredményei, addig a belterületi nevek mögött többnyire a hivatalos névadási gyakorlat áll (vö. Ditrói 2017: 32). Mivel a külterületi nevek közvetlen motivációs kapcsolatban állnak a denotátummal, véleményem szerint hűen tükrözik a természetes helynévadási mintákat.

3. A Nagykovácsi járás településeinek és névtárának a bemutatása

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Nagykovácsi járáshoz nyolc település tartozik, melyek közül Nagykovács járásszékhelyként működik, a települések között Nagykovácsnak és Balkányknak van városi címe, a többi település község. A települések neveit már 13. századi források is említik: 1274: *Kallo* (ÁÚO. 12: 124), 1290: *Byr* (H. 7: 314, Kállay 1: 15), 1214/550: *Bulkan ~ Balkan* (VR. 316. §, 185), 1291: *Buken* (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. 1: 64, 66), 1280: *Hugey* (H. 8: 213, F. 5/3: 90), 1271: *Semian* (H. 8: 128), 1290: *Zokol* (Bánffy 1: 22) alakokban. Geszteréd településnévre vonatkozó adatot azonban csak a 14. században találunk, 1332–1335: *Kestred* (Mon. Vat. 329, 343, 360) formában. A 13. században Nagykovács, Kiskál-

ló, Biri, Balkány és Kállósemjén települések a Balogh-Semjén nemzetség tulajdonát képezték, majd a 14. századtól kezdődően a Kállay család birtokai. Geszteréd birtokosai a Czudarok nemzetség, később a Palágyi család tagjai. A Bekényi család tulajdonát Bököny település képezte. Érpatak a Guth-Keled nemzetségből való Pál bán birtokaként szerepelt, a 17. századtól pedig Bory Mihály, Balkányi Pál nevezetű birtokosok váltották egymást a területen. A település mai nevét 1908-ban kapta meg. Szakolyt a 14. században IV. László király a Tomaj nembeli June családnak adományozta. Kiskállót mint önálló települést Toth-Kállónak, Fedemesnek is nevezték, Nagyállót mint vásártartási jogú települést pedig Vásáros-Kállónak is hívták. Nagyállót és Kiskállót 1950-ben egyesítették, addig különálló települések voltak. A településeken a történelem viharos évszázadai is nyomot hagytak. Érpatakot a 15. században, Balkányt a 16. században, az 1720-as vármegyei összeírás alkalmával pedig Birit, Bökönyt, Geszterédet, Kállósemjént és Szakolyt pusztahelynek minősítették, ami a települések elnéptelenedésére utal. A 16. és 17. század közötti időszakban a nagyállói végvárat sorozatos török támadások érték. Végül 1630-ban I. Rákóczi György megadta magát, és felégette maga mögött a várost. Ezt követően kállói birtokokat adományoztak a vitézeknek, ennek köszönhetően ismét nőtt a város lakosainak a száma (Csíkvári–Dienes 1939: 333, 335, 338, 339, 340, 342, 346, 359). Az említett történeti tényezőkből is megállapítható, hogy a települések névanyagai viszonylag újnak számítanak.

A települések az Alföld kisebb részétől, a Nyírségben vannak. A néprajzi tájként is számon tartott Nyírség Magyarország második legnagyobb, egybefüggő futóhomok-területe. A Nagyállói járás földrajzi adottságait a gazdag, hálózatos folyásrendszer is befolyásolta. A településeket a Kállai-főfolyás, a Szakolyi-folyás, a Balkányi-folyás, a Haszon-tói csatorna, az Érpataki-főfolyás, a Bökönyi-folyás, a Gyilkos-tói-szivárgó, valamint a Tótapai-szivárgó keresztezi. Egyedül Biri külterületét nem érintik az említett folyások. A települések lakosságának több generációját is a földművelés és az állattartás tartotta el. A folyásoknak köszönhetően a művelhető földterületek minősége eléggé változatos, így a területen a búza- és gabonafélék, gyümölcsösök, szőlő, dohány egyaránt megterem.

A települések mérete és lakosságának nagysága az 1970-es években (vagyis az általam felhasznált névanyag gyűjtésének idejében) változatos képet mutat. Az 1970-es évi népszámlálás alapján a legkisebb Biri település, melynek területe 2259 hektár (22,59 km²), lakosainak száma 1656. Ezt követi az 2695 fős lélekszámú Érpatak, mely 3017 hektáron (30,17 km²) terül el. Geszteréd település 3472 hektáros (34,72 km²) területen fekszik, lakosainak száma pedig 2904. Bököny települést 4209-en lakják 3554 hektáron (35,54 km²). Az említett településektől nagyobb Szakoly községnek a területe 4145 hektár (41,45 km²), lakosainak száma pedig 3168. Kállósemjén területe 5452 hektár (54,52 km²), 5257 lakossal. Balkány 9000 hektáron (90 km²) terül el, 7598 lakossal. A legnagyobb

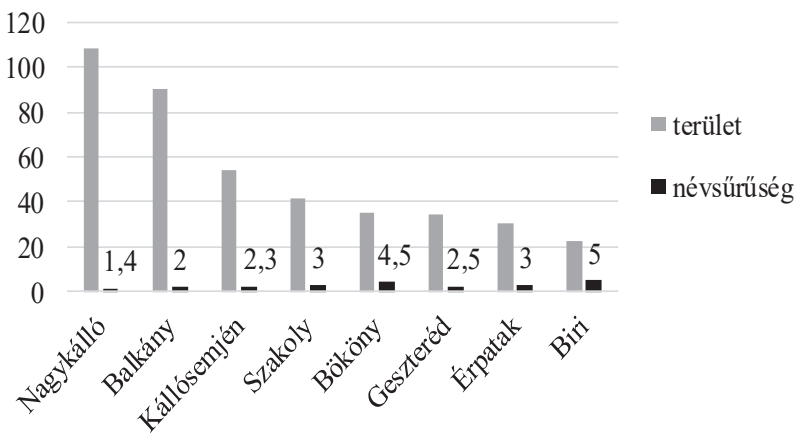
méretű település a járásszékhely, melynek területe 10864 hektár (108,64 km²), lakosainak száma 11256 (KSH. 213).

A települések névtára jelentős eltérést mutat a külterületi helynevek számát illetően. A geszterédi névanyag szerint csupán 88 helynév volt a köztudatban, ezek 68 objektumot jelölnek. Érpatakon a 94 külterületi név 59 objektumot jelöl. Ezt követi Biri helynévanyaga 115 helynévvel 89 objektum megnevezésére. Szakolyban 122 helynevet használtak 86 hely jelölésére. Kállósemjén névanyaga 128 külterületi névből áll, melyek 91 objektumot jelölnek. Nagykállóban 149 név élt a köztudatban 117 különböző objektumra. A leggazdagabb névanyaga Bökönynek és Balkáynak van. Bökönyben 160, Balkányban 186 külterületi nevet használtak, melyek 98, illetve 149 különböző objektumot jelölnek.

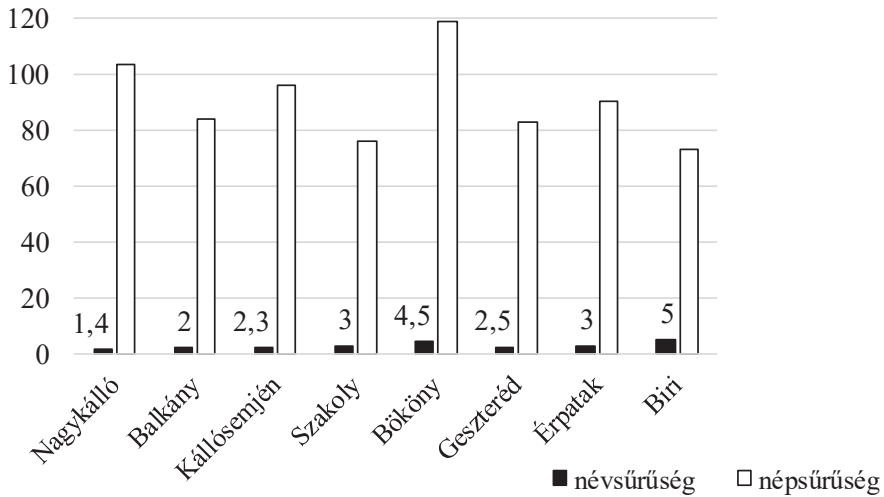
4. A települések összevető névrendszertani vizsgálata

4.1. A települések területének, név- és népsűrűségének összefüggése

A települések területének és névanyagának összefüggését érzékletesebben mutatják a települések név- és népsűrűségi vizsgálatának eredményei. A legnagyobb területű településen, Nagykállóban csupán 1,4 név fordul elő négyzetkilométerenként, míg ez a szám Balkányban 2, Kállósemjénben 2,3, Geszteréden 2,5, Érpatakon és Szakolyban 3, Bökönyben 4,5, és a legkisebb településen, Biriben 5 név/km². A települések névsűrűségi mutatóit összevetve, azokat a korábbi megállapításokat (Hoffmann 2015: 379) erősíthetjük meg ilyen kis léptékben is, amelyek szerint a település mérete és névsűrűsége fordítottan arányos: minél nagyobb egy település területe, annál kisebb a névsűrűsége.

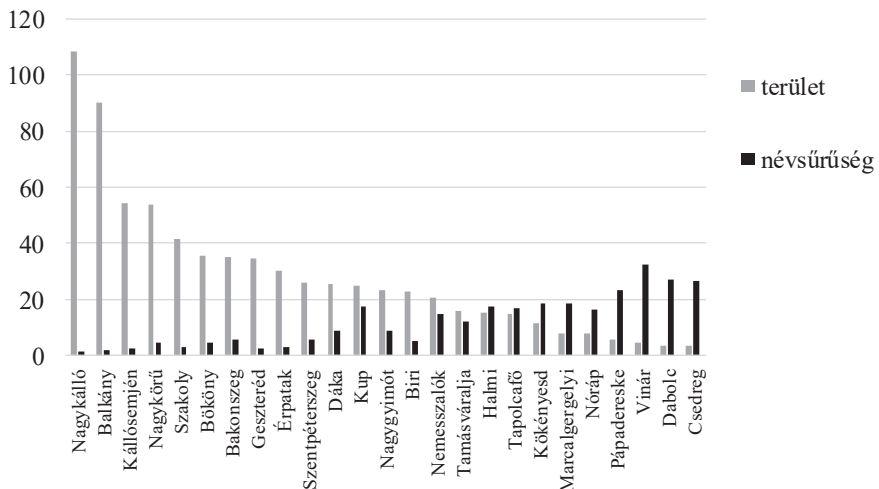

1. ábra: A települések területének és névsűrűségének összefüggése a Nagykanizsai járás névanyagában

2. ábra: A települések név- és népsűrűségének összefüggése a Nagykovácsi járás névanyagában

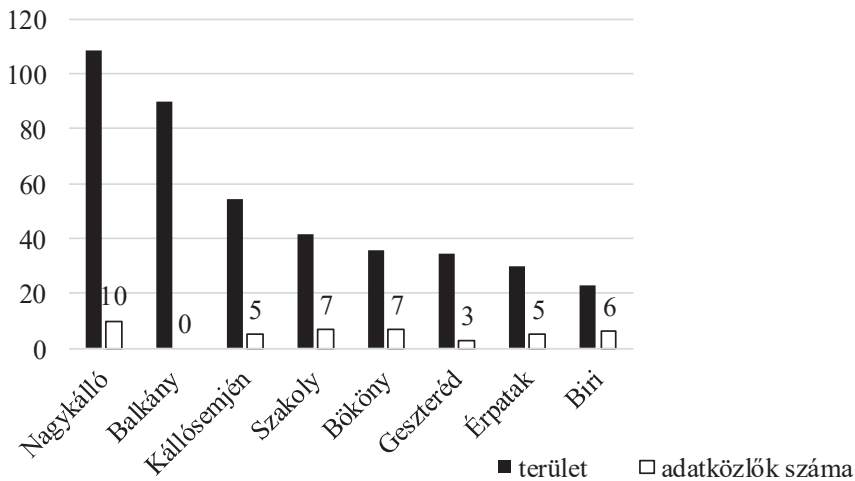
A terület és a névsűrűség fordított arányossága igazolást nyert: nemcsak a Nagykovácsi járás települései, hanem más települések esetében is olyan mértékben csökkent a névsűrűség, amilyen arányban nőtt terület (lásd még Szemák 2012, Halmos 2013).

3. ábra: A települések területének és névsűrűségének összefüggése

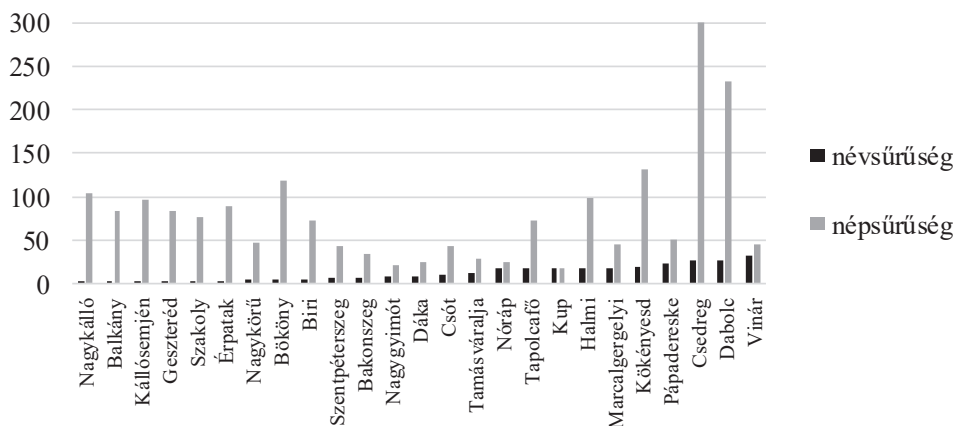
A névsűrűség ugyanakkor a települések népsűrűségével is összefüggést mutathat, ezért ezeket az adatokat is érdemes számba vennünk. Nagykovácsi népsűrű-

sége 104 fő/km², Balkányé 84 fő/km², Kállósemjéné 96 fő/km², Geszterédé 83 fő/km², Érpataké 90 fő/km², Szakolyé 76 fő/km², Bökönyé 119 fő/km², valamint Birie 73 fő/km². A népsűrűség és a névsűrűség bizonyos mértékű összefüggése (lásd Hoffmann 2015: 379) egyes települések esetében ellentmondásokba ütközik: általában véve ugyanis az ilyen jellegű vizsgálatok azt mutatják, hogy minél nagyobb egy adott település népsűrűsége, annál nagyobb a névsűrűsége is (vö. Nagy 2013: 13, Halmos 2013: 20, Hankusz 2017: 115). Bökönyben a legnagyobb a népsűrűségi mutató, és a névsűrűségi mutató tekintetében is második helyet foglal el a települések között. Biriben azonban 73 fő él négyzetkilométerenként, és a települések névsűrűségi mutatóit összevetve a legtöbb név itt fordul elő. Nagykálló a második legsűrűbben lakott település, mégis csak 1,4 a névsűrűségi mutatója

4. ábra: A települések területének és az adatközlők számának az összefüggése a Nagykállói járás névanyagában

Feltételezésem szerint az említett disszonanciát az adatközlők kis száma okozhatja, hiszen a nagykállói névanyag összeállításához a gyűjtők csupán 10 adatközlővel folytattak interjút, ami a település külterületéhez viszonyítva igen csekély szám. Bökönyben és Szakolyban a névanyag összeállítói 7 adatközlővel dolgoztak. A helynévanyagot összegyűjtők a legkisebb területű településen, Biriben 6 adatközlőt, Érpatakon és Kállósemjénben 5 adatközlőt, Geszteréden 3 adatközlőt hallgattak meg, a balkányi gyűjtés pedig nem tartalmazza az adatközlőket.

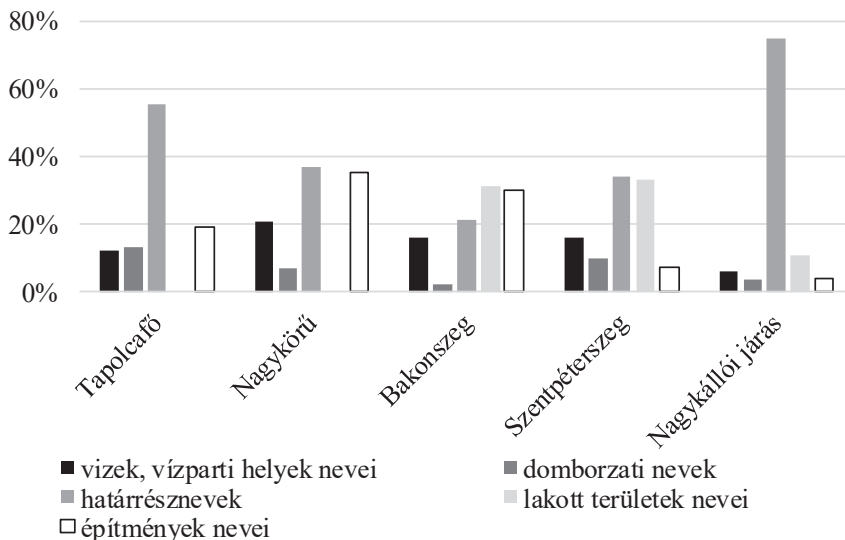
5. ábra: A települések név- és népsűrűségének összefüggése

Az említett disszonancia nemcsak a Nagykállói járás egyes településein, hanem máshol is tapasztalható, ugyanis a népsűrűség növekedésével párhuzamosan a névsűrűség csökkenése figyelhető meg. A név- és népsűrűség összefüggését feltehetőleg befolyásoló tényező az adott település bel- és külterületének a mérete, és talán az, hogy az elemzések nem homogének, hogy vannak köztük olyanok, ahol nemcsak a külterületi neveket vették figyelembe.

4.2. A helynevek névfajta szerinti csoportjai

	vizek, vízparti helyek nevei	domborzati nevek	határrész-nevek	lakott területek nevei	építmények nevei	összes név
Balkány	14	10	91	71	0	186
Biri	2	2	92	9	10	115
Bököny	15	7	98	24	16	160
Érpatak	3	3	82	4	2	94
Geszteréd	4	6	69	7	2	88
Kállósemjén	14	5	103	6	0	128
Nagykálló	10	3	116	12	5	149
Szakoly	5	2	106	4	5	122

A földrajzi környezet jellege, illetve használata ugyancsak befolyásolhatja a nevek számát és a névsűrűséget. Úgy gondolom, ennek mértékét az egyes névfajta településen belüli megoszlását elemezve vizsgálhatjuk. A települések keves számú névvel rendelkeznek, így csak néhány főbb névcsoportot elemzek.

6. ábra: Az egyes helyfajtákat jelölő nevek százalékos megoszlása

Ahogy a diagramon is megfigyelhető, a Nagykállói járás névanyagának jelentős részét a határrésznevek teszik ki. A nevek kiugró százaléka a területek kihasználtságával függ össze: a lakosság nagy részét ugyanis a földművelés tartotta el a vizsgált időszakban. Domborzati nevek ritkán fordulnak elő a Nagykállói járás névanyagában, hiszen a települések egybefüggő síkságot képeznek. Érdeemes azonban megfigyelni, hogy a vizsgált névanyagban hogyan érvényesül az az általános tapasztalat, mely szerint az, hogy mit nevezünk *hegy*-nek, *tó*-nak stb. egy adott területen, nagyban függ az adott terület természetföldrajzi adottságaitól (vö. Reszegi 2008: 242). Az általam vizsgált területen ez úgy érvényesül, hogy a települések határában felbukkanó, *hegy* utótagú helynevek mindegyike kisebb dombot jelöl. Ilyen nevek Balkányban a *Púpos-hegy* és a *Férges-hegy*, Biriben a *Bimbó-hegy* és a *Nagy-hegy*, Bökönyben a *Homokhordó-hegy* és a *Tekenős-hegy*, Érpatakon az *Ereszkedő-hegy* és a *Nyomási-hegy*, Geszteréden a *Gyűrűs-hegy* és a *Hordott-hegy*, Kállósemjénben a *Kanca-hegy* és a *Halom-hegy*, Nagykállóban a *Hószom-hegy* és a *Korhány-hegy*, Szakolyban pedig az *Ördög-hegy* és a *Tőkés-hegy*. Víznevek is vannak a Nagykállói járás névállományában, ez a települések vízrajzával vonható párhuzamba. A legnagyobb eltérést a lakott területek helyneveinek százalékos megoszlása mutatja: a Nagykállói járás névkorpuszában lévő lakott területek neveinek kiugró százaléka azzal magyarázható, hogy Balkányban gazdag a tanyavilága, más települések esetében ez a szám elenyésző.

A Nagykállói járás névanyagának egyéb vizsgálatok eredményeivel való összevetése azt mutatja, hogy a névfajta természetes módon tükrözik egy adott település földrajzi jellegét. Tapolcafi névanyagának nagy százalékát a dombor-

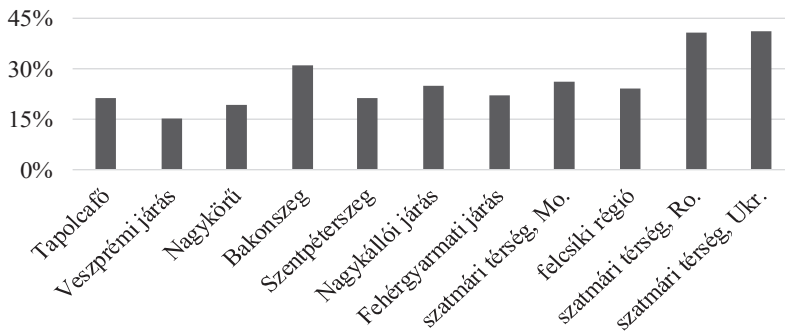
zati nevek teszik ki, hiszen a Bakony nyugati lábánál kerül elő. Nagykörű, Bakonszeg és Szentpéterszeg névkorpusza vizek, vízparti helyek neveiben gazdag, ugyanis Nagykörű a Tisza mentén húzódik, míg a másik két települést a Berettyó szeli át. Nagykörű és Tapolcafő esetében lakott területek neveit nem találjuk, mert az összevető vizsgálat során a külterületi nevek korpusza szolgált kiindulópontul.

4.3. A települések helyneveinek funkcionális-szemantikai sajátosságai

4.3.1. Az egyrészes helynevek funkcionális-szemantikai sajátosságai a névanyagokban

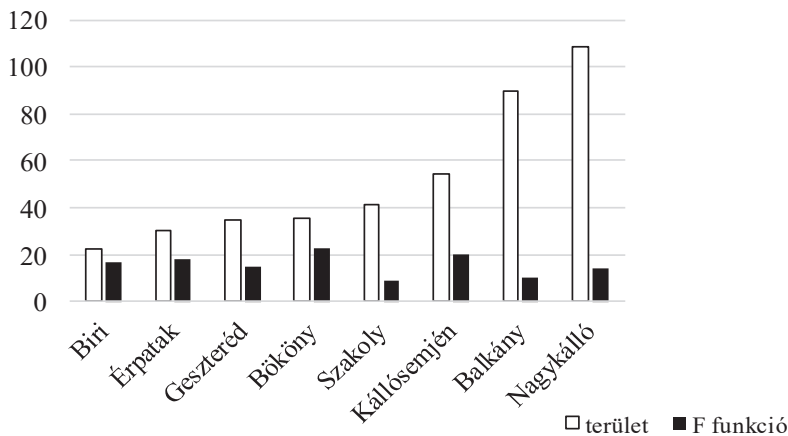
A helynevek szerkezeti elemzése szerves részét képezi a névrendszertani vizsgálatoknak. A helyneveket két csoportra bonthatjuk: az egyrészes és a kétrészes helynevek kategóriájára. Korábbi leírások szerint a névrendszerek egyik jellemzője, hogy egyrészes helynevek ritkán fordulnak elő a névállományban, ez inkább csak a kevesebb névből álló korpuszoknál figyelhetők meg (Hoffmann 2015: 383). Jelen vizsgálat ugyanakkor azt is lehetővé teszi, hogy igazoljuk vagy cáfoljuk azt a korábban többek által leírt sajátosságot, mely szerint az egyrészes nevek gyakoriságában megfigyelhetünk területi különbségeket. Ditrői Eszter a Veszprémi járás, a Fehérgyarmati járás és a csíki térség helyneveinek vizsgálatakor azt állapítja meg, hogy „a nyelvterület keleti része felé haladva a helynevek között az egyrészesek aránya valamivel magasabb” (2017: 46). Hankusz Éva szatmári térségben végzett kutatása ezt a megállapítást azáltal tudja differenciálni, hogy kimutatja, a keleti térségben is megmutatkoznak különbségek: az egyrészes nevek aránya a határon túli régiókban jóval magasabb, mint a szatmári térség magyarországi településein (2020: 109). Annak ellenére van ez így, hogy Hankusz Éva a *Disznólegelő, Ökörlegelő* típusú összetett földrajzi köznévként is értelmezhető neveket több szempontot is mérlegelve kétrészes nevekként tárgyalja.

Az a megállapítás, hogy egyrészes helyneveket inkább a kisebb számú névállományok tartalmazzák, egyértelműen igazolást nyert a jelen kutatásban is: Biri külterületi névállományának 22,6%-a, Kállósején, Szakoly és Bököny névanyagának 24%-a, Balkányénak 25%-a, Nagykállóénak 25,5%-a, Geszterédének 26%-a és Érpatak névkorpuszának 29%-a egyrészes helynév. A jelen elemzés ugyanakkor a területi különbségekre vonatkozó megállapításokat is alátámasztja, hiszen a nyelvterület nyugati részéhez viszonyítva magasabb, a határon túli keleti régiókhoz viszonyítva alacsonyabb az egyrészes nevek aránya. A Bakonszeg névanyagában fellelhető egyrészes helynevek kiugró százaléka a belterületi épületek és a külterületi gazdasági építmények egyrészes neveivel magyarázható (E. Nagy 2018: 145).

7. ábra: Az egyrészes helynevek százalékos megoszlása

Az egyes névfunkciók (fajtajelölő: F, sajátosságjelölő: S, megnevező: M) az egyrészes helynevek csoportjában úgy oszlanak meg, hogy a fajtajelölő és a sajátosságjelölő névfunkciók száma fordítottan arányos: amely névanyagban a fajtajelölő nevek száma nagyobb, ott a sajátosságjelölő neveknek kisebb az arányuk. Ez persze természetes is, hiszen a megnevező funkciójú nevek jelenléte az egyrészes nevek esetében a Nagykállói járásban elhanyagolható, tehát a nevek az F és az S funkció között oszlanak meg.

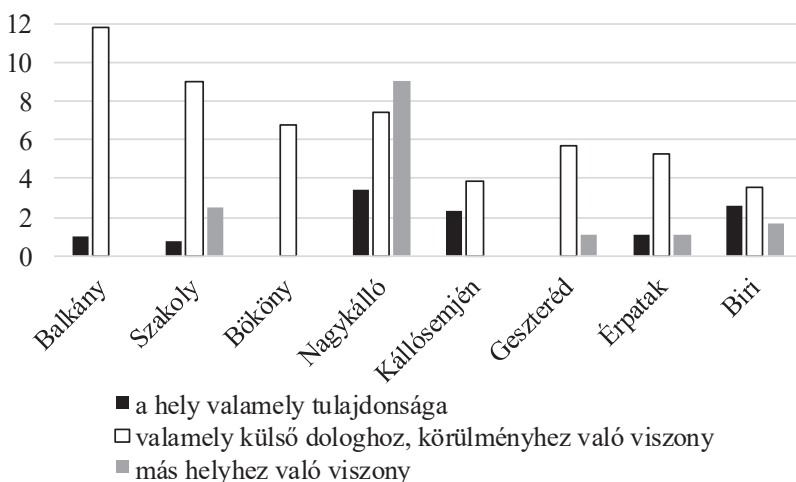

8. ábra: A települések területének és az F funkciójú névrészeknek az összefüggése a Nagykállói járás névanyagában

A fajtajelölő funkciójú egyrészes nevek, azaz a jelentéshasadással alakult nevek (*Kenderáztató*, *Juhfürösztő*, *Telek*) főként a kisebb területű településeken fordulnak elő nagyobb számban, ami nem véletlen, hiszen a kisebb méretű tele-

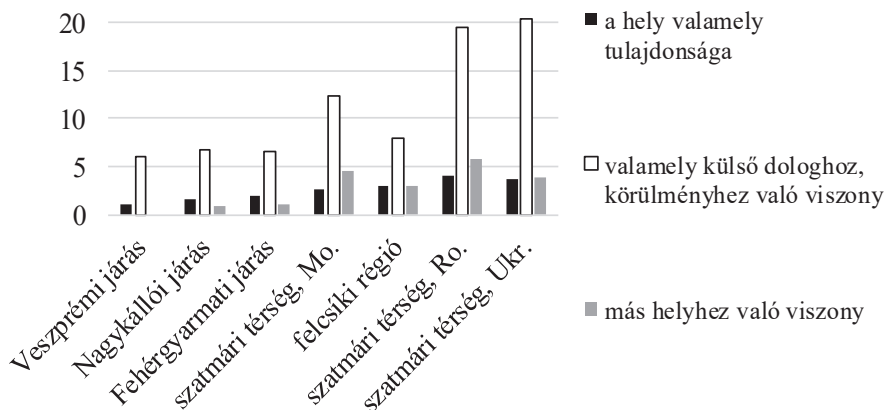
püléseken a legtöbb esetben egyértelműen azonosítható az adott objektum a megkülönböztető szerepű előtag nélkül is.

Az egyrészes helynevek névrészfunkciói közül a sajátosságjelölő funkciójú nevek nagy számban jelen a Nagykállói járás névanyagában, így a névrészek szemantikai megoszlását is érdemes mélyebb vizsgálat alá vonni. A települések névállományában a valamely külső dologhoz, körülményhez való viszony kifejeződése a leggyakoribb az egyrészes nevekben (*Ficfás, Kecskés, Cukker, Harangod, Tomori, Ladóé*). A hely valamely tulajdonságára utaló nevek a balkányi (*Homok, Szék*), a nagykállói (*Zimolyás, Porosladány*), a szakolyi (*Fürösztő*), a kállósemjéni (*Mohos, Honcsokos*), az érpataki (*Szeles*) és a birisi (*Golgota*) névanyagban fordulnak elő. Más helyhez való viszonyt kifejező nevek a szakolyi (*Földvár, Százkettős*), a geszterédi (*Hugyaj*), az érpataki (*Micske*), valamint a birisi (*Balkányi, Kőkunyhó*) névanyagban vannak jelen.

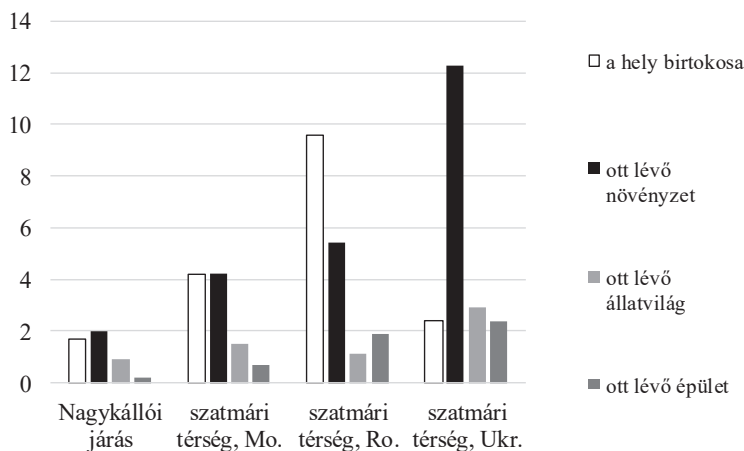
9. ábra: A sajátosságjelölő névrészek szemantikai megoszlása az egyrészes nevekben a Nagykállói járás névanyagában

Ha a Nagykállói járásban tapasztaltakat összevetjük más területek névrendszereinek eredményével, megállapíthatjuk, hogy nyugatról kelet felé haladva, bár kis mértékben, de folyamatosan nő a hely valamely tulajdonságát kifejező nevek száma. Ez a növekvő tendencia a más helyhez való viszonyra utaló nevek számában is tetten érhető. A legszembetűnőbb eltérés a valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyt kifejező neveknél mutatkozik: a magyarországi területeken ingadozó, Románia és Ukrajna területén azonban rendkívül magas az említett nevek száma.

10. ábra: A sajátosságjelölő névrészek szemantikai megoszlása az egyrészes nevekben

Ahhoz, hogy a romániai és az ukrainai terület névanyagában előforduló nevek gyakoriságát megértsük, érdemes az említett szemantikai csoport belső megoszlását is áttekinteni.

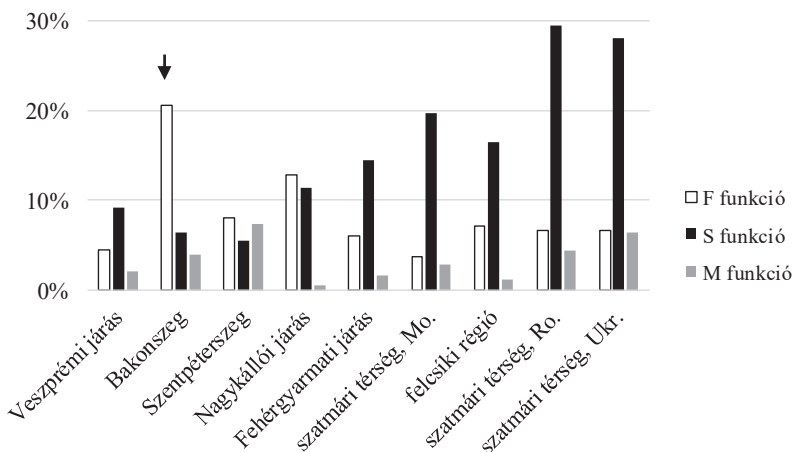

11. ábra: A helynek a külső dologhoz való viszonyát kifejező egyrészes nevek leggyakoribb típusai

Ahogy a diagramon is megfigyelhető, a növényzetre utaló nevek száma keleti irányban folyamatosan emelkedik. A hely birtokosára vonatkozó nevek főként a romániai területen fordulnak elő. Az ott lévő épületet kifejező nevek főként a határon túli térségekre jellemzőek. Az állatvilágra utaló nevek viszonylag egyenletesen oszlanak meg a névanyagokban.

A települések névanyagában a megnevező funkciójú egyrészes helynevekre alig találunk példát. A megnevező funkciójú egyrészes helynevek csekély száma valószínűleg azzal magyarázható, hogy a magyarországi területek névállományá-

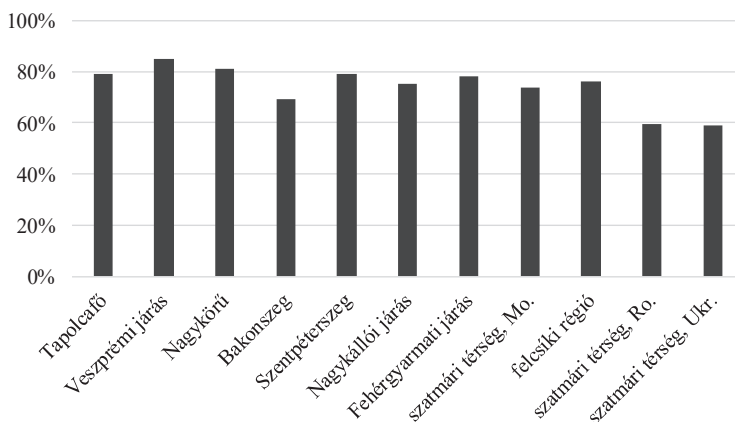
ban jóval kisebb a megnevező funkciójú egyrészes nevek aránya, hiszen itt természetes módon kevesebb a jövevénynév, mint például a keleti térségekben (vö. Hankusz 2020: 114). A Bakonszeg fajtajelölő funkciójú egyrészes helyneveinek nagy százaléka a jelentéshasadással nagy számban létrejött építménynevekkel áll összefüggésben (E. Nagy 2018: 146).

12. ábra: Az egyrészes helynevek névrészfunkcióinak százalékos megoszlása

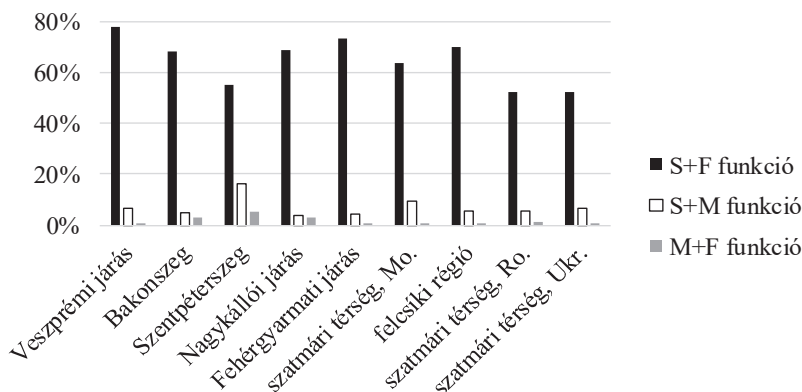
4.3.2. A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai sajátosságai a névanyagokban

A kétrészes helynevek egyenletesen oszlanak meg a Nagykállói járás településeinek névanyagában. A diagramon megfigyelhető, hogy a felsorolt települések és járások névkorpuszának a 70–85%-át kétrészes nevek alkotják, míg a határon túli települések esetében ez a szám 60% alá esik (vö. Hankusz 2020: 109).

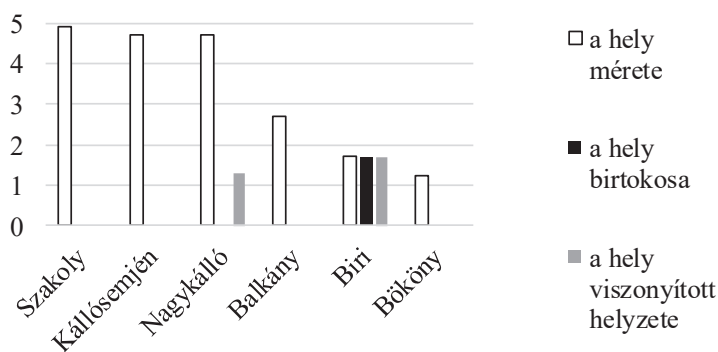
13. ábra: A kétrészes helynevek százalékos megoszlása

A kétrészes helynevek alaprészeit tekintve leggyakoribb az F funkció, és az M funkciójú helynevek is viszonylag egyenletesen oszlanak meg, kivéve Geszteréd kétrészes helyneveinek az alaprészeit, melyek csak fajtajelölő funkciót töltenek be (*Bezdédy-kert, Gonda-föld*). Mivel az M funkciójú nevek nem adnak jellemzést a jelölt helyről, azt mondhatjuk, hogy a kétrészes nevetek illetően a leíró funkció azonos mértékben fejeződik ki a települések névanyagában.

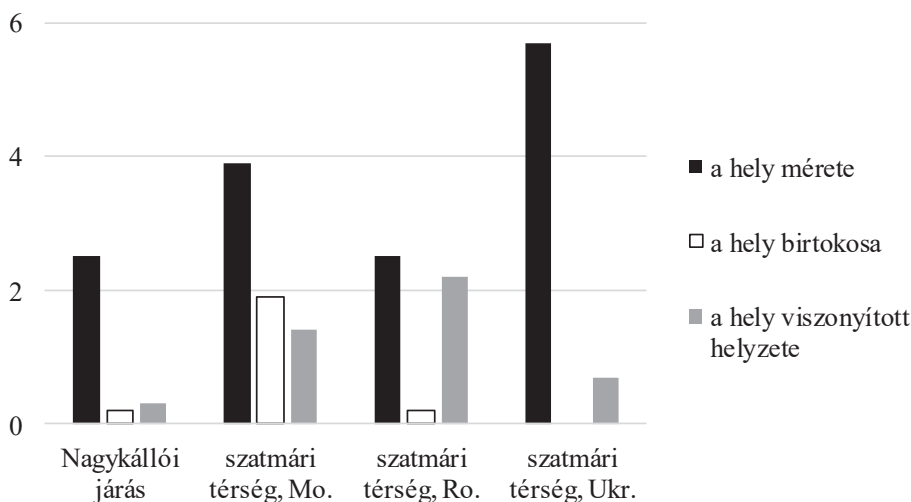
14. ábra: A kétrészes helynevek névrészfunkcióinak százalékos megoszlása

A kétrészes helynevek névrészfunkciói közül az S+M funkciójuk ritkán fordulnak elő, de érdemes a különböző sajátosságjelölő jegyeket megfigyelni. A legnagyobb szemantikai kategória a hely méretére vonatkozik (*Kis-Görény, Kis-Bimbó, Nagy-Micske, Nagy-Csent-rét, Kis-Hószom, Nagy-Ordas*). A hely viszonyított helyzetére utaló bővítményrész csak Nagykálló (*Első-Mogyorós, Túl a Gát*) és Biri (*Első-Becsali, Középső-Kis-dűlő*) névanyagában található. A hely birtokosát kifejező előtag csak Biriben fordul elő *Vinkler-Kis-Becsali* és *Oklocsányi-Becsali* alakban.

15. ábra: A megnevező funkciójú utótaghoz kapcsolódó bővítményrészek szemantikai megoszlása a Nagykállói járás névanyagában

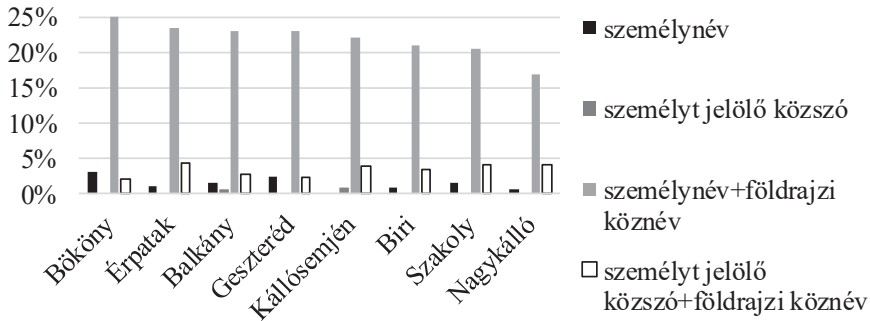
Az S+F funkciójú nevek bővítményrészei változatos képet mutatnak más névanyagokban is: a hely méretére utaló előtag nagy számban jelenik meg az ukrain területen, míg a hely birtokosát kifejező előtag a magyarországi területen kimagasló. A hely viszonyított helyzetére vonatkozó bővítményrész a romániai területen a legmagasabb.

16. ábra: A megnevező funkciójú utótaghoz kapcsolódó bővítményrészek szemantikai megoszlása

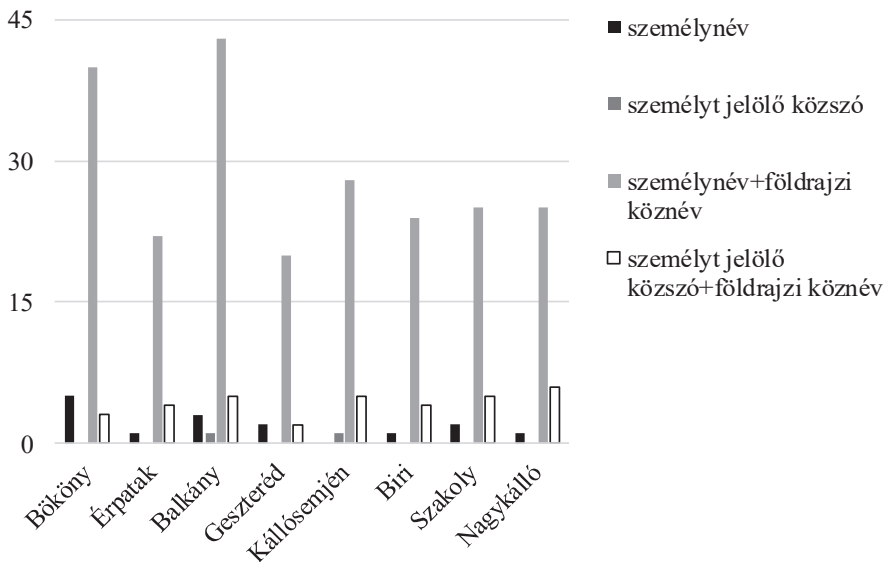
4.4. A helynevek lexikális-morfológiai sajátosságai a névanyagokban

További, a helynévállományokban fellelhető területi különbségeket a birtoklást kifejező nevek százalékos megoszlása is mutathat. A birtokfunkciók gyakorisága a következőképpen alakul: a névrendszerek legnagyobb százalékát a személynév+földrajzi köznévi típusú nevek teszik ki (például *Megyeri-tag*, *Nádpör-sziget*, *Tornyai-dűlő*, *Görömbei-föld*, *Kálmánczay-birtok*, *Péter-halom*, *János-kert*, *Margit-tag*). Személynevek és személyt jelölő közzavak csak elvétve fordulnak elő a névanyagokban (*Kocog*, *Barcikai*, *Orbarista*). A személyt jelölő közzzó+földrajzi köznévi típusú nevek (például *Vadász-kert*, *Jegyző-föld*, *Vitéz-telek*, *Grófi-tag*, *Vitéz-föld*, *Doktor-kátyú*, *Orvos-tó*, *Boltos-tag*) viszonylag egyenletesen oszlanak meg a névkorpuszokban.

17. ábra: A birtoklást kifejező nevek százalékos megoszlása a Nagykovácsi járás névanyagában

A Nagykovácsi járásbeli birtoklást kifejező helynevek abszolút gyakoriságának köszönhetően legnagyobb névállományú településekként Balkány és Bököny rajzolódnak ki.

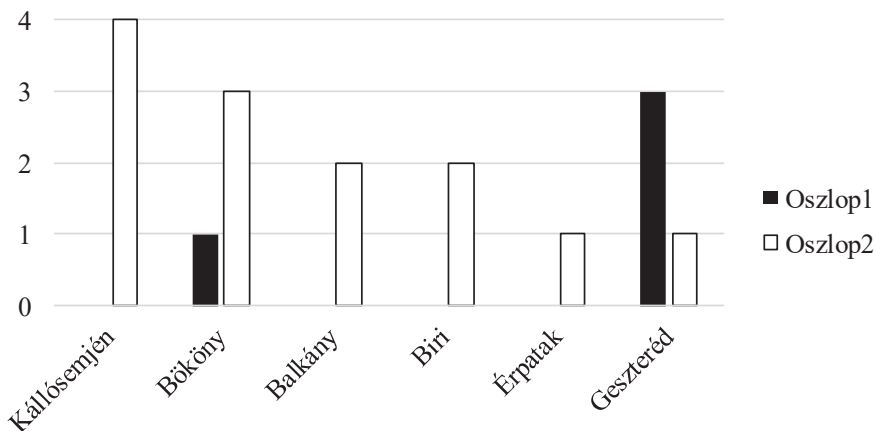

18. ábra: A birtoklást kifejező nevek abszolút gyakoriságának megoszlása a Nagykovácsi járás névanyagában

Ha a Nagykovácsi járás névanyagában fellelhető birtoklást kifejező nevek megoszlását összevetjük más járások és régiók helyzetével, látványos eredményt kapunk. A személynév+földrajzi köznévi és a személyt jelölő közszó+földrajzi köznévi típusú nevek nyugatról kelet felé haladva csökkenő tendenciát mutatnak, míg a személynevek és a személyt jelölő közszavak száma fokozatosan emelkedik.

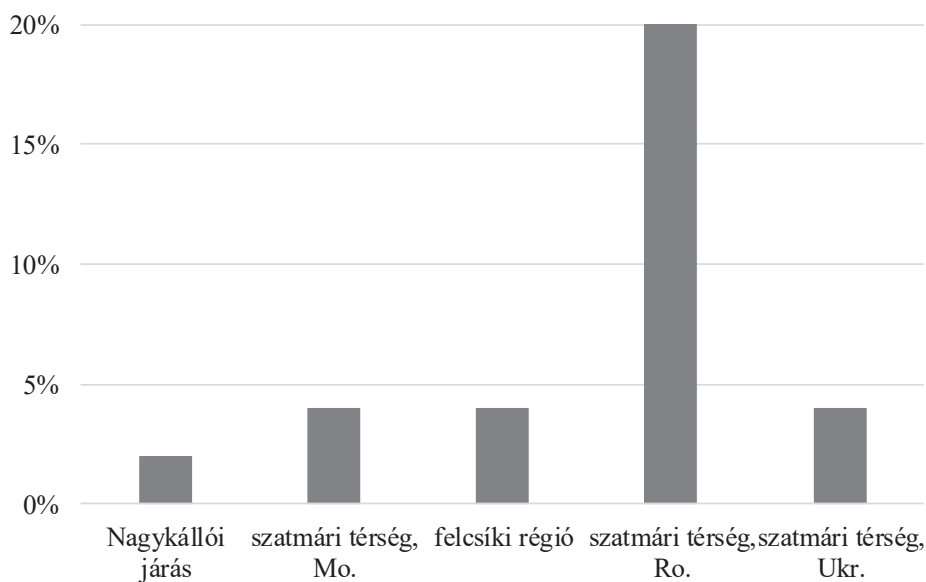
19. ábra: A birtoklást kifejező nevek százalékos megoszlása

20. ábra: Az -é birtokjel és a -féle képzőszerű utótag előfordulása a Nagykállói járás névanyagában

A települések névanyagában elvéve találunk -é birtokjellel ellátott egyrészes helynevet: Bököny nevei között a *Klányé*, Geszteréd névkorpuszában pedig a *Lik-*

máné és a *Kálmánczayé* fordul elő. Érdekes körülmény továbbá, hogy a birtokjeles alakok közül csak egy névnek van szinonim párja: *Kálmánczayé ~ Kálmánczay-birtok*. A *-féle* képzőszerű utótaggal álló nevek már nagyobb számban vannak jelen a névanyagokban. Az utótag minden név esetében kétrészes nevekben található, és földrajzi köznévvvel egészül ki (*Józsa-féle birtok, Tornyi-féle tanya, Stepán-féle föld, Egyed-féle dűlő*). Az említett utótaggal képzett neveket a magyar névalkotás egy sajátos névtípusaként említik kutatóink. Hoffmann István szerint a *-féle* típusú nevek az *-é* birtokjellel ellátott nevek szerkezeti változása révén jöttek létre: *Vitézeké ~ Vitézeké-féle* (1993: 86). Az általam vizsgált névanyagban azonban a *-féle* utótaggal ellátott neveknek nincs birtokjeles szinonimájuk. Hankusz Éva névanyagában sem fordult elő birtokjellel ellátott névvariáns, „ami a névtípus elsődleges alakulásmódját jelzi”. Arra a következtetésre jutott, hogy a *-féle* utótag önmagában is képes helynevek létrehozására (2020: 120).

21. ábra: Az *-é* birtokjel százalékos megoszlása

Ha a Nagykállói járás névanyagában előforduló birtokjeles alakokat más névkörpuszokban is megnézzük, megerősíthetjük, hogy az *-é* birtokjellel alakult nevek a nyelvterület keleti részén nagyobb számban vannak jelen (vö. Hoffmann 1993: 85, Ditrói 2017: 59). Hankusz Éva a romániai térségben az *-é* birtokjeles alakok kiugró százalékát azzal magyarázza, hogy a térségben az *-é* birtokjel használata jellemző névalkotási modell, amit az a tény is erősít, hogy a birtokjeles alakoknak nincs kétrészes szinonimájuk. Hankusz Éva azt tapasztalta ugyanis a magyarországi területek *-é* birtokjellel ellátott neveinek esetében, hogy gyak-

ran kiegészülnek birtokos jelzős szerkezetekkel, ami a névalkotás esetlegességére utal (2020: 119). A Nagykállói járás névanyagában tapasztaltakkal ez némi ellentmondásba ütközik, ott ugyanis csak egy név esetében jelent meg kétrészes név szinonimapárként. Ennek azonban az ide tartozó nevek kis száma miatt valószínűleg nincs nagy jelentősége.

5. Összegzés

1. Az általam végzett összevető helynévrendszertani vizsgálat célja egyrészt a névrendszertani sajátosságok feltérképezése, másrészt a névrendszertani jellegzetességek kialakulását meghatározó tényezők feltárása volt.

Az analízis során a települések területének és névsűrűségének összefüggése azt a korábbi megállapítást erősítette meg, hogy minél kisebb egy terület mérete, annál nagyobb a névsűrűsége. A terület nagysága nemcsak a névsűrűséget, hanem a fajtajelölő funkciójú egyrésztes nevek gyakoriságát is befolyásolta, ugyanis a kisebb területű települések névanyagában nagyobb számban fordultak elő a jelentéshasadással alakult nevek. Az elvégzett összevető vizsgálatok nyugat–kelet irányú különbséget is mutattak a települések névanyagában: az egyrésztes helynevek, valamint a hely valamely tulajdonságát kifejező nevek száma, a megnevező funkciójú egyrésztes helynevek száma, a személynevek és a személyt jelölő közszavak száma, valamint az *-é* birtokjellel alakult nevek száma a keleti régióban magasabb, míg a személynév+földrajzi köznévfő és a személyt jelölő közszó+földrajzi köznévfő típusú nevek száma nyugat felé haladva növekvő tendenciát mutat.

A névanyagokban előforduló névfajták megoszlásának vizsgálata többek között azt bizonyította, hogy a névfajták természetes módon tükrözik egy adott település természetföldrajzát, illetve az adott település határában lévő területek használatának jellegét. Tapolcafő névkorpuszában földrajzi adottságából fakadóan a domborzati nevek domináltak, míg Nagykörűben, Bakonszegen és Szentpéterszegen a vizek, vízparti helyek nevei jelentek meg nagyobb számban. A Nagykállói járás névanyagának jelentős részét a határrésznevek képezték, hiszen a vizsgált időszakban a településeken élők fő kereseti tevékenysége a földművelés volt. Az, hogy a járás névanyaga szegényesebb, talán ugyancsak összefüggésben van a domborzati, természetföldrajzi viszonyaival. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy míg ezen a területen igen kisszámú névállománnyal számolhatunk, addig egy térszínformák tekintetében változatosabb terület nagyobb névsűrűséggel jellemezhető.

2. A Nagykállói járás névrendszerének sajátosságait más névrendszerekkel összevetve azt is tapasztaljuk, hogy az idegen nyelvi közeg ugyancsak meghatározza egy adott névrendszer alakulását. A magyarországi területek névanyagában ugyanis jóval kevesebb a megnevező funkciójú egyrésztes helynevek száma, ami valószínűleg azzal állhat összefüggésben, hogy itt természetes módon kevesebb a jövevénynév, mint például a határon túli keleti térségekből. A névsűrűséget

nemcsak a terület, hanem bizonyos módszertani körülmények, így például a gyűjtésbe bevont adatközlők száma, a névkorpusz kiválasztott csoportja is befolyásolja. A települések névsűrűségi mutatóit a névállományok kiválasztott egysége, a bel- és külterületi nevek száma is befolyásolhatja, egészen nyilvánvaló ugyanis, hogy más számokat eredményez az egyes vizsgálatok során, ha mindkét névcsoportot figyelembe vesszük.

Irodalomjegyzék

- ÁÚO. = Wenzel G. *Árpádkori új okmánytár* 1–12. Pest, [később] Budapest. 1860–1874.
- Bánffy = Varjú E. *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez* 1–2. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája. 1908.
- Bóta K. 1965. *Érpatak földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Csíkvári A.–Dienes I. 1939. *Szabolcs vármegye*. Budapest, Vármegyei Szociográfia Kiadóhivatal.
- Ditrói E. 2012. Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 29–38.
- Ditrói E. 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Ditrói E. 2018. Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Veszprém megye Pápai járásában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 125–136.
- F. = Fejér Gy. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–10. Buda. 1829–1844.
- H. = Nagy I.–Paur I.–Ráth K.–Véghely D. *Hazai okmánytár*, 1–5. Győr. 1865–1873.
- Ipolyi A.–Nagy I.–Véghely D. *Hazai okmánytár* 6–8. Budapest. 1876–1891.
- Halmos J. 2013. *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban*. Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- Hankusz É. 2015. Összevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 63–76.
- Hankusz É. 2017. Névsűrűségi vizsgálatok a Csengeri járásban. *Magyar Nyelvjárások* 55: 111–120.
- Hankusz É. 2020. Határnevek összevető vizsgálata a szatmári térségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 107–128.
- Hoffmann I. 1993. A helynevek szerkezeti változása. *Hungarológia* 3: 266–278.
- Hoffmann I. 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann I. 1975/2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok I. Tapolcafő helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hoffmann I. 2015. *Nagykörű és Tapolcafő. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Jakab L. 1964. *Szakoly*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Jászai V. 1964. *Geszteréd földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kállay = *A Nagykállói Kállay család levéltára* 1–2. Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. 1943.
- Kálnási Á. 1965. *Biri község földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kálnási Á.–Sebestyén Á. 1993. *A Csengeri járás földrajzi nevei*. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- KSH. = *Központi Statisztikai Hivatal. 1970. évi népszámlálás. I. Előzetes adatok. 1.4. Részletes adatok. Terület, Népesség, Népsűrűség. Szabolcs Szatmár megye*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1970.
- Kulcsár Szabó E. 1972. *Nagykálló földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Máté J. 1964. *Bököny község földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Mon.Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustriantia – Vatikáni magyar okirattár. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Budapest, 1887.
- MTSHnt. = Kovacsics József szerk.: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára* 1–16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Budapest, 2000.
- E. Nagy K. 2018. Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Bakonszeg és Szentpéterszeg helynevei alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 137–153.
- Nagy M. 2013. *Vizsgálatok a Bodroghöz helyneveinek köréből*. Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- Péter J. 1966. *Kállósemjén földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Reszegi K. 2008. A hegynév terminus definiálása. In: Bölcseki A.–N. Császi I. (szerk.): *Név és valóság. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai* 1: 240–246.
- Reszegi K. 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon. A Magyar Névarchívum Kiadványai* 21. Debrecen.
- Szántó M. 1970. *Nagykálló község földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Szemák É. 2012. *Helynévvizsgálatok a romániai Szatmár megye területéről*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- Tkalčić, Mon. civ. Zagr. = Joannes Bapt. Tkalčić, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932*.

- Tóth K. 1964. *Balkány földrajzi nevei*. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Unti M.–Varga J. 2009. *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei II. A Győri járás*. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr.
- VR. = Karácsonyi J.–Borovszky S. (szerk.): *Regestrum Varadiense* (1208–1235). Budapest, 1903.

Spanyolország Afrika-politikája a 21. században

1. Bevezetés

Tanulmányomban Spanyolország és az afrikai kontinens egyes államai közötti, 21. századi kapcsolatok alakulását vizsgálom meg. Az első fejezetben Spanyolország két legfontosabb afrikai partnerével, Marokkóval és Algériával való kapcsolatát fogom elemezni. Mivel azonban a marokkói-algériai kapcsolatokat a rivalizálás jellemzi, ezért a mindkét országgal való jó kapcsolat fenntartása Spanyolországtól egyensúlyozást igényel. Ebben a fejezetben áttekintem e három országnak a nyugat-szaharai konfliktushoz való viszonyát, megvizsgálom a spanyol-marokkói kapcsolatokat a migráció vonatkozásában, továbbá Ceuta és Melilla helyzetét is görcső alá veszem. A továbbiakban pedig Spanyolország e két Maghreb országgal fenntartott gazdasági kapcsolatait vizsgálom meg.

A második fejezetben Spanyolország első Afrika-tervét elemzem. A 2004-ben megválasztott és hivatalba lépett Zapatero-kormány beiktatása után a spanyol külpolitika sok tekintetben teljesen új vonásokat mutatott, s ezek egyike az volt, hogy a spanyol kormány jelentős figyelmet kezdett fordítani a fekete-afrikai térségben zajló folyamatokra. Ennek eredményeként született meg a 2006-ban meghirdetett Afrika-terv. Ebben a fejezetben a tervek fő céljait, elemeit és eredményességét fogom vizsgálni.

A következő fejezetben az ismételten megválasztott Zapatero-kormány „második Afrika-terv” nevet viselő programját fogom áttekinteni. Megvizsgálom, hogy az első Afrika-tervhez képest milyen főbb változásokat hozott a második Afrika-terv, és hogy hogyan alakult az Afrikába juttatott támogatások mértéke.

A negyedik fejezetben a Mariano Rajoy vezette kormány Afrika-politikáját vizsgálom meg. A 2015-ben kezdődő tömeges illegális migráció és a gazdasági válság jelentősen csökkentette a spanyol kormány mozgásterét. Éppen ezért a Rajoy-kormány Afrika-politikája nagyban eltért a korábbi, a spanyol szocialista párt vezette kormány e térséggel kapcsolatos politikájától.

Az ötödik fejezetben a Pedro Sánchez vezette spanyol kormány 2019-ben meghirdetett harmadik Afrika-tervét fogom elemezni. Először megvizsgálom a tervek fő céljait, elemeit és eredményességét. Ezután pedig azt fogom vizsgálni, hogy melyek a hasonlóságok és a különbségek a 10 évvel ezelőtt meghirdetett második Afrika-tervhez képest.

Az értekezésem utolsó részében összefoglalom a dolgozatomban leírtakat, valamint rávilágítok a vizsgálódásom eredményeként levonható főbb következtetésekre.

2. Spanyolország kapcsolata az észak-afrikai államokkal, Marokkóval és Algériával

Spanyolországnek több szempontból is fontos a Marokkóval és Algériával való jó kapcsolat fenntartása. Talán a biztonságpolitikai és az energiabiztonsági szempontok a legfontosabbak.

De miért is olyan nehéz a jó kapcsolat fenntartása ezzel a két országgal? Ennek legfőbb oka a Marokkó és Algéria között fennálló rideg viszony és a két ország rivalizálása. Tehát csak úgy lehet megérteni Spanyolország egyensúlyozását e két országgal kapcsolatban, ha megismerjük a Marokkó és Algéria közti feszült viszony alapjait.

Egyik fő oka ennek a rossz kapcsolatnak a nyugat-szaharai kérdésben elfoglalt eltérő álláspontjuk. Nyugat-Szahara Észak-Afrikában az Atlanti-óceán partján helyezkedik el, s vitatott hovatartozású terület. Marokkóval, Algériával és Mauritániával határos. Területe 266 000 km². Korábban spanyol gyarmat volt, melyet Spanyolország teljes egészében 1936-ra foglalt el. A térségben lévő foszfátbányáknak köszönhetően a terület az 1960-as években felértékelődött. A szomszédos Marokkó, Algéria és Mauritánia függetlenné válása után ezen a területen is egyre inkább megjelentek a függetlenségi törekvések. 1973. május 10-én létrejött a Nyugat-Szahara fegyveres harccal történő teljes felszabadításáért küzdő Polisario Front. A szervezet több spanyol célpont ellen intézett támadásokat. Végül 1973-ban Franco tábornok bejelentette, hogy területi autonómiát ad a saharaiaknak. Ennek hatására Marokkó diplomáciai offenzívába kezdett annak érdekében, hogy igazolja a terület uralására vonatkozó történelmi jogait. Erre azonban nemcsak Marokkó, hanem Mauritánia is jogot formált. Mauritánia és Marokkó titkos tárgyalások után 1974-ben egyezett meg a terület felosztásáról.¹

A nyugat-szaharai konfliktusban Algéria 1975-ben bukkant fel. Ennek oka az volt, hogy Algéria elnöke, Huari Bumediem nem nézte jó szemmel Mauritánia és Marokkó Nyugat-Szaharával kapcsolatos terveit. Az algériaiak Atlanti-óceánhoz vezető kijáratot szerettek volna szerezni, mely által lehetőségük lett volna egy óceáni halászflootta létrehozására és a Tinduf környékén lévő vasércbányák kiaknázására.² Algériát tehát komoly gazdasági érdekek vezetik a térséggel kapcsolatos külpolitikájában.

1975-ben az ENSZ és a Hágai Bíróság is elutasította Mauritánia és Marokkó követeléseit a nyugat-szaharai kérdésben. Ezután II. Hasszán király bejelentette, hogy 350.000 fő részvételével békés menetet indít Nyugat-Szahara felé („Zöld menet”). A marokkóiak diplomáciai csatornákon keresztül jelezték a spanyoloknak, ha azok a saharaiak független államát támogatnák, ők azonnal visszaköve-

¹ Besenyő J. 2009: 37–57.

² Uo.

telnek Ceuta és Melilla városokat, és akár fegyveres erővel is visszaszereznék azokat. A marokkói fenyegetés bevált, ugyanis 1975 novemberében a spanyol, a marokkói és a mauritániai kormányok megkötötték a madridi hármas egyezményt, amelyben felosztották Marokkó és Mauritánia között Nyugat-Szahara területét, a spanyolok pedig bejelentették kivonulásukat a területről. A Polisario Front természetesen semmisnek tekintette az egyezményt.³ Ezt követően zajlott 1975 és 1991 között a nyugat-szaharai háború, melyben végül Mauritánia vereséget szenvedett, és kénytelen volt elismerni Nyugat-Szahara szuverenitását. Marokkóval azonban katonai patthelyzet alakult ki, és 1991-ben megkötötték a tűzszünetet. A területen azonban a hovatartozásról nem tartottak népszavazást. Jelenleg Nyugat-Szahara területének körülbelül kétharmadát Marokkó, a fennmaradó részét pedig pedig az Algéria által támogatott Polisario Front uralja. Besenyő János szerint a nyugat-szaharai kérdés megnyugtató rendezése nélkül a terület állandó potenciális veszélyforrást fog jelenteni mind a régió, mind pedig a Mediterránium, illetve Európa országai számára (fegyvercsempészet, illegális migráció, fegyveres konfliktus kirobbanásának veszélye, terrorcselekmények stb. miatt).⁴ Spanyolország tehát ebben a kérdésben nagyon nehéz helyzetben van. Ha Nyugat-Szaharát marokkói területként ismeri el, akkor Algériával, ha pedig függetlennek, akkor pedig Marokkóval romlik a kapcsolata. Spanyolország tehát hagyományosan inkább a Polisario Front mellett áll ebben a játszmában, s ezért is feszült a viszonya Marokkóval.

Spanyolország számára Marokkó az illegális migráció megállítása szempontjából is fontos. Spanyolország két olyan területtel is rendelkezik (Ceuta és Melilla), mely az afrikai kontinensen található. Ezért a migráció megállítása rendkívül nehéz. Ceuta és Marokkó közös határán 10 méter, Melilla és Marokkó között pedig 6 méter magas határkerítés van, ez jelentősen megnehezíti az illegális határátlépést. Azonban a migráció megállításához szüksége van a spanyoloknak a marokkói hatóságokkal való kooperálásra, tehát ebben a kérdésben is ki van szolgáltatva Spanyolország. 2013 és 2022 között összesen több mint 10.000 illegális határátlépés történt ezen a két városon keresztül. Melillában 2014-ben, Ceutában pedig 2017-ben volt kiugróan magas az illegális határátlépők száma, előbbi esetben 2069, utóbbiban 1174 volt ez a szám.⁵ A migráció szempontjából a közös határ miatt Marokkó tehát a legfontosabb afrikai országnak tekinthető Spanyolország szempontjából. Marokkó az utóbbi években zsarolási eszközként is képes volt használni az illegális migrációt.

A Marokkóval való kapcsolatot tovább bonyolítja Ceuta és Melilla hovatartozásának kérdése. Újra és újra előtérbe kerül ez a vita a két ország között. Spanyol-

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ A spanyol belügyminisztérium adatai:

https://www.congreso.es/entradap/114p/e22/e_0220598_n_000.pdf (2022.12.12.)

ország természetesen spanyol autonóm területként kezeli a két várost, azonban Marokkó (az aktuális geopolitikai helyzetűtől és lehetőségeitől függően) időközönként elkezdte feszegetni a két város hovatartozásának kérdését (pl. 1975-ben Hasszán király). Ezen két város megtartásának és védelmezésének, noha ez rengeteg pénzt emészt fel, hatalmas stratégiai jelentősége van Spanyolország számára. Elsősorban a két város elhelyezkedése stratégiai fontosságú, mivel nemcsak hatékonyan ellenőrizhetővé teszi a szoroson áthaladó forgalmat, de hozzájárul a rotai tengerészeti bázis biztonságához is.⁶ Jamie Trinidad, a Cambridge-i Egyetem nemzetközi jogi szakértője szerint Ceuta és Melilla messze nem bírnak akkora jelentőséggel és prioritással Marokkó számára, mint Nyugat-Szahara.⁷

E két ország gazdasági szempontból is fontos Spanyolország számára. Marokkó volt 2021-ben Spanyolország 9. legfontosabb kereskedelmi partnere, és a legfontosabb nem európai partnere. Algériából pedig a spanyol gázimport közel fele (48%) érkezik.⁸ 2020-ban Marokkó 6,97 milliárd dollárnyi értékben exportált különféle árucikkeket Spanyolországba, Spanyolország Marokkóba irányuló exportja pedig 8,41 milliárd dollárt tett ki. Ugyanezt az évet vizsgálva: Algéria 2,59 milliárd dollárnyi értékű árucikkeket exportált Spanyolországba. Az export fő termékei a kőolajgáz (1,8 milliárd dollár), a kőolaj (415 millió dollár) és a finomított kőolaj (155 millió dollár) voltak. Ugyanebben az évben Spanyolország Algériába irányuló exportja pedig 2,16 milliárd dollárt tett ki.⁹

Összességében tehát elmondható, hogy a Marokkó és Spanyolország közötti kereskedelem volumene jelentősen nagyobb, mint a spanyol-algériai kereskedelemé. Marokkóval Spanyolorzágnak jövedelmezőbb a kereskedelme, mint Algériával, azonban az Algériából származó kőolaj elengedhetetlen Spanyolország számára. 2021-ben a Marokkóval folytatott kereskedelmét Spanyolország 2,6 milliárd dolláros többlettel, eközben pedig az Algériával való kereskedelmét 3,4 milliárd dolláros hiánnyal zárta.¹⁰ Az Algéria által Spanyolorzágnak eladott gáz szállítása 2011-ig kizárólag a Maghreb-Europe Marokkón át húzódó gázvezetéken történt. 2011-ben azonban felavatták a Medgaz-vezetékét, mely az algériai Hassi R'Mel gázmezőkről közvetlenül, tehát Marokkó kihagyásával szállítja a gázt Spanyolorzágnak. A Marokkóval való kapcsolatok megromlása miatt a Maghreb-Europe vezetékét Algéria 2021 októberében véglegesen leállította, azóta Algériából kizárólag a Medgaz vezetéken keresztül érkezik a gáz Spanyolországba. Ennek kapaci-

⁶ <https://novekedes.hu/elemzesek/szelmalomharc-a-ket-utolso-spanyol-varos-vedelme-a-migracio-ellen-afrikaban>

⁷ Uo.

⁸ Fabriza, I.: Spain to import more gas by sea – a difficult operation in the midst of a shipping crisis. <https://english.elpais.com/economy-and-business/2021-11-02/spain-to-import-more-gas-by-sea-a-difficult-operation-in-the-midst-of-a-shipping-crisis.html> (2022.10.15.)

⁹ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/dza/partner/esp>

¹⁰ <https://www.worldstopexports.com/spains-top-import-partners>

tása azonban nem éri el a Maghreb-Europe gázvezeték kapacitását. Spanyolország gázellátása jelentős mértékben Algériától függ. Emiatt ahogyan Marokkó a migrációt, Algéria a gázszállítást használhatja fegyverként Spanyolországgal szemben.

Spanyolország tehát rendkívül nehéz geopolitikai helyzetben van a két észak-afrikai ország vonatkozásában. Mind Algéria, mind Marokkó rendelkezik egy-egy zsarolási eszközzel Spanyolországgal szemben. A jövőben a két ország közötti spanyol lavírozás, a „spanyol hintapolitika” egyre inkább kivitelezhetetlené válhat. A fő kérdés tehát Spanyolország számára az, hogy képes lesz-e továbbra is egyensúlyozni Marokkó és Algéria között, vagy kénytelen lesz választani közülük. Ha utóbbira kerülne sor, akármelyik oldalra álljon is, kétségkívül nagy veszteség éri majd Spanyolországot.

3. Az első Afrika-terv (2006–2008)

Spanyolország külpolitikája a 20. században elsősorban Latin-Amerikára koncentráldott (a gyarmati múlt miatt is). A 2000-es évek azonban új kihívásokat és lehetőségeket hoztak el a spanyol külpolitikában. 2006-ban a spanyol kormány kidolgozott és jóváhagyott egy „Afrikai cselekvési terv”-et, melynek három fontos hajtó tényezője volt:

Először is, az új PSOE-kormány célként tűzte ki a spanyol fejlesztési politika reformját, és a hivatalos fejlesztési támogatáshoz (ODA) való hozzájárulás növelését, ezzel is mutatva az új spanyol kormány globális megoldásokra való válaszadási képességét.

Másodszor, a spanyol déli partokhoz érkező szub-szaharai migránsok növekvő száma felkeltette a média figyelmét, és nagy nyomást gyakorolt a kormányra. Ez arra készítette a kormányt, hogy komoly és átfogó választ adjon a válságnak tekintett helyzetre.

Harmadszor, néhány spanyol transznacionális nagyvállalat növekvő érdeklődése az afrikai piac (elsősorban energiapiac) iránt. Ennek egyik oka az, hogy az egyes dél-amerikai országokban történt politikai és gazdasági válságok, elijesztették a spanyol befektetőket.¹¹

Az Afrika-terv hét fő cél köré épül, amelyek megvalósítása érdekében az alábbi cselekvési irányvonalakat határozzák meg.

– Hozzájárulni a demokrácia megszilárdításához, az emberi jogok tiszteletben tartásához, a békéhez és a biztonsághoz, lehetőleg az Európai Unió keretein belül, és az ENSZ égisze alatt.

– A szegénység elleni küzdelem és az afrikai fejlesztési programokhoz való hozzájárulás.

¹¹ Ana R. A. 2007: 194–198.

- Az együttműködés ösztönzése a szub-szaharai térségből érkező migrációs áramlások megfelelő szabályozására és az illegális emberkereskedelem elleni küzdelem megfélézésére.
- Aktív részvétel az Európai Unió Afrika-stratégiájának kidolgozásában.
- Részvétel az Európai Unió békefenntartó misszióiban, a közös gazdasági segítségnyújtási támogatásokban a jelenlét fokozása.
- A gazdasági kapcsolatok erősítése és diverzifikálása, valamint a beruházások ösztönzése. Különösen a spanyol energiabiztonság megteremtése érdekében a spanyol cégek olaj- és gázágazatban rejlő üzleti lehetőségek kiaknázása miatt.

4. A kulturális együttműködés, a spanyol nyelv népszerűsítése

Spanyolország politikai szerepvállalásának és intézményi jelenlétének növelése fontos a régióban.¹² Földrajzi szempontból jelentőségük szerint a terv az afrikai országok három kategóriáját különbözteti meg:

- Kiemelt jelentőségű országok, amelyek a megjelölt célkitűzések közül többet is magukban foglalnak: Egyenlítői Guinea, Szenegál, Mali és Nigéria, Angola, Namíbia, Dél-Afrika, Mozambik, Kenya, Etiópia valamint Mauritánia.
- Az illegális bevándorlás származási vagy tranzitországai, gazdasági, halászati vagy idegenforgalmi potenciáljuk, illetve intenzív történelmi, kulturális vagy együttműködési kapcsolatok megléte miatt különös érdeklődésre számot tartó országok, nevezetesen: Ghána, Kamerun, Niger, a Guineai Köztársaság, Bissau-Guinea, Gambia, Gabon, Tanzánia, a Seychelle-szigetek, a Zöld-foki Köztársaság, valamint São Tomé és Príncipe.
- A középtávú potenciáljuk miatt és a regionális békét és biztonságot veszélyeztető instabil helyzetük miatt szorosán figyelemmel kísérendő országok, nevezetesen: Elefántcsontpart, Zimbabwe, Szudán, Csád és a Kongói Demokratikus Köztársaság.¹³

Összesen tehát 27 országra koncentrál a terv, ez is jelzi, hogy ez globális, egész Afrikára kiterjedő program. Az Afrika-terv különös figyelmet fordít a nagy, pánafrikai integrációs szervezetekkel való kapcsolatokra, mint például az Afrikai Unió vagy az ECOWAS. Mivel az ezekkel való együttműködés kulcsfontosságú a globális eredmények eléréséhez.¹⁴

Az Afrika-terv egyik eleme volt az afrikai országok adósságának elengedése. Ennek keretében 2004 és 2008 között összesen csaknem 700 millió eurós adósságot törölt a spanyol kormány. Az első Afrika-terv időszakában (2006–2008) az OECD Fejlesztési Segítségnyújtási Bizottsága (DAC) keretén belül a 2006-os

¹² A spanyol kormány hivatalos tervezete az első Afrika-tervről. The Master Plan for Spanish cooperation 2005–2008, https://www.aacid.es/galerias/publicaciones/descargas/Plan_Director0508_Ing.pdf

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

283 millió amerikai dolláros támogatásról 2008-ra 860 millióra nőtt a szub-szaharai afrikai országoknak nyújtott spanyol támogatások összege.¹⁵

5. A második Afrika-terv (2009–2012)

Az új terv célja az, hogy megszilárdítsa az előző tervben elért eredményeket, és az első terv hiányosságait pótolja. A tervben kiemelik, hogy Spanyolország célja fokozni a koordinációt más Afrikában jelen lévő kulcsfontosságú szereplőkkel, mint például az Egyesült Államok vagy Kína. Továbbá célja a tervnek, hogy Európa, Latin-Amerika és Afrika között a kapcsolatok megerősödjenek, és ebben Spanyolország fontos szereplővé váljon. Éppen ezért nem az a célja a tervnek, hogy áthelyezze Spanyolország súlypontját Latin-Amerikáról Afrikára, hanem az, hogy a két kontinenssel való kapcsolatok egyszerre fejlődjenek.

A terv új elemeket vezet be, valamint három új átfogó célkitűzést fogalmaz meg: emberi jogok, a nemek közötti egyenlőség, a környezeti fenntarthatóság és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás. A tervnek hat általános célkitűzése van, amelyek az első tervben szereplő héttől eltérően vannak megfogalmazva, de egyenértékűnek tekinthetők velük:¹⁶

– A demokrácia építésének és megszilárdításának támogatása. A béke és a biztonság megteremtése Afrikában.

– Az afrikai szegénység elleni küzdelem támogatása.

– A Spanyolország és Afrika közötti kereskedelmi kapcsolatok és beruházások, valamint az afrikai gazdasági fejlődés előmozdítása.

– Az Afrikával való partnerség megerősítése a migráció terén.

– A Spanyolország és Afrika közötti kapcsolatok megerősítése többoldalúan, az Európai Unió keresztül.

– Spanyolország politikai és intézményi profiljának megerősítése Afrikában a CasaAfrica és a diplomácia más formái segítségével.¹⁷

Az országok kiválasztásában a terv az alábbi földrajzi prioritásokat mutatja be:

– Kontinentális dimenzió: az Afrikai Unió.

– Regionális dimenzió: Spanyolország különös figyelmet fordít a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségére (ECOWAS).¹⁸

A prioritást élvező országok:

– Az ECOWAS-országok közül: Mauritánia, Szenegál, Mali, Gambia, Elefántcsontpart, Niger, Nigéria, Bissau-Guinea, Guinea, Ghána és a Zöld-foki szigetek.

– Az IGAD-országok közül: Etiópia, Kenya és Szudán.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A spanyol kormány hivatalos tervezte a második Afrika-tervről 2009–2012, Africa Plan <https://www.ccoo.es/9586d17e09f5874e6365580c8bacbad9000001.pdf>

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

– Az ECCAS-országok közül: Egyenlítői Guinea, Kamerun, Gabon és Sao Tomé, Príncipe.

– Az SADC-országok közül: Dél-Afrika, Namíbia, Angola, Zimbabwe, Mozambik és Tanzánia, a Kongói Demokratikus Köztársaság.¹⁹

Tehát összesen 25 országra vonatkozik, azaz a partnerek száma nem igazán változott az előző tervhez képest.

A második Afrika-terv időszakában az Afrikának nyújtott támogatások mértékét a gazdasági válság jelentősen befolyásolta. Az OECD Fejlesztési Segítségnyújtási Bizottsága (DAC) keretén belül a szub-szaharai térség országainak a támogatás 2008-ban 860 millió euró volt. Ez a támogatási összeg 2009-re 1,15 milliárd euróra nőtt. Azonban az ezt követő években a támogatások folyamatosan csökkentek, és 2012-re 264 millió euró lett a támogatási összeg, tehát kevesebb, mint az első Afrika-terv meghirdetésekor.²⁰ Ennek a drasztikus csökkenésnek az egyik fő oka az lehet, hogy a 2008-ban kezdődött gazdasági és pénzügyi világválság 2009 után érezte legjobban a hatását Spanyolországban.

6. A tömeges illegális migráció időszaka

A 2011-es spanyol választások után az új miniszterelnök Mariano Rajoy (Spanyol Néppárt) lett. Rajoy miniszterelnöksége alatt az OECD–DAC keretén belül a szub-szaharai térségnek juttatott támogatások 2018-ra 82 millió euróra csökkentek a 2008-as csúcsosszegegről, amikor Spanyolország 1,15 milliárd dollárral támogatta a térség államait.²¹ Ennek a támogatásbéli csökkenésnek több oka is volt. A 2004 és 2011 közötti José Luis Rodríguez Zapatero vezette kormány új alapokra helyezte Spanyolország és az afrikai kontinens államai közötti kapcsolatokat az első és a második Afrika-terv nevű programjával. Ezek a programok jelentősen növelték az afrikai államoknak nyújtott támogatásokat. Azonban a gazdasági válság közbeszólt, és a támogatások drasztikusan csökkentek a szocialista kormányzás utolsó évére. Az új néppárti kormány Afrika-politikája nagyban eltért az előző kormányétól. Ennek az eltérésnek az egyik oka szemléletbeli különbség, azonban a gazdasági válság utóhatásai, valamint az illegális migráció újbóli növekedése²² is megnehezítette a támogatások növelését.

Mariano Rajoy első külföldi útja miniszterelnökként a szokásoknak megfelelően Marokkóba vezetett.²³ Ezután 2014 májusában látogatott először a szub-szaharai térségbe, részt vett az Afrikai Unió ülésén. Ekkor beszédében hangsúlyozta,

¹⁹ Uo.

²⁰ Spanyolország DAC-ODA támogatásai: <https://donortracker.org/country/spain> (Letöltve: 2022.11.09.)

²¹ Uo.

²² A spanyol kormány hivatalos adatai: https://www.congreso.es/entradap/114p/e22/e_0220598_n_000.pdf

²³ <https://www.rtve.es/noticias/20120118/mariano-rajoy-viaja-este-miercoles-marruecos-su-primera-salida-extranjero-como-presidente-del-gobierno/490417.shtml>

hogy egyenlő félként kezeli az afrikai államokat, és a következőt emelte ki a befektetésekkel kapcsolatban: „Afrikában akarunk befektetni, ahogy annak idején Latin-Amerikában tettük.”²⁴ Ez a mondata azt erősíti, hogy a néppárti kormány is kiemelt jelentőséggel kezeli az afrikai államokkal való kapcsolatot. Azonban kétoldalú találkozóra a fekete-afrikai térségben először 2015 májusában került sor (a tömeges migráció idején) Maliban, megválasztása után három és fél évvel. Ennek az útjának az üzenete az volt, hogy az illegális bevándorlás elleni küzdelem nem korlátozódhat a Földközi-tengerre, hanem érintenie kell a kiindulási és a tranzit-országokat is.²⁵ Abból a szempontból tehát hasonló a Zapatero-féle és a Rajoy-féle Afrika-politika, hogy mindkettő felismerte, hogy a migráció elleni védekezést a probléma gyökerétől kell kezdeni, azaz az afrikai államoktól. Éppen ez volt az egyik oka annak, hogy a Zapatero-kormány kidolgozta az Afrika-tervet.

A tömeges illegális migrációs nyomás erősödése tehát megkövetelte a spanyol kormánytól a határozott és konkrét Afrika-politika kidolgozását. A Rajoy-kormányzat az afrikai államoknak nyújtott támogatásokat tehát csökkentette, azonban több katonai és békefenntartó missziónál is megnövelte a részt vevő katonák létszámát, valamint Spanyolország ezen időszakban több misszióhoz is csatlakozott. A spanyol hadsereg Rajoy miniszterelnöksége alatt csatlakozott a Mali-misszióhoz. 2018-ra az EUTM-Mali-misszióban 280 főre emelkedett a spanyolok létszáma.²⁶ 2015-ben a franciaországi terrortámadások után Mariano Rajoy arról beszélt, hogy Spanyolország kész átvenni az EUTM-Mali-misszió vezetését Franciaországtól.²⁷ Ez is jól mutatja a spanyol Afrika-politika (és ezen belül is a Száhel-övezet) prioritását ebben az időszakban. A kormány nem gazdasági, hanem inkább békefenntartó eszközökkel próbálta meg az afrikai államokat stabilizálni. Ennek a módszerváltásnak az egyik oka a tömeges migráció volt, mivel a békefenntartó misszió gyorsabb megoldási lehetőség volt a gazdasági segítségnyújtásnál.

Összességében tehát elmondható, hogy a Mariano Rajoy vezette kormányzat idején drasztikusan lecsökkent az Afrikának nyújtott támogatások összege. Ezzel párhuzamosan azonban megnövekedett a spanyol katonai jelenlét a békefenntartó és a katonai missziókban Afrikában. A beruházások tekintetében folytatódott a pozitív irányú változás. A spanyol üzleti jelenlét növekedése a kontinens egészén biztató, 2010 és 2014 között a telepített vállalatok száma hétszerezésére nőtt. A megújuló energiaforrások ágazatában a spanyol társaságok nyerték el a szerződések 40%-át a Dél-afrikai Nemzeti Megújuló Energia Programban.²⁸

²⁴ https://elpais.com/politica/2015/05/03/actualidad/1430648592_415362.html

²⁵ Uo.

²⁶ <https://emad.defensa.gob.es/en/operaciones/operaciones-en-el-exterior/43-UE-EUTM-Mali>

²⁷ Casqueiro, J.–González, M.: Rajoy está dispuesto a que España releve al Ejército francés en África https://elpais.com/politica/2015/11/19/actualidad/1447960992_513027.html (Letöltve: 2022.12.03.)

²⁸ A spanyol kormány hivatalos tervezete a harmadik Afrika-tervről. III. Africa Plan https://www.exteriores.gob.es/en/PolíticaExterior/Documents/2019_PLAN%20AFRICA%20ENG.pdf (Letöltve: 2022. 10.28.)

Az egész afrikai kontinensnek juttatott DAC-ODA-támogatás 2012 és 2015 között folyamatosan csökkent, a spanyol DAC-ODA-támogatások pedig stagnáltak.²⁹

7. A harmadik Afrika-terv (2019–)

A Pedro Sánchez vezette szocialista kormány 2019-ben hirdette meg a harmadik Afrika-tervet. Az új kormány változtatni akart a korábbi Rajoy-kormány Afrika-politikáján, és vissza kívánt térni a korábbi szocialista Zapatero-kormány Afrikával kapcsolatos stratégiájához.

A harmadik Afrika-terv előszavának megírására Josep Borellt, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitika fő képviselőjét kérték fel. Ebben Borell ezt írja: „A (spanyol) kormánynak nincsenek meg a szükséges állami források ahhoz, hogy jelentős hatást gyakoroljon Afrika növekedésére és fejlődésére.³⁰ [...] Azonban a spanyol civil társadalom és a magánszféra képes arra, hogy meghatározó szereplővé váljon az afrikai kontinensen. Spanyolországnak arra kell törekednie, hogy olyan szerepet játsszon Afrikában, mint amilyen szerepe volt az ibér-amerikai térségben az elmúlt években.³¹ [...] A spanyol kormánynak közelebb kell hoznia a többi spanyol szereplőt Afrikához. Vállalkozások, egyetemek és nem kormányzati szervezetek mind képesek arra, hogy biztosítsák a tudást és a befektetéseket, amelyekre Afrikának szüksége van a fejlődéshez.”³²

Ezek az előszóban megírt gondolatok jól jellemzik Spanyolország Afrika-politikáját. A spanyol gazdaság nem elég erős ahhoz, hogy jelentős változást érjen el Afrikában, azonban ösztönözhet más szereplőket az Afrikában való tevékenységre.

A harmadik Afrika-terv négy fő stratégiai célt nevez meg:

– Béke és biztonság. Afrikára jellemző, hogy az egyes országokban kirobbant konfliktusok könnyen és gyorsan eszkalálódnak, áttejednek a szomszédos államokra, destabilizálva ezzel az egész térséget. Éppen ezért hatványozottan fontos stabilizálni ezeket az övezeteket. Éppen ezért a terv e pontja elsődlegesen az egyes afrikai államok rendfenntartási és katonai egységeinek a kiképzésére és egyéb békefenntartó missziókban való részvételre utal.

– Fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés. Ez magában foglalja a szegénység elleni küzdelem dimenzióit. Meghatározza, hogy Spanyolországnak hangsúlyt kell fektetnie a kereskedelemre az afrikai partnerekkel, az afrikai beruházásokra, a munkahelyteremtésre, a tudományos és a műszaki együttműködésre, valamint a spanyol vállalatok nagyobb láthatóságának előmozdítására Afrikában.

²⁹ Spanyolország DAC-ODA támogatásai: https://donortracker.org/sites/default/files/donor_pdfs/DonorTracker_profile_spain.pdf (Letöltve: 2022.11.04.)

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

– Intézmények megerősítése. Célként fogalmazzák meg az afrikai államokban az állam, illetve a kormányzat mint demokratikus intézményi keret kialakítását.

– Biztonságos, rendezett és szabályozott migráció. Az Afrikából Európába történő illegális migráció nagy kihívást okozott és okoz máig is Spanyolországban. A terv kiáll amellett az általános nézet mellett, hogy a migráció kiváltó okait a kiindulási térségekben kell kezelni, s hogy harcolni kell az emberkereskedelem és az embercsempészet ellen.³³

A hatékonyság növelése érdekében a korábbi Afrika-tervekhez képest a partnerországok köre jelentősen lecsökkent. A korábbi 27, illetve 25 országról 10 országra csökkent a megnevezettek száma.

A terv alapvetően meghatározza a „prioritást élvező országok” csoportját és a „preferenciális országok” csoportját. A prioritást élvező államok csoportjába tartozik Dél-Afrika, Nigéria, Etiópia, Angola és Szenegál. Ezt a csoportot tovább lehet osztani ún. „horgonyállamokra”, illetve „partnerállamokra”. A „horgonyállamok” közé tartozik Dél-Afrika, Nigéria és Etiópia. Ezek az államok hatalmas területi kiterjedésük, nagyszámú népességük és gazdasági erejük miatt képesek felszívni a környező államokból kiinduló migrációs áramlásokat. Ha ezek az úgynevezett „horgonyállamok” képesek lennének pozitív hatást gyakorolni szomszédaikra és felszívni a kontinensen belüli migrációs áramlások jelentős részét, ez jelentősen javítaná a kontinensen belüli helyzetet. Az úgynevezett „partnerállamok” (Szenegál és Angola) kisebb népességük ellenére a fejlődés motorjai lehetnek a saját régiójukban. Földrajzi helyzetüknek köszönhetően elősegíthetik az adott térség stabilitását. A „preferenciális államok” csoportjába tartozik Ghána, Kenya, Mozambik, Elefántcsontpart és Tanzánia. Ez az öt ország politikailag viszonylag stabil és dinamikus gazdasággal rendelkezik, amelyben már most is van spanyol jelenlét, amely potenciálisan erősíthető.³⁴ Összességében elmondható tehát, hogy mivel csökkent azon államok köre, melyek Spanyolország elsődleges afrikai partnerei lehetnek, az egyes államoknak nyújtott támogatás mértéke növekedhetett.

A harmadik Afrika-terv elindulása óta az egész afrikai kontinensnek nyújtott spanyol ODA-támogatás összege a 2019-es 3,03 milliárd USD dollárról indulva 2022-re elérte a 3,5 milliárd dollárt.³⁵

8. Összefoglalás

Dolgozatomban átfogó képet adtam Spanyolország Afrika-politikájáról a 21. században, áttekintettem az egyes spanyol kormányzatok Maghreb-régióra, majd pedig az egész afrikai kontinensre kiterjedő politikáját.

³³ A spanyol kormány hivatalos terveze a harmadik Afrika-tervről. III. Africa Plan https://www.exteriores.gob.es/en/PoliticaExterior/Documents/2019_PLAN%20AFRICA%20ENG.pdf (Letöltve: 2022.10.28.)

³⁴ Uo.

³⁵ Spanyolország DAC-ODA támogatásai: <https://donortracker.org/country/spain> (Letöltve: 2022. 11.09.)

Összességében azt lehet mondani, hogy Spanyolország Afrika-politikája két-dimenziós. Egyik dimenziója a Maghreb-régióra terjed ki, ezen belül is elsősorban Marokkóra és Algériára. E két országgal való kapcsolat Spanyolország számára a biztonság, az energiaellátás és a kereskedelem tekintetében kulcsfontosságú. A másik dimenzió pedig tulajdonképpen az afrikai kontinens többi része, melyen belül természetesen vannak prioritások, de alapjában véve ezzel kapcsolatban születtek meg Spanyolország „Afrika-tervei”.

A legutóbbi három spanyol miniszterelnök (Zapatero, Rajoy, Pedro Sánchez) Afrika-politikáját megvizsgálva ki lehet jelteni, hogy a két szocialista kormányfő nem azonos, de nagyon hasonló politikát folytat, illetve folytatott.

Azonban meg kell állapítani, hogy a migráció tekintetében Sánchez néhány elemet átvett a Rajoy-kormány intézkedéseiből (főként a katonai missziókban való részvétel jelentőségére gondolok). Fontos indikátorai a külkapcsolatoknak a hivatalos látogatások. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a három kormányfőt, azt látjuk, hogy Zapatero 218 hivatalos látogatásából 11 a Maghreb-régióban volt, 4 a szub-szaharai Afrikában, és 17 Latin-Amerikában.³⁶ Ezek az adatok Rajoy-nál így festenek: 148 útból 5 maghrebi, 4 a szub-szaharai és 15 latin-amerikai,³⁷ Pedro Sánchez esetében pedig 145 útból 5 irányult Maghrebbe, 6 szub-szaharai, 15 pedig a latin-amerikai térségbe.³⁸ Ezekből az adatokból tehát kiolvasható, hogy bár Zapatero Maghreb-régióba tett látogatásai kiemelkednek, a három kormányfő hasonló arányban látogatott el az egyes térségekbe. Továbbá fontos megemlíteni, hogy mindhárom vezető többször látogatott el Latin-Amerikába, mint Afrikába. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kapcsolatok fontosságát tekintve Spanyolország számára Afrika még nem érte el az a szintet, amit a latin-amerikai térség.

Spanyolország legfontosabb afrikai partnereinek körét az első Afrika-terv meghirdetése óta megvizsgálva azt állapítottam meg, hogy a partnerek köre nem változott. Az importot tekintve Spanyolország számára a legfontosabb afrikai partnerországok Algéria, Nigéria és Marokkó; az export tekintetében pedig Algéria, Marokkó és Egyiptom. Összességében tehát elmondható, hogy Spanyolország legfontosabb partnerei Afrikában a két legközelebbi Maghreb-ország, Algéria és Marokkó; a szub-szaharai térségben pedig Nigéria és a Dél-Afrikai Köztársaság.³⁹

³⁶ José Luis Rodríguez Zapatero hivatalos látogatásai miniszterelnökként:

https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Visitas_oficiales_al_exterior_del_presidente_del_Gobierno_Jos%C3%A9_Luis_Rodr%C3%ADguez_Zapatero

³⁷ Mariano Rajoy hivatalos látogatásai miniszterelnökként:

https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Visitas_oficiales_al_exterior_del_presidente_del_Gobierno_Mariano_Rajoy

³⁸ Pedro Sánchez hivatalos látogatásai miniszterelnökként:

https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Visitas_oficiales_al_exterior_del_presidente_del_Gobierno_Pedro_S%C3%A1nchez

³⁹ Az OECD adatai a spanyol kereskedelemről: <https://oec.world/en/profile/country/esp?yearSelector1=exportGrowthYear26&yearlyTradeFlowSelector=flow1>

Mitől függhet leginkább Spanyolország Afrika-politikájának jövőbeli alakulása? Leginkább attól, hogy képes lesz e fenntartani a jó gazdasági kapcsolatát egyidőben Marokkóval és Algériával is, vagy pedig választani kényszerül-e majd a két Maghreb-ország között. Ha ez utóbbira kerül sor, akkor Spanyolország jelentősége a térségben valószínűleg csökkenni fog. Összességében azt lehet mondani, hogy a 2006-ban elindult első Afrika-terv kidolgozása óta Spanyolország erősítette ugyan a kapcsolatait az afrikai kontinens államaival, azonban kulturális szinten és a beruházásokat tekintve még messze elmarad ez a kapcsolat a latin-amerikai országokkal fenntartott kapcsolatok szintjétől. Azt azonban bizonyosan állíthatjuk, hogy Spanyolország célja nem az, hogy a geopolitikai prioritását Latin-Amerikáról Afrikára áthelyezze, hanem sokkal inkább az, hogy az afrikai térség államaival a kapcsolatokat erősítve bővítse piaci lehetőségeit és nagyobb mozgásteret harcoljon ki magának.

Irodalomjegyzék

A spanyol kormány hivatalos adatai:

https://www.congreso.es/entradap/114p/e22/e_0220598_n_000.pdf

A spanyol kormány hivatalos tervezete a harmadik Afrika-tervről – III. Africa Plan

https://www.exteriores.gob.es/en/PoliticaExterior/Documents/2019_PLAN%20AFRICA%20ENG.pdf (Letöltve: 2022.10.28)

A spanyol kormány hivatalos tervezete a második Afrika-tervről – 2009–2012 Africa Plan

<https://www.ccoo.es/9586d17e09f5874e6365580c8bacbad9000001.pdf>

A spanyol kormány hivatalos tervezete az első Afrika-tervről – The Master Plan for Spanish cooperation 2005–2008

https://www.aecid.es/galerias/publicaciones/descargas/Plan_Director0508_Ing.pdf

A Spanyol Védelmi Minisztérium honlapja

<https://emad.defensa.gob.es/en/operaciones/operaciones-en-el-exterior/>

Africa Plan 2006–2008. *Executive Summary*.

<http://web.psoe.es/source-media/000000073000/000000073107.pdf> (Letöltve: 2022.10.17.)

Ana R. A. 2007. 'The Spanish Action Plan for Africa', *Review of African Political Economy*, 34/111: 194–198.

Az OECD adatai a Marokkó és Spanyolország közötti gazdasági kapcsolatokról

<https://oec.world/en/profile/bilateral-country/mar/partner/esp> (Letöltve: 2022.12.01.)

Az OECD adatai a spanyol kereskedelemről

<https://oec.world/en/profile/country/esp?yearSelector1=exportGrowthYear26&yearlyTradeFlowSelector=flow1> (Letöltve: 2022.12.01.)

Az OECD adatai az Algéria és Spanyolország közötti gazdasági kapcsolatokról

<https://oec.world/en/profile/bilateral-country/dza/partner/esp> (Letöltve: 2022.12.01.)

Beatriz, F.: Mariano Rajoy viaja a Marruecos en su primera salida al extranjero como presidente del Gobierno.

<https://www.rtve.es/noticias/20120118/mariano-rajoy-viaja-este-miercoles-marruecos-su-primera-salida-extranjero-como-presidente-del-gobierno/490417.shtml> (Letöltve: 2022.12.17.)

Besenyő J. 2009. „Nyugat-Szaharai konfliktus – az önállósodási küzdelem kezdete, a Nemzetközi Bíróság döntése és a „Zöld Menet”. *Kül-Világ* 2009/2: 37–57.

Workman, D.: Spain’s Top Trading Partners.

<https://www.worldstopexports.com/spains-top-import-partners> (Letöltve: 2022.10.15.)

Fabriza, I.: Spain to import more gas by sea – a difficult operation in the midst of a shipping crisis.

<https://english.elpais.com/economy-and-business/2021-11-02/spain-to-import-more-gas-by-sea-a-difficult-operation-in-the-midst-of-a-shipping-crisis.html> (Letöltve: 2022.10.15.)

Kovács D.: Szélmalomharc a két utolsó spanyol város védelme a migráció ellen.

<https://novekedes.hu/elemzesek/szelmalomharc-a-ket-utolso-spanyol-varos-vedelme-a-migracio-ellen-afrikaban> (Letöltve: 2022.11.28.)

González, M.: Rajoy visita África subsahariana en plena crisis migratoria

https://elpais.com/politica/2015/05/03/actualidad/1430648592_415362.html (Letöltve: 2022.12.15.)

Guijarro, Ó. G. 2021. Africa Plan: fifteen years of Spanish commitment in review.

https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2021/DIEEEA53_2021_OS_CGAR_PlanAfrica_ENG.pdf (Letöltve: 2022.10.25.)

Spanyolország DAC-ODA támogatásai

<https://donortracker.org/country/spain> (Letöltve: 2022.11.09.)

Spanyolország DAC-ODA támogatásai

https://donortracker.org/sites/default/files/donor_pdfs/DonorTracker_profile_spain.pdf (Letöltve: 2022.11.04.)

A közművelődés és a köznevelés együttműködésének lehetőségei a nonformális tanulásban a Püspökladányi járásban

1. Bevezetés

„Amióta az emberiség létezik, folyamatos fejlődésben van, és ehhez a folyamatos tanulás és művelődés elengedhetetlen feltétel” (Juhász 2016: 10). Mint minden folyamatnak, így a tanulás és művelődés folyamatának is van kezdete mind idő-, mind térbeli vonatkozásban. Ezek elsődleges színtere a család, ezt követően pedig az egyén belép a tanulás intézményesült világába, amelyet jogok és kötelezettségek határoznak meg.

A művelődéshez való jogot Magyarország Alaptörvényének XI. cikkelye (2011. április 25.) minden állampolgár számára biztosítja az alábbiak szerint: „a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával”. Ez alapján a közművelődés és a köznevelés tehát egyaránt mindenki számára hozzáférhető, az alapfokú oktatásban ezzel együtt kötelező is részt vennie minden magyar állampolgárnak. Írásomban a területek együttműködésére kínálkozó lehetőségek és elméleti keretek felvázolására vállalkozom egy közigazgatásilag egybefüggő területen, a Püspökladányi járásban, amelyhez a következő települések tartoznak: Báránd, Bihardancsháza, Biharnagybajom, Bihartorda, Földes, Kaba, Nagyrábé, Püspökladány, Sáp, Sárrétudvari, Szerep, Tetétlen.

A kutatás időszerűsége abban rejlik, hogy a témával foglalkozó szakirodalmak nagyrésze több mint 10 éves, a két rendszer pedig olyan alapvető, strukturális változásokon is keresztülment az utóbbi időszakban, amely gyökeres változásokat hozott. Például a Klebelsberg Központ és a szakképzési centrumok megjelenésével a köznevelési intézményeknél bekövetkező fenntartóváltások vagy a közművelődést szabályozó jogszabályok változásai (pl. 20/2018 EMMI).

A motiváció személyes mivoltát az adja, hogy gyakorló közművelődési szakemberként és általános iskolai tanárként a szóban forgó járásban és szakterületeken rendelkezem munkatapasztalattal. Véleményem szerint az intézmények működésbeli különbségei erősen befolyásolják az együttműködés mértékét, formáit és a lehetőségeket. Meggyőződésem, hogy a két terület kooperációjának erősítése, tudatosabbá tétele szükséges, hiszen így több lehetőség adódik a készségek, képes-

ségek és a tudás fejlesztésére. Hiszem, hogy az együttműködés erősítése a lakosság, különösen a köznevelésben részt vevő gyermekek érdekeit szolgálja.

A térség településeit három típusba sorolhatjuk intézményi működésük alapján:

I. *Ideális intézményi működés*: a településen közművelődési intézmény, valamint minimum óvoda és 8 osztályos iskola is működik. A vizsgált települések közül ebbe a kategóriába tartozik Báránd, Biharnagybajom, Földes, Kaba, Nagyrábé, Püspökladány.

II. *Erős köznevelési intézményi működés*: a településen közösségi színtér, valamint minimum óvoda és 8 osztályos iskola is működik. A vizsgált települések közül ebbe a kategóriába tartozik Bihartorda, Sáp, Sárrétudvari, Szerep, Tetétlen.

III. *Gyenge intézményi működés*: a településen közösségi színtér és maximum óvoda működik. A vizsgált települések közül ebbe a kategóriába tartozik Bihardancsháza.

A csoportosítás eredetileg egy negyedik csoportot is magában foglal – *erős közművelődési intézményi működés*: a településen közművelődési intézmény és maximum óvoda működik –, azonban a vizsgált települések közül ilyen struktúrája egyiknek sincs.

1. ábra: A Püspökladányi járás településeinek intézményi működés szerinti besorolása

Feltételezem, hogy az intézményi működés pozitívan befolyásolja az együttműködésre adódó lehetőségek hasznosítását a célcsoport javára. Azaz ahol a közművelődés területén nem közösségi színtér, hanem minimum művelődési ház látja el a feladatot a szervezet élén kinevezett, szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkező intézményvezetővel, a köznevelés oldalán pedig legalább óvoda és nyolc osztályos általános iskola is működik, erősebb, hatékonyabb együttműködésre számíthatunk.

2. Magyarország közművelődési és köznevelési intézményrendszere a nonformális tanulásban

2.1. Az együttműködés történeti áttekintése a II. világháború végétől napjainkig

Ahogy említettem, a két terület a Magyarország Alaptörvényében lefektetettek szerint a művelődéshez való jog biztosításában kap fontos szerepet. Az alaptörvény mellett pontos tevékenységrendszerüket különféle további jogszabályok határozzák meg, tehát elmondható, hogy napjainkban mind a közművelődés, mind a köznevelés területe részletes jogszabályokra épülő működésen alapul. A közművelődési rendszert az 1997. évi CXL. törvény, valamint a 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet szabályozza. A másik terület, a köznevelés működését pedig a 2011. évi CXCV. törvény, a 29/2012. (VIII. 28.) Kormányrendelet és a 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet határozzák meg.

A jogszabályok alapján megállapítható egy alapvető különbség a két terület között, ha az önkéntesség és a kötelezettség fogalmára helyezük a fókuszot. Amíg a közművelődésben való részvétel a lakosság részéről önkéntes, a köznevelésben viszont kötelező, addig az intézmények esetében pont fordítva láthatjuk: a települési önkormányzatoknak kötelező ellátni a közművelődési feladatot, és színteret működtetni helyben, köznevelési intézmény ellenben nem minden településen található.

A rendszerek az elmúlt 70 évben rengeteg változáson mentek keresztül, azonban a munkájuk és a céljaik mindig találkoztak, ezért is foglalkoztatja már régóta a területek együttműködése a kutatókat. Kormos Sándor, aki számos, a közművelődés és a közoktatás kapcsolatát vizsgáló könyv és tanulmány szerzője, még a rendszerváltás előtt lejegyezte, hogy már a „köz” elnevezés is utal a területek rokonságára, hisz mind a kettő a társadalomért létezik: iskolai és iskolán kívüli művelődésként is említhetjük őket, amelyeknek nevelési céljai azonosak (Kormos 1982:15). Fontos kiemelni, hogy műveiben a közművelődés fogalma még tágabb jelentésű, mint napjainkban: írásaiban a múzeumok, a könyvtárak és a színházak is a közművelődési intézmények sorában állnak, ma már kulturális intézményekként definiáljuk ezeket együttes említés esetén.

A kulturális és az oktatási rendszerek együttműködésének alaposabb megismeréséhez azonban nem elegendő 1989-ig visszatekinteni. Sári Mihály munkájából kiderül, hogy a szakmák tudatos rokonítása ennél is korábban, már a II. világháborút követő „szabadművelődés” korában elindult, amikor az iskolán túli és permanens művelődés szocialista eszményei köré összpontosult a két terület munkája. Az akkor népművelésnek nevezett rendszert művelődési házak, könyvtárak és filmklubok alkották, amelyeket minden településen létrehoztak, hogy a szocialista kultúrát közvetítsék. A felsőoktatásban is sorra megjelentek a népművelés szakok:

1956-ban Debrecenben, 1961-ben az ELTE-n, 1962-ben Szombathelyen, 1963-ban pedig már a Debreceni Tanítóképző Főiskolán oktatták a leendő népművelőket. Ez véleményem szerint szintén alátámasztja, hogy már ekkor is rokonterületekként kezelték a közművelődést és a köznevelést, hiszen a képzés tanítóképzőbe történő helyezésével a pedagógiához is kapcsolták azt.¹ A népművelés ekkor, az 1970-es években ment keresztül fogalmi változásán, amikortól is közművelődés lett a megnevezése, a fogalmi meghatározása pedig szintén nyitott a közoktatás, a köznevelés felé. A szerző az 1987-es Felnőttoktatási kislexikont idézve mutatja be a két fogalom közötti különbséget. Ebből a fogalmi értelmezésből is kiolvasható, hogy a közművelődés olyan tudományos és művészeti ismereteket közvetít, amelyekre a közoktatás önmagában nem képes, ezzel együtt ráépül az iskolai oktatás-nevelés folyamatára, és segíti elmélyítését, folyamatossá tételét, azaz ugyanúgy a permanens művelődés eszméjét érvényesíti. A két terület egymást kiegészítő, egymásra építő létezését aztán az 1980-as években teljes integrációban megtestesítő általános művelődési központok jöttek létre, amelyekben a közművelődés és a közoktatás összeolvastásával együttesen a permanens művelődés és a permanens nevelés funkcióját voltak hivatottak ellátni (Sári 2004: 94–105).

Az ekkor újonnan kialakult ÁMK-rendszer életre hívásának elméleti háttere szerint a köznevelési intézményeknek át kell adniuk az általános műveltséget jelentő tudást a gyermekek számára, hogy később képesek legyenek a permanens önnevelésre, önművelésre. Mivel a két terület szakmai munkájának teljes mértékben egymásra kellett épülnie, logikus volt, hogy egy térben is folyjon. A terek kialakításában a közművelődési és közoktatási szakemberek mellett építészek is részt vettek, hogy az egyén nevelésének és művelődésének támogatására leginkább alkalmas színterek jöhessenek létre (Szabó 2011: 31–38).

Mint ismert, a rendszerváltás óta eltelt 30 év alatt nemcsak a fogalmak, a rendszerek is jelentős mértékben megváltoztak. Az ÁMK-ban ma már nem működhet általános iskola, hiszen az egykor önkormányzati fenntartású intézményeket ma a Klebelsberg Központ tankerületei működtetik, az integrált intézményben mára csak óvoda képviselheti a köznevelés területét. Az elmélet és a gyakorlat összefésülését tovább nehezíti, hogy a témával foglalkozó szakirodalmak nagyrésze – ahogy fentebb említettem – több mint 10 éves. Az utóbbi időszakban az oktatási és a kulturális területen végbemenő átalakulások pedig sok felvetést értelmezhetlenné tesznek, így hasznosnak tartom összevetni a korábbi ismereteket a mai helyzettel, kiemelt fókuszot adva a jelen írás középpontjában álló közművelődési és köznevelési területeknek.

Az együttműködés állami szinten történő elfogadottságára jó példa az EFOP-3.3.2-16 kódszámú, „Kulturális intézmények a köznevelés eredményességéért” című pályázati felhívás, amely „a formális oktatást támogató és kiegészítő kul-

¹ Napjainkban a közösségi művelődés tanára osztatlan mesterképzés is a két területet ötvözi magába.

turális nevelési projektek megvalósítására” jött létre. A kiírás alátámasztja, hogy a területek közötti partnerség nem csak a köznevelésben részt vevők tudásának gyarapításában lehet jelentős, de a szociokulturális és a területi hátrányok leküzdésében is. A konstrukció a készségek fejlesztése és az egész életen át tartó tanulás érdekében megvalósított akkori kormány-beruházásoknak volt a része (EMMI 2016: 1). A Püspökladányi járásban több településen is megvalósultak projektek, Nagyrábé vonatkozásában például 8 nevelési-oktatási intézmény és egy közművelődési intézmény kooperációjában valósult meg a pályázat. Tehát az együttműködés nincs településhatárok közé szorítva. A konstrukció megalkotói szerint „a kulturális intézmények által megvalósított, a formális oktatást támogató és kiegészítő kulturális nevelés jelentős szerepet játszik a gyermekek személyiségfejlődésében és képességeik kibontakoztatásában, innovatív gondolkodásmódjuk kialakításában: felszínre hozzák a gyermekekben rejlő kreativitást, növelik önbizalmukat, kapcsolatteremtő, önkifejező, problémamegoldó és konfliktuskezelő képességüket, aktivitásukat és erősítik motiváltságukat” (EMMI 2016: 6–7). Céljuk a gyermekek fejlesztése mellett a két intézményrendszer partnerségének, együttműködésének erősítése volt (EMMI 2016: 6–7). A pályázatot csak kulturális intézmények vagy azok fenntartói adhatták be a könyvtár, a közművelődés, a muzeológia vagy az előadóművészet területéről. A szakmai vezető szerepét csak szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkező kulturális szakember láthatta el (EMMI 2016: 20). A kiírás a szakirodalommal (Kormos 1982, Füz 2017) összhangban jelöli meg a foglalkoztatási formákat és típusokat, amelyek a kulturális intézményekben segíthetik a köznevelésben zajló oktató-nevelő munkát: „szakkör, foglalkozássorozat, kulturális óra (pl. múzeumi óra, könyvtári óra), tehetséggondozó, fejlesztő, felzárkóztató kiscsoport, tábor, versenyek, vetélkedők, műhely- és klubfoglalkozás, témanap, témahét, művészeti csoport” (EMMI 2016: 8). Az, hogy a kiírás az ezen tanulási alkalmakat magába foglaló projekt szakmai vezetését és koordinációját kizárólag magasan képzett kulturális szakembereknek engedélyezi, legitimálja a kulturális intézményekben történő szervezésüket is.

A közművelődési intézmények és közösségi színterek együttműködése a köznevelésiekkel egy régóta vizsgált, összetett kérdéskör. Amíg a köznevelési intézmények az önkormányzat fenntartásában álltak, addig a közös fenntartónak köszönhetően talán egyszerűbb volt szervezni és fenntartani az együttműködést. Erre kiváló példa az ÁMK intézménytípus létrejötte, amely ilyen szempontból az együttműködés csúcspontján is tekinthető, hiszen a területek egy kézben, egy célért dolgoztak mind szellemi, mind fizikai síkon. Ma azonban tankerületi központok és szakképzési centrumok, egyházak és alapítványok is megjelennek mint köznevelési intézmények fenntartói, de a közművelődésben is találkozunk civil szervezettel és nonprofit kft.-vel is mint feladatellátóval a standard önkormányzati fenntartású színtér vagy intézmény helyett, így érthetően több ember hajlandósága és energiája kell ahhoz, hogy a két terület együttműködhessen. Az viszont korántsem

elhanyagolható tény, hogy a közönség, a gyermekek halmaza egybevágó. Sok esetben az iskolaépületek önkormányzati tulajdonúak, de a fenntartó nem az önkormányzat, így a két szerv között – egy esetleges felújítás, bérleti díj miatt – ellentét, feszültség alakulhat ki, amely lecsapódhat az intézmények vezetőin, akik a saját fenntartójuk érdekeit kell, hogy képviseljék helyben. Ezek az ellentétek viszont éppen a gyermekek és a település érdekében feloldhatók, és bizonyára mindkét fél igyekszik is feloldani őket, hogy a közös munka eredményes lehessen.

A két terület szakembereiben már 2006-ban megfogalmazódott az együttműködés szükségessége, amikor is érezhető volt, hogy a területek egymástól függetlenül dolgoznak, pedig a közművelődésnek lehetősége van a nevelés-oktatás szűk iskolai kereteit kiszélesíteni, míg a köznevelésnek az egyik közművelődési alapszolgáltatáshoz való helyes hozzáférésre, az egész életen át tartó tanulásra kell felkészítenie az egyént (Mayer 2006). Kormos Sándor szerint is közösek a két terület nevelési céljai, csak más az eszköztár: „Az iskolarendszer kötött keretei és a közművelődési szintereken lehetséges kötetlen formák átgondolt tervezés esetén jól kiegészíthetik egymást. Az iskolából kiszoruló művelődési területek az érdeklődésből kiindulóan szerveződő, általános vagy szakirányú klubokban, szakkörökben a művelődési otthoni keretek között megfelelően gondolhatóak” (Kormos 1982: 21). Úgy gondolom, valóban lehetséges és járható út, hogy a közművelődésben dolgozók olyan témák köré szervezzenek programokat, amelyek érdeklik a gyermekeket, de nem férnek bele a szigorú rend szerint működő iskolai keretekbe. Az intézményeknek azonban ehhez szorosan és tudatosan együtt kell működniük. Ezenkívül érdemes észben tartani, hogy az ifjúság igényes szórakozásának, a szabadidő kulturált eltöltésének szervezésében is a közművelődési területnek van a legnagyobb szerepe (Kormos 1982: 22). Bár a gondolat 40 éve fogalmazódott meg, ma is érvényesnek bizonyul.

Napjainkban tapasztalható, hogy sok helyen a rendezvényszervezés, a látványos, nagy tömeget vonzó tevékenység került előtérbe a közművelődési intézmények által végzett tevékenységek közül, kiszorítva a politikai és a helybéli elvárásokat. Ennek ellenére a szakembereknek az alapvető funkciót, a közösségek gondozását, a helyi társadalom műveltségének gazdagítását, értékeinek ápolását nem szabad háttérbe szorítani. A kistelepüléseken az ennek kapcsán történő megszólításra az általános iskolás korú diákokat tartom potenciális célcsoportnak. Középiszola nincs, 14 éves kor után a diákok elkerülnek a településekről, ha addig nem alakul ki bennük erős identitás, kérdéses, hogy hosszú távra visszatérnek-e a rengeteg tanulási, munka- és szórakozási lehetőséget kínáló nagyvárosokból.

2.2. A területek együttműködési lehetőségei a nonformális tanulásban

Az együttműködés kereteinek vizsgálata a működő intézmények, szinterek száma felől is közelíthető. A KSH Területi Atlasza 2022. május 1-jén 3155 települést tar-

tott nyilván Magyarországon (KSH 2022). Az Oktatási Hivatal jelentése alapján a 2021/2022-es tanévben Magyarországon 5812 köznevelési intézmény 13999 feladatellátási helyen végzett oktató-nevelő munkát (Oktatási Hivatal 2022: 4–5). Emellett a Központi Statisztikai Hivatal 2021-es adataiból kiolvasható, hogy 2021. december 31-én 5803 közművelődési intézmény működött az országban (KSH 2021). Pusztán a számok tükrében megállapítható lenne, hogy minden településre jut legalább egy mindkét intézménytípusból. Ezen állítást azonban már maga a szűkebben vizsgált Püspökladányi járás is cáfolja, hiszen Bihardancsházán² nincs egyetlen működő köznevelési intézmény sem. A vizsgált járás további településein mind óvoda, mind 8 osztályos általános iskola is működik. Kaba és Nagyrábé település esetében érdekesség, hogy az általános iskola összevont intézményként működik. Előbbi Bárádon, Sápon és Tetétlenen, utóbbi Bihartordán is ellátja a feladatot, azonban a fenti településeken helyben járnak iskolába a gyermekek, és külön tagintézményvezetők állnak az intézményegységek élén, az ő közművelődéssel való együttműködésük ezért vizsgálható külön is, településenként. A járásközponti feladatokat ellátó Püspökladányban pedig középiskola és kollégium is működik.

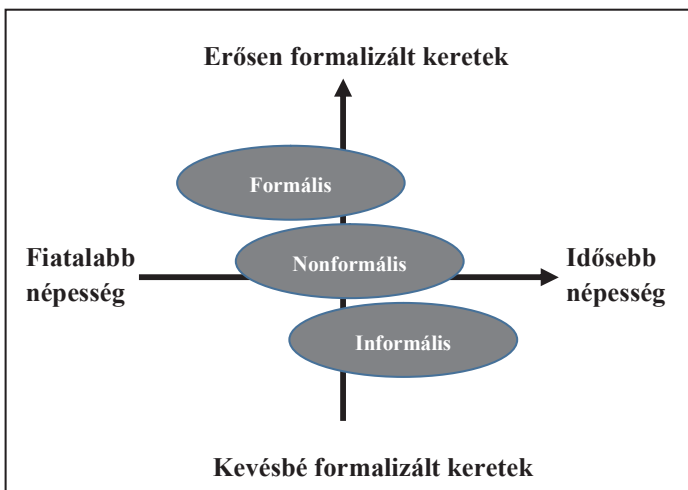
A közigazgatási egység közművelődési intézményeit tekintve közösségi színterekkel, művelődési házakkal és művelődési központtal is találkozhatunk. Az intézmények többsége nem önállóan, hanem integrált kulturális intézmény részeként látja el feladatait. A két terület speciális összeolvadását megtestesítő általános művelődési központ (ÁMK) is működik a járásban, amelyben a közművelődési és óvodai nevelési feladatokat ugyanazon intézmény látja el.

Látszólag sok különbség van a két terület működésében. Miért fontos mégis, hogy együttműködjenek? A szakirodalom szerint a köznevelés és a közművelődés, azaz a közösségi művelődés két nagy intézményrendszere úgy is felfogható, mint az iskolai és az iskolán kívüli nevelés, vagyis a formális és a nonformális tanulás legfőbb szinterei (Kormos 1982: 15). A közösségi művelődés definíciója azonban ma már nem a két intézményrendszer összefoglalásaként, sokkal inkább az egész társadalom előrehaladásához szükséges folyamatként használatos, amelynek hangsúlya a művelődési folyamatokban történő együttes részvételen van (Beke 2007: 84). A területek rokonságát alátámasztja, hogy függetlenül attól, hogy iskolai vagy nem iskolai rendszerben működnek-e, egyaránt közösségekben próbálják művelni az egyént. „A szülők azért küldik vagy engedik oda gyermekeiket, hatóságok azért működtetik, hogy az adott helyszín, szervezet »pedagógiai« üzenete (tevékenysége, módszerei, eljárásai, értékei) a gyermek, serdülő, fiatal, nevelkedő egyén és csoportjai javára, gazdagodására, fejlődésére szolgáljanak” (Heimann et al. 2006: 21). A két terület együttesen adja az alapműveltség megszerzéséhez szükséges művelődést, amely iskolai és iskolán túli részekből áll (Sári 2004: 94).

² Bihardancsháza település lakossága 2022. január 1-jén 172 fő volt a Belügyminisztérium nyilvántartása szerint.

Ahhoz, hogy vizsgálni tudjuk a két terület nonformális tanulás terén történő együttműködését, tisztáznunk kell, mit is értünk formális és nonformális tanuláson. A formális tanulás iskolarendszerű intézményekben valósul meg. Eredményeit oklevéllel, szakképesítéssel ismerik el, míg a nem formális vagy nonformális tanulás az iskolarendszerű oktatási és képzési rendszerek mellett, új ismeretek szerzésének céljából történik. A tanulás ezen formáját általában nem ismerik el hivatalos végzettséggel. A két tanulási forma közös jellemzője, hogy az egyén tudatosan vesz részt a tudását gyarapító folyamatban. Amikor a tanulás a mindennapi életünk természetes velejárója, és sokszor a folyamatban részt vevő egyén számára sem észrevehető, hogy éppen új ismeretekkel gazdagszik, akkor beszélhetünk informális tanulási formáról (Forray–Juhász 2013: 13–14).

A tanulási formák elemzésekor megfigyelhető, hogy ez a három különböző tanulási forma az emberek életében jellemzően eltérő időkben jelenik meg. Minél fiatalabb valaki, annál jellemzőbb, hogy a formális tanulás van jelen nagyobb arányban az életében, aztán a felnőtté válással párhuzamosan a nonformális és informális tanulás is egyre nagyobb teret hódít (Radó et al. 2009).

2. ábra: A tanulási formák változásai az egyén életszakaszaiban

A nonformális tanulás egyértelműen a tanórán kívüli oktatási programok csoportjába tartozik. A szakirodalom szerint így létezik tanórán kívül, de az iskolában megszervezett, és az iskolán fizikailag kívül megszervezett formája is (Páskuné Kiss 2014: 3). Az iskolán kívüli tanulási alkalmakat kutatva Füz Nóra a következő lehetséges szintereket jelöli meg előfordulásukra nézve: színház, koncert; könyvtár, levéltár; múzeum, galéria; állatkert, vadspark, tropikárium; egyéb (a válaszadó által megadható szintér); fűvészkert, botanikus kert, arborétum; tanösvény, nemzeti park; gyár, üzem; laboratórium; tudományos központ (Füz 2017: 205).

Ezen felsorolásban – az egyéb kategóriát nem ismervén – a közművelődési intézmények, közösségi szinterek nem találhatók meg. Ha az egyéb kategóriában jelölték is volna, az azt jelentené, hogy látogatásuk gyakorisága e célból ritkább a konkrétan nevesítettekénél, miközben a rendszeresen művelődő közösségek a közművelődésben találhatók meg. Így például ha néptáncol, vagy kézműves tevékenységeket szakköri formában végez az egyén, ezt csak az egyéb kategóriában jelölhette meg ebben a kutatásban. A Püspökladányi járásra koncentrálna azonban érdekes képet kapunk. A 12 településen a felsorolt szolgáltatások biztosítása, azaz a színházi előadások, a koncertek, állatbemutatók stb. épp a közművelődés feladata, mivel erre szakosodott intézmények nem érhetők el a járásban. Természetesen a gyerekek utaznak színházakba, de például a Lázár Ervin program keretében a járási kistélepülések diáksága a Püspökladányi Tájékoztató és Közművelődési Központ, Könyvtár, Múzeum Dorogi Márton Művelődési Központjának nagytermébe utazott előadást megtekinteni. A települések kulturális életét ismerve pedig egyértelmű, hogy ezt ezen intézmények, szinterek koordinálják. Egyes települések esetében tulajdonképpen a közművelődés intézménye az egyetlen kultúráközvetítő, az egyetlen esély a kultúrával való találkozásra (Hunyadi 2004: 11).

A fogalmi magyarázatok értelmében tehát nonformális tanulásnak tekinthetjük azokat a tanórán és iskolán kívüli alkalmakat, amelyeken a gyermekek nem az érdemjegy megszerzéséért, nem a tantervek által előírt lexikális tudás elsajátításáért, hanem műveltségük gazdagítása érdekében vesznek részt, ebben rejlik a motivációjuk. Mivel 18 év alatti korosztályról beszélünk, természetes, hogy a motiváció, az érdeklődés nem mindig belsőleg, önállóan az egyénben ébred fel (például egy szervezett színházlátogatás), de a nevelő-oktató munkát végző szakemberek által koordinált ilyen alkalmak is rengeteg lehetőséget kínálnak a nonformális tanulásra. Vitán felül áll, hogy az iskolán kívüli tanulás nem válthatja ki a tantermi oktatást, de a szakértők szerint érdemes lenne ezeket tudatosan annak kiegészítő elemeként értelmezni (Fűz 2017: 199). Ez a nézet olvasható ki a korábban említett EFOP pályázat felhívásából is, amely a nem formális és informális tanulási alkalmakat a formális oktatást támogató, kiegészítő tevékenységnek tekinti (EMMI 2016: 1). Az pedig, hogy a kulturális intézmények és fenntartóik kezébe adja a lehetőséget ezek megvalósítására a Püspökladányi járás esetében, azt jelenti, hogy a közművelődés élhet a lehetőséggel, hiszen csak ez a terület van kivétel nélkül ténylegesen jelen mindenhol.

Hogyan kapcsolódhatnak a közművelődés és a köznevelés területei ezen a téren? Gondoljunk arra, hogy a tanárképzésben részt vevők portfóliót készítenek a tanulmányaik elvégzésekor. Az irat elkészítésében ki kell térni az iskolán kívüli oktatási és nevelési programokban való részvételre is. Ide sorolhatók a szakkörök, a tanulmányi versenyek, a kirándulások, a klubdelutánok, a nyári táborok, a projektnapok (Gál–Keresztény 2009: 339). A felsorolás csupa olyan elemet tartalmaz, amelyek a közművelődés területén ugyanúgy jelen vannak, hiszen rengeteg szín-

téren zajlik ilyen tevékenység. Kistelepüléseken ráadásul jellemző, hogy az eseményeket egymás intézményeiben rendezik meg. A saját tapasztalataim alapján, Nagyrábén az iskolai rendezvények általában a művelődési ház nagytermében zajlanak, Tetétlenen pedig az iskola aulája fogadja a települési rendezvényeket is. Azokon a településeken, ahol egyetlen iskola van, tulajdonképpen nem is választhatók már szét az események, rendezvények, hanem összeolvadnak a települési és az iskolai, óvodai alkalmak. Püspökladányban ellenben, ahol négy általános iskola működik, már jellemzőbb, hogy az intézmények megtartják a saját jeles alkalmakat házon belül, és a művelődési központ szervezésében megrendezett városi eseményen fellépőként, vagy képviselők útján vesznek részt a nézők között.

Bármely fentebb említett intézménytípusra gondolva elmondható, hogy a közművelődési szakember szervezőkészsége és szakértelme segítheti az együttműködés minőségi megvalósulását. A tájolt színházi előadások szervezésével, a pályázati források felkutatásával bármely intézménytípus hasznára lehet egy szakember.

A közművelődés színterei tehát helyet adhatnak iskolai műsoroknak, szavalóversenyeknek, kiállításoknak, tárlatoknak, táboroknak, és minden rendezvényen biztosíthatnak olyan elemet, amely a gyermekeket célozza meg. A kultúrát ugyanis elsődlegesen a közművelődési szakember viszi a településre, ő van döntési helyzetben (a fenntartóval együtt), hogy milyen tartalmat és előadást választ, milyen közösséget indít, és az ő feladata megteremteni az ehhez szükséges erőforrásokat. Amennyiben a szolgáltatások kínálatának kialakítási folyamatában a köznevelési intézmény dolgozóinak a szakértelme is megjelenik, bizonyosan hasznos együttműködés alakulhat ki.

Úgy gondolom, a kulturális szakemberek folyamatos feladata a gyermekek és az ifjúság igényeinek felmérése és kielégítése, ehhez pedig elengedhetetlen, hogy együtt dolgozzanak és közösen gondolkodjanak azokkal az intézményekkel, amelyekben a szóban forgó egyének idejük legnagyobb részét töltik: a köznevelés területén működőkkel.

3. Az érintett térség közművelődési és köznevelési tevékenységének keretei

A közművelődési tevékenységet mint alapfeladatot ellátó szervezetek (költségvetési szervek, társadalmi, civil szervezetek, alapítványok, gazdasági társaságok, vállalkozások) minden évben közművelődési statisztikát töltenek ki. A 2021-es évre vonatkozóan a Püspökladányi járás 12 településéről összesen 37 adatszolgáltatás érkezett, ebből kifolyólag megállapíthatjuk, hogy a térségben legalább 37 szervezet végez közművelődési tevékenységet. A törvényeknek megfelelően minden önkormányzat szintér vagy intézmény működtetésével biztosítja a települési közművelődést, azaz a 12 településnek 12 közösségi színtere, illetve intézménye kell, hogy legyen. A kitöltők száma több mint háromszoros az elvárt minimumhoz képest, ami azt jelenti, hogy nem csak az önálló intézmények és a tevékenységet

szakfeladatként ellátók – azaz kinevezett igazgatóval és külön adószámmal nem rendelkező közösségi színterek – nyújtották be a statisztikájukat. Ennek oka, hogy az intézmények mellett tagintézményeik, valamint az előző felsorolásban említett civil szervezetek (alapítványok és egyesületek) is kitöltötték a statisztikát. Napjainkban léteznek olyan pályázati kiírások, amelyeken csak a kulturális statisztikát kitöltők indulhatnak, ami plusz motivációt jelenthet az adatgyűjtésben való részvételhez (pl. Nemzeti Kulturális Alap).

A kitöltések az alábbi eloszlásban érkeztek: a járásközpont Püspökladányból 11, Sárrétudvariból 6, Biharnagybajomból 5, Földesről 4, Nagyrábérol 3, Bárándról 2, míg Bihardancsháza, Bihartorda, Kaba, Sáp, Szerep, Tetétlen településekről 1-1 adatszolgáltatás érkezett. Az megállapítható, hogy az adatszolgáltatás mértéke nem függ össze a település méretével, lakosságszámával vagy a közművelődési intézmény típusával, hiszen Püspökladány mellett csak Kabának van városi státusza, de onnan csak egy kitöltés, míg néhány községből, nagyközségből több is érkezett. Az statisztikát beküldők között 21 civil szervezetet találunk, a maradék 16 kitöltő önálló intézmény vagy tagintézmény, esetleg önkormányzat által szakfeladatként működtetett közösségi színtér.

Az adatok szerint a 2021. évben a 37 adatszolgáltató szervezetben 9 fő teljes állásban, közművelődési munkakörben foglalkoztatott személy rendelkezett szakirányú felsőfokú végzettséggel, míg további 2 nem szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkező munkatárs foglalkoztatása zajlott részmunkaidőben. A felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők közül teljes állásban, szakmai munkakörben 7 fő dolgozott, közülük 4 személy rendelkezett szakirányú középfokú végzettséggel. További 1 fő részmunkaidőben, középfokú, szakirányú végzettség nélkül segítette a közművelődési munkát. Ez azt jelenti, hogy a térségben összesen 19 fő látott el teljes- vagy részmunkaidős foglalkoztatásban közművelődési munkakörben feladatokat. Megállapíthatjuk, hogy a járásban a közművelődési területen dolgozók több mint felének (11 fő) felsőfokú végzettsége, közülük 7-nek szakirányúja van.

A 37 adatsorból kiolvasható, hogy a járásban 23 nyugdíjas, 11 ifjúsági és 9 gyermekcsoport működik az adatszolgáltatók gondozásában. A köznevelésben a két utóbbi közösség tagjai érintettek közvetlenül. Láthatjuk, hogy amennyiben összeadjuk az ifjúsági és gyermekcsoportokat, még úgy sem lesz nagyobb a számuk, mint a nyugdíjasokéinak. Ha a tagok számát nézzük, még nagyobb különbséget láthatunk: a nyugdíjas csoportok 656, az ifjúságiak 199, a gyermekek pedig 156 főből állnak. Ez összefüggésben állhat azzal, hogy a magyar társadalom korfája előregedő tendenciát mutat, és hogy a köznevelésben érintett korosztály kevesebb szabadidővel rendelkezik, amelyben hasonló közösségeket látogathat. Számos esetben az iskola is működtet közösségeket (pl. énekkar, színjátszó csoport) a gyermek- és ifjúsági korcsoportjai számára, miközben a nyugdíjasoknak elsősorban a közművelődési intézmény, színtér biztosít közösségi alkalmakat.

A vizsgált járás területéről a kitöltők közül 28-an jelölték meg, hogy milyen közművelődési alapszolgáltatásokat biztosítanak, közöttük mind a 12 önkormányzati fenntartásban működő közösségi színtér vagy közművelődési intézmény megtalálható. A hét alapszolgáltatást az alábbiak szerint érthetik el a járás lakói: művelődő közösségek támogatása (15); a közösségi és a társadalmi részvétel fejlesztése (13); az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása (9); a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása (12); az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása (9); a tehetség-gondozás és -fejlesztés feltételeinek biztosítása (7); a kulturális alapú gazdaságfejlesztés (3).

A köznevelés területén a járásban óvodai, általános iskolai, művészetoktatási, középiskolai és kollégiumi nevelési-oktatási feladatokat ellátó intézményekkel találkozhatunk. Szám szerint 11 településen 12 óvoda mellett 10 általános iskola, 1 művészeti iskola, 1 középiskola és 1 kollégium működik a térségben. A 12 óvoda közül 8-nak 1 darab feladatellátási helye van, míg Püspökladányban és Kabán bár 1-1 állami intézmény van, ezeknek összesen 9 tagóvodájuk működik. Így maradt két speciális eset: az egyik a püspökladányi Eröss Lajos Református Általános Iskola és Óvoda tagintézménye, amely egyedülállóan – lévén nem állami fenntartású – általános iskolával összevontan működik, a másik pedig a biharnagybajomi Szűcs Sándor ÁMK óvodája, amelyet közművelődési intézménnyel integráltak. Az óvodákat – az egyházi kivételével – a települési önkormányzatok tartják fent.

Az általános iskolák helyzete ennél összetettebb és egyenlőtlenebb, hiszen nem minden település rendelkezik önálló intézménnyel. Míg Püspökladányban 4 is működik (3 állami és 1 egyházi), addig a Sári Gusztáv Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola 4 településen (Báránd, Kaba, Sáp, Tetétlen), mindenhol önálló tagintézményekkel látja el feladatait, de Nagyrábén és Bihartordán is 1 intézmény működteti a tagintézményeket. Ezen felül, bár Kabán önálló a művészeti iskola, addig az intézmény másik 3 tagintézményében a püspökladányi székhelyű önálló Csenki Imre Alapfokú Művészeti Iskola látja el a művészetoktatási feladatokat. Ezen intézmények, valamint a Karacs Ferenc Kollégium fenntartója a Berettyóújfalui Tankerületi Központ, valamint a Püspökladányi Református Egyházközség. Az egyházi intézmény mellett a térség egyetlen további köznevelési szereplője, amelynek nem tankerületi fenntartója van, a Berettyóújfalui Szakképzési Centrum Karacs Ferenc Gimnázium, Technikum és Szakképző Iskola Püspökladányban, amelyet – mint ezt a neve is jól mutatja – a Berettyóújfalui Szakképzési Centrum tart fent.

A köznevelés hálózata tehát láthatóan összetett rendszer. Közművelődési intézmények és közösségi szinterek esetében a Püspökladányi járásban településenként 1, azaz összesen 12 szereplőről beszélhetünk, akikre több mint 20 köznevelési intézmény jut. A köznevelési intézmények azonban néhány esetben további tagintézményeket foglalnak magukban, ezek száma 1, máskor 7, de előfordul, hogy tele-

püléshatáron is átnyúló az intézmény hatásköre. Elmondható, hogy amikor a közművelődési és köznevelési intézmények együttműködéséről beszélünk, akkor 15 különböző fenntartó alatt álló intézményről beszélünk a térségben. Kistelepülésen ez a szám átlagosan 2, hiszen az önkormányzat tartja fent a közművelődést és az óvodát, míg a tankerület az általános iskolát, de a járásközpontban 4 fenntartó is érintett: önkormányzat, tankerület, egyház és szakképzési centrum.

4. Összegzés

Saját tapasztalatából mindenki érezheti, hogy az egyén számára rendkívül meghatározó a köznevelésben eltöltött több mint 10 év, amely idő alatt a tananyag elsajátítása mellett tanulni is megtanul. E készség gyakorlásában, továbbfejlesztésében a felsőoktatás mellett a későbbiekben a közművelődés segíti, és nyújt számára kínálatot, ezért véleményem szerint kiemelten fontos, hogy az együttműködés már a folyamat gyökereinél elkezdődhessen, azaz 18 éves kor alatt már tudatos együttműködésről, egymásra építésről beszéljünk. Ez lehetőséget teremt arra, hogy a gyermekek fejlődését a lehető legszélesebb repertoárban és szakértelemmel támogassuk. Ezen feltételek teljesítésére – az EFOP pályázat példájából is kiderül – csak megfelelő végzettségű szakember bevonásával van lehetőség, amit az intézménytípus garantálhat. Ez tehát alátámasztja a felvetést, hogy az erősebb intézményi működés több lehetőséget hordoz magában a két terület nonformális tanulás terén történő együttműködésére, azonban azt is előrevetíti, hogy ezek hasznosulásához plusz anyagi forrás bevonása szükséges.

Összességében azt gondolom, hogy a nonformális tanulás területén történő együttműködés az együttműködés egy magasabb szintje a rendezvények és azok helyszínének, időpontjának egyeztetésénél. Tapasztalataim szerint azonban a Püspökladányi járásban jelenleg a felsőbb szinten zajlik a közös munka. Ez azért átgondolandó, mert ha a területek csak alkalmanként működnek együtt, akkor nem beszélhetünk a gyermekek rendszeres, együttes részvételén alapuló folyamatokról. Ha pedig ez igaz, akkor az együttműködés jellemzői nem találkoznak a közösségi művelődés tartalmi elvárásaival (Beke 2007: 84). A hatékony művelődés pedig nem képzelhető el jól működő közösségek nélkül (Ponyi 2013: 36). Ennek fényében a két rendszer egymás mellett való, nem pedig egymásra épülő működése visszavetheti a művelődés hatékonyságát.

Irodalomjegyzék

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), Művelődéshez való jog: XI. cikk.
1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.

- 29/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról.
- 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról.
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szinterek követelményeiről.
- Emberi Erőforrások Minisztériuma 2016. Felhívás: A formális oktatást támogató és kiegészítő kulturális nevelési projektek megvalósítására.
<https://www.palyazat.gov.hu/node/59439/revisions/68875/view#> (Letöltve: 2022.12.31.)
- Központi Statisztikai Hivatal adatai 2021. Közművelődési intézmények és rendezvények
https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0011.html (Letöltve: 2022.11.18.)
- Központi Statisztikai Hivatal 2022. Területi Atlasz – Települések
https://www.ksh.hu/teruletiatlasz_telepulesek (Letöltve: 2022.11.18.)
- Oktatási Hivatal 2021. Jelentés a nevelési-oktatási intézményi férőhelyek számáról és a nevelésben-oktatásban részt vevő gyermekek, tanulók létszámáról a köznevelésben a 2021/2022. tanévben.
https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kozerdeku_adatok/Oktatasi_Hivatal_Jelentes_2021_2022_tanevrol.pdf (Letöltve: 2022.11.18.)
- Beke P. 2007. A közösségi művelődés kívánatos szervezete. In: *Szín* 12/2–3: 84–92.
- Forray R. K.–Juhász E. 2009. A felnőttkori autonóm tanulás és a tudáskorrekciós elköteleződés. In: Forray R. K.–Juhász E. (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debrecen, Debreceni Egyetem. 12–37.
- Fűz N. 2017. Iskolán kívüli szinterek az általános iskolai oktatásban. In: *Magyar Pedagógia* 117/2: 197–220.
- Gál S.–Keresztény I. 2009. Portfolió a tanulásban és a biológia szakos tanárképzésben. In: Forray R. K.–Juhász E. (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debrecen, Debreceni Egyetem. 336–341.
- Heimann I.–Lénárd S.–Mészáros Gy.–Rapos N.–Trencsényi L. 2006. *Iskolán kívüli nevelés*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.
- Hunyadi Zs. 2004. *A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban*. Budapest, Magyar művelődési Intézet.
- Juhász E. 2016. *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Kormos S. 1982. A közoktatás és közművelődés együttműködése és fejlesztésének távlatai. In: Molnár Z. (szerk.): *Közoktatás és közművelődés: összeállítás a TIT Szegedi 11. Művelődéstudományi Nyári Egyetemén elhangzott előadásokból*. Szeged, TIT Csongrád megyei szervezete. 15–26.
http://acta.bibl.u-szeged.hu/44938/1/sznye_muveledoselmelet_011_015-026.pdf (Letöltve: 2022.10.26.)

- Mayer J. 2006. Közművelődés és közoktatás. In: *Új Pedagógiai Szemle* 2006/7–8: 204–214.
<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/lapszamok/2006-7-8>
(Letöltve: 2022.10.26.)
- Páskuné Kiss J. 2014. *Tanórán kívüli iskolai és iskolán kívüli programok a tehetség gondozásban*. Debrecen, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- Ponyi L. 2013. Kihívások és válaszok. Új utak – közösségi művelődés. In: *Szín* 18/1: 84–92.
- Radó P. et al. 2009. *Tanulás Magyarországon*.
<https://ofi.oh.gov.hu/tanulas-magyarorszagon-az-oktataspolitikai-elemzesek-kozpontjanak-nyilvanos-kozpolitikai-jelentese> (Letöltve: 2022.11.13.)
- Sári M. 2004. *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai*. Pécs, PTE FEEFI.
- Szabó I. 2011. *Utópiák és valóság. Az elmélet és a gyakorlat ellentmondásai az általános művelődési központok fejlődésében*. Budapest, Napkút Kiadó.

Egy lépéssel közelebb a Pygmalion-hatáshoz a pedagógiai kereteken belül

A Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram mentoráltjainak percepciói a nem mentorált társaikhoz képest

1. Bevezetés

A Pygmalion-effektus a pedagógiában meglehetősen keveset kutatott téma napjainkban. A kutatásunk célja ezért az volt, hogy tantermi körülmények között vizsgáljuk, mennyire érzékelik a Tanítsunk Magyarországért Mentorprogramban részt vevő megkérdezett alanyok a Pygmalion-effektust. Mentorként különösen fontosnak tartom ezt, érdekel, hogy a munkánk eredménye ilyen formában is megmutatkozik-e. Hogyan illeszkedik a dolgozat a témában született korábbi munkák sorába? Az 1. ábrán rendszereztem a 20. és a 21. század jelentősebb Pygmalion-effektust vizsgáló kutatásait. Merton 1948-ban már tett említést egy úgynevezett önbeteljesítő jóslatról, de a fogalom csak később tisztázódott. Rosenthal és Jacobson voltak 1963-ban a Pygmalion-effektust felismerő kutatók, viszont akkoriban ez „Rosenthal- és Jacobson-hatásként” elterjedt új fogalom volt. A szerzők felismerték, hogy van motivációs ereje annak, ha valakiről pozitívat feltételezünk, de csak később, 1968-ban hivatkoztak erre úgy, mint Pygmalion-effektusra, méghozzá G. B. Shaw művéből adaptálva a *Pygmalion* kifejezést (Cserné Ádermann 1983).

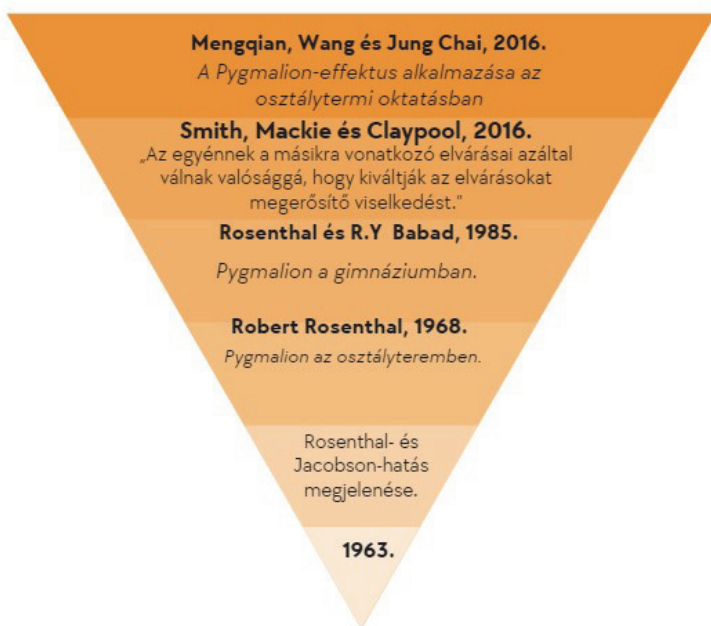
Szintén 1968-ban tantermi körülmények között vizsgálta Robert Rosenthal a Pygmalion-effektust. Ez a kutatás kimutatta, hogy a tanár elvárásai befolyásolják a tanulók teljesítményét. Ahogyan az ábrán is látható, a „Pygmalion az osztályteremben” kutatás (Pygmalion in the classroom, 1968, Robert Rosenthal) megihlette később többek között R. Y. Babad-ot¹ is, hogy együttműködjön Rosenthallal, és tovább kutassák a pedagógiában az önbeteljesítő jóslatot. Következtetések arra utalnak, hogy létezik kapcsolat a Pygmalion-effektus és a pedagógia között.

A Pygmalion-effektus a pedagógiában individuális értékelési formaként is értelmezhető. A tanár, amikor véleményt mond tanítványáról, és visszajelzést ad számára a teljesítményét illetően, ezzel formálja is őt. Előfordulhat, hogy a visszajelzés pozitív („Nagyon szép munka, hasonlóan kimagasló eredményt vártam tőled!”) vagy negatív („Nem is vártam tőled többet!”). Ez a visszajelzés fontos lehet a tanulók számára, hiszen életük nagy részét a tanteremben, az iskolai falai között töltik.

¹ L. Rosenthal, R.–Babad, E. Y. 1985.

Sallay Hedvig, a téma jelentős hazai képviselője pedagógiai vonatkozású kutatásokat végzett a Pygmalion-effektus megjelenését és érzékelését mérve az osztályteremben. Az alábbi összefüggést mondta ki: „A tanárok legtöbbször, akik azt várják a tanulóktól, hogy „okosak” vagy „buták” lesznek, noha nem szándékosan, de ezzel mégis elősegítik, hogy a diákok teljesítménye az elvárásoknak megfelelően alakuljon” (Sallay 1995: 202).

További pedagógiai vonatkozású tanulmányokban és kutatásokban láthattuk azt, hogy a Pygmalion-effektusnak relevanciája van a nevelésben. Például „az egyénnek a másokra vonatkozó elvárásai azáltal válnak valósággá, hogy kiváltják az elvárásokat megerősítő viselkedést” (Smith–Mackie–Claypool 2016: 212). Ez tökéletesen tükrözi azt, amit 2016-ban Mengqian Wang és Jung Chai is megerősítettek a Pygmalion-effektus tantermi alkalmazását vizsgáló tanulmányukban, miszerint „a tanár bánásmódja minden diáknak elmondja, hogy a tanár milyen viselkedést és milyen eredményt vár el tőle. Ha ez a visszajelzés következetes, akkor a diák hajlamos lesz felvenni azt a tanulói viselkedést, és elérni a kitűzött célokat. Idővel a tanuló eredményei egyre jobban fognak igazodni az elvárt eredményekhez”² (Wang–Chai 2016: 982).

1. ábra: A Pygmalion-effektus megjelenése a szakirodalomban a pedagógiai vonatkozású kutatásokban (saját szerkesztés a szövegben megjelölt források rendszerezése alapján)

² Saját fordítás.

A fent bemutatott kutatások igazolták az önbeteljesítő jóslat létezését tantermi körülmények között. Dolgozatunkban ezúttal a tantermen kívül vizsgáljuk a jelenséget. Munkánk ezáltal egy kevésbé feltárt kutatási területet céloz meg, hiszen lehetőséget ad annak mérésére, hogy érzékelik-e a Pygmalion-effektust a Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram mentoráltjai.

Célkitűzésünk tehát az, hogy megvizsgáljuk, megjelennek-e a Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram mentoráltjai körében a Pygmalion-effektus olyan pozitív következményei, mint például a motiváció, az ambíció és az inspiráció fejlődése. Továbbá, ha ezek a hatások érzékelhetők a mentoráltak körében, akkor célunk megismerni, hogy ez milyen működési elvet rejt maga mögött. Kutatásunkban azt a kérdést tesszük fel, hogy megtalálható-e az 1960-as években megfogalmazott Pygmalion-effektus a feltételezett pozitív érzékelések között, amennyiben hátrányos helyzetű mentoráltakról van szó. Kutatásunk mindemellett feldolgozza a mentorral nem rendelkező tanulóktól gyűjtött adatokat, ami hozzájárul ahhoz, hogy tisztábban kirajzolódjanak a mentorral rendelkező és a mentorral nem rendelkező alanyok érzékelései közötti különbségek.

A görög mitológiából származó Pygmalion-effektus eredményességét napjainkban főként az üzleti életben vizsgálják, viszont a kutatás célcsoportját a közoktatásban alkalmazott mentorprogram mentorált tanulói adják, tehát közeli kapcsolata van a pedagógiával. A Manata által jegyzett kérdőív adaptációja során ezért figyelembe kellett vennünk az iskolai kontextust és a megkérdezett tanulók életkorát.

A kutatás elméleti bázisát négy kulcsfogalom köré építhetjük fel, amelyek a már említett *Pygmalion-effektus*, a *kortárshatás*, a *mentorálás* és a *hátrányos helyzet*. A következőkben ezeket mutatjuk be.

2. A Pygmalion-effektus

A Pygmalion-effektus a másokkal szembeni elvárások erejét példázza. Az emberek olyanokká válnak, amilyen elvárásokat támasztunk velük szemben (Merton 1980; Cserné Ádermann 1991). Ez egy tudat alatt végbemenő, önbeteljesítést és önmegerősítést eredményező folyamat, melynek pozitív és negatív hatása is lehet attól függően, hogy a célszemély által érzékelt elvárás pozitív vagy negatív. Aki felé rendszeresen nagy elvárásokat állítanak, s azt érzékeli, hogy valaki hisz benne, az általában ennek hatására eléri az elé támasztott célokat (Kidder–Stewart 1975).

Pygmalión Ciprus királya volt, akinek egy csodálatosan szép női szobor volt az egyik munkája. Ez a remekmű olyan élethűre sikeredett, hogy a király beleszeretett alkotásába. Az viszont a királyt nyugtalanította, hogy ez a tökéletes női alak nem élő, és annak ellenére, hogy ajándékokkal halmozta el a szobrot, az nem tudott élő interakciót adni számára. A legendák úgy tartják, hogy Pygmalión

király annyira hitt a műalkotásában, és olyannyira bálványozta, hogy egy napon beteljesült a kívánsága, és a gyönyörű szobor valósággá vált, életre kelt (Law 1932). A Pygmalion-effektus elnevezés az alkotó által tökéletesre formált, majd életre kelt szobor legendáján alapszik.

Rosenthal és Jacobson (1968) pedagógiai kutatásainak tanulsága az, hogy a Pygmalion-effektus a tanár-diák kapcsolatot illetően működőképes, és a tanár motiválhatja a diákot a tanulmányi eredményeinek javítására az önbeteljesítő jóslataival (Good et al. 2018).

A Pygmalion-effektus működéséről a mentorálásban elenyésző mennyiségű pedagógiai szakirodalom található a tudományos forrásokot tartalmazó adatbázisokban.³ Leginkább az üzleti életre vonatkozóan foglalkoztak a mentorálás és a Pygmalion-effektus kombinációjával (business coaching), a pedagógiában kevésbé. A Pygmalion-effektus legelső forrásaiban leírtak ugyanakkor vonatkozathatók a mentorálásra pedagógiai értelemben is. Például L. Kidder és M. Stewart (1975) szerint „az embereket csoportokba soroljuk, szerepeket, címkeket, valamint bizonyos tulajdonságokat tulajdonítunk nekik, ily módon kellemesen leegyszerűsítjük a bonyolult társadalmi valóságot. Ezeknek a meghatározásoknak és vélt tulajdonságoknak sorsdöntő következményei lehetnek a címkékkel ellátott személyekre nézve. Ha valakire rátapasztottak egy címkét, az akkor is rajta marad, ha netán tévedésből került volna rá. Ezek a címkek ugyanis önmagukat beteljesítő jóslatokká válnak, s ezáltal önmagukat igazolják” (Kidder–Stewart 1975: 9).

Mivel a mentorálás alkalmával is sor kerül az individuális visszajelzés valamilyen formájára, amikor is visszajelzést adunk a mentorált számára azt illetően, hogy a foglalkozásokon hogyan teljesít, tehát ekkor is értékelünk. Ezeknek az értékeléseknek különösen fontos szerepük van, hiszen hetedik és nyolcadikos osztályos tanulókról beszélünk, akik az „etikai énk kialakításának küszöbén állnak ebben a korban” (Nagy 1916: 219). Tehát amit mondunk, és ahogyan ezt tesszük, annak súlyozott nyomatéka van.

Thomas L. Good összegző tanulmánya (2018) áttekinti Rosenthal és Jacobson „Pygmalion az osztályteremben” (Pygmalion in the classroom) kutatását, és egészen 1990-ig azokat a kutatásokat, amelyeket Rosenthal és Jacobson 1968-os kutatása inspirált. Thomas L. Good tanulmányának egyik fő gondolata az, hogy „egyes tanárok eltérő elvárásokat alakítanak ki és közölnek a diákjaikkal, és hogy egyes tanulók ezeket az elvárásokat úgy internalizálják, hogy azok tényleges teljesítményükben is megnyilvánuljanak” (Good 2018: 107). Az összegző tanulmány továbbá hangsúlyt fektet a Pygmalion-effektust ért kritikákra is. Az összevetés abban nyilvánult meg, hogy 1948-ban Merton elméleti eredményeivel publikálta az önbeteljesítő jóslat működését. Ezt támadások érték, hiszen vitatott volt, hogy empirikus úton is igazolható-e az elmélet. Rosenthal már laboratóriumi kutatásaival is

³ A keresést az EBSCO Discovery Service-ban hajtottam végre.

alá tudta támasztani a Pygmalion effektus jelenségét, viszont 1967-ben a következőt nyilatkozta: „Nem vagyunk abban a pozícióban, hogy általánosan nyilatkozzunk a jelenségről, hiszen laboratóriumi körülmények között működik, de a való világ más.” Mivel az elfogultság is vádként érte a jelenséget vizsgáló kutatókat, azt a választ fogalmazták meg erre a kritikára, hogy a Pygmalion-effektust vizsgáló kutatások 61%-a nem mutatott elfogultságot a kutatók oldaláról (Good 2018). A Pygmalion-effektust érő további kritika, hogy a szerencsés véletlennek köszönhetőek az empirikus úton elért eredmények. Erre a következtetésre Thorndike mutatott rá 1968-ban végzett kutatásával. Bár a jelenséget igazoló eredményeket ért el, de ezt a szerencsés véletlennek tulajdonította. Jelen kutatás a Pygmalion-effektust nem tanár-diák-vonatkozásban vizsgálja, hanem egyetemisták és 13–14 éves tanulók körében, amit kortárs kapcsolatként értelmezünk (Godó 2021).

Összességében viszont a Pygmalion-hatás a tanulásra is pozitív eredménnyel képes hatni. Kohl 1968-ban azt írta, hogy a kutatásában vizsgált gyerekek teljesítménye abban az esetben kimagaslóan nőtt, amikor a pedagógus nagy elvárást támasztott feléjük, és hitt bennük. Ez egy egész éves rendszeres megfigyelés kutatási eredménye és publikációja volt, amely hatalmas sikert aratott. Rosenthal és Jacobson vizsgálataiban a gyerekek többsége kedvező társadalmi háttérrel rendelkezett, s ezt a tényt figyelembe véve az elért eredmény meglepő, hiszen arra utal, hogy az érintett személyek esetében a folyamat nem tudatos. Már több kutatás igazolta, hogy ez a jelenség tudat alatti beteljesülést jelent a célszemély szempontjából (Good 2018). Az önbeteljesítő jóslat tehát tudat alatt képes hatni a másik személyre attól függetlenül, hogy az illető hátrányos helyzetű vagy kedvező társadalmi háttérrel rendelkezik. A hátrányos helyzetű tanulók esetében pedig a jelenség hatása felerősödik (Good 2018).

3. A Tanítsunk Magyarorszáért Mentorprogram

A Tanítsunk Magyarorszáért Mentorprogram célcsoportját a kistelepülésen élő általános iskolás tanulók képezik. Az őket támogató mentorok feladata, hogy egy új világot, új lehetőségeket – akár pályaválasztás, akár kreatív hobbik, hasznos szabadidő-eltöltés formájában – mutassanak a mentoráltaknak. Személyes megfigyelésem szerint, a mentorprogramban harmadik félévet eltöltve, minden mentor egy csipetnyit átad az egyetemi világból a kisiskolások számára. Ez valóban egy olyan program, amit egy iskolai tantárgyhoz sem tudnék hasonlítani, de ha egy kreatív nevet adhatnék a mentorprogramnak, akkor az „életre nevelés” lenne az, a szó legpozitívabb értelmében.

A Tanítsunk Magyarorszáért Mentorprogramban részt vevők sorában kiemelt szerepük van a szervezőknek. A szervezők rendszeresen szoktak mentortalálkozót kezdeményezni, amire minden mentor jogosult elmenni. Ezek általában csapatépítés jellegűek. A mentorok mentora (aki általában az egyetemekről ki-

rendelt mentor) segíteni tud a mentoroknak bármilyen kérdésben, ami a mentorálást illetően felmerül. A kérdéseket a rendszeresen megtartott megbeszéléseken tudják a mentorok feltenni. Mindemellett az általános iskolai kapcsolattartó pedagógus is tud segíteni a mentoroknak, főként olyan kérdésekben, hogy egy adott tanuló osztálybeli viselkedéséről mit érdemes tudni, mik az iskolában az aktualitások. A mentoráltakat a kapcsolattartók osztják be csoportokba, és ők választják ki, hogy melyik mentor melyik csoportot kapja. Az iskolák nyitottak a technikai szükségletek megteremtésére, és a kapcsolattartóknak időként hospitálni is kell egy-egy mentorálási alkalommal.

2. ábra: Tanítsunk Magyarországért térkép a bevont intézmények országon belüli elhelyezkedéséről. Forrás: a Tanítsunk Magyarországért hivatalos oldala (2023.01.08.)

A 2. ábrán látható a Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram országos szintű elterjedése, fehérrel a mentorok felsőoktatási intézményei, pirossal pedig a mentoráltak általános iskolái. Ahogyan a térképen látható, nagy népszerűségnek örvend a mentorprogram hazánkban. A mentorok havi 35 ezer forint ösztöndíjban részesülnek. (Ez arra a félévre nem vonatkozik, amikor a hallgatók a mentori tevékenységhez szükséges elméleti kurzust teljesítik.) Továbbá egy utazási kártyát is kapnak, amellyel az egész országban a MÁV járatain ingyenesen tudnak utazni, a VOLÁN járatain pedig a mentori tevékenység megyéjében kapnak ingyenes utazási jogosultságot. A mentoráltakra is gondoltak a szervezők a juttatások szempontjából is, hiszen havi 10 ezer forint költőpénzt kapnak a mentorok, amit a mentoráltakra tudnak fordítani. Ez az összeg a mentoráltak számától függetlenül ugyanennyi. Mindemellett a mentoráltak is jogosultak a fent említett ingyenes utazásra. Ez megkönnyíti az iskolán kívüli programok és kirándu-

lások szervezését és lebonyolítását is, valamint segítség lehet a mindennapokban is, hiszen bármikor használható a kártya a mentori időszakban, nem csak azokon a napokon, amikor a mentorálás történik.

A Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram eredményességét vizsgáló 2022-es kutatás eredményei szerint a mentorálás pozitív hatással van a mentoráltak eredményességére (Egerszegi 2022).

4. Hátrányos helyzetű tanulók

A *hátrányos helyzet* fogalma az 1960-as években terjedt el. S bár a fogalom tudományos definiálása nehezen megragadható, a szociokulturális és szocioökonómiai tényezők nagyban befolyásolják azt, kit tekintünk hátrányos helyzetűnek. A család iskolázottsága és annak anyagi bevétele, a család nagysága vagy a család hiánya mind befolyásolni tudják a hátrányos helyzet mélységét. „Hátrányos helyzetűek azok a tanulók, akiket tanulmányi szempontból különböző környezeti tényezők gátolnak adottságaikhoz mért fejlődésükben” (Várnagy–Várnagy 2000: 10). A hátrányos helyzetű tanulók nevelése kihívást jelent a közoktatás-politika számára napjainkban (Rajnai 2012). A hátrányos helyzetű tanulók körében általában nagyobb a lemorzsolódási arány, az iskola vagy az oktatási intézmények kerülése (a hiányzás), a magyar nyelv hiányosságai akár szókincs akár összefüggő kommunikáció tekintetében, a hiányos tárgyi kultúra (tanszerek, alapvető szükségletek, időjárásnak megfelelő ruházat), és gyakrabban jelennek meg magatartásbeli problémák is (Liskó 2000). Ezek a nehezítő körülmények hozzájárulnak a magas lemorzsolódási arányhoz (ez akár 50% is lehet, általában a 9. és a 10. évfolyamban erősödik fel, de általánosan magas bukási arány jellemző a hátrányos helyzetű tanulókra). A mentorprogramok, az ösztönző juttatási rendszerek (ösztöndíj, szakmai ösztöndíj), a tehetséggondozó programok, az integráció csökkentése és a pedagógusok továbbképzése és támogatása (Mayer 2005) a fent említett hátrányok kompenzálásaként működő tevékenységek. A hátrányos helyzetű tanulók körülményeinek kompenzálásába fektetett energia és támogatás a tanulási attitűdöt is képes pozitívan befolyásolni. Korábbi kutatások alapján, amelyek a tanulással kapcsolatos attitűdöket vizsgálták, megállapítható, hogy hazánkban a hátrányos helyzetű fiatalok körében is nő a tanulás értéke (Bocsi–Ceglédi 2021).

5. A kutatás módszertana

5.1. Hipotézis

A szakirodalmi áttekintés alapján (Merton 1980, Cserné Ádermann 1983, Good 2018, Sallay 1995) tudományosan megalapozottnak véljük azt a kutatási kérdéssünket, hogy vajon megjelenik-e a Pygmalion-effektus a Tanítsunk Magyaror-

szágerért Mentorprogram mentoráltjainak életében bármilyen formában. Ehhez kapcsolódóan a következő hipotézist állítottuk fel: A Tanítsunk Magyarországerért Mentorprogramban részt vevő mentoráltak körében gyakoribb lesz az olyan személyhez való kapcsolódás, akinek révén érzékelik a Pygmalion-effektust.

5.2. Eszközök és változók

A hipotézis vizsgálatát kérdőíves módszerrel valósítottuk meg a gyermekek kora és a lebonnyolítás etikai szabályai miatt. A kérdőíves módszer előnye, hogy a megkérdezettek percepciói mérhetők. Eszközként a Brian Manata 2012-es empirikus vizsgálatában megtalálható kérdőív bizonyos blokkjait adaptáltuk. A szerző 2012-ben megjelent munkájában főként azt elemzte, hogy a csapatmunka eredményességéhez mennyiben járul hozzá a Pygmalion-effektus. A téma korai vizsgálatai jellemzően kísérleti jellegűek voltak (pl. Rosenthal–Jacobson 1968). A kérdőívből a *pozitív visszajelzés* (positive feedback, Cronbach-alfa =.97) és a *vezetői normák* (Leader Standards, Cronbach-alfa=.92) blokkokat adaptáltuk, a mentorprogramban részt vevők korát figyelembe véve.

A Discovery of Hidden Value of Mentoring (DHVM) kérdőíve 15 blokkból áll. Ebből a hatodik blokknak, amely a támogató kapcsolatokról tartalmaz kérdéseket, csak egy részét elemeztük és dolgoztuk fel. Ebben a blokkban olyan kérdéseket helyeztünk el, amelyek arra kérdeznak rá, hogy a mentoráltak és nem mentorált társaik érzékelnek-e olyan személyt az életükben, akitől akár biztatást, támogatást kapnak, vagy van-e olyan személy az életükben, akire felnéznek. Összesen 11 kérdés került fókuszba. Az elemzés során egyrészt adatredukciót alkalmaztunk, másrészt a mentorált és a nem mentorált hallgatók összehasonlítását kétdimenziós keresztáblák segítségével végeztük el. A Pearson-féle Chi-square szignifikancia-értékének segítségével végeztük el az összefüggés statisztikai értékelését.

5.3. Adatok

A kérdőíves kutatás alapsokaságát a Tanítsunk Magyarországerért Mentorprogramban részt vevő Hajdú-Bihar megyei 7. és 8. osztályos mentoráltak adják. Kontrollcsoportként hasonló háttérű, de a programban részt nem vevő tanulókat vizsgáltunk. Az adatfelvételt a CHERD-Hungary Oktatáskutató Gyakornoki Program Discovery of Hidden Value of Mentoring (DHVM) – A mentorálás rejtett értékeinek feltárása elnevezésű munkacsoporttal közösen végeztük.⁴ Az adatfelvétel és az

⁴ A kutatócsoport tagjai: Alter Emese, Ceglédi Tímea, Godó Katalin, Godó Irén, Horváth Annamária, Papp Hunor, Tóth Emese. Az Evasys rendszerben az adatrögzítést segítették: Halczman Attila és Pályka Panna. A dolgozat alapját képező kutatást a MTA-DE-Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport hajtotta végre, és a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta.

adatrögzítés a munkacsoporttal közösen történt, azonban az itt bemutatott kérdésblokkot önállóan állítottam össze, és magam elemeztem. A DHVM kutatócsoport a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutatóközpontjában (CHERD-Hungary) létrejött kutatócsoport.

Keresztmetszeti kutatásunk kérdőívének rögzítési felülete az Evasys rendszer volt. A lekérdezés hagyományos (papír alapú) és online formában történt. Az olyan intézményekben, ahol az online lekérdezés kivitelezhető volt, igyekeztünk ezt megvalósítani. Az adatfelvétel a 2021/2022-es tanév tavaszi félévében történt. A kitöltés instruktorkal támogatott volt, akik – befolyásolás nélkül – segítettek a kitöltőknek a felmerülő kérdések esetén.

6. Az empirikus kutatásról

6.1. Az alanyok jellemzése

A lekérdezett minta 206 főtől származik. A bevont intézmények helye Hajdúnánás, Nyírábrány, Biharkeresztes és Hosszúpályi. A lekérdezettek 52,4%-a 7. osztályos, 41,7%-a pedig 8. osztályos. 31,1% vallotta magát cigány (roma) nemzetiségűnek.

A bevont intézményekben az alábbi számú lekérdezés történt:

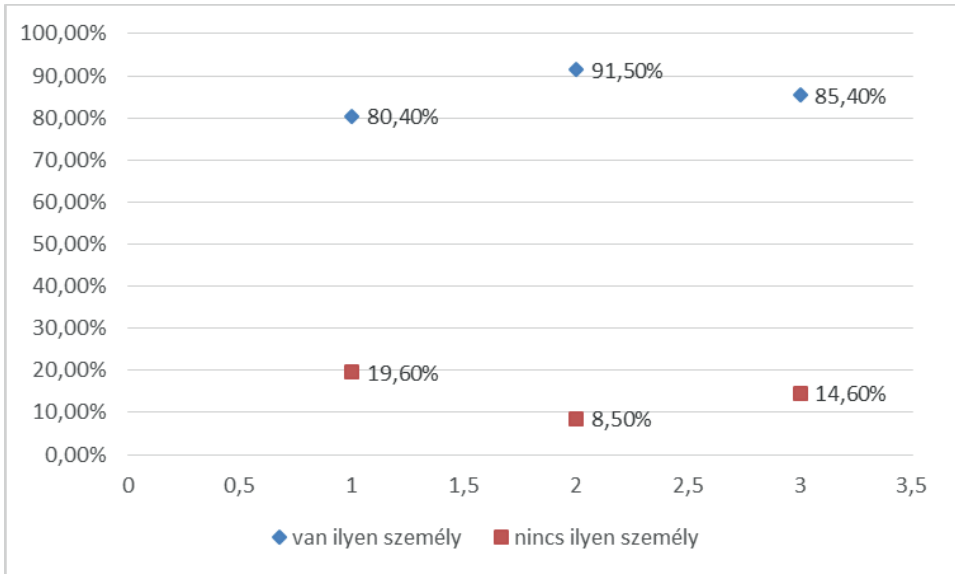
- Biharkeresztes (N=24): Biharkeresztesi Bocskai István Általános Iskola,
- Hajdúnánás (N=96): Bocskai István Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium,
- Hosszúpályi (N=66): Hosszúpályi Irinyi József Általános Iskola,
- Nyírábrány (N=19): Ábrányi Emil Általános Iskola, a megkérdezett tanulók 45,1%-a mentorált, 54,9%-a nem mentorált.

6.2. Eredmények

A mentorált tanulók – nem mentorált társaikhoz képest – gyakrabban nyilatkozták azt, hogy van olyan személy az életükben, aki motiválja őket ($p=,024$).

A menttorral rendelkező megkérdezettek 91,50%-a nyilatkozta azt, hogy van olyan személy az életükben, aki motiválja őket (l. 3. ábra). Itt nem történt specifikus rákérdezés arra, hogy milyen téren motiválja őket a szóban forgó adott személy, hanem általánosan arra vonatkozott a kérdés, hogy létezik-e ilyen személy.

Mindössze 8,50%-a a megkérdezett, menttorral rendelkező tanulóknak nyilatkozta azt, hogy nincs ilyen személy az életükben. Ezzel szemben, a menttorral nem rendelkező megkérdezettek 80,40%-a nyilatkozta azt, hogy rendelkezik ilyen személlyel és 19,60%-a állította, hogy nem rendelkezik ilyen személlyel.

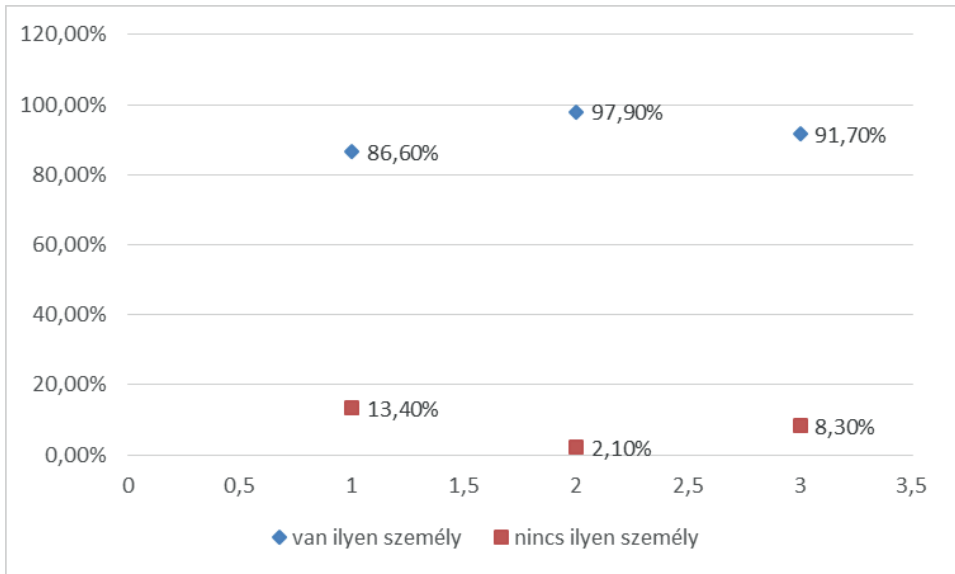
3. ábra: A mentorált és a nem mentorált válaszadók válaszaránya arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy az életükben, aki motiválja őket (%)

Forrás: DHVM 2022 (N=206)

Összességében azt láthatjuk a 3. ábrán, hogy magasabb arányban található a mentoráltak életében olyan személy, aki motiválja őket, mint a nem mentorált társaik körében. A Pygmalion-effektus érzékelése igazolható ezekkel a számarányokkal, hiszen az önbeteljesítő jóslat velejárója, hogy van olyan személy, aki motivál minket.

Ahogy a 4. ábrán látható, a mentorált tanulók – nem mentorált társaikhoz képest – gyakrabban nyilatkozták azt, hogy van olyan személy az életükben, aki szerint tehetségesek ($p=,003$). Szám szerint a mentorált tanulók 97,90%-ban nyilatkozták azt, hogy van ilyen személy az életükben, és mindössze 2,10%-ban nyilatkozták azt, hogy nem rendelkeznek ilyen személlyel. Ezzel szemben azok a tanulók, akik nem rendelkeznek menttorral, sokkal magasabb arányban (13,40%-ban) nyilatkozták azt, hogy nincs olyan személy az életükben, aki szerint ők tehetségesek. A nem mentorált tanulók továbbá 86,60%-ban nyilatkozták azt, hogy van olyan személy az életükben, aki tehetségesnek gondolja őket.

Bár általánosan elmondható az összevont átlag alapján, hogy alapvetően magas arányban (91,70%) rendelkeznek a megkérdezettek olyan személlyel, aki révén azt érzik, hogy tehetségesek, de szignifikáns arányban a mentoráltak nyilatkozták azt, hogy van ilyen személy az életükben, és több mint hatszor kisebb arányban nyilatkozták az ellenkezőt – hogy nincs ilyen személy az életükben – nem mentorált társaikkal szemben.

4. ábra: A mentorált és a nem mentorált válaszadók által adott válaszok eloszlása azt illetően, hogy van-e olyan személy az életükben, aki tehetségesnek tartja őket (%)

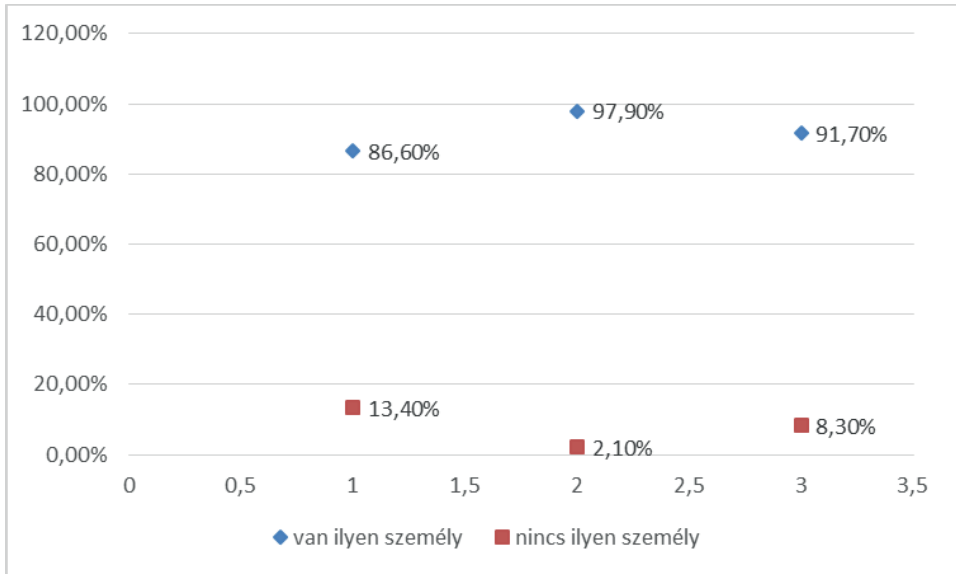
Forrás: DHVM 2022 (N=206)

Mivel a Pygmalion-effektus fő eleme az, hogy az emberek olyanná válnak, amilyennek mi gondoljuk őket, itt kirajzolódik az, hogy a mentoráltak magas arányban érzékelik azt, hogy van olyan személy az életükben, aki tehetségesnek gondolja őket, tehát, rendelkeznek olyan személlyel, aki révén érzékelhetik a Pygmalion-effektus önbeteljesítő hozadékait.

Ahogy az 5. ábráról leolvasható, a mentorált tanulók – nem mentorált társaikhoz képest – 14,80%-kal nagyobb arányban nyilatkozták azt, hogy van olyan személy az életükben, aki motiválja őket a tanulás terén ($p=,011$). A mentorált tanulók 86,20%-a mondta azt, hogy rendelkezik olyan személlyel, aki a tanulás terén képes őt motiválni. A nem mentorált tanulók pedig 71,40%-ban nyilatkozták ezt.

Látható az arányokból, hogy a mentorált tanulók jelentősen nagyobb százalékban rendelkeznek ilyen személlyel, mindössze 13,80%-uk nem rendelkezik tanulás terén motiváló személlyel, a nem mentorált tanulók esetében ez 28,60%, ami viszonylag magasnak mondható.

Ez az arány a Pygmalion-effektus érzékelésének is lehet köszönhető, hiszen a mentorált tanulók gyakrabban rendelkezhetnek olyan személlyel, aki révén érzékelik a Pygmalion-effektust, akár a mentor személye is hozzásegítheti őket ehhez azáltal, hogy a mentornak imázsépítő szerepe van. Hiszen, ha rendelkezünk egy olyan személlyel, aki minket mentorál, fejleszt és épít, akkor nagy valószínűséggel a tanulási tevékenységekben is segít minket az a személy.

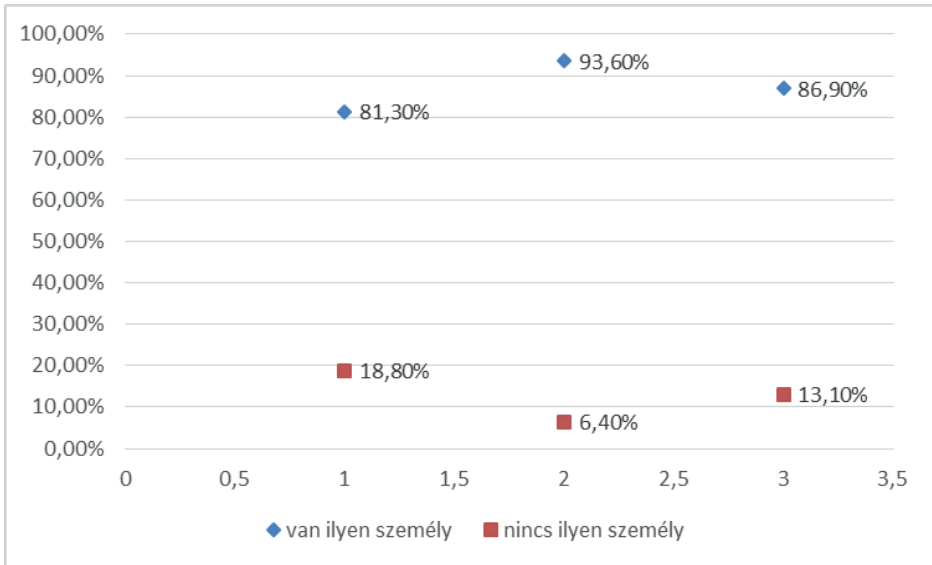
5. ábra: A megkérdezett mentorált és a nem mentorált tanulók válaszai arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy az életükben, aki motiválja őket a tanulás terén (%)

Forrás: DHVM 2022 (N=206)

Annak ellenére, hogy a keresztábla-elemzés során nem azt vizsgáltuk, hogy kit jelöltek meg válaszként erre a kérdésre, és összességében elmondható ugyanaz a többi kérdés esetén is, a számarány így is magasabb a mentoráltak esetében. A kutatás folytatásaként érdemes lenne azt vizsgálnunk, általában ki az a személy, akinek révén a mentoráltak érzékelni tudják a tanulási motivációt. Viszont az arányokból elmondható, hogy maga a Tanítsunk Magyarországotért Mentorprogram egésze elősegíti ezeket a pozitív érzékeléseket.

A 6. ábra tanúsága szerint a mentorált tanulók – nem mentorált társaikhoz képest – nagyobb arányban nyilatkozták azt, hogy van olyan személy az életükben, aki bátorítja őket az ötleteik és a tanulás terén ($p=,009$). A mentorált tanulók 93,60%-ban rendelkeznek olyan személlyel, aki révén bátorítást érzékelnek az ötleteik és a tanulás tekintetében. Külön szeretném kiemelni, hogy a mentorált tanulók mindössze 6,40%-a nem rendelkezik ilyen személlyel, ami nem mentorált társaikhoz képest viszonylag alacsony arány.

A nem mentorált tanulók 81,30%-a rendelkezik olyan személlyel, akitől bátorítást kap, ami szintén átlagban számítva nem alacsony arány, viszont a mentorált tanulók érzékelése ebben a tekintetben szignifikánsan magasabb. A 18,80%-os „nincs ilyen személy az életemben” nyilatkozat háromszorosa a mentorált tanulók válaszában, ez a számarány pedig szintén azt bizonyítja, hogy a mentorprogramban részt vevő tanulók sokkal inkább érzékelnek bátorítást valakitől.

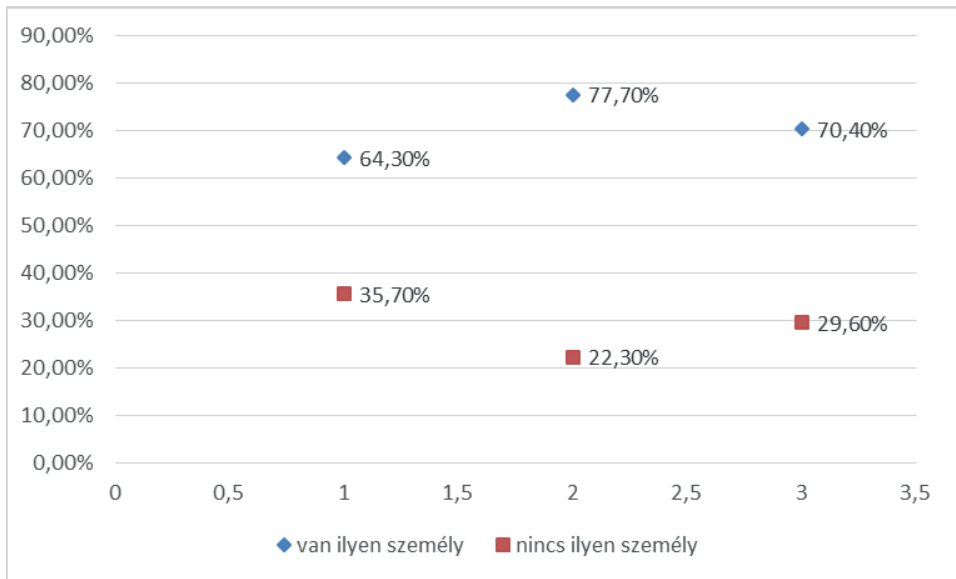

6. ábra: A mentorált és a nem mentorált megkérdezett tanulók válaszai arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy, aki bátorítja őket az ötleteik és a tanulás terén (%)
 Forrás: DHVM 2022 (N=206)

Az ötleteinkben és a tanulmányainkban való megerősítés, a bátorítás a mentorprogramnak lényeges eleme, hiszen a mentor igyekszik kiemelni, hogy a tanulás fontos dolog, és mindenki tehetséges valamiben. Mindemellett a kreativitás és az egyediség fontossága szintén megjelenhet a mentorprogramban történő foglalkozás keretein belül, hiszen a mentorprogram teret ad a kreatitásnak, akár kreatív és önfejlesztő programok keretein belül, és természetesen ezt nagyban befolyásolja a mentor személyisége is. Viszont a válaszok arányából következtethetünk arra, hogy a mentorált tanulók nagyobb arányban érzékelik a Pygmalion-effektust, mert rendelkeznek olyan személlyel, akiről úgy vélik, hogy bátorítja őket az ötleteik és a tanulás terén.

A 7. ábrán jól látható, hogy arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy az életükben, akire példaképként tekintenek a mentorált tanulók – nem mentorált társaikhoz képest – gyakrabban nyilatkozták azt, hogy van ilyen személy ($p=,036$).

A mentorált tanulók esetében a példakép 77,70%-ban van jelen, és 22,30%-ban nem rendelkeznek a mentorált tanulók példaképpel. Alapvetően magasnak tűnik ez az arány a „nem rendelkezem példaképpel” válasz tekintetében is. Viszont ha összevetjük azzal, hogy a nem mentorált tanulók is magas (35,70%-os) arányban nem rendelkeznek példaképpel, a válaszadás aránya utalhat arra is, hogy korukból kiindulva még nehezebb számukra eldönteni, kire szeretnének hasonlítani, vagy kit tekintenek példaképnek.

7. ábra: A mentorált és a nem mentorált alanyok válaszai arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy az életükben, akire példaképként tekintenek (%)

Forrás: DHVM 2022 (N=206)

Mindezek ellenére is szignifikánsan magasabb arányban a mentoráltaknak van példaképük. Tehát van olyan személy az életükben, akire szeretnének hasonlítani. Mivel a mentorprogram során a mentoráltak életébe belép egy olyan személy, aki másik városból érkezik, és egyetemen tanul, ez lehet újdonság, és lehet, hogy a mentor személye vagy életútja szimpatikus a mentoráltak számára, és esetleg rá szeretnének hasonlítani. Mindemellett a mentor életkorban viszonylag közel áll a mentorálthoz (hiszen a mentorok egyetemi hallgatók), tehát a kortárshatás képes működni, és a mentorprogramban a mentoráltak világnézete is színesebb lesz, hiszen a kirándulások alkalmával, vagy éppen a tudományos és ismeretterjesztő előadások (prezentációk, filmek) megnézésével gazdagodik a mentoráltak ismerete, így nagyobb eséllyel vesznek észre egy olyan személyt, akire szeretnének hasonlítani. Mivel a kortárshatás működik, a mentoráltak ezekre a külső információkra fogékonyak. A mentorálás során a mentor gyakran felteszi a kérdést: „Ki a példaképedek?” (A mentorok igyekeznek megismerni a mentoráltak érdeklődési körét, és bátorítani őket a céljaik elérésében, illetve abban is segítik őket, hogyan tudnának a példaképükhöz hasonló célokat megvalósítani.)

A mentorok tréningje tartalmazza azokat a módszereket, hogy hogyan segítsük a mentoráltakat az életvezetésben. Ha egy mentorált nem rendelkezik példaképpel, a mentor igyekszik a mentoráltat ehhez hozzásegíteni. Olyan témákat hoz a mentorálási alkalmakra, amelyek a mentorált személyiségéhez is közel áll-

nak, ez pedig hozzájárul a közös munka eredményességéhez. Ha a mentorálnak van példaképe, akkor a mentor feladata az, hogy bátorítsa a mentoráltat a példaképéhez hasonló cél elérésében.

Egy személyes példával szeretném ezt a továbbiakban alátámasztani. Az egyik mentoráltam – aki szintén kitöltötte a DHVM-kérdőívet – nagyon szeret focizni. Az első mentorálás alkalmával én is feltettem a bűvös kérdést: „Gyerekek, ki a példaképetek, és miért pont az a személy?” A szóban forgó mentoráltam ezt válaszolta: „Cristiano Ronaldo a példaképem, mivel nagyon sikeres. De nem tudom, hogyan lennék képes egy ilyen kis faluból olyan híres lenni.” Elkezdtünk ezen közösen dolgozni. Egyes mentorálási alkalmakon igyekeztem beiktatni olyan videókat, ahol C. Ronaldo nyilatkozik a gyermekkoráról tapasztalt nehézségekről (pl. anyagi gondok, alkoholista apuka és vidéki származás). Ezen nehezítő körülmények ellenére a világ legsikeresebb focistájáról beszélünk. C. Ronaldo egyik interjújában azt nyilatkozta, hogy a nehéz életkörülményei motiválták, hogy kitörjön, és az édesanyja mindig is hitt benne.

Azt gondolom, ezek a gondolatok a híres focista szájából a kis településről származó mentoráltamban hatalmas reményt tápláltak. Valószínűsítem, hogy tudott azonosulni azzal, hogy ha másnak is sikerült, akkor neki is sikerülhet, csak szüksége van olyan személyekre, akik támogatják a céljait, és hisznek benne.

7. Összegzés

Kutatásunk keretében célkitűzésünk az volt, hogy megvizsgáljuk a Tanítsunk Magyarországotért Mentorprogramban részt vevő mentoráltak körében, hogy van-e olyan személy az életükben, aki révén érzékelik a Pygmalion-effektust. A kutatás elméleti pilléreként szolgált a Pygmalion-effektus mint az önbeteljesítés jóslata. Hipotézisünket mindemellett a kortárshatás és a mentorálás szoros kapcsolatára alapoztuk. Instruktorral támogatott tanulói kérdőív segítségével mértük a pozitív visszajelzés személyes percepcióját. Fontos hangsúlyozni, hogy hatást nem tudtunk mérni, hiszen arra kutatásunk – a jelen fázisában – nem adott lehetőséget, de a hátrányos helyzetű tanulók percepcióinak mérése a Tanítsunk Magyarországotért Mentorprogramban folyamatosan hiánypótló és szükséges, hiszen a hátránykompenzáló oktatási formák és a mentorprogramok folyamatos kihívást jelentenek az oktatási rendszernek, s ezek eredményességét érdemes vizsgálni. Ugyanakkor hiánypótló kutatásunk, hiszen a mentor és a mentorált viszonylatában mértük a percepciókat, s igyekeztünk közelebb kerülni ahhoz, hogy amit korábban kísérleti módszerrel mértek, azt kérdőíves módszerrel is megragadjuk. A mentorálást korábban menedzsmentkutatások jellemezték nagyobb arányban, jelen esetben pedagógiai nézőpontból vizsgáltunk. A kutatás egyfajta visszaigazolást ad arról, hogy egy kortárs mentor által végzett feladat milyen percepciókat eredményez a mentorált szemszögéből.

Összegzésként elmondható, hogy a Pygmalion-effektus érzékelése a mentorált tanulók esetében megjelenik. A 11 elemzett kérdésből 5 esetében kaptunk szignifikáns különbséget a mentorált tanulók javára (példakép, aki hisz benned, aki motivál, aki bátorít, aki pozitív visszajelzést ad). 6 esetben pedig nem voltak szignifikáns eltérések.

A hipotézisem tehát ezen a ponton részben teljesül, és megállapítható, hogy a Tanítsunk Magyarországért Mentorprogramban mentorált tanulók nem mentorált társaikhoz képest több kérdés vonatkozásában érzékelik a Pygmalion-effektust. Megállapítható az, hogy a mentorált tanulók gyakrabban rendelkeznek olyan személlyel, akire példaképként tekintenek, vagy akire felnéznek. A mentorált tanulók gyakrabban érzékelnek olyan személyt az életükben, aki hisz bennük. A mentorált tanulók gyakrabban érzékelnek olyan személyt az életükben, aki bátorítja őket a tanulásban és az ötleteik megvalósításában. A mentorált tanulók gyakrabban rendelkeznek olyan személlyel, aki a tanulás terén képes őket motiválni. A mentorált tanulók gyakrabban rendelkeznek olyan személlyel, aki tehetségesnek gondolja őket. A jelen dolgozatban a Pygmalion-effektus percepciójának tekintettük azt, ha a tanulók úgy nyilatkoztak, hogy valaki tehetségesnek gondolja őket, ha valaki hisz bennük, vagy éppen bátorítja őket. Ezt arra alapoztuk, hogy ezekben a válaszokban megjelenik az a külső megerősítés, amelyből az önbeteljesítő jöslat táplálkozhat.

A feltehető okok, amelyek miatt nem tapasztaltunk minden esetben szignifikáns eltérést, talán annak köszönhetőek, hogy a kérdéseket túl bonyolultan fogalmaztuk meg a célzott korosztály számára, vagy éppen nem kellően operacionalizálták azt, amit mi mérni szerettünk volna. Emiatt a kutatás folytatásaként szeretnénk mérőeszközünket továbbfejleszteni, valamint továbbvizsgálni azt, hogy milyen további pozitív hozadékokat érzékelnek a mentorált tanulók, és ezeket a nem mentorált társaikhoz képest milyen arányban érzékelik. A jövőben szeretném interjú formájában folytatni a méréseket, hogy összetettebben tudjam elemezni a válaszokat. Továbbá a tanulmányokra és a motivációra vonatkozó hatások vizsgálatát is érdemes lenne elvégezni, a hatásmérés módszertanát követve, például elő- és utómérés formájában.

Irodalomjegyzék

- Andl H.–Arató F.–Orsós A.–Varga A. 2021. Így fejlődünk MI – A Tanítsunk Magyarországért! program hatása az egyetemi hallgatókra. *Anyanyelv-pedagógia* 14/1.
- Bander K.–Galántai J.–Kállai G.–Szabó Z. A. 2015. *Az ifjúsági mentorálás*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- barcium.elte.hu 2021. *Bárczium*. A bárczis hallgatók online lapja. (Utolsó látogatás: 2022.10.24.)

- Bocsi, V.–Ceglédi, T.–Kocsis, Z.–Kovács, K. E.–Kovács, K.–Müller, A.–Tóth, D. A. 2019. The discovery of the possible reasons for delayed graduation and dropout in the light of a qualitative research study. *Journal of Adult Learning, Knowledge and Innovation* 3(1): 27–38.
- Borbáth K.–Horváth H. A. (szerk.): Pedagógusnők – női szerepválságban? *Új pedagógiai szemle* 62/11–12: 3–8.
- Kocsis N.–Bocsi V. 2022. A Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram eredményessége. *Különleges Bánásmód* 8(2): 87–101.
- Cserné Á. G. 1991. Az „önmagát beteljesítő jóslat” (Pygmalion-hatás) pedagógiai vizsgálata. In: Kósáné Ormai V. (szerk.): *A pedagógus. Neveléslelektan, V. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó. 162–186.
- ESL 2022. ESL hivatalos honlapja. <http://eslplus.eu/mentorales> (Utolsó látogatás: 2022.09.24.)
- Forisek P. 2022. Beszámoló a Tanítsunk Magyarországért programról. Debreceni Egyetem. 1–6.
- Godó K. 2021. A Tanítsunk Magyarországért Mentorprogram előkészítő kurzusán részt vevő mentorjelöltek motivációi. *Különleges Bánásmód* 7(2): 3–4.
- Good, T. L.–Sterzinger, N.–Lavigne, A. 2018. Expectation effects: Pygmalion and the initial 20 years of research. *Educational Research and Evaluation* 24(3–5): 99–123.
- Glaser, N.–Hall, R.–Halperin, S. 2006. Students supporting students: The effects of peer mentoring on the experiences of first year university students. *Journal of the Australia and New Zealand Student Services Association* 27(1): 4–19.
- Rajnai J. 2012. Lehet másképp?! – avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében. *Új pedagógiai szemle* 62/11–12: 54–75.
- Kidder, L.–Stewart, M. 1975. The psychology of intergroup relations: conflict and consciousness. *Journal Educational Psychology* 69(1): 9–14.
- Law, H. H. 1932. The name Galatea in the Pygmalion myth. *The Classical Journal* 27(5): 337–342.
- Liskó I. 2001. A cigány tanulók és a pedagógusok. *Iskolakultúra* 11(12): 3–14.
- Manata, B. 2012. *Measuring Pygmalion and normative expectation messages during workgroup socialization: An empirical study*. Michigan State University. Communication.
- Mason, W. A.–Windle, M. 2001. Family, religious, school and peer influences on adolescent alcohol use: a longitudinal study. *Journal of studies on alcohol* 62(1): 44–53.
- Mező A. 2011. *Fiatalkorú szenvedélybetegek ellátása alacsonyküszöbű szolgáltatás keretében*. Békéscsaba, Mi Értünk Egyesület.
- Nagy L. 1916. Az Új Iskola célja, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása. *Gyermek* X: 22–31.

- Sallay H. (1995). Tanári szerepek percepciója: egy általános iskolai felmérés tanulságai. *Magyar pedagógia* 95: 3–4.
- Smith, E. R.–Mackie, D. M.–Claypool, H. M. 2004. *Szociálpszichológia*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- TMO 2022. Tanítsunk Magyarorszáért Mentorprogram hivatalos honlapja. <https://tmo.gov.hu> (Utolsó látogatás: 2022.09.24.)
- Várnagy E.–Várnagy P. 2000. *A hátrányos helyzet pedagógiája*. Budapest, Corvinus Kiadó.
- Wang, M.–Cai, J. 2016. The application of Pygmalion effect in classroom education. In *2nd International Conference on Arts, Design and Contemporary Education*. Atlantis Press. 980–982.

Szovjet geopolitika és terjeszkedési kísérletek 1945 után

1. Bevezetés

A második világháború következményei teljesen átformálták a világ addig ismert képét. A gyarmattartó nagyhatalmak végleg elvesztették befolyásukat a világpolitikában, Németország a szövetséges hatalmak által feldarabolt állammá alakult, Európa keleti fele pedig teljesen a Szovjetunió közvetlen befolyása alá került.

A változások természetesen nemcsak Európát, hanem az egész világot érintették. A gyarmattartó hatalmak meggyengülése miatt az afrikai és az ázsiai gyarmatok sorra kiáltották ki, valamint ismertették el függetlenségüket és elszakadásukat az anyaországuktól. Az ún. harmadik világ megfelelő versengési helyszínnül szolgált a szuperhatalmak számára, hogy technológiájukat, katonai erejüket összemérhessék egymással.

A Szovjetunió mint a második világháború egyik nagy győztese igyekezett minél nagyobb befolyást szerezni a világban. Természetesen a függetlenedő államok megfelelő lehetőséget kínáltak a szovjetek számára ahhoz, hogy a hidegháborús versengés Európán kívülre, az újonnan létrehozott államokban is elterjedjen.

Jelen dolgozatban azt mutatom be, hogy az 1945 utáni szovjet terjeszkedés milyen eredményekkel, törekvésekkel, ellentmondásokkal ment végbe az afrikai kontinensen. A választás főképpen azért esett Afrikára, mert ez a kontinens vált leginkább olyan területté, ahol a nagyhatalmak befolyási övezetet szerezhettek a hidegháború során, ugyanis Latin-Amerika néhány kivételtől eltekintve az Egyesült Államok érdekszférája maradt; Ázsia egyes részei vita tárgyát képezték Kína és a Szovjetunió között, valamint az ázsiai kontinens legtöbb állama már elnyerte a függetlenségét, és saját, különutas politikát folytatott. A dolgozat főképpen Angolára, Mozambikra és Etiópiára koncentrál, Szomáliáról csak említés szintjén számol be. A dolgozatban az alábbi kérdésekre keresem a választ:

- Mennyire volt sikeres a szocialista rendszer exportja Afrikában?
- Milyen következményei lettek a szovjet beavatkozásnak egy-egy államban?
- Milyen érdekek álltak a szovjet terjeszkedési törekvések mögött?
- Milyen hatásai lettek a harmadik világbeli konfliktusoknak a Szovjetunióra nézve?
- Mik voltak az okai annak, hogy a kommunista befolyás ezekben az államokban terjedt el?

2. Szubszaharai Afrika

Szubszaharai-Afrika a 19. században az a terület volt a kontinensen, amin a legtöbb gyarmattartó nagyhatalom osztozott. 1919 után a németek kiszorulásával Nagy-Britannia és Franciaország vált a térség meghatározó hatalmává. A britek és a franciák mellett megmaradt a portugálok befolyása a térségben Mozambikban és Angolában.

Az 1960-as években a portugál gyarmatokban megkezdődött a háború a függetlenség elnyeréséért. Az egyébként is sok problémával küzdő anyaország nem tudta megakadályozni a gyarmati függetlenségi törekvéseket, ezért a Portugál Gyarmatbirodalom elszakadó részei egyre inkább a hidegháborús, stratégiai törekvések célkeresztjébe kerültek. Ezekben az államokban több felszabadító mozgalom jött létre, amelyek vagy a Szovjetunió, vagy a Kínai Népköztársaság, vagy az Egyesült Államok támogatását élvezték. Végül 1974-ben megbuktatták Caetano diktátort és rezsimjét, amivel véget ért a Portugál Gyarmatbirodalom.¹ A portugálok kiszorulásával a felszabadító mozgalmak egymás ellen kezdtek el harcolni azért, hogy a gyarmattartók utáni hatalmi ürt betöltsék. A nagyhatalmak a mozgalmak támogatásával akarták pozíciójukat megszilárdítani a kontinensen.

Angola esetében három nagy felszabadító mozgalom harcolt egymás ellen: a szovjetek által támogatott, marxista érzelmű Népi Mozgalom Angola Felszabadításáért (MPLA); a jobboldali, amerikai támogatást élvező Nemzeti Egység Angola Teljes Függetlenségéért (UNITA); valamint az amerikai–kínai segítséggel rendelkező, szintén jobboldali Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja (FNLA).

A Szovjetunió a kelet-közép-európai szövetségeseire, valamint Kubára támaszkodva igyekezett pozícióját szilárdan tartani Szubszaharai-Afrikában. A szovjetek legnagyobb ellenfele az Egyesült Államok és Kína mellett a Dél-afrikai Köztársaság lett a térségben, amely leginkább támogatta az antikommunista gerillákat az afrikai államok közül.²

1975. november 11-én Angola hivatalosan elszakadt Portugáliától, és Angolai Népköztársaság néven független állammá vált Agostinho Neto MPLA-vezérral az élén.³ Bár sikerült az elszakadás az anyaországtól, a három felszabadító mozgalom között folytatódtak a harcok, amelyek miatt az ország polgárháborúba süllyedt. A későbbiekben az FNLA megszűnt, valamint Kína is kiszorult az angolai konfliktusból, de a megmaradt FNLA-tagok az UNITA sorait erősítették, ezáltal még jobban elnyújtva a polgárháborút az országban. Angola számos nyersanyag és stratégiai pont miatt volt fontos a szubszaharai térségben: vasérc-, kőolaj-, gyémántkészletei számottevőek voltak, valamint területén halad(t) ke-

¹ Kennedy–Pipe 1998: 154.

² Katz 1986: 332.

³ Porter 1984: 147–149.

resztül a Benguela vasútvonal.⁴ Elhelyezkedését tekintve Angola egy hosszú partszakasszal rendelkezik az Atlanti-óceán felé, ezáltal megfelelő lehetőséget kínál a különféle tengeri létesítmények, megfigyelőállomások, repülőterek stb. létrehozására. A partszakasznak köszönhetően lehetővé vált az olajszállítmányok útvonalának ellenőrizhetősége, valamint az egyéb felszabadító mozgalmak számára könnyebb volt eljuttatni a fegyverszállítmányokat.

Mindezek miatt a Szovjetunió számára is fontos szerepet töltött be az angolai jelenlét, amelyet több eszközzel is biztosítani akart. 1976. október 8-án Moszkvában a Szovjetunió és Angola barátsági és együttműködési szerződést kötött.⁵ A 20 évre szóló szerződésben diplomáciai, gazdasági, kulturális kérdésekre is kitértek. Többek között a kölcsönös együttműködés nemzetközi kérdésekben és ezek megoldása; gazdasági, műszaki, tudományos segítségnyújtás; katonai szövetségkötés; apartheid, neokolonializmus elleni fellépés stb. szerepel benne.⁶ A szovjetek mellett a kubaiak és a kelet-közép-európai szövetségesek is kivették a részüket az angolai rendszer megszilárdításában: 1985-re kb. 1700 szovjet és kelet-közép-európai tanácsadó volt jelen Angolában (1976-ban mindössze 500 volt); a szovjet blokk kb. 4 milliárd dollárnyi értékben juttatott katonai segítyt Neto rendszerének; valamint Kubából kb. 35 ezer katona jött az MPLA segítségére.⁷

Az angolai kapcsolatoknak köszönhetően a szovjetek számára könnyebbé vált az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC), valamint a Délnyugat-Afrikai Népi Szervezet (SWAPO) erőteljesebb támogatása.⁸ Ez azért volt fontos a Szovjetunióknak, mert ezzel háttérbe szoríthatta a Dél-afrikai Köztársaságot, amely egyre nagyobb fenyegetést jelentett a szovjetbarát felszabadító mozgalmak számára. SWAPO támogatásával azt akarták elérni, hogy az első világháború vége óta Dél-Afrika által igazgatott Namíbia független állammá váljon. A Szovjetunió számára elérhetővé váltak az angolai kikötők, valamint korlátozottan használhatták a luandai repteret.⁹ Az angolai jelenlét miatt Kuba földrajzilag közelebb került a szovjetekhez, így a szorosabb szovjet-kubai együttműködés segítette Moszkva törekvéseinek végrehajtását Afrikában.

A keleti blokk – bár nagy (főképpen pénzügyi) áldozatokat hozott a marxista angolai rezsim megszilárdítása érdekében – mégsem sikerült hosszú távon legyőzni az ellenséges mozgalmakat és konszolidálni a rendszert. Az Egyesült Államok nem akarta magára hagyni Angolát, annak ellenére, hogy az amerikai közvélemény erősen tiltakozott az ismételt harmadik világbeli beavatkozás miatt. Ford amerikai elnök 14 millió dollár értékű fegyverszállítmányt hagyott jóvá a jobbol-

⁴ Speech by Agostinho Neto, 1968: 16.

⁵ Halmosy 1985: 554.

⁶ Halmosy 1985: 555–557.

⁷ Soviet Military Support to Angola 1985: 7.

⁸ MacFarlane 1992: 1.

⁹ MacFarlane 1992: 2.

dali angolai rezsimeknek.¹⁰ A Dél-afrikai Köztársaság pedig több alkalommal folytatott sikeres hadjáratot Dél-Angolában.¹¹ Később az új MPLA-vezető hatalomra jutása is rontott a szovjet-angolai kapcsolatokon. 1979 szeptemberében Agostinho Neto MPLA-elnök elhunyt.¹² José Eduardo dos Santos lett Angola új elnöke, akinek politikája eltért elődjétől. Dos Santos a Szovjetunióval történő előzetes megbeszélés nélkül tárgyalásba kezdett az Egyesült Államokkal a kubai csapatok kivonulásáról 1984-ben.¹³ Továbbá Angola megengedte a külföldi gyémánt- és olajvállalatoknak azt, hogy segítsenek az ország természeti kincseinek feltárásában.¹⁴

Az 1980-as évek során még inkább meggyerhetetlenné vált a Szovjetunió számára az angolai polgárháború, ugyanis az elhúzódó afgán háború, a többi harmadik világbeli konfliktus, valamint Reagan amerikai elnök erőteljes fellépése a harmadik világban egyre nagyobb terhet nyomtak Moszkvára és szövetségeseire. Az UNITA többször sikeresen behatolt az Északkelet-Angolában található gyémántmezőkre, valamint Dél-Afrika eredményes támadást intézett a SWAPO ellen az 1981-es „Protea-akció” keretében.¹⁵ A szovjetekkel szövetséges Kuba is egyre inkább kezdett kimerülni. A kubai csapatok számos országban jelen voltak, hogy támogatni tudják a szocialista rendszerek megmaradását. Az 1980-as évek során Kuba is kénytelen volt több katonát mozgósítani az erőteljes nyugati fellépésnek köszönhetően. Az 1987-es dél-afrikai offenzíva során 55 ezer kubai katona harcolt Angolában, és majdnem ugyanennyi civil (kb. 50 ezer) volt jelen a délnyugat-afrikai országban.¹⁶

Az 1980-as évek végén megkezdődtek a békekötések a felek között. A Brazzaville-i Protokoll értelmében Kuba 1989. április 1-jétől 27 hónapot kapott arra, hogy a kb. 50 ezer fős seregét teljesen kivonja Angola területéről.¹⁷ Az 1988 decemberében megkötött Háromoldalú Egyezmény megerősítette a kubai csapatok angolai kivonulását; az ENSZ UNSCR 435/7818 elnevezésű ügyét hagyta jóvá, amely a dél-afrikai csapatok Namíbiából való kivonását, a namíbiai határok sérthetlenségét, szabad választások lebonyolítását indítványozta.¹⁹

A Háromoldalú Egyezmény és a Brazzaville-i Protokoll lényegében véget vetett a Szovjetunió angolai jelenlétének. A széthullóban lévő ország nem tudta tovább támogatni sem az MPLA-t, sem Castro törekvéseit, így a támogatások megvonása a szovjetekkel szövetségben lévő államok gyors hanyatlásához vezetett.

¹⁰ Kennedy–Pipe 1998: 155.

¹¹ Búr 2011: 171.

¹² Előre, a Szocialista Egységfront Országos Tanácsának napilapja, 1979: 4.

¹³ Soviet Military Support to Angola: Intentions and Prospects, 12.

¹⁴ MacFarlane 1992: 6.

¹⁵ Búr 2011: 171.

¹⁶ Brown 2010: 366.

¹⁷ Protocol of Brazzaville, 1988: 3–4.

¹⁸ Security Council Resolution 435, 1978: Namibia.

¹⁹ Tripartite Agreement, 1988: 2–3.

A szovjet szubszaharai terjeszkedés másik legfontosabb iránya a szintén portugál uralom alatt álló Mozambik volt. Mozambik 1945 utáni történelme sok tekintetben hasonlított Angola történelmére: a második világháború után függetlenségi harc bontakozott ki az anyaország ellen; felszabadító mozgalmak jöttek létre a függetlenség elnyeréséért; a portugálok kiűzése után pedig a felszabadító mozgalmak között hosszú és véres polgárháború bontakozott ki az ország irányítása érdekében. Dél-Afrika Mozambik esetében is közvetlen katonai befolyással válaszolt a szovjetek terjeszkedésére.

A Mozambiki Népi Köztársaságot 1975. június 25-én kiáltották ki Samora Machel vezetésével.²⁰ A polgárháború kirobbanásával a Machel által vezetett baloldali Mozambiki Felszabadítási Front (FRELIMO), valamint a Dél-Afrika, Egyesült Államok és a Kína által támogatott Mozambiki Nemzeti Ellenállás (RENAMO) nézett szembe egymással.

A különbségek között fontos megemlíteni azt, hogy Mozambik nemcsak Dél-Afrika, hanem Rhodézia ellen is hadat viselt; az országban rövidebb ideig tartott a polgárháború; valamint az ország kevésbé volt fontos a szovjet blokk számára. Utóbbit jól jelzi az, hogy amíg 1984 folyamán Angolában 30–35 ezer fős kubai, valamint 800–1200 fős szovjet katonai jelenlét volt, addig Mozambikban ez csupán 800 kubai és 800 szovjet katonai személyzetet jelentett.²¹ Valószínűsíthetően Angola azért töltött be sokkal fontosabb szerepet a keleti blokk számára, mert számottevő olajjal és gyémánttal rendelkezett, míg Mozambikban ezek a nyersanyagok nem voltak jelentősek. Bár az országnak volt nyersanyaga (arany, vasérc, szén, gáz, grafit, bauxit), de ezek kiaknázatlan források voltak.²²

A szovjetek számára viszont fontos volt Mozambik, ugyanis az ország 1500 mérföld hosszú partvonallal rendelkezik, amely az Indiai-óceánra néz.²³ A Szovjetunióval szövetségben lévő afrikai államok közül csak Mozambik rendelkezett az Indiai-óceánra néző partszakasszal.

Mozambik vezetője, a FRELIMO élén álló Machel megkezdte a szocialista rendszer kiépítését: központi tervgazdálkodást vezetett be az országban, államosította az ültetvényeket és a vállalkozásokat.²⁴ Az ország és gazdasága katasztrófális helyzetben volt, köszönhetően a portugál exodusnak, a kirobbanó polgárháborúnak, az éhezésnek, az erőteljes külső támadásoknak.²⁵ Mozambik és a Szovjetunió 1977. március 31-én Maputóban kötött barátsági és együttműködési szerződést.²⁶ A szerződés több szempontból hasonlított az Angolával kötött egyezményre. Ki-

²⁰ Halmosy 1985: 559.

²¹ Soviet Policies in Southern Africa, 1985: 23.

²² The Soviet Union and the Third World: a watershed in great power policy? 1977: 100.

²³ Lásd a 22. lábjegyzetet.

²⁴ Brown 2010: 365.

²⁵ Búr 2011: 173.

²⁶ Halmosy 1985: 559.

tértek a katonai együttműködésre, az önrendelkezés jogára, az apartheid elleni fellépésre, valamint a szóban forgó szerződés pontjainak betartására.²⁷

Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején voltak a legpusztítóbb harcok Mozambikban, a szocialista érában. 1977-ben a rhodéziai csapatok törtek be Mozambik területére, elfoglalták Mapait.²⁸ A háborúk és a gyenge gazdaság miatt Mozambik rá volt szorulva a külföldi támogatásra. 1982 áprilisában Mozambik egy 40 millió rubel értékű kölcsönről írt alá szerződést. Ugyanebben az évben kb. 250 millió dollár értékű szovjet fegyverszállítmány érkezett Mozambikba.²⁹ A gazdaság további felzárkóztatása miatt Mozambik teljes jogú tag akart lenni a KGST-ben, de a tagállamok ezt elutasították, így Mozambik csak megfigyelő lett a szervezetben.³⁰ A délkelet-afrikai ország helyzetét még inkább rontotta, hogy Moszkva nem tudott elegendő segílyt biztosítani szövetségese számára, valamint az 1983-as súlyos éhínség óriási csapást mért az országra és annak gazdaságára.³¹

Ezen okokból 1984-ben Mozambik és a Dél-afrikai Köztársaság megkötötte a Nkomati Egyezményt. Mozambik rákényszerült a Dél-Afrikával történő kiegyezés megkötésére, mert a polgárháború hatalmas áldozatot követelt. Az egyezmény értelmében elismerték egymás szuverenitását, megtiltották egymás számára, hogy idegen ország hadereje használhassa a vízi és légi bázisukat, elismerték határait.³² Az 1984. októberi deklaráció alapján Machel elismerték az ország elnökének, beszüntették a háborús tevékenységeket Mozambikban, és bizottság felállítását szorgalmazták a deklaráció végrehajtásában.³³ A deklaráció alapján felfüggesztették a háborús tevékenységeket a FRELIMO és a RENAMO között.

A Nkomati Egyezmény felgyorsította a szovjet–mozambiki kapcsolatok elhidegülését. Machel 1984 után nyitni akart Kína, Dél-Afrika és nyugat felé, ami sértette Moszkva érdekeit, viszont a szovjetek azt remélték, hogy Dél-Afrika újra elkezdi támogatni a RENAMO-t, ezáltal Machel és a FRELIMO újra Moszkva kegyét fogja keresni.³⁴ Machel 1986-os halála is felgyorsította Maputo gyors elhidegülését a Szovjetuniótól. 1987-ben megindult a privatizáció és a földosztás, valamint megszüntették az állami gazdaságokat.³⁵ A FRELIMO 1989-ben szakított a kommunista ideológiával, amikor már a szovjet támogatások végképp elakadtak.³⁶ 1989-ben a mozambiki és az angolai rendszer átalakulásával, a kommunista rendszer és gazdaság összeomlásával a Szovjetunió kiszorult a szubszaharai térségből.

²⁷ Halmosy 1985: 560–562.

²⁸ Kisalföld, 1977: 2.

²⁹ Jinadu 1988: 33–36.

³⁰ Búr 2011: 174.

³¹ Soviet Policies in Southern Africa, 14.

³² Nkomati Talks 1984: 1–4.

³³ Joint Declaration on a Cessation of Armed Activity and Conflict, 1984.

³⁴ Soviet Policies in Southern Africa, 1985: 19.

³⁵ Búr 2011: 174.

³⁶ Brown 2010: 365.

3. Kelet-Afrika, Vörös-tenger

Afrika szarva a szubszaharai térséghez hasonlóan fontos színtérnek számított a nagyhatalmi versengés szempontjából a 19. és a 20. században. A térség a gyarmati időszakban olasz, brit, francia befolyás alatt állt, valamint itt volt Afrika egyedüli állama, Etiópia, amely többé-kevésbé meg tudta őrizni a függetlenségét és rendszerét a gyarmati törekvésekkel szemben. Afrika szarván leginkább Róma volt érdekelt, ugyanis ebben a régióban szeretett volna saját gyarmatbirodalmat kiépíteni. Olaszország kormányozta a mai Szomália déli részét, valamint kétszer megkísérelte (1895/96-ban és 1935-ben) Etiópia elfoglalását. Nagy-Britannia uralta a mai Szomália északi részét, Franciaország pedig a kis területű, Vörös-tengerrel határos Dzsibutit irányította.

A gyarmati rendszerek összeomlását követően a szuperhatalmak Afrika szarván is próbálták minél hamarabb megvetni a lábukat. A térség felértékelődött a Szezi-csatorna miatti közelségének köszönhetően. A Szezi-csatorna mellett az Ádeni-öböl és a Báb el-Mandeb-szoros számítottak jelentős stratégiai pontoknak. A gazdaság ellenőrzése mellett a régió megfelelő teret nyújtott a szuperhatalmi megfigyelésnek, rádiós kémkedésnek stb.

Szomália 1960-ban vált független állammá az északi (brit), valamint a déli (olasz) területek egyesülésével.³⁷ Az országban Mohammed Siad Barre puccsot hajtott végre 1969-ben, ezzel egy katonai, marxista diktatúra épült ki Szomáliában.³⁸ Barre jó kapcsolatokat alakított ki a szovjetekkel az 1970-es évek elején. 1974. július 11-én megkötötték a szovjet–szomáliai barátsági és együttműködési szerződést.³⁹ A Szovjetunió számára előnyös volt a Szomáliával való baráti kapcsolat, ugyanis az ország meglehetősen hosszú partszakasszal rendelkezett az Indiai-óceán, valamint az Ádeni-öböl mentén. Moszkva 1972-ben megkapta Berbera kikötőjének használati jogát, ha cserébe segíti a szomáli sereg felszerelését.⁴⁰ Barre és Brezsnyev közeledésének köszönhetően a szovjetek jelen lehettek a kelet-afrikai térségben, aminek köszönhetően ellenőrizhették a Szezi-csatornán keresztül olajszállítmányokat, közel lehettek a szocialista orientációjú, Arab-félszigeten található Dél-Jemenhez, valamint szemmel tarthatták az Egyesült Államokat, amely a szomáliaiakkal rivalizálásban álló Etiópiával állt szövetségben.

Etiópiában a második világháborút követően visszaállt a császárság rendszere. Az ország igyekezett a Nyugattal jó viszonyt ápolni, ugyanis a császár tőlük várt pénzügyi segítséget az etióp gazdaság megerősítése érdekében. 1953-ban Hailé Szelasszié császár kölcsönös védelmi egyezményt kötött Washingtonnal.⁴¹ Etiópia

³⁷ Búr 2011: 154.

³⁸ Erdős 2011: 4–5.

³⁹ Yodfat 1980: 81.

⁴⁰ Erdős 2011: 5.

⁴¹ Kennedy–Pipe 1998: 157.

bár hatalmas állam volt, és nem állt gyarmati uralom alatt tartósabb ideig (leszámítva a második világháború alatti olasz megszállást), viszont rengeteg problémával küzdött, amelyek később a felszínre törtek. Az országban a monokultúras mezőgazdaság volt túlsúlyban (kávé), megoldatlan etnikai problémák voltak, valamint súlyos volt az éhezés.⁴² A problémákat annak ellenére sem sikerült orvosolni, hogy Etiópia jelentős mértékű segítséget kapott az Egyesült Államoktól. Tovább gyengítette az ország belpolitikai helyzetét az, hogy Eritreában megalakult az Eritreai Felszabadítási Front (ELF), valamint az Eritreai Népi Felszabadítási Front (EPLF), amelyek az Etiópiától való elszakadást tűzték ki célul.⁴³

Az 1972 és 1974 közötti éhezést követően Etiópiában az elégedetlenség egyre inkább nőtt Hailé Szelasszié és rendszere kapcsán. 1974-ben megdöntötték az etióp császár uralmát és Aman Andon vezetésével az Ideiglenes Katonai Adminisztratív Tanács (PMAC) vette át a hatalmat.⁴⁴ Andon rendszere nagyon instabil volt, ugyanis az új vezetőrétegben megindultak a csatározások a hatalom birtoklásáért. Az 1977 februárjában lezajlott tűzharcot követően Mengisztu Hailé Mariam tábornok szilárdította meg helyzetét, ezáltal ő lett Etiópia vezetője.⁴⁵

Az uralkodó bukása és halála elhozta azt, hogy Afrika szarvának két legnagyobb állama a szocializmus útját választotta. Az amerikai–etióp kapcsolatok rohamosan romlani kezdtek a PMAC hatalomátvételének és a Moszkva felé történő nyitásnak köszönhetően. Fontos viszont megjegyezni, hogy bár mind Szomáliában, mind Etiópiában szocialista rendszer épült ki, de ez mégsem volt a Szovjetunió számára teljes siker. Szomália ugyanis célul tűzte ki azt, hogy Afrikában minden olyan területet magához csatoljon, ahol szomáliaiak élnek. A szomáli irredentizmus Etiópiát is érintette a két ország határán lévő Ogadeni-sivatag miatt, ezért rendkívül feszült volt a két ország között a viszony. A status quo megváltoztatása nemcsak Etiópiát, hanem Kenyát is érintette volna. Moszkva eleinte nem kötelezte el magát egyik fél oldalán sem az etióp–szomáli konfliktust illetően. Félt attól, hogy még egy szövetségest veszthet el azzal, ha nyíltan beleáll a konfliktusba. Kína és Egyiptom példája alapján fennállt a veszélye annak, hogy az elhidegült kapcsolatok miatt egy szovjetekkel szövetségben lévő állam felbontja a Moszkvával kötött egyezményeket és szerződéseket, ezáltal megvalósítva a Nyugattal és az Egyesült Államokkal egy olyan együttműködést, amelynek szovjetellenes éle van. A Szovjetunió ezért lavírozott Addisz-Abeba és Mogadishu között, ugyanis tartott attól, hogy az egyik fél magára haragításával kiszorulhat a térségből.

Az ellentétek elsimítására a legismertebb megoldás a Marxista Államok Vöröstenegeri Föderációja nevű terv volt, amely egy olyan államszövetség létrehozását

⁴² Angyal–Major 2005: 55–58.

⁴³ Kennedy–Pipe 1998: 158–159.

⁴⁴ Angyal, Major 2005: 58.

⁴⁵ Papp 1979: 112.

célozta volna meg, amely magába foglalja Etiópiát, Szomáliát és Dél-Jement.⁴⁶ A terv alapján a kérdéses területű Ogadeni-sivatag és Eritrea egyaránt jelentős autonómiával bírt volna.⁴⁷ A javaslatot Fidel Castro 1977 márciusában terjesztette Mengisztu és Barre elé, de utóbbi visszautasította a koncepció elfogadását.⁴⁸ A tervvel azt akarták elérni, hogy Moszkva teljesen meg tudja szilárdítani a helyzetét Afrika szarván anélkül, hogy szövetségest veszítene. A föderációs tervvel arra is törekedtek, hogy az etióp–szomáli viszony békés rendezése mellett az eritreai felkelők kérdése is megoldódjon.

A föderációs terv megvalósíthatatlan volt Szomália és Etiópia között, ugyanis az Ogadeni-sivatag hovatartozása olyan ellentéteket generált, amelyek bármikor fegyveres konfliktus kirobbanásához vezettek volna. Kezdetben Szomália közvetlenül nem avatkozott bele az ogadeni kérdésbe, viszont támogatta a területen tevékenykedő, szakadár Nyugat-szomáliai Felszabadító Frontot (WSLF), amely gerillaharcot folytatott az etióp uralom ellen.⁴⁹ A rendezetlen kapcsolatok következménye az 1977-es ogadeni háború lett. A pattanásig feszült etióp–szomáliai viszonyoknak köszönhetően 1977 nyarán Szomália a WSLF-gerillákat támogatva lerohanta Etiópiát.⁵⁰ Az ogadeni konfliktus nehéz helyzetbe hozta Moszkvát, ugyanis nem tudta, hogy a két szocialista orientációjú állam közül melyik oldalára álljon, mivel Etiópia és Szomália egyaránt szövetségben volt a szovjetekkel. Moszkva és Havanna végül Addisz-Abeba oldalán kötelezte el magát. A szovjetek katonai felszerelésekkel és tanácsadókkal, a kubaiak pedig kb. 17 ezer katonával beavatkoztak a háborúba.⁵¹ Bár 1978 márciusára sikerült a szomáli csapatokat kiszorítani Ogadenből, Mogadishu továbbra is folytatta a WSLF-gerillák támogatását.⁵²

A konfliktusnak az lett a következménye, hogy a Szovjetunióknak végleg el kellett hagynia Szomáliát. A szomáli kapcsolatok elhidegülése presztízsveszteséget jelentett a szovjetek számára, ugyanis Szomália Kínához hasonlóan egy olyan állammá vált, amely szocialista berendezkedésű, de nem ápol jó kapcsolatot Moszkvával, viszont az Egyesült Államokkal és a Nyugattal áll szövetségben. A szakítás azért is sértette a szovjetek érdekeit, mert ezentúl az Ádeni-öbölnek csak az egyik partján (Dél-Jemen) lehetnek jelen, valamint már csak Mozambik jóvoltából rendelkeztek kijáráttal az Indiai-óceán felé, ugyanis Etiópiának csak a Vörös-tenger mentén volt partszakasza.

Miért állt a Szovjetunió Etiópia mellé? Etiópia Szomáliához képest kilencszer nagyobb népességgel, nyolcszoros bruttó nemzeti termékkel és kétszer akkora te-

⁴⁶ Porter 1984: 214.

⁴⁷ Jinadu 1988: 24.

⁴⁸ Papp 1979: 112.

⁴⁹ Porter 1984: 182.

⁵⁰ Papp 1979: 113.

⁵¹ Brown 2010: 367.

⁵² Yodfat 1980: 71.

rülettel rendelkezett.⁵³ Addisz-Abebának volt Fekete-Afrika legnagyobb létszámú (kb. 210 ezer fős) hadserege, amely több mint kétszer akkorának számított, mint Szomália és Szudán katonai ereje együttvéve.⁵⁴ Etiópiának a Vörös-tenger partján volt kijárata, az országhoz közel volt a szintén szocialista Dél-Jemen, valamint Etiópia összekötő államnak számított a saharai és a szubsaharai térség között. Berbera kikötője helyett a szovjetek jelen lehettek Massawa és Assab kikötőin.⁵⁵ Moszkva a megerősödött etióp kapcsolatoknak köszönhetően nem szorult ki Afrika szarváról, valamint továbbra is fenntarthatta befolyását a Vörös-tenger vidékén. Bár a Szovjetunió táborában tudhatta Fekete-Afrika egyik legjelentősebb államát, az etióp rezsim számos olyan problémával és megoldatlan kérdéssel rendelkezett, amelyek meglehetősen ambivalenssé tették a szovjetek sikerét. Annak ellenére, hogy Etiópiában nem volt tartós gyarmati uralom, rendkívül gyenge és korszerűtlen gazdasággal rendelkezett, éhínségek gyakran sújtották az országot, nem voltak számottevő ásványkincskészletek, a nemzetiségi kérdések további megoldatlan problémákat okoztak, illetve Mengisztu uralma meglehetősen instabil volt, továbbá rengeteg kegyetlenkedéssel és túlkapással járt.

Angolához és Mozambikhoz hasonlóan a szovjetek Etiópiával is megkötötték a barátsági és együttműködési szerződést 1978. november 20-án Moszkvában.⁵⁶ A szubsaharai államokhoz hasonló szerződés született a Szovjetunió és Etiópia között, ugyanis kitértek például katonai együttműködésre, a közös konzultációra nemzetközi kérdéseket illetően, viszont kitértek a határok sérthetlenségére is, és a belügyekbe való be nem avatkozásra.⁵⁷ Az utóbbi azért volt fontos, mert Moszkvának nem állt érdekében az, hogy bármelyik etiópiai kisebbség elszakadjon Etiópiától, és új államalakulatot hozzon létre. A KGST tagjai támogatták Etiópia gazdasági felzárkózását, valamint Etiópia is a szervezet megfigyelő tagjává vált.⁵⁸ Kuba és a Szovjetunió továbbra is jelen volt Etiópiában katonailag, ugyanis a szomáli fenyegetés nem múlt el véglegesen, valamint Mengisztu rendszere eléggé ingatag lábakon állt.

A WSLF mellett az eritreai mozgalmak tevékenysége sem fejeződött be a szocialista rendszer megszilárdulását követően. A császárság alatt a szovjetek az arab államokon keresztül támogatást nyújtottak az eritreai felkelőknek, viszont az etióp szocialista hatalomátvételt követően felfüggesztették a támogatásokat.⁵⁹ Moszkvának nem állt érdekében, hogy a kisebb eritreai mozgalmak megbontsák Etiópia egységét, ugyanis ezzel a keletafrikai állam elvesztette volna tengerpartját, vala-

⁵³ Porter 1984: 183.

⁵⁴ Ethiopia: The Impact of Soviet Military Assistance, 1983.

⁵⁵ Ethiopia: The Impact of Soviet Military Assistance, 1983: 5.

⁵⁶ Halmosy 1985: 590.

⁵⁷ Halmosy 1985: 591–593.

⁵⁸ Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, KGST.

⁵⁹ Yodfat 1980: 66.

mint a szovjetek nem akarták azt megkockáztatni, hogy az eritreaiak támogatásával elhidegüljenek a szovjet–etióp kapcsolatok, ugyanis ez a Szovjetunió végleges kiszorulásával járt volna Afrika szarváról, valamint Kína és az Egyesült Államok nagyobb teret nyert volna a térségben. Az eritreai mozgalmi csoportok mellett Mengisztu a tigrinya felkelőkkel szemben is fellépett.⁶⁰ Az etnikumok elleni harc azért is jelentett további gondokat Etiópiának, mert az állandó belső háborúskodás még inkább növelte az ország eladósodását, a gazdaság katasztrofális helyzetét, valamint a továbbra is meglévő belpolitikai instabilitást. A viszonyok rosszabbra fordulása miatt 1981-ben nyugati segélyek kezdtek áramlani Etiópiába, valamint Addisz-Abeba tárgyalásokba kezdett a Nyugattal azért, hogy kölcsönöket és támogatást kapjon a Világbanktól.⁶¹

A külső és belső ellenségek mellett a szocialista rezsimen belül is ellentétek feszültek. Az 1980-as évek során Mengisztu nagy tisztogatásokat tartott a rendszeren belül, számos marxista meghalt.⁶² Az etióp vezetésen belüli bizalmatlanságot leginkább egy 1978-ban tartott magyarországi etióp látogatáson keresztül lehet érzékelteni. A Losonczy Pállal tartott találkozón Mengisztu delegációja számos katonai személyből állt: Berhanu Bayih, Gessesse Wolde-Kidan, Yehualashet Germa, Mengestu Gemetchu.⁶³ Valószínűsíthető, hogy Mengisztu azért vitt magával számos tisztet magyarországi látogatására, mert tartott attól, hogy távolléte alatt akármelyikük megdönti uralmát, és átveszi a hatalmat.

A gazdasági problémák, az etnikumok ellen vívott háborúk, a politikai rendszer visszasságai mellett természeti katasztrófák is sújtották Etiópiát. Az 1980-as évek közepén az óriási szárazság, majd az ezt követő éhínség katasztrofális következményekkel járt a kelet-afrikai országban. Az 1983 és 1985 közötti éhínség Etiópia több régióját is érintette (pl. Eritrea, Wollo stb.), valamint több mint 300 ezer halálos áldozatot követelt.⁶⁴ A Szovjetunió nem tudta saját erőből megoldani az etiópok megsegítését, ezért több ország (pl. Kanada, Kína, Nagy-Britannia stb.) is csatlakozott, ami a szovjetek számára meglehetősen szegényteljes volt, ugyanis Etiópia egyes országoktól sokkal több és jobb minőségű segélyt kapott, mint a Szovjetuniótól, amely mindössze 10 ezer megatonnányi rizzzel és cukorral, gyógyszerrel és egyéb felszerelésekkel segítette szövetségését.⁶⁵ (Olaszországtól például több mint 7 millió dollárt érő felszerelések érkeztek.) A többi országhoz képest a szovjet segélycsomagok mind minőségileg, mind mennyiségileg eltörpültek.

Etiópia adósságai is egyre nőttek a Szovjetunió felé. Egyes állítások szerint Mengisztu rendszere kb. 3 milliárd rubellel tartozott Moszkvának, amely a fejlődő

⁶⁰ Anderson–Jaquest 2002: 224.

⁶¹ Jinadu 1988: 27.

⁶² Brown 2010: 367.

⁶³ Magyar Külpolitikai Évkönyv, 1978 (kiadás: 1980): 272–273.

⁶⁴ Ethiopia – Drought/Famine, 1.

⁶⁵ Ethiopia – Drought/Famine, 18–22.

országokból származó adósságok 8%-át jelentette.⁶⁶ Gorbacsov hatalomra kerülésével egyre kevesebb segély érkezett Etiópiába Mengisztu kérése ellenére, valamint a későbbiekben a segélyek folyósítása meg is szakadt.⁶⁷ 1987-ben Mengisztu megpróbálkozott rendszere megreformálásával új alkotmány bevezetésével, amely szovjet minta alapján jött létre, valamint önmagát hivatalosan Etiópia elnökévé nyilvánította.⁶⁸ Ezek a rendelkezések viszont már nem vezethettek valódi eredményekhez, ugyanis a keleti blokk az 1980-as évek második felében egyre inkább magára hagyta Etiópiát.

4. Összegzés

A szocialista rendszerek Afrikában több okból nem tudtak megfelelően konszolidálódni: a külső támadások, a belső ellenzéki mozgalmak folyamatos fellépései, a szocialista mozgalmakon belüli gyakori viszálykodások. Angolában például Joao Caetano (az MPLA tagja) puccsot kísérelt meg Neto ellen, de letartóztatták őt és több olyan gyanúsítottat, akiket az államcsínykísérletben való részvétellel vádoltak meg.⁶⁹ Ez a példa jól szemlélteti, hogy a rendszerek instabilitása nemcsak a külső támadásokból meg az ellenzéki mozgalmak fellépéseiből, hanem a puccskísérletekből is következett. A hatalomra segített rezsimok nem tudták megoldani az etnikai és egyéb konfliktusokat, valamint egyes vezetők a szovjetekkel sem ápoltak baráti viszonyt. A szovjetekkel való feszültséget az is növelte, hogy a harmadik világbeli rezsimok saját külpolitikát akartak folytatni, ezáltal nem voltak hajlandók csak a szovjetek irányába elköteleződni, hanem a Nyugattal is igyekeztek kapcsolatokat létrehozni.

A beavatkozás az egyébként is megosztott államok belpolitikájában még inkább elmélyítette a szakadékot, ezáltal sokkal véresebb küzdelmeket bontakoztatva ki. A szovjetek által támogatott mozgalmak sok állam számára illegitimnek számítottak, ugyanis továbbra is jelen volt a kommunista fenyegetés, amelynek terjedését meg akarták állítani Afrikában, ahol még fennállt a szocialista rendszerek kialakulásának veszélye. A szovjet beavatkozás sebezhetővé tette ezeket az államokat, ugyanis a polgárháborúk elmélyítésével, a konfliktusok folytatásával ezekben az államokban továbbra sem jöttek létre egységes rendszerek, amelyek fel tudtak volna lépni egy-egy nagyobb probléma (pl. az éhezés) megfékezésére.

A kontinensen rengeteg új állam jött létre, amelyek még nem kötelezték el magukat egyik nagyhatalom oldalán sem. Geopolitikailag azért is volt fontos a kontinens, mert Kína teret akart nyerni a harmadik világbeli terjeszkedési kísérleteinek. Moszkva el akarta venni Pekingtől azt a törekvést, hogy a maoista Kína

⁶⁶ Anderson–Jaquest 2002: 224.

⁶⁷ Brown 2010: 367.

⁶⁸ Anderson–Jaquest 2002: 221.

⁶⁹ Kisalföld, az MSZMP Győr-Sopron megyei bizottsága és a megyei tanács lapja, 2.

legyen a fő irányadó kommunista hatalom a világban. A kikötők mellett a szovjetek nyersanyagokhoz is könnyebben hozzájuthattak (pl. Angolában). A konfliktusok során pedig a szovjetek rendelkezésre bocsáthatták az elavultabb fegyvereiket a támogatott rezsimek számára.⁷⁰

A harmadik világban zajló konfliktusokba való beavatkozás hatására olyan küzdelmekbe bonyolódott bele Moszkva, amelyek elhúzódásával egyre valószínűtlenebbé váltak a szovjetek geopolitikai sikerei ezekben az államokban. A polgárháború megsegítése rengeteg pénzt emésztett fel, valamint a támogatott államok adósságai is egyre nagyobbak lettek a szovjetek felé. A kereskedelmi kapcsolatok is meglehetősen aszimmetrikusnak számítottak, ugyanis egyes államok (pl. Etiópia) nyersanyagokat se tudtak a szovjetek számára nyújtani, hanem csak mezőgazdasági termékeket. Az afgán háború kirobbanásával az afrikai szövetségesek megsegítése is egyre akadozott, ugyanis ez a színtér jelentős szovjet erőket lekötött.

A szovjet terjeszkedés azért ezekben az államokban vált ilyen intenzívvé Afrikán belül, mert a tárgyaló államok nem rendelkeztek olyan erős kapcsolatokkal az anyaországaikkal, mint sok más afrikai állam. A volt gyarmatok közül több továbbra is szoros kapcsolatot ápolt a volt gyarmattartókkal. Számos afrikai ország például a Brit Nemzetközösség tagjává vált. Emiatt a Szovjetunió célkeresztjébe azok az államok kerültek, amelyek nem ápoltak jó kapcsolatokat az európai hatalmakkal (vagy nem is voltak gyarmatok). Portugália diktatórikus rezsimjének köszönhetően nem is élvezett túl nagy támogatást a Nyugattól, ezért a gyarmatok könnyebben el is tudtak szakadni.

Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülését követően egyre átfogóbb reformtervezeteket akart eszközölni a Szovjetunióon belül, amelyek természetesen a harmadik világbeli szerepvállalást is érintették. Regnálása alatt Moszkva sorra kivonta erőit Afrikából. A szovjet Weltpolitik visszaszorításával a pártfőtitkár azt akarta elérni, hogy enyhülés jöjjön létre a Nyugattal, mivel reménykedett abban, hogy a rendezett kapcsolatoknak köszönhetően lehetővé válik a hitelfelvétel a teljesen eladósodott Szovjetunió számára. A szovjet támogatások elapadása magával hozta Kuba kiszorulását Afrikából. Az afrikai szocialista rendszerek is többször kötöttek békét a polgárháborúk lezárása érdekében, de ezek sokszor kérészéletűek voltak. Angolában a polgárháború (megszakításokkal) a Szovjetunió felbomlását követően is folytatódott. Moszkva és Havanna kivonulása inkább csak katalizálta a szocialista rendszerek bukását, de nem vetett véget a polgárháborús, konfliktusos állapotoknak egy-egy országon belül.

⁷⁰ Porter 1984: 160, 200.

Források

- Agreement among the People's Republic of Angola, the Republic of Cuba, and the Republic of South Africa (Tripartite Agreement) (1988.12.22.)
- Agreement on Non-Aggression and Good Neighbourliness between Mozambique and South Africa (Nkomati Talks) (1984.03.16.)
- A Magyar Népköztársaság külpolitikai kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége.* Külügyminisztérium, 1980.
- Előre*, a Szocialista Egységfront Országos Tanácsának napilapja. XXXIII/9895. (1979.09.14.)
- Ethiopia – Drought/Famine. Disaster Case Report. Office of U. S. Foreign Disaster Assistance. Agency for International Development, Washington D. C. 20523.
- Ethiopia: The Impact of Soviet Military Assistance. Directorate of Intelligence. (CIA Historical Review Program – Release as Sanitized – 1999). (1983.01.)
- Joint Declaration on a Cessation of Armed Activity and Conflict. (Pretoria, 1984.10.03.)
- Kisalföld*, az MSZMP Győr – Sopron megyei bizottsága és a megyei tanács lapja. XXXIII/127. Győr. (1977.06.01.)
- Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, KGST. In. *Arcanum*.
- Közös közlemény Mengisztu Hailé Mariam etiópai államelnök magyarországi hivatalos baráti látogatásáról. In: Külügyminisztérium Dokumentációs Osztálya (szerk.): *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1978.
- Protocol of Brazzaville*. (1988.12.13.)
- Soviet Military Support to Angola: Intentions and Prospects. Director of Central Intelligence (CIA Historical Review Program – Release as Sanitized), (1985.10.24.)
- Soviet Policies in Southern Africa. National Intelligence Estimate. Declassified and Approved for Release by the Central Intelligence Agency, 1985.
- Speech by Agostinho Neto, President of MPLA delivered June 6, 1968, over Radio Tanzania in the program “The Voice of Angola in Combat”.
- The Soviet Union and the Third World: a watershed in great power policy? Report to the Committee on International Relations House of Representatives by Senior Specialist Division Congressional Research Service Library of Congress. U. S. Washington, Government Printing Office, 1977.
- UNSCR 435/78: United Nations Security Council Resolution 435. Security Council Resolution 435. Namibia, 1978. (1978.09.29.)
- Anderson-Jaquet, T. C. 2002. Restructuring Soviet-Ethiopian Relationship: A case study in asymmetric exchange. London, London School of Economics and Political Science.

Irodalomjegyzék

- Brown, A. 2010. *The Rise and Fall of Communism*. London, Vintage Books.
- Búr G. 2011. *A szubzaharai Afrika története – A rövid XX. század*. Budapest, Kos-suth Kiadó Zrt.
- Erdős A. 2011. Szomália – a nemzetépítés kudarca. In: *Grotius*. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos Folyóirata.
- Halmosy D. 1985. *Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó.
- Horváthné Angyal B.–Major K. 2005. Etióp külpolitikai fordulat a '70-es években. In: *Kül-Világ*. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata II/4.
- Jinadu, L. A. 1988. The Interplay between Materialist and Ideological Factors in Soviet Relations with Ethiopia and Mozambique. In: *African Journal of Political Economy/Revue Africaine d'Economie Politique* 2/1. African Association of Political Science.
- Katz, M. N. 1986. The Soviet Union and the Third World. In: *Current History* 85/513. The Soviet Union, University of California Press.
- Kennedy-Pipe, C. 1998. *Russia and the World 1917–1991*. International Relations and the Great Powers Series. London–New York: Arnold.
- MacFarlane, S. N. 1992. *Soviet–Angolan Relations 1975–1990*. Berkeley, University of California, Center for Slavic and East European Studies.
- Papp, D. S. 1979. The Soviet Union and Cuba in Ethiopia. *Current History* 76/445. University of California Press.
- Porter, B. D. 1984. *The USSR in Third World conflicts. Soviet Arms and Diplomacy in Local Wars 1945–1980*. Cambridge University Press.
- Yodfat, A. Y. 1980. The Soviet Union and the Horn of Africa. *Northeast African Studies* 2/2. Michigan State University Press.

Katonapolitika és helyi politika: Kiskunhalas 1956-ban

1. Bevezetés

Közismert az a tény, hogy az 1956. október 23-i budapesti forradalomban nagy számban álltak magyar katonák a forradalmárok oldalára. Kevésbé ismert azonban, hogy vidéken miként zajlottak a forradalmi események. Ennek egyik oka a vidéki forradalmak viszonylagos feltáratlansága.

Dolgozatomban levéltári források és már meglévő szakirodalom segítségével mutatom be egy vidéki városon, Kiskunhalason keresztül, hogy milyen viszonyok közt történhettek a forradalmak, majd a szovjet megszállás. Forradalmak, hiszen Budapesttel ellentétben a vidéki települések nagyrészt viszonylag izoláltan mentek végbe a forradalmi események, így nem igazán beszélhetünk egy minden szempontból egységes magyarországi forradalomról. Fő célom feltárni a Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság szerepét az 1956-os őszi eseményekben. Mindeközben megvizsgálom, hogy a parancsnokság milyen kapcsolatban állt más katonai és politikai szereplőkkel és a civil lakossággal. Végül, de nem utolsósorban következtetéseket vonok le a parancsnokság Honvéd Vezérkarnak leadott jelentéséből. A kulcskérdések, amelyekre választ kapunk, a következők:

- Mekkora volt a Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság szerepe a város és környéke forradalmi eseményeiben?
- Szerepét mennyire befolyásolták más tényezők és szereplők, cselekedeteiben mennyire volt autonóm?

Dolgozatom helytörténeti, katonapolitikai és az alsószintű katonai igazgatás terén lehet meghatározó. Bár a kiskunhalasi forradalmi események már részben fel vannak tárva, a kiegészítő parancsnokság tevékenységéről csak elszórtan találtam említést, általában csak egy-egy név volt megemlítve az állományából. A feldolgozott levéltári anyag alapján látható, hogy a kiegészítő parancsnokság hogyan viszonyult a forradalmi eseményekhez, és milyen nehézségek akadtak.

2. A Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság szerepe az 1956. őszi események tükrében

Az 1956-os forradalmat követően a honvéd vezérkari főnök 02-es számú utasítása értelmében valamennyi parancsnokságnak részletes leírást kellett készítenie az október 23. óta eltelt eseményekről.¹ A Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnok-

¹ Kozári 1993: 101–135.

ság jelentése 1956. december 31-én kelt, a szerkesztőbizottság tagjai a következő tisztek voltak: Avar János alezredes, a járási kiegészítő parancsnokság parancsnoka, Sági Károly főhadnagy, rangidős parancsnokhelyettes, Szentesi Ferenc százados, behívási tiszt és Török Vilmos százados. A jelentés csak november 4-ig tárgyalja részletesen az eseményeket, ezt követően november végéig mindössze a lényegesebb eseményekről tesz említést. A dokumentumot „C” sorozat titkos minősítéssel látták el, majd a Bács-Kiskun megyei kiegészítő parancsnokság útján juttatták el a Honvéd Vezérkar főnökéhez, Hegyi László vezérőrnagyhoz.

3. Események a szovjet invázió előtti időszakból

A Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság személyi állománya először a rádióból értesült a forradalomról, amikor Piros László belügyminiszter bejelentette a budapesti egyetemisták délutánra tervezett tüntetését. A miniszter először betiltotta a tüntetést, viszont nemsokkal később újra engedélyezte. A pártvezetésnek ilyen fokú bizonytalansága arra engedte következtetni a parancsnokság munkatársait, hogy valami rendkívüli fog történni. Ezt az előérzetet Gerő Ernő esti rádióbeszéde csak fokozta. A tüntetés híre nagy érdeklődést váltott ki a személyi állományban, Gerő beszéde azonban mindössze találgatásokra adott okot. A város lakossága körében még nagyobb volt a zavar. A közvetlenül Budapestről érkező embereken kívül senki sem tudott többet.²

Október 24-én reggel 5 óra 30 perckor az ügyeletes tiszt, Szentesi Ferenc százados értesült először rádión keresztül a fegyveres harcok kitöréséről Budapesten. Nem csak a járási kiegészítő parancsnokság tisztjei voltak tanácsalank, 7 és 8 óra között Szentesi százados felhívta a Bács-Kiskun megyei kiegészítő parancsnokságot, viszont ekkor még semmilyen parancsot nem kapott onnan. Az ekkor Kiskunhalason tartózkodó alakulatoknál – a 37. lövészezrednél, a 7. tüzérezrednél és a 36. páncéltörő tüzérezrednél – ekkorra Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. lövészhadtest parancsnoka már általános harcokészültséget rendelt el.³ A megyei kiegészítő parancsnokság csak 10 óra után rendelt el harcokészültséget. Ekkorra már a járási kiegészítő parancsnokság személyzete és a szabadságon lévő tisztek is jelen voltak a járási parancsnokságon. A riadótervben megjelölt helyük elfoglalása után mindenki a parancsnokság épületén belül tartózkodott. A délelőtti órákban a helyőrségi alakulatok őrségeket állítottak fel a középületeknél: a postánál, a tanácsházánál, a pártházaknál, a vasútállomáson, az üzemeknél és nem utolsósorban a járási kiegészítő parancsnokság épületénél. Az esti órákban Avar János járási kiegészítő parancsnok felkereste a járási pártbizottságot, viszont ott sem kapott részletesebb tájékoztatást a helyzet alakulásáról. A város különböző parancsnokságai és alaku-

² Végső 2017: 8.

³ Kahler 1994.

latai távbeszélőn kapcsolatot tartottak fent. Az elzárkózás nem volt véletlen. Ezen a napon, 24-én futótűzként terjedt a budapesti forradalom híre a munkásság és a diákság körében. A MÁV munkatársai sapkájukról letépték a vörös csillagot, amelyet később katonai parancsra helyeztek csak vissza. A gimnázium környékén röplapokat szórtak szét a diákok párt- és szovjetellenes megnyilvánulásokkal.⁴

A járási parancsnokság október 25-re a következőket jelentette: „A város területén csend és nyugalom volt.”⁵ Ez a kijelentés azonban nem teljesen állja meg a helyét. Mind a vasútállomásnál, mind a baromfifeldolgozó üzemnél mozgolódások, szervezkedések indultak meg, amelyeket a helyőrségnek kellett feloszlatnia. Ezzel párhuzamosan a vasútállomás épületéről a vasutasok eltávolították a Rákosi-címert, és újra letépték a sapkájukról a vörös csillagot. Kiskunhalason a katonai vezetés kiállt a kommunista ideológiák mellett. A 37. lövészezred parancsnoka a magyar zászló mellé a szovjet lobogót is kitűzte a laktanya épületére.⁶

Október 26-án nappal semmilyen különös esemény nem történt. Este 6 és 7 óra között azonban a főtéren mintegy 50–60 ittas főből álló munkáscsoport gyűlt össze. Az ezt követő eseményekről a parancsnoksági jelenés pontatlanul számol be, mely szerint a főtéren lévő szovjet emlékművet ekkor döntötték le, majd a várost járva a munkások sorra verték le a kommunista szimbólumokat az épületekről. Más forrásokból azonban a következőképpen lehet rekonstruálni a történeteket: Először csak a vörös csillagot ütötték le a főtéri emlékmű tetejéről, a helyére egy magyar zászlót helyeztek. Ezt követően a csoportosulás egy része feloszlott, egy másik része azonban elindult a városba, és a középületekről leszedte a Rákosi-címereket. Majd csak este 9 óra körül ment vissza két munkás az emlékműhöz, és döntötte azt le.⁷ Miután a járási kiegészítő parancsnokság jelentette a gyülekezést a megyei kiegészítő parancsnokságnak, tűzkészültséget rendeltek el, és felhatalmazást kaptak, hogy mindenáron védjék meg a parancsnokság épületét. A provokáció elkerülése végett az épületre helyezett zománcablát, amelyen a parancsnokság címere volt, a személyzet önként eltávolította. A csoportos tüntetések este 8 órára mindenhol véget értek.

Az október 27-i nap tüntetéssel kezdődött. A diákság reggel 9 órára tüntetést hirdetett, felkérték a helyi MÁV-zenekart, hogy kísérjék őket. A zenekar azonban hiányos volt, ezért egy vasutasküldöttség felkereste Avar János alezredest, hogy kiegészítést kérjenek a 37. lövészezred zenekarától. A parancsnok teljesítette a kérést. A jelentés szerint a tüntetésen a diákokon túl kb. 70–80 fő vett részt, főleg munkások. A parasztság – amely a város társadalmának legnagyobb részét képezte – távol maradt. Piaci nap lévén mégis sok szemlélő volt jelen a felvonuláson. A fentebb említett számnál tehát minden bizonnyal többen voltak. Később, ahol a

⁴ Végső 2017: 11–12.

⁵ HL, a Magyar Néphadsereg 1960. évi „T” iratainak jegyzéke, 25. őrzési egység.

⁶ Végső 2017: 14.

⁷ Tóth 2001: 719.

jelentés 200–250 főnyi tüntetőről számol be, ott más források⁸ 2500–3000 emberről írnak. A KSH adatai⁹ szerint 1960-ban 26226 állandó lakója volt Kiskunhalasnak, ebből kb. 18500–19000 fő lehetett választóképes korú. Ez azért lényeges, mert november 1-én a városban választásokat tartottak, ahol a Független Kisgazdapárt 76%-os eredményt ért el, a részvételi arány pedig nagyon magas volt, egyes körzetekben 100%-os.¹⁰ Mindezt alapul véve – 70–80%-os részvételi aránnyal és 18500 fős választóképes népességgel számolva – kb. 9800–11300 szavazatot kaphatott a Független Kisgazdapárt. Mindebből megállapítható, hogy ha ilyen fokú elégedetlenség volt a kiskunhalasiak körében a párt ellen, akkor nem zárható ki, hogy a tüntetéseken több ezren vettek részt az októberi napokban. A piaci nap tényleg még jobban alátámasztja a nagyszabású tüntetést.

A felvonuló diákok először a kiegészítő parancsnokság melletti postához mentek, ahol zenekari kísérettel elénekelték a Himnuszt és a Szózatot, közben felhelyezték a Kossuth-címert a postaépületre. Ezután az I. világháborúban elesettek hősi emlékművét koszorúzták meg. A munkások és a kisgazdapártiak részéről itt beszédek hangzottak el. A jelentés ittas állapotban lévő vasutasokról ír, akik követelték minden vezető pozícióban lévő személy eltávolítását, és említést tesz antiszemita kijelentésekről is a munkások részéről, bár ezen utóbbit más forrás nem támasztja alá. Végső István szerint, aki Péter Balázs, egy városi kisgazdapárti politikai vallomása alapján írta le az eseményeket, a következőket tudjuk megállapítani: a vasutasok részéről Babud Sándor szólalt fel, aki követelte a nemzetőrség felállítását, az „ÁVH feloszlását” a tanácselnök és a kormány lemondását, illetve megemlékezett a budapesti eseményekről is.¹¹ A koszorúzás után a tüntetők nagy valószínűséggel csatlakoztak a város főterén lévő gyülekezéshez, bár a jelentés a tüntetők feloszlásáról ír. Azért gondolom valószínűtlennek az emberek feloszlását, mert egyrészt az esti tüntetés nagy tömeget megmozgatott, másrészt a reggel megalakult Ideiglenes Munkás-Paraszt-Katona Tanács¹² többször is felszólította hangosbemondón az embereket, azonban nem hallgattak a felhívásra. Este 8 óra körül kb. 2000–3000 fős tömeg gyűlt össze a Lenin – ma Bethlen Gábor – téren.¹³ A jelentés mindössze kb. 200–250 főről ír. Mivel ez a tüntetés szervezetlen volt, illetve a Forradalmi Tanács utasítására nem oszlottak fel, a helyőrségi parancsnok, Miklós Gergely alezredes erős karhatalmat vezényelt ki a főtérré.

A hangulat egyre feszültebb lett: civilek vették körül a katonákat, egyesek elvegyültek közöttük. Néhányan fegyvert kértek a katonáktól, voltak, akik erővel akartak szerezni, hogy Budapestre mehessenek segíteni a felkelőknek. Miklós alez-

⁸ Tóth 2001: 721.

⁹ KSH: 1960. évi népszámlálás 3. Bács-Kiskun megye személyi és családi adatai. Budapest, 1961.

¹⁰ Végső 2017: 42.

¹¹ Végső 2017: 21.

¹² Tóth 2001: 720.

¹³ Tóth 2001: 721.

redes hangszórón keresztül újra felszólította a tömeget, hogy oszoljanak szét, erre azonban nem hallgattak, helyette néhányan körülvették őt, és megpróbálták letépni a váll-lapját.¹⁴ Ezt az eseményt a források újra eltérően rekonstruálják. A kiegészítő parancsnokság jelentése alapján Miklós alezredes, amikor az erőszakos tüntetők el akarták venni a katonák fegyvereit, sortűzet rendelt el a levegőbe. Péter Balázs perirata azonban említést tesz füstgyertyák és könnygázgránátok bevetéséről is, a sortűz elrendelése pedig akkor történt, amikor Miklós alezredest körülvették az emberek. A lövöldözésnek két halottja és három sebesültje volt. Miklós alezredes később nyilatkozta a városi tanácselnöknek, Reile Gézának, hogy ő mindössze a levegőbe rendelt el sortűzet, az öt embert pedig a tömegbe vegyülő karhatalmisták lőtték le. Ez azonban lehetetlen, hiszen Reile kivizsgálást rendelt el, mely szerint a karhatalmi személyzet végig a rendőrségen tartózkodott parancsra várva.¹⁵ Egy 1994-ben lezárult ügyészégi eljárás sem bírta megállapítani, hogy hibás volt-e az alezredes, vagy spontán lövöldözés alakult ki. Sőt, az alezredes azt is megcáfolta, hogy parancsot adott volna ki.¹⁶ Lehetséges, hogy a parancsnok valóban sortűzet rendelt el a levegőbe, ami megtörtént, de a távolabb álló katonák ezt félreértették, és ők lőttek a tömegbe.¹⁷ Mindenesetre kétségtelen, hogy a lövöldözés után feloszlott a tömeg, holtan a helyszínen maradt a 19 éves Gyöngyösi Pap Ida, erdőgazdasági munkás és a 61 éves Poloznyik Kálmán, nyugdíjas borbélymester.¹⁸ Farkas Lajos százados¹⁹ ostromállapotot hirdetett Kiskunhalas területére. Az eseményeket a járási kiegészítő parancsnokság jelentette a megyei kiegészítő parancsnokságnak. Parancsot kaptak a tűzkészültségre, de az esetleges támadókra csak a megyei kiegészítő parancsnokság parancsára lehetett tüzet nyitni. Ezt követően a személyzet elfoglalta a kijelölt helyét. A védelemnél felhasználták a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség számára ott tárolt golyószórót is. Ezen a napon, illetve másnap, október 28-án a kiegészítő parancsnokság épületébe menekül a Városi Pártbizottság két dolgozójának is a családja, akik a szomszédban laktak.

A következő napok békésen teltek, mindenki érezte a sortűz hatását. Október 28-án összeült az Ideiglenes Munkás-Paraszt-Katona Tanács, melyet még aznap átneveztek Nemzeti Forradalmi Tanácsá. Itt részt vett a pártbizottság, a munkástanácsok küldöttei és Miklós alezredes, aki egyben elnökölt is a gyűlésen.²⁰ Összesen körülbelül 40 fő vett részt.²¹ A járási kiegészítő parancsnokságtól nem vett részt senki az eseményen. Helyette Avar János alezredes a járási pártbizottságnál

¹⁴ Tóth 2001: 721.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Végső 2017: 25.

¹⁷ Kahler 1994: 16–17.

¹⁸ Végső 2017: 22.

¹⁹ Tóth 2001: 722.

²⁰ Végső 2017: 30.

²¹ Tóth 2001: 723.

tett látogatást, hogy érdeklődjön. Azt nem tudni, hogy pontosan mi felől érdeklődött. Az ottani munkatársak azonban nem tudtak újat mondani. A jelentés szerint már csak néhányan tartózkodtak ekkor a pártbizottság épületében, rendkívül alacsony volt a morál, nagyon levert állapotban voltak. Védelemre voltak berendezkedve, fel voltak fegyverezve. Egy mellékmondatban említi meg a jelentés, hogy a pártbizottság dolgozói „illegálisba készültek”²². Hogy ez pontosan mit jelent, arról sehol sem találtam további információt. Ekkor még nem látszott bizonyosnak az MDP bukása vagy megszűnése. A november 1-jei választásról még nem döntöttek. Az előző napi sortűz meggátolt egy erőszakos hatalomátvételt a kiskunhalasi lakosság részéről. Az is elképzelhető, hogy Jugoszláviába terveztek emigrálni, mint ahogy ezt nem kevés kommunista politikus tette a forradalmak idején.

Szintén ezen a napon a Magyar Nemzeti Bank helyi fiókja a kiegészítő parancsnokság személyzetét kérte fel arra, hogy a Bajáról érkező pénzszállítmánynak fegyveres kíséretet adjon. A másnap Kiskőrösről érkező szállítmánynak is a kiegészítő parancsnokság adott fegyveres kíséretet. Kérdés, hogy miért nem a helyőrségtől kértek embert a feladat ellátásához. Az nem kérdéses, hogy a helyőrség rendelkezett volna elég emberrel, hogy biztosítson kíséretet. Bár a 37. lövészezredet 26-án hajnalban Budapestre vezényelték²³, a városban tartózkodott a 36. páncéltörő tüzérezred, és a 7. tüzérezred. Feltételezhető azonban, hogy a helyőrségi alakulatok katonái nem voltak eléggé megbízhatóak, hogy rájuk bizzák ezt a feladatot. Kétségtelen, hogy a tisztek nagy része nyíltan kiállt a Rákosi-rendszer és a kommunista ideológiák mellett, a közkatonák elhivatottsága közel sem volt ennyire szilárd. A kiegészítő parancsnokság állománya azonban már bebizonyította, hogy elkötelezett a kommunisták oldalán, hiszen még spontán összejött tanácsok keretében sem voltak hajlandók érintkezni a „lázongó néppel”, amíg nem volt muszáj. A jelentés megfogalmazása, a tüntetők jellemzésébe illesztett pejoratív jelzők szintén erre utalnak. A fegyveres kísérő személye nincs megnevezve a jelentésben.

Október 29-én a Forradalmi Nemzeti Tanács Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése hírére nagy lendülettel fogott munkához. A kiegészítő parancsnokságtól ekkor sem érkeztek küldöttek a gyűlésre. A jelentés azonban azt írja, hogy ez a „Kisgazdapárt helyi vezetői”²⁴ által tartott gyűlés volt. Ez a kijelentés nagyon távol áll a valóságtól. Bár a gyűlésen részt vett több helyi kisgazdapárti politikus, vezetőjük, Nagy Szeder István nem volt ott, majd csak Reile Géza tanácselnök kérésére, akkor is feltételekkel. A gyűlésen összesen körülbelül 200 ember vett részt. Közük voltak a már fentebb említett kisgazdapárti politikusok, a pártbizottság és a városi tanács munkatársai, Miklós alezredes elnökként, illetve több tiszta a helyőrségből és a helyi katonai és rendvédelmi alakulatokból. A munkástanácsok mellett

²² HL, a Magyar Néphadsereg 1960. évi „T” iratainak jegyzéke, 25. őrzési egység.

²³ Végső 2017: 15.

²⁴ HL, a Magyar Néphadsereg 1960. évi „T” iratainak jegyzéke, 25. őrzési egység.

immár nagyobb szerepet kaptak értelmiségi szereplők is, például iskolák, hivatalok dolgozói.²⁵ Mindezt figyelembe véve nem mondható el, hogy a Forradalmi Nemzeti Tanács gyűlése tisztán a kiscgazdák által dominált gyűlés lett volna. Az igaz, hogy a többség őket támogatta, és hogy voltak követeléseik. Azonban Miklós alezredes beleegyezése nélkül semmit nem lehetett végrehajtani a követelések közül, ne feledjük, hogy a város katonai igazgatás alatt állt. A követelések a következők voltak: a Forradalmi Tanács csak ideiglenesen álljon fenn, a városi tanács maradjon a helyén, a nemzetőrséget oszlassák fel, a karhatalmat a rendőrség és a katonaság gyakorolja, és rendeljenek el 48 órán belül titkos választást a négy „hagyományos” párt részvételével.²⁶ Ezek a következők voltak: a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Dolgozók Pártja és a Nemzeti Parasztpárt. Egy másik elképzelés szerint – amiért azt gondolhatta a kiegészítő parancsnokság vezetősége, hogy a gyűlés egyoldalú – ennek oka Miklós alezredes távozása volt. Nagy Szeder megjelenése után ugyanis egy szünetben eltávozott a tanácsból.²⁷ A jelentés az egész gyűlés eredményei közül csak a november 1-jére kiírt választásokat említi meg. A gyűlés egyik eredményének mondható, hogy a különböző katonai alakulatoknál már tisztek (öt főhadnagy és két hadnagy) is felszólaltak a forradalom mellett, és bírálni kezdték a helyi katonai vezetőket.²⁸

Október 30-án és 31-én semmilyen eseményről nem ír a jelentés. Az viszont megemlíti, hogy 30-án parancs érkezett, hogy a katonai alakulatok alakítsanak forradalmi katonai tanácsokat.²⁹ Ezt a parancsot a város összes katonai egysége végrehajtotta, kivéve a járási kiegészítő parancsnokság. A pontos okát ennek sem lehet tudni. Feltételezhetően a személyzet így is ellen akart állni a forradalom vívmányainak. A nap folyamán a kormány elrendelte a nemzetőrség megalakítását. Ezen felbátorodva a lakosság is egyre erőteljesebben követelte a nemzetőrség felállítását, amelyről rövid életű egyezmény született. Az egyezmény szerint a nemzetőrségi járőrök egy katonai, egy rendőri és egy civil személyből álltak volna. Lőfegyvert a rendőrség biztosított volna, a gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. Reile Géza ezt követően gyűlést hívott össze, melyen hivatalok, intézmények és vállalatok kommunista vezetői jelentek meg, többek közt Avar János, járási kiegészítő parancsnok is.³⁰ Ez az esemény jól jelzi, hogy a kiegészítő parancsnokság vezetősége hajlandó volt még részt venni a városi ügyekben, csak a rendszer ellenzőivel nem volt hajlandó tárgyalni. Miután a 7. tüzérezrednél (október 30-án) és a 36. páncéltörő tüzérezrednél (október 31-én) is megalakultak a forradalmi katonai tanácsok, egyre erőteljesebben léptek fel a tisztek a katonai vezetés ellen. A taná-

²⁵ Végső 2017: 33.

²⁶ Végső 2017: 33.

²⁷ Tóth 2001: 725.

²⁸ Végső 2017: 35.

²⁹ Uo.

³⁰ Tóth 2001: 727–728.

csok tisztekből, altisztekből és közkatonákból álló vezetői Miklós alezredes ellen fordultak. Kiáltványukban követelték a szovjet csapatok kivonulását, támogatták a Nagy Imre-kormányt és a budapesti ifjúság követeléseit, egyes tiszteket elküldtek a laktanyából, majd új esküszöveget írtak, amelyre az alakulat nem rendszerhű tagjai letették az esküt. Ezzel párhuzamosan Miklós Gergely alezredest és politikai helyettesét, Széplaki Ferenc főhadnagyot eltávolították, majd a rendőrség letartóztatta őket. A 7. tüzérezredtől Balassa János főhadnagyot nevezték ki parancsnokká, a helyőrség parancsnoka pedig Váradi Miklós alezredes lett.³¹ Váradi alezredes nyíltan kiállt a forradalom mellett, helyőrségparancsnoki felhívásában biztosította erről a lakosságot. A városi karhatalom tagjait lefegyverezte.³²

Miklós alezredes távolléte nem tartott sokáig. November 1-jén egy háromtagú katonai bizottság érkezett Kiskunfélegyházáról, a hadosztály-parancsnokságtól a 7. tüzérezredhez, hogy kivizsgálják Miklós alezredes ügyét. Ezt követően visszahelyezték ezredparancsnoki pozíciójába. Ezzel párhuzamosan a tüzérezred forradalmi tanácsát átszervezték.³³ A helyőrségparancsnok Váradi alezredes maradt.

November 1-jén megtartották a választást Kiskunhalason. A választólapokon egy már nem létező párt, az MDP is szerepelt, október 31-én ugyanis a párt megszűnt, a Magyar Szocialista Munkáspárt lett a jogutódja. A választás egyébként főlényes Független Kisgazdapárti sikerrel zárult. Az össz-szavazatok 76%-át kapták. A második helyen a Szociáldemokrata Párt végzett 14%-kal, harmadik a Nemzeti Parasztpárt lett 6%-kal, utolsó helyen pedig az MDP végzett 4%-kal.³⁴ A kiegészítő parancsnokság jelentésében a SZDP-nek 16, az NPP-nek 4%-ot jegyeztek le eredményként, azonban valószínűleg ez gépelési hiba, mivel a szakirodalom több helyen is az előbb felvázolt eredményt írja. A részvételi arányról is eltérő adatok jelentkeznek a szakirodalomban és a jelentésben. Az előbbi szerint közel 16 ezer³⁵, az utóbbi alapján kb. 12 ezer fő vett részt a választáson. A fentebb levezetett számításom alapján a 16 ezer látszik biztosabbnak, azonban annál minden bizonytalansággal valamivel kevesebben vettek részt a választáson. A városban tartózkodó katonákon túl a kiegészítő parancsnokság személyzete sem vett részt a szavazáson.

A választást valószínűleg azért bojkottálták, mert mindenki számított a kimenetelére, a kisgazdák főlényes győzelmére. Bár eddig is elég egyértelmű volt – s a továbbiakban csak még hangsúlyosabb lesz –, a kiegészítő parancsnokság munkatársai egytől egyig kommunisták, ezért gondolhatták azt, hogy a kisgazdák által szervezett választáson való részvétel nem hordoz magában kommunista érdekeket.

Szintén ezen a napon Avar János alezredes megbetegedett, vesegörcstől szenvedett, először otthon tartózkodott, azonban november 3-án kórházba szállították.

³¹ Végső 2017: 36–37.

³² Végső 2017: 42.

³³ Végső 2017: 43.

³⁴ Végső 2017: 42.

³⁵ Tóth 2001: 735.

Az ezt követő eseményekben így nem tudott részt venni, de november 10-re egészsége megjavult annyira, hogy hazamehetett. Visszatérésének ideje a kiegészítő parancsnokságra nem ismert, december elején már biztosan visszatért munkájához. Távollétében Sági Károly főhadnagy vette át a helyét. November 1-jén alakult meg a Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság forradalmi tanácsa. A megalakulást a jelentésben azzal magyarázzák, hogy parancs érkezett az előljáró parancsnokságtól, hogy a járási parancsnokság alakítson forradalmi tanácsot, amelyen keresztül tartsák a kapcsolatot a város forradalmi tanácsával. A tanács szükségességéről első ízben nyílt szavazást tartott a parancsnokság személyzete, majd elhatározták, hogy a tagokat titkos szavazással választják meg. A kiegészítő parancsnokság forradalmi tanácsába a következő tagok kerültek: Szentesi Ferenc százados, MDP-tag, Sági Károly főhadnagy, Király Gy. Flórián főtörzsőrmester, Csoma Margit polgári alkalmazott, MDP-tag és Horváth Jánosné katalógus-nyilvántartó. Még egy jelentős esemény történt ezen a napon: délelőtt a kiegészítő parancsnokságon megjelent Posvánc László – a járási tanács volt elnöke, akit még október 30-án eltávolítottak pozíciójából³⁶ –, és leadta a részére kiadott pisztolyt.

November 2-án a 3. hadtest a 7. tüzérezrednél újabb kivizsgálást indított Miklós Gergely alezredes ügyében. A vizsgálat idejéig Miklós alezredest és helyettesét, Széplaki Ferenc századost meghatározatlan időre szabadságolták.³⁷ A nap folyamán több olyan jelentés érkezett a városi vezetőséghez, hogy a szovjetek csapatokat mozgósítanak, egy páncélos hadosztályt pontosan meg is neveztek Jakabszállás közelében. Reile Géza a városi védelem megtárgyalása ügyében tanácskozást hívott össze a tanácsházán. A résztvevők nagy része a városi hadsereg vezetőiből és küldötteiből, főleg katonai forradalmi tanács-tagokból állt. Képviselve volt a határőrség és a járási kiegészítő parancsnokság is. Egyedül a járási pártbizottságtól nem ment el senki, mert tagjai ekkorra már mind elmenekültek vagy elrejtőztek. A gyűlés egyik fő szószólója Váczi Ferenc törzsőrmester volt a 37. lövészezredtől, aki azt hangoztatta, hogy egy esetleges szovjet támadásnak mindenáron ellen kell állni. A nemzetőrség felállítását, általános mozgósítást és a lakosság felfegyverzését követelte. A racionálisabb szemléletű tisztek és városi vezetők – leginkább Váradi Miklós alezredes és Reile Géza tanácselnök – megpróbálták lebeszélni Váczi törzsőrmestert erről, mire ő hazaárulónak nevezte a gyűlés kommunista tagjait. A városi lakosság felfegyverzése egyébként lehetséges lett volna, hiszen a lakományban kb. 18 000 kézfegyver és 72 darab páncéltörő ágyú volt.³⁸

A járási kiegészítő parancsnokságtól Sági Károly főhadnagy és Szentesi Ferenc százados vettek részt a városi gyűlésen. A jelentésből kiderül, hogy végül semmilyen konkrét döntés nem született az értekezleten, a helyőrség részéről nem került sor ellenállásra. A járási kiegészítő parancsnokság azonban parancsba kapta, hogy

³⁶ Tóth 2001: 730.

³⁷ Tóth 2001: 737.

³⁸ Vö. Végső 2017: 45–46, Tóth 2001: 737–738.

készítse el fegyvernemi csoportosításban a város területén lakó hadkötelezettek névjegyzékét 40 éves korig. A névjegyzéket legkésőbb november 3-án reggel 8 óráig kellett volna átadni a város forradalmi tanácsának, azonban ez nem történt meg annak ellenére, hogy a névjegyzéket valóban elkészítették. Az e napon történtek a járási kiegészítő parancsnokság jelentette volna a megyeinek, azonban az távbeszélőn keresztül nem volt elérhető, gépkocsi pedig nem volt a parancsnokságon, annak ellenére, hogy már kértek a két alakulattól.

November 3-án délelőtt a Bács-Kiskun megyei kiegészítő parancsnokságról parancs érkezett, hogy a járási kiegészítő parancsnokság égesse el a pártapparátus dolgozóinak meghagyási szelvényeit, illetve az MB-nyilvántartási csoportot szüntessék meg. A parancsot azonnal végrehajtották. Egyébként ezen a napon további különösebb esemény nem történt, amit talán jelez az is, hogy ettől a naptól kezdve a kiegészítő parancsnokság katonaállományú beosztottjainak csak a fele teljesített éjjel szolgálatot. Olyan hír terjedt a városban, hogy a közelben szovjet csapatok vannak, és Soltvadkert felől (északról) jönnek Kiskunhalas felé.³⁹

Ahogy november 4-ére éjfél utáni óra, szinte azonnal megkezdődött a Forgószél hadművelet, Magyarország szovjet fegyveres megszállása. A 8. gépesített hadsereg 31. harcoksigárda-hadosztályának egységei kb. 02:30-kor érkeztek meg Kiskunhalasra. Legelsőnek a posta épületét szállták meg, amely elé három T-54 típusú szovjet harcokocsi és több páncélgépkocsi parkolt. Ezt követően megszállták a főteret, majd hajnali 3 órakor a kiegészítő parancsnokság épületébe csengettek be.⁴⁰ Ekkor éjjeli szolgálatot Sági Károly főhadnagy, Török Vilmos százados, Vörös Imre főhadnagy és Csizmadia László törzsőrmester teljesített. A teraszról kinézve látták, hogy 8–10 szovjet katona áll a kapu előtt. Sági főhadnagy parancsára a személyzet letette a fegyverét egy asztalra, közben Vörös Imre főhadnagy kinyitotta a kaput. Két szovjet tiszt és öt szovjet katona jött be az épületbe Fehér Gyula százados, helyőrségi kommandáns kíséretében. A szovjet tisztek kíváncsiak voltak, hogy a kiegészítő parancsnokságtól jelen lévők kommunisták-e, és van-e náluk fegyver. A válasz mindkettőre az volt, hogy igen. Ezt követően a szovjetek felszólították a négy tisztet, hogy adják át fegyvereiket. A kiegészítő parancsnokságtól a szovjetek így lefoglaltak összesen 20 lőfegyvert, 6 kézigranátot és kb. 5000 éles lőszer. Végül a fegyverek és a lőszer átvétele után a szovjetek elhagyták a kiegészítő parancsnokság épületét. A parancsnokság az eseményt jelenteni szerette volna a megyei kiegészítő parancsnokságnak, azonban a szovjetek megszüntették a telefon-összeköttetést. Ezután indult meg a három laktanyának a megszállása. A 37. lövészezred laktanyáját hamar elfoglalták, hiszen az ezred nagy része a fővárosban – főleg Csepelen és a Bokréta, a Liliom, a Tűzoltó utcáknál⁴¹ – harcolt a

³⁹ Végső 2017: 47.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Végső 2017: 15.

forradalmárok ellen. Az ott lévő katonákat lefegyverezték. Reggel 5 órára a 7. tüzérezred laktanyáját is körülvették a szovjet páncélosok. Parancsot kértek a kiskunfélegyházi hadosztály forradalmi katonai tanácsától, ahonnan ellenállásra utasították őket. Néhány tiszt megfogadta a parancsot, azonban a többségnek sikerült lebeszélnie őket a harcról. Az állomány és a tisztek egy része elhagyta a laktanyát. Nem sokkal ezután a 36. páncéltörő tüzérezred laktanyájához is megérkeztek a szovjetek, értesülve a többi városi alakulat sorsáról, itt is felhagytak az ellenállással. Az állomány és a tisztek egy része szintén eltávozott a laktanyából, miután a szovjetek lefegyverezték őket. A városi intézményeket őrző magyar katonákat szovjetek váltották le. A vasútállomáshoz igen erős őrség állt fel, harckocsikat és páncélgépkocsikat állomásoztattak a környéken. A 31. harckocsigárda-hadosztály kb. délre fejezte be a város megszállását.⁴²

4. A szovjet megszállás időszaka és a Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokság helyzetértékelése

A szovjetek pártfogása alatt a kommunisták elkezdték konszolidálni a hatalmukat, már amennyire ezt a szovjet városparancsnok engedte. A forradalomban részt vevőket eltávolították, sokan emigráltak. November 5-én visszahelyezték Miklós Gergely alezredest a 7. tüzérezred élére, majd az egység átköltözött a 36. páncéltörő tüzérezred épületeibe, mivel a szovjetek a 7. tüzérezred laktanyájába költöztek be. A magyar katonák által elfoglalt laktanyákat csak november 6-tól őrizhették magyar katonák.⁴³ November 9-én az esti órákban visszatért Hodosán Imre őrnagy a 37. lövészezred fővárosba vezényelt állományával. November 10-én Hodosán őrnagy megszervezte Kiskunhalason a helyi karhatalmi egységet, amely 114 tisztből és 20 tiszthelyettesből állt. A tagjait a 37. lövészezred, a 36. páncéltörő tüzérezred, a 7. tüzérezred és a járási kiegészítő parancsnokság adta. A tiszti nyilatkozatot november 25-ig mindenki aláírták, bár néhányan csak feltételesen, a rend helyreállításáig vállalták, hogy kiállnak az új kormány mellett.⁴⁴ Az aláírás megtagadása leszereléssel járt volna. November 27-én Hodosán Imre vezetésével a 37. lövészezred 50 tisztjével Budapestre ment, hogy az ottani karhatalomban teljesítsen szolgálatot. December 15-től Patkós István százados lett a Kiskunhalasi járás területén működő karhatalmi csoportok parancsnoka.⁴⁵

Egészen addig, amíg Patkós százados át nem vette a karhatalom felett az irányítást, a szovjetek nem bíztak a magyar katonai vezetésben, nagyon sokan nem kaptak fegyvert. November 10-én a 36. páncéltörő tüzérezred 37 karhatalmi tiszt-

⁴² Végső 2017: 47–49. és Tóth 2001: 739.

⁴³ Tóth 2001: 740.

⁴⁴ Végső 2017: 50.

⁴⁵ Tóth 2017: 742–743.

jére jutott 3 géppisztoly és 5 karabély.⁴⁶ A kiegészítő parancsnokság őrzésére mindössze egy géppisztolyt és egy pisztolyt adott át a szovjet városparancsnokság két-két tár tölténnyel. Így két főnél nem is adtak többen ügyeleti szolgálatot. November 20-án a szovjet parancsnokság beköltözött a kiegészítő parancsnokság épületének földszintjére. A kiegészítő parancsnokság és a szovjetek közt egyébként igen jó volt a viszony. A szovjet parancsnokság kérésre biztosított a kiegészítő parancsnokság részére járműveket és benzint, amit a városi egységektől még akkor sem kaptak, amikor minden távkommunikációs mód lehetetlenné vált a parancsnokságok és a városi intézmények közt. A többi alakulattal ellentétben a kiegészítő parancsnokság tisztai személyzete viszonylag korán, már december 5-én visszakarta az elkobzott fegyvereit. December első napjaiban megalakult az MSZMP ideiglenes intézőbizottsága a kiegészítő parancsnokságon, melynek tagjait titkos szavazás útján választották meg. A tagjai Avar János alezredes, Szentesi Ferenc százados és Sági Károly főhadnagy lettek. A kiegészítő parancsnokság személyi állománya egyébként kitarzott a kommunista párt mellett, melyet az is jelez, hogy az MSZMP megalakulását követően a 14 MDP-tagból 13 belépett a jogutód pártba. Egyedül Nagybalyi Lajos főtörzsőrmester helyezkedett várakozó álláspontra. A jelentés ezt követően kb. fél oldalon bizonygatja, hogy a kiegészítő parancsnokság állománya szilárdan a kommunista értékek mellett állt ki a nehézségek ellenére. A nehézség fő okának a központi tájékoztatás és vezetés teljes hiányát jelöli meg a jelentés. A helyzet október 30-án tisztázódott számukra Mindszenti József rádióbeszéde után. A kiegészítő parancsnokság a személyi, szervezési és más típusú okmányok őrzését látta elsődleges feladatának, azonban mivel a kiegészítő parancsnokság fegyveres erőként nem jöhetett számításba, az alternatív megoldás az iratok elszállítása vagy biztonságos megsemmisítése lett volna. Ilyen döntések meghozására azonban a járási kiegészítő parancsnokságoknak nem volt lehetőségük. A jelentés az ilyen problémák jövőbeli elkerülése érdekében javaslatokat tett a helyzetelemzést követően. Az okmányok ellenségtől való biztos megóvását – „lakta nyába való beszállítás, más, biztonságosabb helyőrségbe való átszállítása, kieg.Pk. jogköre a megsemmisítést illetően”⁴⁷ – a járási parancsnokság döntési autonómiájának bővítésével lehetne leginkább elősegíteni. Külön hangsúlyozták az üzemképes gépjármű szükségességét a kapcsolat fenntartása érdekében, hiszen a távbeszélő rendszerek megbízhatatlanul működtek. Az utolsó paragrafusban a jelentés azt javasolja, hogy vizsgálják ki a Néphadsereg tisztikarát, és állapítsák meg kik maradhatnak benne, figyelembe véve az október 23-a óta tanúsított viselkedésüket.

⁴⁶ Végső 2017: 50.

⁴⁷ HL, a Magyar Néphadsereg 1960. évi „T” iratainak jegyzéke, 25. őrzési egység.

5. Összegzés, eredmények

Összevetve a levéltári forrást és a szakirodalmat, lényeges pontatlanságok fedezhetők fel a járási kiegészítő parancsnokság jelentésében. Olyan pontatlanságok – a tüntetők száma, a tüntetők jellemzése, az október 29-i gyűlés –, amelyek nem magyarázhatók csupán hiányos emlékezettel. Ezek a félreírások minden bizonnyal öngazoló szándékkal születtek. Értelemszerűen a forradalom utáni megtorlási időszakban mindenki minél jobban be akarta bizonyítani, hogy a „megfelelő” oldalon áll, ez alól a járási kiegészítő parancsnokság tisztjei sem voltak kivételek, akik a jelentést szerkesztették. A tüntetők számának lekicsinyítése mindezek mellett lehetett szolidaritási gesztus is ebben az értelemben, vagy egyszerűen mérsékelni akarták a potenciális figyelmet, amit a város az új államvezetéstől kaphatott volna.

A Kiskunhalasi járási kiegészítő parancsnokságnak nyilvánvalóan passzív szerepe volt a kiskunhalasi 1956-os forradalomban. Ez október végéig töretlen volt, a tüntetésekben nem vettek részt egyik oldalon sem, majd a gyűléseken való részvételtől is tartózkodtak a tiszték. November elején azonban egyre egyértelműbb lett az álláspontjuk. Miután megalakították a forradalmi tanácsukat, a kiegészítő parancsnokság tisztjei aktívan részt vettek a tárgyalásokban a kommunistákat támogatva még akkor is, amikor nyíltan mindenki ellenük szegült.

A szovjet megszállást követően a viszony a kiegészítő parancsnokság és a szovjetek között kölcsönösen segítőkész volt. Bár le lettek fegyverezve, ez kollektív intézkedés keretében történt, ami alól senki nem volt kivétel. Az egymás iránti bizalom nyilvánvaló: a kiegészítő parancsnokság épületében tartózkodhattak a szovjet tiszték, a kiegészítő parancsnokság pedig járművet kapott, majd az elkobzott hadi anyagot is ők kapták vissza leghamarabb.

Források

- Hadtörténeti Levéltár, a Magyar Néphadsereg 1960. évi „T” iratainak jegyzéke, 25. őrzési egység
Hadtörténeti Levéltár, A Magyar Néphadsereg 1959. évi „T” iratainak jegyzéke, 114. őrzési egység
KSH: 1960. évi népszámlálás 3. d. Bács-Kiskun megye személyi és családi adatai. Budapest, 1961.

Irodalomjegyzék

- Kahler F. (szerk.) 1994. *Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956–1957*. II. Lakitelek, Antológia Kiadó.
Kozári J. 1993. Adalék 1956. október 23. és november 24. közötti időszak eseménytörténetéhez a 6. lövészhadtest-parancsnokság 157. január 11-én kelt je-

- lentése alapján. In: *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei* (Új sorozat 21. köt.). *Tanulmányok a történelemtudomány köréből* = *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae*. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
- Tóth Á. 2001. *1956. Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*. 2. kötet. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Végső I. 2017. *Az 1956-os forradalom Kiskunhalason*. Kiskunhalas, Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület.

Környezeti nevelésben részt vevők motivációja Hortobágyra látogatók körében végzett vizsgálat eredményei

1. Bevezetés

Helyi lakosként észlelem a Hortobágyra érkezők sokaságát. Személyes tapasztalatok útján felismertem, hogy nem csak turisztikai célként funkcionál ez a térség: komplex környezeti nevelés zajlik, amely a gyermekeken túl a felnőttekre is kiterjed. A felnőtt generáció kevésbé kutatott csoport a környezeti nevelés területén, ezért a vizsgálat során erre a korosztályra fókuszáltam. Vajon mi motiválja őket abban, hogy ellátogassanak a Hortobágyra? És mi akadályozhatja ezt? Hogyan viszonyulnak a szervezetek vezetői és dolgozói a környezeti neveléshez, milyen programokkal készülnek e csoport számára? A 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutattam a „Tanulás szikkel-lélelkel – Környezeti nevelésben részt vevők motivációja – Egy Hortobágyon végzett vizsgálat eredményei” pályamunkám, amelyben többek között a fent említett kérdésekre kerestem a választ kvantitatív és kvalitatív módszerekkel. Elsőként kérdőíves vizsgálat készült 2022 nyarán a látogatók körében, 4 különböző bemutatóhelyszínen. 2022 őszén félig strukturált interjú keretében kérdeztem meg a környezeti nevelést szolgáltató szervezetek vezetőit és dolgozóit. A két vizsgálati módszer eredményei segítenek átfogó képet adni a Hortobágyon zajló, felnőttek számára is elérhető környezeti nevelésről mind a szolgáltató, mind a fogyasztó nézőpontjából.

2. Az elméleti háttér

A környezeti nevelés fogalmát 1977-ben Tbilisziben alkották meg a UNESCO-konferencián, jelentése: „egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Tudással, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségekben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásán és az újabbak megelőzésén.” (Tbiliszi Nyilatkozat, 1977). Victor (2010: 44) szerint gyermekkorban erősebb a környezeti nevelés szemléletformáló hatása, azonban ez nem zárja ki a felnőtt korosztály nevelésének lehetőségét. Sőt, kifejezetten fontos e csoport tájékozottsága is: a jövő generációját ők készítik fel a későbbi problémák megoldására. (Czippán–Havas–Victor 2010: 36).

A tanulási motiváció területén számtalan elméletről olvashatunk, amelyek közül a környezeti nevelés és a felnőttkori tanulás témakörében releváns hármatot vettem alapul a kutatásomhoz.

Réthyne (2003) megkülönbözteti a külső és a belső motivációs tényezőket, valamint e végpontok között elhelyezkedő további két tényezőt. Extrinzik (külső) ösztönzés esetén a tanuló a jutalomért végzi a tevékenységet. Intrinzik (belső) motiváción magát a tanulásban lelt örömet értjük, amely elindítja és fenn is tartja a cselekvést. Az extrinzik és az intrinzik között helyezkedik el a beépült (internalizált) motiváció, mely külső motiváció hatására indítja be a tanulási folyamatot, majd idővel az egyén saját belső motiváció okán folytatja a cselekvést. A másik, két végpont közötti tényező a presztízsmotiváció, amely mindkét – azaz a külső és a belső – motivációs elemeket is magában hordozza: önmaga érvényesítése mellett mások elismerését; vagy valamilyen konkurenciával vívott harcban szeretne győzedelmeskedni.

Csoma (2002) a tanulási tevékenységet elindító motívumokat három nagy csoportra osztja. Az egzisztenciális indíték az egyik legerősebb motívum, amely megjelenhet a tanulás során. Presztízsmotívum esetén a mobilizáció, az életfeltételek javulása, a munkahelyi követelmények, a szakmai előrejutás vagy a magasabb bérezés adja meg az ösztönzés alapját. A korábbi művelődés során kialakult érdeklődés, tanulási vágy motívuma a már előzetesen szerzett tudásra épül: valamilyen területen meglévő tudását vagy általános műveltségét szeretné gazdagítani a tanuló.

A tanulási motiváció tekintetében Sz. Molnár (2009: 210–211) szempontjai határozták meg a vizsgálat motivációs tényezőkre vonatkozó részét. Hat faktort különít el az motiváció témakörében:

- a társas kapcsolatok keresése: ösztönző a közösségben történő tanulás;
- a társas ösztönzés keresése: problémák (magány, unalom, magánéleti problémák) okán vesz részt az egyén a tanulási folyamatban;
- a szakmai előrelépés: munkakörrel kapcsolatos ösztönzés, például az előrelépés, a munkahelyváltás;
- a közösségi munka: a hatékonyabb közösségi munkavégzés a motiváció olyan tanulók körében, akik társadalmilag hasznos tevékenységeket végeznek;
- a külső elvárások: kényszerként megélt tanulás, mely során a tanulóra külső nyomás (család, munkahely) van hatással;
- a tudásvágy: az újabb ismeretek bővítése az ösztönző az egyén számára.

3. A minta jellemzése, módszertan

A következőkben bemutatom az empirikus kutatás módszertanát, és jellemzem a mintát. Elsőként tehát kérdőív készült a látogatók körében, kérdezőbiztos által. 4 bemutatóhelyszínen összesen 8 alkalommal történt mintavétel 2022. június és augusztus között, 111 fő töltötte ki a kérdőívet. A válaszadók önállóan – nem szervezett, csoportos – látogatóként érkeztek, leginkább informális tanulásban vettek részt az egyéni körbejárás során.

A kérdőív kérdéseit a következő témakörökbe rendeztem: tanulási motiváció, akadályozó tényezők, látogatás előtt figyelembe vett szempontok, részvételi hajlandóság, a látogatás hatása a környezetvédelemre, illetve demográfiai kérdések.

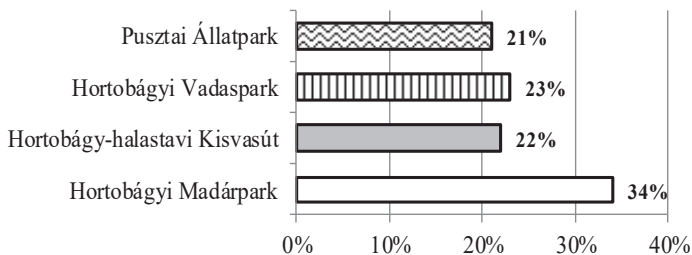
A kitöltők 56%-a nő, 43%-a férfi, egy fő nem nyilatkozott erről a változóról.

Lakóhelyet tekintve a válaszadók 12%-a a fővárosból, 22%-a a megyeszékhelyről, 46%-a városból, 9%-a községből és 10%-a faluból érkezett.

A kérdőíves vizsgálat mellett az interjúban megkérdeztük az alanyokat, szerintük mi motiválja a felnőtteket arra, hogy részt vegyenek a bemutatóhelyszínen lévő programokon, mi ösztönözheti az embereket a látogatásra. Félig strukturált interjú készült a Hortobágyon környezeti nevelést szolgáltató szervezetek 10 szakemberével: 5 fő vezetői pozícióban, 3 fő alkalmazotként, 2 fő önkéntesként tevékenykedett az adott szervezetnél. Mindannyian több éves, releváns tapasztalatokkal rendelkeznek, ami nagyban segítette a kutatás eredményességét.

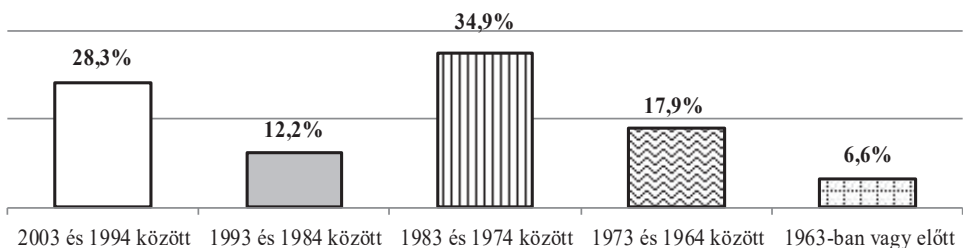
Az alábbi egységek szakembereivel készült interjú (arányokat l. az 1. ábrán):

- Hortobágyi Nemzeti Park (a kérdőíves vizsgálatban részt vevő bemutatóhelyszínek: Hortobágyi-halastavi Kisvasút, Hortobágyi Vadaspark);
- Madárkórház Alapítvány (a kérdőíves vizsgálatban részt vevő bemutatóhelyszín: Hortobágyi Madárpark);
- Terepszemle Stúdió Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Kulturális Egyesület (a kérdőíves vizsgálatban részt vevő bemutatóhelyszín: Pusztai Állatpark);
- Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft.

1. ábra: A válaszadók bemutatóhelyek szerinti megoszlása (%) N=111 (saját szerk.)

A tesztalanyok életkora szerinti megoszlást a 2. ábra mutatja.

2. ábra: A válaszadók kor szerinti megoszlása születési idő szerint (%) N=106 (saját szerk.)

Az interjú főbb témakörei a következők voltak: környezeti nevelés a szervezet életében, a tevékenységhez való viszony, a tapasztalatok a motivációs és az akadályozó tényezők kapcsán, a fenntarthatóságra nevelés a bemutatóhelyszíneken, további fejlesztések.

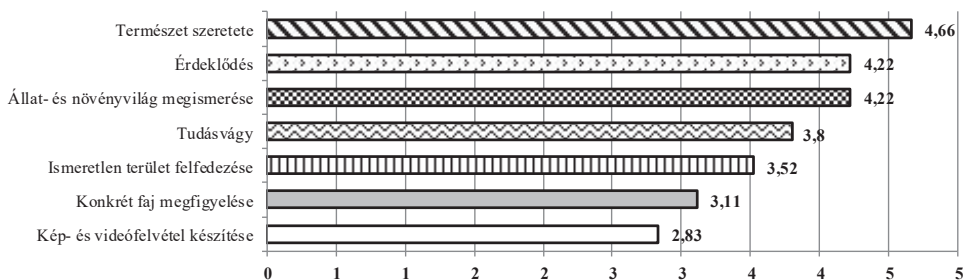
4. A tanulási motiváció és az akadályozó tényezők a Hortobágyra látogatók körében

Az alábbiakban az empirikus vizsgálat eredményeit ismertetem, a kérdőíves és az interjú vizsgálatait párhuzamosan, egymásra reflektálva.

A kérdőíves vizsgálatban az egyik fő kérdés a résztvevők motivációjára vonatkozott. 22 motivációs tényezőt adtam meg, amelyet a válaszadók 5-ös Likert-skálán értékelték. Ezeket a tényezőket besoroltam Sz. Molnár (2009) tipológiájának megfelelően 5 csoportra: tudásvágy, ösztönzés keresése, társas kapcsolatok keresése, külső elvárások, szakmai előrelépés. (Eredetileg 6 kategóriát különít el az elmélet, azonban a közösségi munka ebben az esetben nem meghatározó, így ahhoz nem rendeltem a kérdőívben tényezőket.)

Az eredmények a következőképpen alakultak:

A 3. ábrán látható a tudásvágycsoport tényezőinek átlaga, amely az egyik legnagyobbra értékelt kategória a kérdőíves válaszok alapján. 3 tényező is megjelenik 4,0 feletti átlaggal: a természet szeretete, az érdeklődés, az állat- és növényvilág megismerése. A kép- és videófelvétel készítése (2,83) kivételével minden elem 3,00 feletti értékelést kapott.

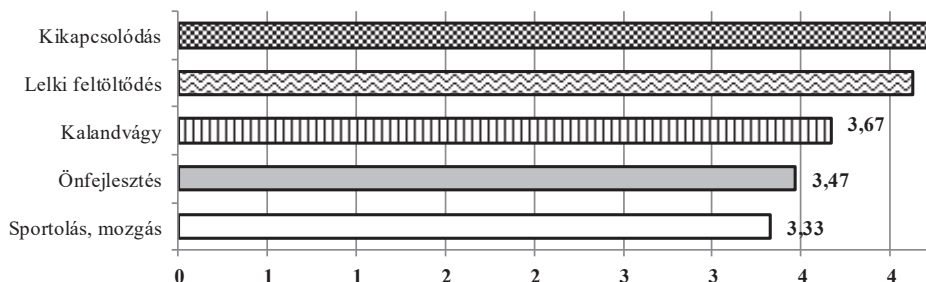

3. ábra: A tudásvágy tényezőinek átlaga

A tudásvágycsoport erős motiváló hatását az interjúban elhangzottak is bizonyítják. Az általános érdeklődés a környék iránt, a kíváncsiság vonzza az embereket. Több interjúalany megemlítette, hogy sok vendég elsősorban turisztikai célpontként tekint a Hortobágyra, és a kirándulással egybeköti a természettel kapcsolatos bemutatóhelyszínek meglátogatását. Ezekben az esetekben az érkezők észrevétlenül is bekapcsolódnak a térségben folyó környezeti nevelésbe.

A válaszadók a konkrét állatfaj megfigyelését 3,11-es átlaggal értékelték, azonban több szakember elmondta, hogy vannak vendégek, akik kifejezetten egy-egy faj megismerésének céljából érkeznek: a Hortobágyi-halastavi Kisvasútnál jellemzően a madarászok, míg a Pusztai Állatpark vagy Mátai Ménes esetében a városból érkező családok jelentik ezt a csoportot.

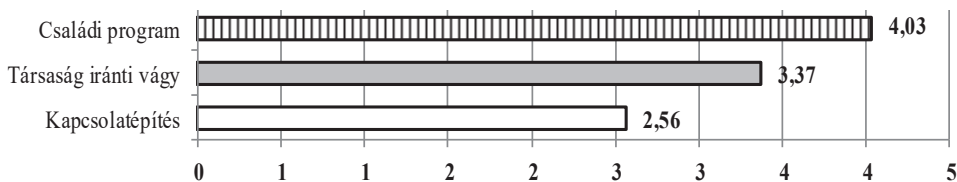
A társas ösztönzés keresése (4. ábra) jelenik meg másik magasan értékelt kategóriaként. A kikapcsolódás, a lelki feltöltődés 4,00 feletti átlagot mutat, azonban a többi tényező is elért legalább 3,00 feletti értékelést.

4. ábra: Társas ösztönzés keresése tényezőinek átlaga

Mindegyik interjúalany említést tett a természetközelség megtapasztalásáról, ami ösztönző hatással van a résztvevőkre. Többen említették a friss levegőt, a pusztá hangulatát és látványát. Az egyik interjúalany megfogalmazásában: „szívesen vagyunk kint a természetben, kicsit lecsendesedhetünk, nyugalmat áraszt a Hortobágy”. Ez összecseng a kérdőíves eredményekkel.

A társaskapcsolat-keresés tényezőinek kérdőívben értékelt átlagait az 5. ábra mutatja be. A családi program a legmagasabban értékelt, 4,03-as átlaggal. A társaság iránti vágy kevésbé meghatározó, a kapcsolatépítés pedig meglehetősen alacsony átlagot kapott.

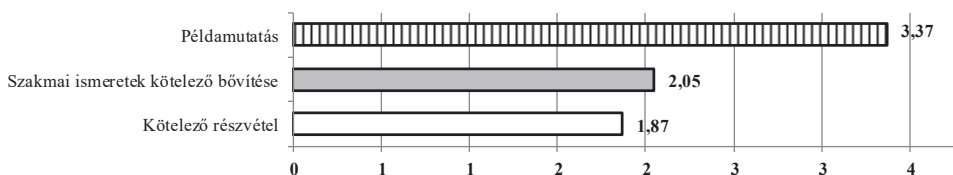

5. ábra: A társas kapcsolatok keresése tényezőinek átlaga

Az interjúban a szakemberek szerint a vendégek legnagyobb hányadát a kisgyermekes családok adják, ami összefügg a kérdőíves eredménnyel. A Hortobágyi Madárpark turisztikai vezetője megjegyezte, hogy ebben a tendenciában változást észleltek a 2022-es év adatai szerint: a fiatal párok a gyermekes családoknál nagyobb számmal jelentek meg.

A társaság iránti vágy vonatkozásában az interjúk során említésre került a nyugdíjas korosztály, aki ezt a motivációs tényezőt lefedheti. Az idős vendégek gyakran elsősorban közösségi élményként tekintenek a Hortobágyon tett látogatásra, de emellett szívesen részt vesznek a programokon, tanulnak valami újat a tartózkodás során.

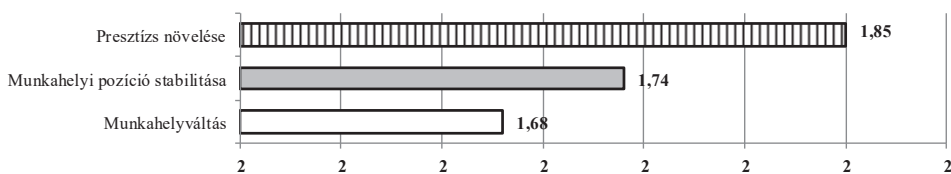
A külső elvárások értékeléseit a 6. ábrán látjuk. A példamutatás jelenik meg nagyobb átlaggal (3,37), amely összeeseng az 5. ábrán látható családi program magas értékelésével. Alacsony értékelést kapott a szakmai ismeretek kötelező bővítése (2,05) és a kötelező részvétel (1,87). A vizsgálatban egyénileg érkező látogatókat vizsgáltam, akik általános – azaz nem szakmai – programokon vettek részt, ez is okozhatja ezen tényezők alulértékelését.

6. ábra: Külső elvárások tényezőinek átlaga

Az interjúban elhangzott, hogy a nagy számban érkező családok a gyermekeknek szeretnék megmutatni a Hortobágy állat- és növényvilágát, a természetben való kikapcsolódással jó mintát tovább örökíteni számukra, tehát a példamutatás közepes értékelésére ez adhat választ.

A 7. ábrán találjuk a szakmai előrelépés tényezőinek átlagait. Mind a három tényező alacsony értékelést kapott, ez valószínűsíthetően szintén a vizsgált csoportnak köszönhető: a személyek a bemutatóhelyszínekre általános látogatókként érkeztek, informális tanulás céljából. Az alacsony átlagok mellett a szóban forgó tényezők kevésbé érdekes voltát mutatja az is, hogy ezek értékelésénél hagytak ki a legtöbb választ, valamint jelölték a Likert-skálán a „nem értelmezhető” opciót.

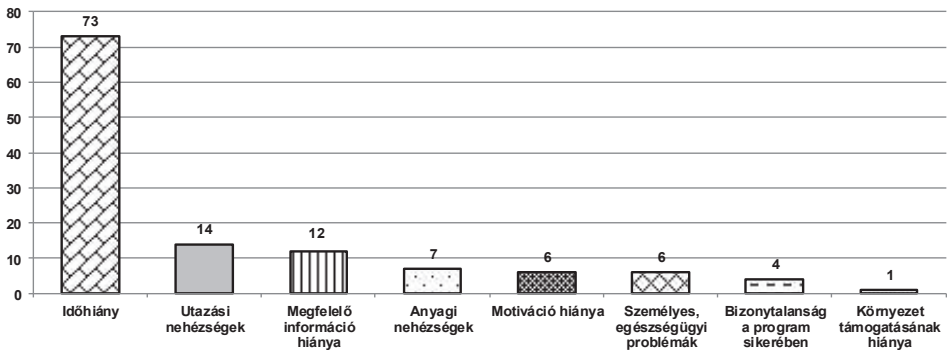
7. ábra: A szakmai előrelépés tényezőinek átlaga

Az interjú során a Hortobágyi Nonprofit Kft. idegenvezetője elmondta, hogy egy-egy vendégnek megtetszik a Hortobágyon található munkák jellege, ezért érdeklődnek, miként sajátítható el a gulyás- vagy juhászmesterség. Ezek azonban leginkább az adott pillanat hevében fogalmazódnak meg, ritkán lesz látogatóból az előbb említett mesterségek képviselőjének egyike.

A bemutatóhelyszíneken ugyanakkor készülnek szakmai képzésekkel, külön foglalkozásokkal is a szakemberek számára: a természetvédelemmel kapcsolatos munkát végző – vagy később azzal foglalkozni akaró – látogatóknak lehetősége van ezeket igénybe venni. Ezt a csoportot azonban nem vizsgáltam.

A tanulási motiváció vizsgálatakor kitértem a tanulást akadályozó tényezőkre is. A kérdőíves vizsgálat során több választ is megjelölhettek a kitöltők az általam megadottakból. Az interjúban megkérdeztem az alanyokat, milyen információik vannak az akadályozó tényezőkre vonatkozóan, mit mutatnak a tapasztalatok.

A kérdőíves válaszok alapján (8. ábra) egyértelműen az időhiány jelenik meg a legnagyobb számban, ezt 73 válaszadó jelezte. Ezt követik az utazási nehézségek (14 fő) és megfelelő információ hiánya (12 fő). Az anyagi nehézség 7 válaszadó esetében szerepel.

8. ábra: Felmerült a megadottak közül bármely probléma, amely akadályozta a részvételt? (fő) N=90

Az interjúban említésre került több tényező. Az utazási nehézség leginkább a tömegközlekedéssel érkezők esetében releváns. Több alany is megemlítette, hogy a Debrecen és Balmazújváros közötti vasútvonal felújítása alatt – mely évekig tart – vonatpótló autóbuszok járnak, és az ezzel járó kellemetlenségek elvehetik a Debrecenből érkezők vagy ott átszállók kedvét. Az utazással kapcsolatban felmerült, hogy a Hortobágyi Vadaspark helyszínére menetrend szerinti buszjárat indul a település központjából: forgalmasabb napokon olykor probléma a járat kapacitása.

Az interjú alapján az információ hiánya is gátló lehet. Előfordulhat például, hogy a központtól pár kilométerre található Máta Ménes pontos helyéről nincs tudomása az érkezőnek a tájékoztatás hiánya miatt, vagy alkalomadtán összetévesztik a vendégek a Hortobágyi Vadasparkot a Pusztai Állatparkkal.

A kérdőívben nem, de az interjúban felvetődött egy tényező: az időjárás. A nagy rendezvények esetében ez kiemelten fontos kérdés, a Hortobágyi Nonprofit Kft. szakembere elmondta, hogy gyakran telefonon érdeklődnek a látogatók, és a körülményeket figyelembe véve indulnak el a Hortobágyra a program napján.

5. Összegzés

A Hortobágyon különböző szervezetek által komplex környezeti nevelés folyik nemcsak gyermekek, hanem felnőttek számára is. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálatnak köszönhetően felderítettük a legfőbb motivációs és akadályozó tényezőket a látogatók körében. A válaszadók véleménye alapján a tudásvágy, valamint a társas ösztönzés keresése a két meghatározó csoport a motiváció tekintetében. Akadályozó tényezőként egyértelműen az idő hiánya jelenik meg, azonban előfordul az utazási nehézség és az információ hiánya is. Az interjúalanyok kiegészítették a kérdőíves eredményeket, további hasznos adatokat szolgáltatottak.

A vizsgálat betekintést ad a Hortobágyon zajló környezeti nevelésbe, és rámutat a felnőtt korosztály tájékoztatásának fontosságára. Az eredmények alapján a válaszadók a kapcsolódás mellett tudásbővítés céljából is érkeznek. A vizsgálat rávilágít a felnőttek környezeti nevelésének érvényességére, és későbbi kutatásokhoz nyújthat alapot.

Irodalomjegyzék

- Czippán K.–Havas P.–Victor A. 2010. Környezeti nevelés a fenntarthatóságért. In: Vásárhelyi J. (szerk.): *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégiai Alapvetés*. Budapest, Magyar Környezeti Nevelési Egyesület. 36.
- Csoma Gy. 2002. Felnőttoktatási sajátosságok. In: Mayer J. (szerk.): *Módszertani stratégiák az iskolarendszerű felnőttoktatásban. Problémák, kérdések – megoldások, válaszok*. Budapest, OKI. 72–105.
- Réthy E. 2003. *Motiváció, tanulás, tanítás. Miért tanulunk jól vagy rosszul?* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sz. Molnár A. 2009. A tanuló felnőtt. *Pedagógusképzés* 7 (36): 210–211.
- Tbiliszi Nyilatkozat 1977. Kormányközi Konferencia a Környezeti Nevelésről. Zárójelentés. Budapest, Magyar Környezeti Nevelési Egyesület. 2000. 78.
- Victor A. 2010. Értékek és alapelvek. In: Vásárhelyi J. (szerk.): *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégiai Alapvetés*. Budapest, Magyar Környezeti Nevelési Egyesület. 44.

Egy álom építőkövei

A Tanítsunk Magyarorszáért mentorprogram hatása az alacsony státusú diákok tanulmányi aspirációira, mobilitási törekvéseikre¹

1. Bevezetés

A magyar lakosság több mint kétharmada (2012-ben a válaszadók 68%-a) szerint a közoktatás feladata szakmához segíteni a fiatalokat (Lannert–Szekszárdi 2015), így további elvárásként jelenik meg a pályaaorientáció elősegítése az intézményrendszer és pedagógusok számos más vállalt és deklarált célja mellett. Ez az igény már 1961-ben is megfogalmazódott, mutat rá Ferge Zsuzsa (2015), azonban ennek mérésére akkor nem volt lehetőség, de feltételezhető, hogy ez az elvárás változó intenzitással mindig jelen volt. Lannert és Szekszárdi (2015) szerint a rendszerváltás idején kapott adatokhoz képest, amikor 48% tartotta az iskola elsődleges feladatának a végzettségszerzés támogatását, mára az ezt vallók aránya 20 százalékponttal növekedett. A napjainkban is domináns, a szakképzés szerepét hangsúlyozó és erősítő oktatáspolitikai, valamint az embert erőforrásként, a tanulást az emberi erőforrásba való befektetésként kezelő szemlélet elterjedése (Polónyi 2019) egyaránt hozzájárulhatott ehhez a folyamathoz. Ezzel szemben figyelembe kell vennünk, hogy a szoros tantervek következtében a pedagógusoknak gyakran nincs lehetőségük segíteni a diákságot az egyéni továbbtanulási törekvéseik megfogalmazásában. Emiatt a diákok egy része továbbtanulással kapcsolatos ismeretek hiányában kénytelen felelős döntést hozni majdani végzettségéről, szakmájáról (Papp 2022).

A sikeres pályaválasztási törekvések megfogalmazásának és támogatásának kérdésköre többszereplős, összetett kontextusba ágyazott folyamat. Ebben az elsődleges és másodlagos szocializációs színterek, vagyis a család és az iskola játssza a legjelentősebb szerepet, így elmondható, hogy a pályaválasztás mindenképpen szorosan összefügg a gyermek környezetével, az őt körülvevők státusával és a közösségekkel, melyekhez tartozik. Mindemellett elmondható azonban, hogy a szakirodalom szerint harmadik kiemelten fontos szereplőként a mentorok is komoly hatással lehetnek a diákok pályaválasztására (Teachman–Paasch 1998, Kovács et al. 2019; Godó 2021a). Dolgozatom céljának meghatározásakor ezt figye-

¹ A dolgozat alapját képező kutatást az MTA-DE-Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport (Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar) hajtotta végre, és a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta. A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alaphól finanszírozott szakmai támogatásával készült.

lembe véve törekedtem arra, hogy a legfontosabb tényezőket összekapcsoló csomópontot keressek, amely esetében a lehető legtöbb tekintetben tudom vizsgálni a pályaválasztást befolyásoló faktorokat. A jelen tanulmány alapjául szolgáló OTDK-kutatás eredményei a *Pedagógusképzés* folyóiratban közölt *A mentor mint iránytű* című tanulmányomban is megjelennek, így az eredmények bemutatásában szoros hasonlóságot mutatnak az említett munkák.

Kutatásom célja a Tanítsunk Magyarorszáért (továbbiakban TM) mentorprogram egy speciális problématerületre, a pályaválasztás előtt álló diákok kilátásaira, pályaaorientációs értékeire, valamint továbbtanulási aspirációira gyakorolt hatásának vizsgálata. A kutatás során kvantitatív módszereket alkalmaztam, saját szerkesztésű mérőeszkővel vizsgáltam a mentorált és a nem mentorált diákok tanulmányi elvárásait, valamint szülei és pedagógusaik róluk való vélekedését a diákok szemszögéből. A 2021/2022-es tanév második félévében végzett felmérés során 206 hetedik és nyolcadik osztályos általános iskolás diákkal vettünk fel adatokat. A dolgozat alapját adó adatok és eredmények elsősorban a használt kérdőív saját szerkesztésű itemeinek felhasználásával jöttek létre, azonban az összesen 15 témára vonatkozó kérdésblokkot tartalmazó mérőeszköz létrehozása, valamint az adatok felvétele egy a TM program hatását vizsgáló, Discovery of the Hidden Value of Mentoring (DHVM) nevű kutatócsoport tagjainak közös munkája volt.

A TM mentorprogram olyan országosan kiterjedt szervezet, amely 104 általános iskola diákjai, így mintegy 4227 mentorált és 17 egyetem hallgatói, ezáltal 1008 mentor közös munkáját teszi lehetővé (Tanítsunk Magyarorszáért, 2022). A program egyik központi céljaként tűzte ki a diákok továbbtanulásra való felkészítését, ami a sikeres központi felvételi elősegítése mellett magában foglalja a diákok megismertetését a munkaerő-piaci lehetőségekkel.²

A program 2019-es indulása óta, 4. éve dolgoznak együtt a TM-programot koordináló szakemberek, az egyetemista mentorok és a mentorált diákok, így mostanra mérhetővé váltak a program hatásai. Kutatásom fontos előzményét jelentik Antalné Szabó (2021), Horváth és Boda (2021), illetve a kutatócsoport munkájában is aktívan részt vevő Godó (2021a, 2021b) munkái, akik a program létrejöttét követő években kutatásaikban mind a TM-mentorok motivációinak, mind a mentor-mentorált-kapcsolatok jellemzőinek és kihívásainak vizsgálatára kitértek. A Tanítsunk Magyarorszáért programot célzó hasonlóan több fókuszú kutatás egészen ritka, azonban nem példa nélküli a magyar tudományos életben (lásd: Horváth–Boda 2021), ennek ellenére mostanáig nem készült ilyen méretű és részletességű kontrollcsoportos adatbázis, ami a mentorálás hatékonyságát, a jövőterveket, a családi háttérrel és a diákok, valamint a szülők attitűdjeit egyszerre vizsgálta volna a diákok bevonásával.

² <https://tanitsunk.hu/hu/page/program>

2. Az elméleti háttér

2.1. Az alacsony társadalmi státusú diákok pályaválasztásának kihívásai és a pályorientációt befolyásoló tényezők

A diákok lemorzsolódása és a célt tévesztett pályaválasztás jelentős veszélyeket jelent mind az egyének, mind a közösség számára (Bempechat–Shernoff 2012, Hegyi–Halmos 2015). A TM-mentorprogram célja, hogy feltételhez kötött segélyprogramként (Conditional Cash Transfers, CCT) támogassa a hátrányos helyzetű diákok pályaválasztását, és csökkentse a lemorzsolódás mértékét. Ezt nem csupán pénzügyi ösztönzők segítségével éri el, hanem olyan szolgáltatásokon keresztül, amelyek a kortárskapcsolatokra épülnek, ezzel elősegítve a hosszú távú eredményeket. A siker a társadalom közös érdeke, hiszen, ahogy Kozma Tamásnál (2002) olvashatjuk, a kisebbségek és a perifériára szorult társadalmi csoportok „expanzív tartalékként” tekinthetők az oktatási rendszer és a gazdaság számára. Így az e réteghez tartozó diákok felzárkóztatása az egyik legégetőbb gazdaság- és oktatáspolitikai kérdéssé vált napjainkban (György 2012), hiszen a Brookings kutatóintézet gazdasági kimutatása szerint a sikeres diplomaszerezés a legnagyobb megtérülést biztosító befektetés mind az egyének, mind pedig a társadalom számára (Greenstone–Looney, 2011).

Több kutatás számolt már be arról, hogy a társadalmi státus, az iskolai sikeresség, a pályaválasztás, valamint a megszerzett végzettség egymással szoros összefüggést mutatnak (Bourdieu 1977, Fényes 2000, Engler 2010, Ferge 2015). Az alacsony szocio-ökonómiai státusú diákok pályaválasztásának támogatása központi kérdés, ha a lehetőségektől távol eső családok hátrány-újratermelő folyamatainak megállítása és életszínvonaluk tartós felemelése a cél, hiszen az egyén által elért legmagasabb iskolai végzettség a társadalmi státus egyik legfontosabb összetevője lehet (Fényes 2000, Pusztai 2009).

Így láthatóvá válik, hogy a hátrányos helyzetű diákok számára a pályaválasztás és a továbbtanulási döntés meghozása jellemzően nehezebb folyamat, hiszen ők szociális hátrányaik miatt kevés rálátást kapnak saját munkaerőpiaci lehetőségeikre (Papp 2022), ami fékezheti mobilitási törekvéseiket. Teachman és Paasch (1998) hasonló alapvetések köré építik elméletüket, amikor felidézik, hogy „Sewell és kollégái (Sewell–Hauser 1980, Sewell et al. 1980; Sewell–Shah 1967) a továbbtanulási törekvéseket határozták meg a legfontosabb változóként, amely közvetlen hatást gyakorol a végzettségszerzésre” (Saját fordítás. Teachman–Paasch, 1998: 704).

A tanulmányi sikeresség szempontjából a diákok szociális státusa és családi háttere nagyban meghatározó faktorok (PISA 2018, idézi Kiss–Vastagh 2021) –, derül ki a Program for International Student Assessment (PISA) nemzetközi felmérés eredményeiből. Azonban a szocio-ökonómiai státust nem könnyű pontosan mérni, bár a szülők jövedelme és végzettsége a leggyakrabban használt mutatók,

ezek pontossága korlátozott (Teachman–Paasch 1998). A szocio-ökonómiai státus jövedelemre és végzettségre korlátozott mérésének kritikusai szerint a jó anyagi helyzet és a szülők magas végzettsége önmagukban nem elegendők a gyermek sikerességéhez. A szülői attitűd, a támogató szülői bevonódás a legfontosabb ösztönző a gyermek iskolai előmenetelében, függetlenül a család gazdasági és társadalmi státusától (Catsambis 2001, idézi Imre 2015).

A továbbtanulási törekvések és a társadalmi mobilitási kísérletek sikerességét befolyásoló főbb tényezők áttekintése során a Fényes (2000) tanulmányában bemutatott elméleti modell szolgáltatta a rendszer alapját.

2.2. – 1. modell: A kognitív hátrányok elmélete (Bourdieu 1977, Fényes 2000, Engler 2010)

Bourdieu (1977) kulturális reprodukció elnevezésű elmélete szerint az iskola fenntartja az egyenlőtlenségeket. Ezt megerősíti Pusztai (2020) kutatása is, mely szerint az intézmények jó ízlésként, értéként és teljesítményként értelmezik a társadalmi osztályhoz tartozást (Pusztai 2020). Az iskolák, az alacsony társadalmi-gazdasági státusú diákok mobilitását nehezítik meg azáltal, hogy elvárásait és előfeltevéseit a származáshoz, az anyagi és a szociális státushoz igazítják. Bourdieu (1977) szintén szociológiai jellegű magyarázata szerint a kedvezőtlen társadalmi helyzetű gyermekek társadalmi mobilitását akadályozza, hogy családi mikrokultúrájuk és értékrendjük ütközik az oktatási rendszer intézményi habitusával, ami főként a középosztálybeli családok értékrendjével harmonizál. Az alacsony társadalmi-gazdasági státusú gyermekek számára az iskolába való belépés komoly dilemmával jár. Választaniuk kell két lehetőség közül: vagy elhagyják családi kultúrájukat és habitusukat az új közösség értékrendjének átvétele érdekében (akkulturáció), vagy pedig „idegenek maradnak a paradicsomban” (Reay et al. 2009: 1104), vagyis perifériára szorulnak, és képtelenek az új közösség értékrendjét magukévá tenni (György 2012, Ceglédi 2018).

2.3. – 2. modell: Az eltérő attitűd, illetve kockázatvállalási hajlandóság modellje; relatív deprivációs modell (Stouffer 1949, Ferge 1985, Fényes 2000)

Az eltérő attitűd, illetve kockázatvállalási hajlandóság modellje szerint az eltérő származású diákokat különböző módon határozza meg a kudarckerülő magatartás.

Az alacsony társadalmi státusú rétegeket kudarckerülőbb magatartás jellemzi, mint a magasabb státusú társaikat, így tartózkodnak a vizsgahelyzetektől, és kisebb arányban próbálják meg a felvételiket is (Fejes 2013). Ennek ellenére, a diákok kedvezőtlen háttere miatt, a felvételikén tapasztalt alulteljesítés megfelelő támogatással esetükben akár egy mentor segítségével is felszámolható lenne. Ezzel szemben a magas társadalmi státusú családok gyermekei nagyobb arányban pá-

lyáznak, és kerülnek be a gimnáziumokba, majd a felsőoktatásba, ez pedig a racionális döntéseméleti modellel is magyarázható (Goldthorpe 1998, Boudon 1998, Farkas 2006, Fényes 2000).

2.4. – 3. modell: Racionális döntéseméleti magyarázat az eltérő továbbtanulási hajlandóságra (Goldthorpe 1998, Boudon 1998, Farkas 2006, Fényes 2000, Engler 2010, Fejes 2013)

A harmadik modell, a racionális döntéseméleti magyarázat, egyúttal önszelekciós modell is, mivel a diákok döntéseit értékek, költségek és kockázatok dimenzióin keresztül értelmezi.

A modell szerint az oktatásban részt vevők a lehetséges továbbtanulási opciók számbavételekor három szempontból vizsgálják a döntésük várható kimenetelét. Igyekeznek maximalizálni a hasznosságot, vagyis a végzettségszerzéssel járó rövid és hosszú távú előnyöket, míg figyelembe veszik a továbbtanulással járó költségeket és kockázatokat. Ezen tényezők számbavételével kialakítható egy racionalitáson alapuló, személyes preferenciáikba illeszkedő döntés (Fényes 2000). Kiemelendő, hogy az alacsony szocio-ökonómiai státusúaknak sokkal nagyobb relatív költséggel jár az oktatás és a továbbtanulás, mivel kevesebb erőforrásból gazdálkodhatnak magasabb státusú társaikhoz képest. Emiatt számukra magas kockázati faktorként értelmezhető, ha reális esély van arra, hogy a gyermek a végzettségszerzést követően nem tud elhelyezkedni megszerzett oklevelével vagy lemorzsolódik a megkezdett szakról. Fontos szempont, hogy gyakran az ingyenes oktatás is relatív költséget terhel a családra, hiszen a gyermek tanulmányai mellett képtelen teljes állásban önfenntartóvá válni, vagy anyagilag támogatni szüleit. Ehhez képest a magas státusú diákoknak a rendelkezésükre álló erőforrásokkal arányosan kisebbek a költségeik, oktatásuk kevésbé terheli a család költségvetését. Emiatt az esetleges lemorzsolódás sem vonz azonnali kiesést az oktatásból, ahogy ez az alacsonyabb státusú diákoknál történne, mert a nagyobb jövedelmű szülők képesek lehetnek a szakváltás vagy az önköltséges jogviszony támogatására is (Engler 2010).

A fentiek alapján láthattuk, hogy a diákok továbbtanulási döntését és aspirációit a társadalmi háttér számos változó, összetett mechanizmusok révén befolyásolja. Ide sorolhatjuk a család státusát és a szülők tanuláshoz való hozzáállását és bevonódottságát, az iskolai képzés minőségét és a diákok társadalmi kompozícióját, valamint akár a gyermek lakóhelyét adó régió fejlettségét is. A bemutatott modellek esetében láthattuk, az alacsonyabb szocio-ökonómiai státusú diákok alacsonyabb továbbtanulási hajlandósága többféleképpen is értelmezhető. Bourdieu kognitív hátrányok elmélete (Bourdieu 1977, Fényes 2000, Engler 2010) alapján elmondható, hogy a származásból és a társadalmi státusból adódó attitűdük nehezítik a hátrányos helyzetű réteg mobilitását, ez Stouffer (1949) (Ferge 1985, Fényes 2000) alapján az eltérő kockázatvállalási hajlandósággal függ össze. Goldthorpe (1998) és Boudon (1998)

eredményei alapján megfogalmazható, hogy az alacsonyabb státusú tanulókat jobban jellemzi a kockázatkerülő magatartás. Ezen viselkedésmintát a diákok szociális státusából adódó hátrányaival magyarázhatjuk, melyek hatására kevesebb erőforrásból gazdálkodhatnak továbbtanulási törekvéseik megvalósításakor (Engler 2010).

Mindemellett kiemelendő azonban, hogy a továbbtanulás és a társadalmi státus közötti összefüggés nem determinisztikus, s a gyermek életében fontos szerepet játszó felnőttek által többségében befolyásolható. Lannert (2004, idézi Pusztai 2009) például tiszta pedagógiai hatásnak nevezi azt a jelenséget, amikor a homogén hátrányos helyzetű diákkompozíciójú intézmény tanulóinak továbbtanulási célmeghatározásai jelentősen javulnak egy lelkiismeretes pedagógus munkájának hatására. Ez a hatás egy hasonlóan lelkiismeretes mentor hatására is létrejöhet, ezzel sikeres végzettségszerzéshez segítve a diákokat.

3. A mentorprogramok jellemzői, alacsony társadalmi státusú diákok tanulmányi sikerességének növelésében játszott szerepe

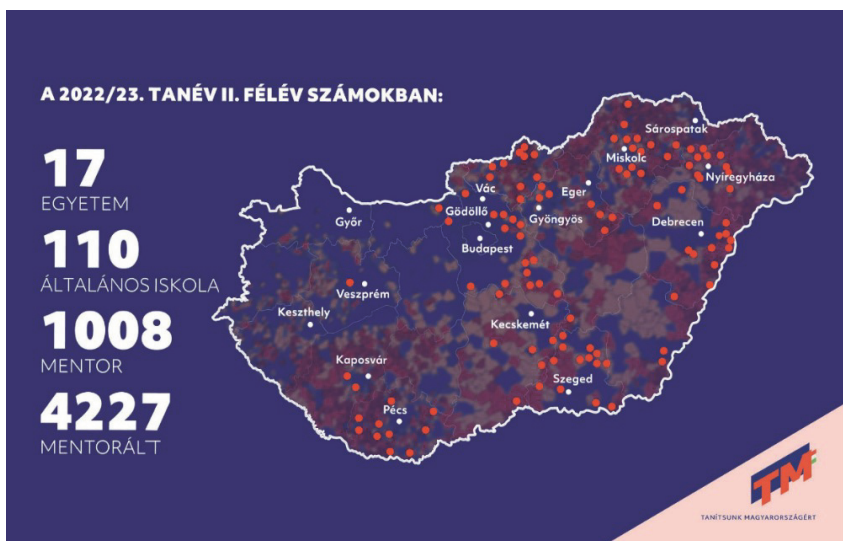
3.1. A mentorálás gyökerei, fogalma

Már a Bibliában, sőt az ókori görög szövegekben is olvashatunk említést kimondottan mentor-mentorált-kapcsolatokról (Di Blasio et al. 2011). A szó eredetét tekintve Homérosz Odüsszeia című művéhez köthető. Odüsszeusz fiának, Télemakhosznak bölcs nevelőjét hívták Mentórnak, az ő nevéből származik a mai *mentor* kifejezés (Andl et al. 2021). Látható, hogy a mentorálás gyökerei rendkívül régre nyúlnak vissza. Kijelenthetjük, hogy ennek a pedagógiai gyakorlatnak a különböző megvalósulási formái végigkísérik a történelmet. Rhodes a mentoráláskutatás során gyakran idézett meghatározása alapján (Nagy 2014: 41, Bander et al. 2015: 5, Horváth–Boda 2021: 138) a mentorálás „egy idősebb, tapasztalt felnőtt és egy nem rokon, fiatalabb személy kapcsolatát jelenti, [...] az idősebb személy folyamatos tanácsadást, útmutatást, bátorítást ad a fiatalabb számára, alkalmassága, kompetenciája és személyiségfejlődése növekedése érdekében. [...] a mentor és a mentorált gyakran alakít ki a kölcsönös elköteleződésen, tiszteleten, hűségen és közös személyiségjegyeken alapuló kapcsolatot egymással, mely elősegíti a fiatal személy átlépését a felnőttkorba” (Rhodes 2002: 3). Ezek mellett a mentorált csatlakozásának önkéntességét és a mentorálási folyamat hosszú időtartamát emelhetjük ki a fogalom meghatározásakor (Bander et al. 2015).

3.2. A mentorszerep meghatározása a Tanítsunk Magyarorszáért programban

A TM-program 2019-es pilot indulása óta 4 év telt el. A szervezők és a mentorok is menet közben alkották meg a közös munkához elengedhetetlen, mára már be-

vett, sikeresen alkalmazott módszereket, így mostanra váltak mérhetővé a program hatásai. Megfigyelhető, hogy a mentorok főként az ország északi és észak-keleti régióiban vannak jelen, ahol a hátrányos helyzetű családok aránya a legmagasabb (Hegedűs 2016, Bacskai 2013, OKM 2022). Az alábbi ábrán (1. ábra) látható, hogy mely területek jelentik a legnagyobb szegénységi kockázatot. Ezeket Kovács Katalin (2022) kutatása alapján piros színnel jelöltem. A földrajzi elhelyezkedésből is eredeztethető szegénységi kockázatot felismerve a program ezen területekre fókuszálja erőforrásai jelentős részét. Így a Kovács (2022) térképén megjelenő minta egyezést mutat a Tanítsunk Magyarorszáért program területi kiterjedtségét bemutató térképpel.

1. ábra: A Tanítsunk Magyarorszáért mentorprogram területi aktivitása
 Forrás: Saját szerkesztés (TM legfrissebb térképének³
 és Kovács (2022) szegénységi kockázati térképének összevetésével)

A programban zajló mentorálás csoportos és formális, vagyis egy mentor több mentorált gondozásában is részt vesz (Nagy 2014, Horváth–Boda 2021). A TM-program esetében ifjúsági mentorálás zajlik, vagyis szenior (idős) és junior (fiatal) között jön létre kapcsolat (Nagy 2014, Godó 2021a), ahol az alacsony korkülönbség miatt (5–6 év) kortárs mentorálásként is felfogható a közös munka. A kortárs és az ifjúsági mentorálás közé sorolható munkaforma szintén kapcsolatba hozható a Teachman és Paasch (1998) által említett „testvérhatással”, melyet az alábbiakban részletesebben bemutatok.

³ Legfrissebb TM-térkép: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=489178473239315&set=a.250488690441629> (Letöltve: 2022. 11. 21.)

A hasonló érdeklődési körű mentorok és mentoráltak kapcsolata, csoportdinamikája meghatározza a kapcsolat minőségét és a mentorálás sikerét, így az érzelmi kötődés erősödésével a mentorálások hossza és az alkalmak gyakorisága is összefüggésben áll (Spencer 2007, idézi Horváth–Boda 2021). A mentor-mentorált-csoportok kapcsán a személyiségjegyek hasonlóságának jelentőségét Horváth és Boda (2021) empirikus kutatásukkal is megerősítették. TM-mentoráltak vizsgáló felmérésük szerint a válaszadók legnagyobb arányban (19, N=91) a mentor személyiségét emelték ki a két személy kapcsolatát leginkább meghatározó tényezőként.

Amint a fentiek alapján is látható, a mentorálás kulcsa az, hogy a mentor és a mentorált számára a munkafolyamat sokkal többet jelent a tananyag leadásánál és megtanulásánál, vagyis szoros, személyes viszony alakulhat ki a felek között, amelynek alapja az empátia és a kölcsönös bizalom (Rhodes 2005, Bander et al. 2015). Ahogy korábban utaltam rá, Teachman és Paasch (1998) a hasonló viszonyt a „sibling resemblance”-szal, szabadon fordítva „testvérhatással” azonosítja, emellett Godó (2021a) mentorokat vizsgáló munkájában szintén kiemeli a „nagytestvér” szerep jelentőségét. A mentori szerepmeghatározás során ezt a testvérszerepet fontos elkülöníteni a tanár, a szülő és a barát szerepkörétől. A mentor felkészült, professzionizmusra törekszik, habitusával mintát ad, de nem akar a mentorált szüleinek helyébe lépni (Horváth–Boda 2021). Egy tengerentúli empirikus kutatás, melyet a Big Brothers Big Sisters of America mentorprogram kapcsán végeztek (Bander et al. 2015), rámutat arra, hogy a sikeres mentor nem lehet pusztán tanár sem. A felmérés szerint a tanár vagy szülő szerepet felvevő előíró (prescriptive) gondolkodású mentorok mentoráltjai mindössze 38%-ban érezték azt, hogy a mentoruk valóban szórakoztató és fejlesztő tevékenységeket javasolt. Ezzel szemben a fejlesztő kapcsolatok „nagytestvér” vagy „barát” (developmental) szerepben dolgozó mentorait 84%-ban minősítették jó mentoroknak, aki inkább támogat, mintsem követel. A szerep jelentőségét tovább hangsúlyozza, hogy a mentorcsoportok által végzett tevékenységtípusok tartalmilag alig tértek el egymástól, eszerint hasonló arányban jártak közös programokra, szórakozni, étteremben étkezni és kirándulni, azonban a közös idő alatt végzett tevékenységek kiválasztásának módja jelentősen eltért. A fejlesztő (nagytestvér-, barát-) kapcsolatok mentorai rábízták a választást a mentoráltakra, majd közös megegyezés alapján döntöttek, míg az előíró (tanári) szemléletet valló mentorok maguk határozták meg a programokat, ezzel a mentoráltakat kizárva a döntésből (Bander et al. 2015).

Ugyanakkor a hazai szakirodalom arra is rámutat, hogy a mentor nem lehet hétköznapi barát szerepében sem, mivel a mentor és a mentorált közötti feltárulkozás aszimmetrikus, vagyis eltérő mélységig ismerik meg egymás magánéletét (Godó 2021a). A „nagytestvér” szerepében érvényesülő mentor tanácsadó, aki nem dönt a mentorált helyett (Horváth–Boda 2021), épp ellenkező magatartásra törek-

szik, a személyes elköteleződést igyekszik támogatni. Mindemellett kiemelendő, hogy bár az alacsony korkülönbség segíti egymás megismerését és a későbbi közös munkát, képtelen pótolni az idősebb mentorokra jellemző nagyobb szakmai felkészültséget és tapasztalatot (Raposa et al. 2019, Horváth–Boda 2021). Éppen ezért központi kérdés az egyetemista mentorok megfelelő felvértezése mind gyakorlati, mind elméleti ismeretanyaggal.

A koordinátorok azokat az egyetemeket keresik fel, melyek vonzáskörzetében a leghátrányosabb helyzetben lévő kistelepülések helyezkednek el, így azokhoz az általános iskolásokhoz küldhetnek mentorokat, akiknek a legnagyobb szükségük van a segítségre.

Korábban rámutattam arra, hogy a mentor pályaorientációs folyamatban játszott szerepe a sikeres, személyiségazonos végzettségszerzés elősegítése. Ennek fő eszköze a mentorált továbbtanulási célmeghatározása során mérlegelendő tényezők között való eligazodás támogatása. Ezek a tényezők a mentorált személyisége, a családi háttér (Rhodes 2002), a pályaismeret, az iskola, a közösség, a társadalmi struktúra és a munkaerőpiaci igények lehetnek (Borné Sarok 2010). Kulcsar és csapata (2019) elmélete szerint az információs és technológiai forradalomban (Hirschi 2018) a pályaválasztás előtt állóknak döntéseik során figyelembe kell venniük, hogy a technológia, az ipar és a reáltudományok területein megnövekedett munkaerőpiaci vákuum (STEM területek) (Rottinghaus–Falk–Park 2018, Kulcsar et al. 2019, Alter 2022), valamint a dinamikusan változó piaci trendek miatt állandósult fluktuáció, ami a munkavállalók folyamatos továbbképzését igényli. Ezzel együtt a pályaorientációs tanácsadók munkaerőpiaci ismeretei is folyamatosan fejleszteni és frissíteni kell (Kulcsar et al. 2019) a megfelelő továbbtanulási törekvések megfogalmazásának érdekében. Ezért is lehet ideális egy a pályaválasztáson nemrég átessett, de még képzését végző egyetemista mentor bevonása, hiszen ismeretei, személyes tapasztalatai elég aktuálisak a megfelelő végzettség kiválasztásához. Emellett, mivel a TM-mentornak való jelentkezőt nem korlátozza szakokra a program, a pedagógusok mellett számos terület (egészségügy, ipar, IT) hallgatói összpontosulnak, ami megfelelő kapcsolati háló kialakítását teszi lehetővé a munkaerőpiaci lehetőségek megfelelő lefedéséhez. Ezáltal, ha egy pályaorientációs foglalkozás során olyan pályaválasztási cél jelenik meg, amelyre a mentornak nincs megfelelő rálátása, akkor az adott területen tanuló mentortársától kérhet segítséget.

A mentori támogatás azonban közvetlenül (pl. korrepetálás, gyárlátogatás révén) is támogathatja a mentorált továbbtanulási törekvéseit. Az önismeret és az önértékelés növekedése elősegíti a kistérségi gyerekek rezilienssé válását, és hozzájárul a pszichológiai tőke gyarapodásához (Varga 2015, Horváth–Boda 2021). Eszerint a mentor képes lehet ellensúlyozni a hátrányos helyzetű diákok szociális helyzetéből adódó tőkehiányt (Bourdieu 1978, Horváth–Boda, 2021), akár támogató attitűdjével vagy a nagyvárost bemutató kirándulásokkal. A nagytelepülések

megismertetése azért fontos feladat, mert ezzel segítheti a mentor a motivációk megfogalmazását, és a lemorzsolódás esélyét is csökkentheti azáltal, hogy a pályaválasztás után a nagyváros nem lesz teljesen idegen közeg a mentoráltak számára. A sikeres pályaválasztást segítheti a mentor támogató attitűdje, amit a mentorált gyakran nem kaphat meg családjától (Karlovitz 2017). A mentorált érzelmi támogatása történhet a beszélgetések érzelmi biztonsági szelep funkciójának köszönhetően (Be a Mentor (2006) útmutatója, idézi Bander et al. 2015: 8), melynek segítségével a mentorált lehetőséget kap arra, hogy biztonságos közegben fejezze ki a negatív és a pozitív érzéseit. A hátrányos helyzetű gyerekek esetében erre fokozott szükség van, mivel a magas státusú társaikhoz képest jobban meghatározzák őket a külső tényezők, a környezeti hatások, az elvárások és az anyagi helyzet (Bean–Metzner 1985, Cabrera et al. 1993, idézi Alter 2022). Elmondható továbbá, hogy a hátrányos helyzetű mentorált diákokra jellemző, hogy ingerszegény környezetben élnek, így a mentor szerepe kiemelten fontos lehet a tanulmányi és egyéb kirándulások esetében, ahol a diákok új élményeket szerezhetnek, s kiszélesíthetik látókörüket (Papp 2022). Mindemelett az is gyakori, hogy az alacsony társadalmi státusú gyermekek életéből hiányzik a szülőkkel való megfelelő kommunikáció, a szülők bevonódása a mentorált gyermek iskolai tevékenységébe és/vagy a gyermek frusztrációinak tudatos kezelése (Bander et al. 2015).

4. Kutatási kérdések és hipotézisek⁴

A témában releváns irodalom és ismeretanyag alapján az alábbi kutatási kérdéseket és hipotéziseket fogalmaztam meg.

1. Milyen szerepet tölt be a mentorprogram a mentorált diákok életében, s hogyan ítéli meg a mentorokkal való kapcsolatukat, annak hatását?

H1: Feltételezem, hogy a diákok számára a mentor nagytestvér szerepben jelenik meg (Teachman–Paasch 1998, Godó 2021a).

H2: Feltételezem, hogy a diákok megítélése alapján a mentorprogramban való részvétel pozitív hatással volt tanulmányi teljesítményükre (Rhodes–DuBois 2008, Bander et al. 2015).

H3: Feltételezem, hogy a mentorált diákoktól a TM-mentor a szüleiknél és a pedagógusaiknál magasabb végzettség megszerzését várja el (Fényes 2000, Bander et al. 2015).

H4: Feltételezem, hogy a mentorált diákok nagyobb arányban kapnak pályaválasztási tanácsokat TM-mentoruktól, mint szüleiktől és pedagógusaiktól (Antalné Szabó 2021, Olteanu 2022).

⁴ A megfogalmazott kutatási kérdések és az eredmények bemutatása megegyezik a *Pedagógusképzés* folyóiratban megjelent *A mentor mint iránytű* című tanulmányom kutatási kérdéseivel és hipotéziseivel.

2. *Mi jellemzi a mentorált és a nem mentorált tanulók társadalmi státusát?*

H5: Feltételezem, hogy a program céljainak megfelelően (melyek szerint kiemelten fontos a hátrányos helyzetű gyermekek segítése) a TM keretében mentorált diákok szocio-ökonómiai státusa alacsonyabb a nem mentorált társaikénál (Antalné Szabó 2021, Horváth–Boda 2021).

3. *Milyen eltérések vannak a mentorált és a nem mentorált diákok között a továbbtanulási aspirációk és a pályaválasztással kapcsolatos elképzelések stabilitásában?*

H6: Feltételezem, hogy a nem mentorált tanulókhoz képest a mentorált tanulók magasabb végzettség megszerzését tervezik, s nagyobb arányban terveznek érettségit adó képzésben továbbtanulni (Fejes et al. 2013, Bander et al. 2015).

H7: Feltételezem, hogy a mentorált diákok körében jelentősen nagyobb azok aránya, akik biztosak abban, hogy milyen foglalkozást szeretnének felnőttként, mint a nem mentoráltak között (Antalné Szabó 2021, Horváth–Boda 2021).

4. *Milyen faktorok magyarázzák a diákok azon döntését, hogy érettségit adó vagy érettségit nem adó középiskola-típusba terveznek jelentkezni?*

H8: A szakirodalom alapján feltételezem, hogy a diákok pályaválasztását mind a család anyagi helyzete, mind a hátrányos helyzet megléte vagy hiánya, mind a szülők végzettsége jelentősen meghatározza (Teachman–Paasch 1998, Pusztai 2009, Imre 2015, Ferge 2015). Feltételezem továbbá, hogy a mentorprogramban való részvétel jelentősen növeli az érettségit is adó iskolatípusba való jelentkezés valószínűségét (Antalné Szabó 2021).

4.1. Módszerek

4.1.1. *Mérőeszköz*⁵

A kutatás során a TM-program hatását vizsgáló, hallgatókból álló kutatócsoport tagjaként dolgoztam. A kutatócsoport közös mérőeszközt alkotott, melyben a demográfiai kérdéseket az Országos Kompetenciamérés (OKM 2022) itemei, a szülői bevonódást pedig a Kapocs folyóirat Értékkeremő gyermeknevelés különszámában⁶ szereplő (Bacsikai 2020) kérdőívek itemei alapján fogalmaztuk meg. A mérőeszköz összesen 247 itemet tartalmaz. Az általam szerkesztett, a továbbtanulási aspirációkra vonatkozó kérdésblokk 37 itemből áll.

⁵ A mérőeszköz elkészítésében és az adatfelvételben részt vett Alter Emese, Ceglédi Tímea, Godó Katalin és Godó Irén (PhD hallgatók), Papp Hunor, Horváth Annamária és Tóth Emese (mesterszakos hallgatók). A tanulmány alapját képező kutatást a MTA-DE-Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport végezte, és a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta.

⁶ A (KINCS) Értékkeremő gyermeknevelés című, 2020-ban végzett kutatás alapján. A kutatás vezetője: prof. dr. Pusztai Gabriella.

4.1.2. Adatfelvétel

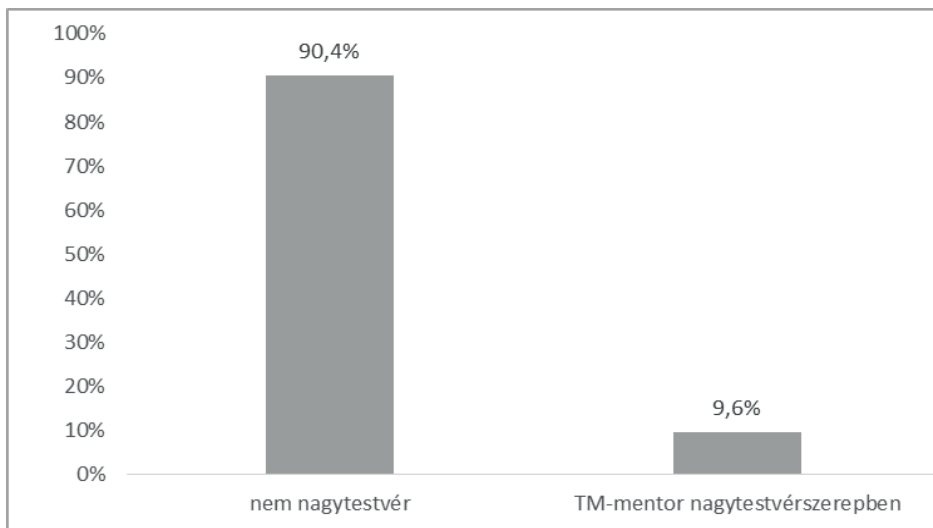
A kutatócsoport által létrehozott kérdőívet az Evasys rendszerben rögzítettük, majd a 2021/22-es tanév második félévében személyesen került sor a felmérésre. A kérdőíveket papíralapon és online töltötték ki a tanulók a kutatásnak otthont adó általános iskolák infrastrukturális lehetőségeihez igazodva. Az adatfelvétel a kutatás irányműveinek megfelelően zajlott. Az adatfelvételt megelőzően a kiskorú diákok szüleit informáló, beleegyező nyilatkozat formájában tájékoztattuk a kutatás részleteiről, s kértük engedélyüket. A lekérdezés minden esetben szaktanár és a kutatócsoport egy képviselőjének jelenlétében történt.

4.1.3. A mintavételi eljárás és a minta bemutatása

A kutatásban 206 fő hetedik és nyolcadik osztályos tanuló vett részt. A mentorált és a kontrolldiákok megoszlása közel azonos volt: 93 fő (45,1%) mentorált és 113 fő (54,9%) nem mentorált tanuló vett részt a lekérdezésben. A résztvevők 60,6%-át fiúk, 39,4%-át lányok adják, emellett a lekérdezés időpontjában a minta 53,7%-a hetedik, 46,3%-a nyolcadik évfolyamon tanult. A megkérdezett csoport kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a vizsgált változókkal szoros összefüggésben álló alanyi változókat (iskolai diákkompozíció, településtípus) kontrolláljuk. Ennek megfelelően az adatfelvétel minden iskolában olyan osztályokban zajlott, ahol több tanuló is tagja a mentorprogramnak, azonban a kontrollcsoportba sorolható, a mentorprogramban nem részt vevő tanulók is jelen vannak. Így lehetővé vált, hogy illesztett mintával dolgozzunk nemcsak a településtípus, de az intézményi körülmények tekintetében is. A Tanítsunk Magyarorszáért mentorprogramban 2022 tavaszán a Debreceni Egyetem hallgatói Hajdú-Bihar megyében 13 helységben összesen 453 diákot mentoráltak. Kutatásunkban 93 fő mentorált vett részt, így a Hajdú-Bihar megyei mentorált populáció 20,5%-át tudtuk lekérdezni, eredményeink így elsősorban erre a megyére vonatkozóan bírnak megbízható implikációkkal.

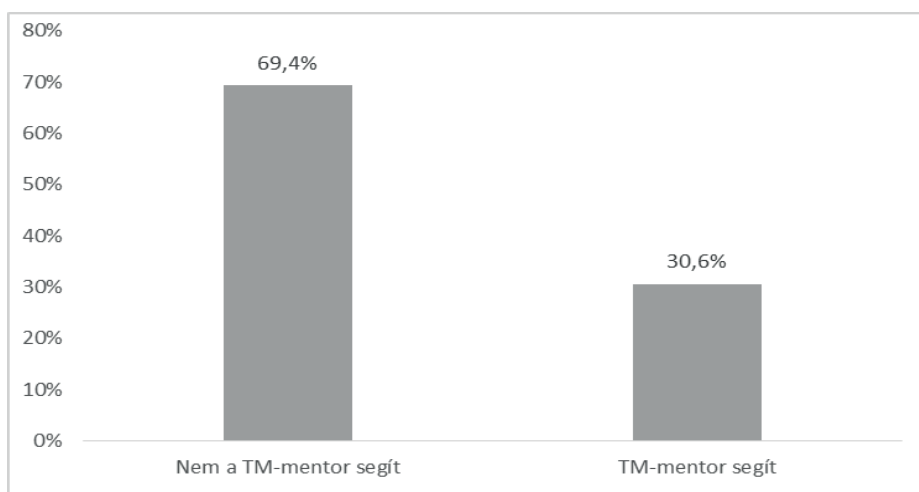
4.3. Eredmények

Első hipotézisem tesztelésére, melyben azt feltételeztem, hogy a diákok számára a mentor nagytetvérszerepben jelenik meg, egyszerű leíró statisztikával vizsgáltam azt, hogy a mentorált válaszadók hány százaléka érzi úgy, hogy a TM-mentora nagytetvérszerepet játszik életében. Amint ez a 2. ábrán látható, hipotézisemmel ellentétes eredményt kaptam, ugyanis a mentoráltak csak igen alacsony arányban (közel 10%-ban) érzik úgy, hogy mentoruk nagytetvérszerepet tölt be életükben.

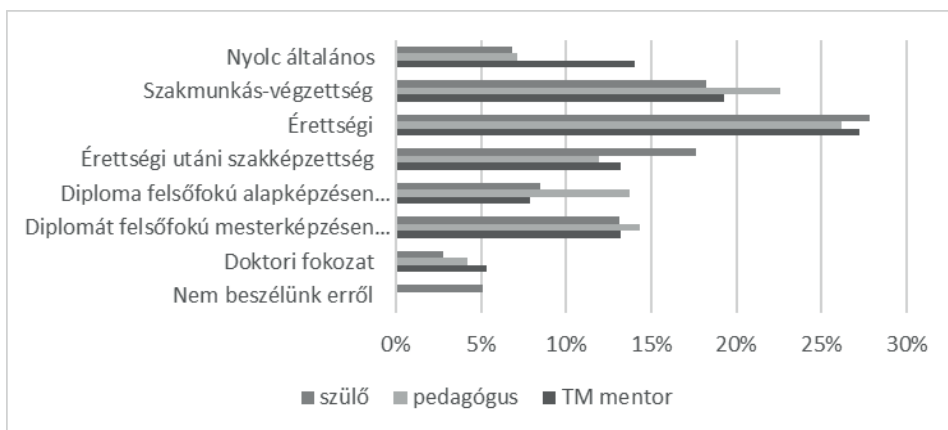
2. ábra: A TM-mentort nagytestvérszerepben érzékelő mentorált tanulók aránya (% , n = 93)
 Forrás: saját szerkesztés

Második hipotézisem tesztelésére – melyben azt feltételeztem, hogy a diákok megítélése alapján a mentorprogramban való részvétel pozitív hatással volt tanulmányi teljesítményükre – a „Van-e olyan személy az életedben, aki segít javítani a tanulmányi eredményeidet?” kérdésre adott válaszokat egyszerű leíró statisztikával vizsgáltam. Az eredmény szerint a mentorált tanulók közel egyharmada (30,6%-a) érzi úgy, hogy mentora segít tanulmányi eredményei javításában (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: A mentort a tanulmányi eredmények javításában segítő szereplőként észlelő mentorált diákok aránya (% , n = 93)
 Forrás: saját szerkesztés.

Harmadik hipotézisemet, melyben azt feltételezem, hogy a mentorált diákok esetében a TM-mentor szüleiknél és pedagógusaiknál magasabb végzettség megszerzését várja el, szintén egyszerű leíró statisztikával teszteltem. Azt vizsgáltam, hogy a diákok meglátása szerint mekkora arányban várják el a szülők, a pedagógusok és TM-mentoruk az egyes végzettségek megszerzését tőlük (lásd a 4. ábrát). Az eredmények alapján az látható, hogy egyedül a szülők esetében (5,1%) kerül elő, itt is alacsony arányban, hogy a diákok nem beszélnek a továbbtanulásról. Az eredmények alapján láthatjuk, hogy mind a legalacsonyabb megadott végzettség (nyolc általános), mind a legmagasabb végzettség (doktori fokozat) esetében a mentorok szerepeltek a legnagyobb arányban olyan szereplőként, akik elvárják egy adott végzettség megszerzését. Elmondható továbbá, hogy a szakmunkás-végzettség és a diploma megszerzését elsősorban a pedagógusok várják el a gyerekektől, míg a szülők és a mentorok az érettségi bizonyítvány megszerzését tűznék ki célul a diákok szerint.

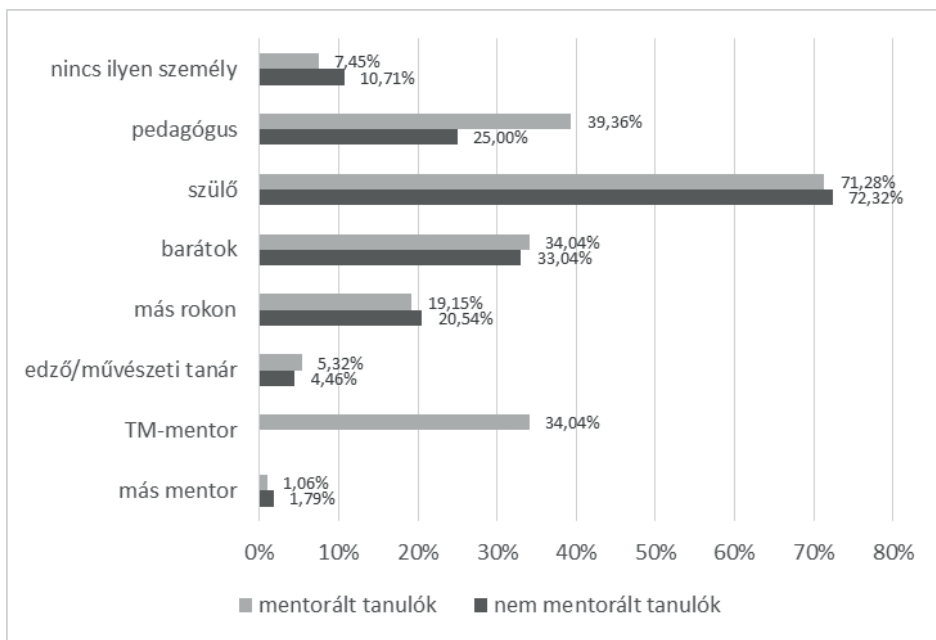

4. ábra: A szülők, a pedagógusok és a TM-mentorok által elvárt legmagasabb megszerzendő végzettség a mentorált diákok válaszai alapján (% , n = 93)

Forrás: saját szerkesztés

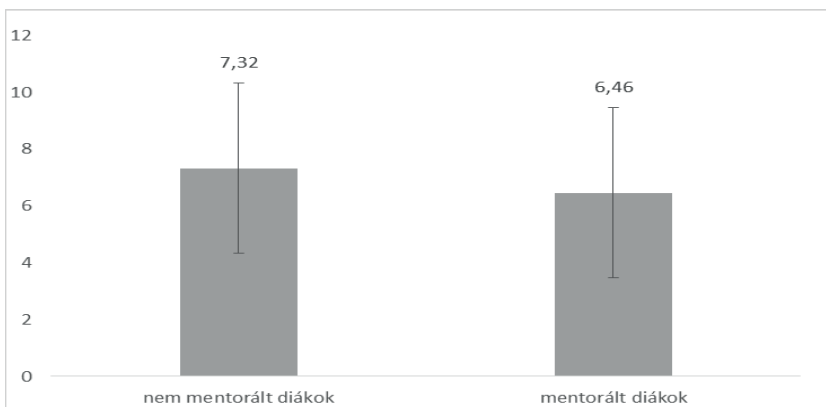
Negyedik hipotézisem tesztelésére, melyben azt feltételezem, hogy a mentorált diákok hasonló arányban kapnak pályaválasztási tanácsokat TM-mentoruktól, mint tanáraiktól, a részt vevő mentorált és nem mentorált diákok egyes szereplőkre vonatkozó válaszainak százalékos arányát vizsgáltam (többszörös feleletválasztásra volt lehetőség, így a diákok több szereplőt is megjelölhettek). Amint ez az 5. ábra adatai alapján látható, a mentorált tanulók körében kicsivel alacsonyabb azok aránya, akik életében nincs olyan személy, aki pályaválasztási tanácsokat ad, míg a szülők, a barátok és a rokonok a mentorált és a nem mentorált diákoknak hasonló arányban adnak tanácsot. Kiemelendő, hogy a mentorált tanulónak 39,36%-a kap pályaválasztási tanácsot pedagógusaitól, míg ez az arány a nem mentoráltak között

mindössze 25%. Elmondható továbbá, hogy a mentorált diákok több mint harmada részben pályaválasztási tanácsban mentorától, ami jelentős erőforrást és információbőleletet jelenthet számukra nem mentorált társaikhoz képest.

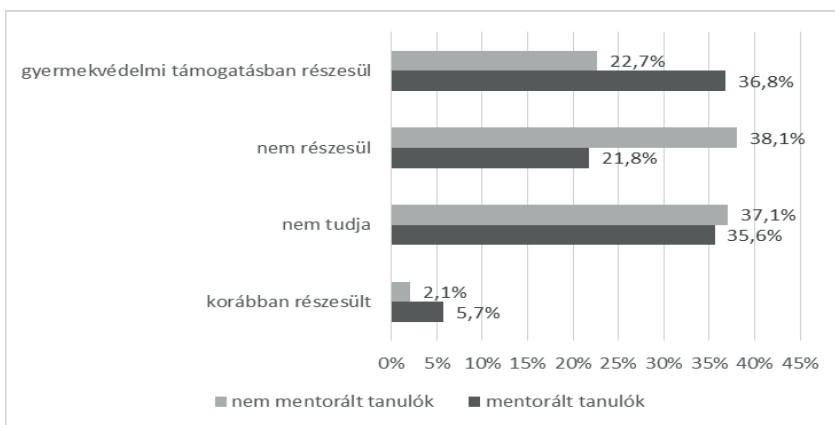
5. ábra: A mentorált és a nem mentorált diákokat pályaválasztási tanácsokkal segítő szereplők (% , n = 206)
 Forrás: saját szerkesztés

Ötödik hipotézisemet, melyben azt feltételeztem, hogy a program céljainak megfelelően (melyek szerint kiemelten fontos, hogy a hátrányos helyzetű gyermekeket segítse) a TM-mentorált diákok státusa alacsonyabb nem mentorált társaikénál. Független mintás t-próbával vettem össze a mentorált és a nem mentorált diákok objektív anyagi helyzetét, s Khi-négyzet statisztikával hasonlítottam össze a két csoportban a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők arányát. Elsőként független mintás t-próbával vettem össze a mentorált és a nem mentorált diákok 12 item alapján létrehozott *objektív anyagi tőke* index esetében elért értékeit. Az eredmények szerint a két csoport között jelentős eltérés figyelhető meg ($t(1) = 4,76, p = 0,03$). Amint a 6. ábrán látható, hipotézisemnek megfelelően elmondható, hogy a mentorált diákok objektív anyagi helyzete jelentősen kedvezőtlenebb nem mentorált társaikénál.

6. ábra: A mentorált és a nem mentorált diákok objektív anyagi tőke indexének átlaga és szórásai (n = 206). Forrás: saját szerkesztés.

A hipotézis tesztelésének további lépéseként keresztábla-elemzéssel és Khi-négyzet statisztikával vizsgáltam, hogyan alakul a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők aránya a mentorált és a nem mentorált diákok között. Az eredmény szerint jelentős összefüggés van a mentorprogramban való részvétel és a hátrányos helyzet között ($\chi^2(3) = 8,78$, $p = 0,03$), s amint ezt a 7. ábra mutatja, a mentorált gyermekek mind a jelenleg, mind a korábban rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők között felülreprezentált csoportot alkotnak.

7. ábra: A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők aránya a mentorált és a nem mentorált diákok között (% , n = 206). Forrás: saját szerkesztés.

Hatodik hipotézisemben azt feltételeztem, hogy a nem mentorált tanulókhoz képest a mentorált tanulók magasabb végzettség megszerzését tervezik, s nagyobb arányban szándékoznak érettségit adó képzésben továbbtanulni nem mentorált társa-

iknál. Ennek tesztelésére keresztábra-elemzést végeztem Khi-négyszet statisztikával. Ekkor azt vizsgáltam, hogy van-e kapcsolat aközött, hogy a gyermek mentorált-e, illetve hogy érettségit adó vagy érettségit nem adó középiskola-típusba tervez felvételizni. A Khi-négyszet próba eredménye szerint ($\chi^2(2) = 2,67, p = 0,26$) azonban nem található jelentős eltérés a mentorált és a nem mentorált tanulók között abban a tekintetben, hogy milyen valószínűséggel jelentkeznek érettségit adó képzésre.

Hetedik hipotézisem tesztelésére azt vizsgáltam, hogy van-e eltérés a mentorált és a nem mentorált tanulók pályaválasztásának biztossága között. Ennek során szintén Khi-négyszet próbát alkalmaztam. Az eredmény szerint azonban nincs eltérés a két csoport között azok arányában, akiknek már vannak biztos továbbtanulási céljaik, és akik még nem rendelkeznek ilyenekkel ($\chi^2(1) = 0,41, p = 0,52$).

Nyolcadik hipotézisemben azt feltételeztem, hogy a diákok pályaválasztását a család anyagi helyzete, a hátrányos helyzet megléte vagy hiánya és a szülők végzettsége is meghatározza, s hogy a mentorprogramban való részvétel növeli az érettségit is adó iskolatípusba való jelentkezés valószínűségét. A hipotézis tesztelésére bináris logisztikus regressziót alkalmaztam, ahol a függő változó a diákok által választott vagy választani tervezett iskolatípus volt (0: érettségit nem adó középiskola, 1: érettségit adó középiskolai képzés). Független változóként bevontam az objektív anyagi tőke indexét, a gyermekvédelmi támogatásban való részesülést (0: nem, 1: igen), az anya és az apa végzettségét (0): kevesebb, mint szakmunkás, 1: legalább szakmunkás), a gyermek tanulmányi átlagát, nemzetiségét (0: roma, 1: nem roma), s hogy a gyermek részt vesz-e a TM-mentorprogramban (0: nem vesz részt, 1: részt vesz). A klasszifikációs tábla szerint a modell illeszkedése 78,9%-os, Nagelkerke $R^2 = 0,532$. Amint az 1. táblázat adatai alapján látható, szignifikáns magyarázó ereje kizárólag két változónak, a gyermek tanulmányi átlagának és az objektív anyagi tőke indexének van az érettségit is adó iskolatípusba való jelentkezés valószínűségére vonatkozóan, s ezt a valószínűséget mindkét változó magasabb értéke jelentősen növelte. Bár a TM-programban való részvétel magyarázó ereje nem szignifikáns, látható, hogy a részt vevő diákok közel 3-szor nagyobb eséllyel jelentkeznek érettségit adó képzésre, mint nem mentorált társaik.

		B	p	Exp(B)
T a n u l l	Tanulmányi átlag	1,29	0,026*	3,623
	Gyermekvédelmi támogatás	-0,19	0,844	0,827
	Roma nemzetiség	1,24	0,312	3,442
	Anya végzettsége (szakma)	-3,42	0,067	0,033
	Apa végzettsége (szakma)	0,9	0,531	2,465
	Objektív anyagi tőke	0,58	0,007**	1,795
	TM programban való részvétel	1,08	0,31	2,933
	Konstans	-6,54	0,009	0,001

1. táblázat: Az érettségit adó középiskolatispusba jelentkezés valószínűségét magyarázó változók

5. Konklúzió

A mentorálás régóta létező pedagógiai munkaforma, amely hatékony hátránykompenzációs beavatkozásként is értelmezhető (Fejes et al. 2013, Horváth–Boda 2021). A sikeres mentorálás során a mentor és a mentorált között szoros, kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat épül ki (Antalné Szabó 2021), amely segíti a mentorált rezilienssé válását. A mentor elvárásokat támaszt a mentorálttal szemben, ugyanakkor mintát és megoldási tervet ad, hogy a mentorált képes legyen elérni a kitűzött célt. A mentor megmutatja a sikerhez vezető ajtót, és segít megkeresni a megfelelő kulcsot. A folyamat során a mentorált felelőssége nem vész el saját sikereinek, fejlődésének előremozdításában (Kovács–Fáyiné Dombi 2015, idézi Godó 2021a), sőt maga az önsegítésre való iránymutatás válik a mentorálás egyik központi céljává. Így a mentorálás az egyén életében olyan támogatássá válhat, amely képes lehet feltárni és csökkenteni a gyermekkori szocializációs hátrányokat a pozitív mintával való azonosuláson keresztül (Bander et al. 2015). A mentorálás központi szerepű lehet az iskolai intézményrendszer és a szülők közötti távolság csökkentésében (Teachman–Paasch 1998, Molnár 2000), így társadalmi szinten hozzájárulhat a hátrányos helyzetű rétegek kulturális és gazdasági felzárkóztatásához a sikeres végzettségszerzésen és a munkaerőpiacra való becsatornázáson keresztül.

A program legnagyobb erénye, hogy fontos kapocs lehet a felsőoktatás és a közoktatás között, hiszen ezen szektorok szereplőitől aktív együttműködést vár el a siker érdekében (Antalné Szabó 2021). Ezáltal nemcsak a mentoráltak, de a mentorok is hasznos tudással gazdagodhatnak, szociálisan érzékenyebbé válnak. Jelen elemzés eredménye is arra mutat rá, hogy a diákok a mentorokban nem korrepetáló tanárt látnak, így igazolódni látszik a BBBSA előíró (prescriptive) és fejlesztő (developmental) mentorainak fontos különbsége, miszerint a mentorálás célja az átfogó személyiségfejlesztés, ami nem merül ki az iskolai eredményesség tanulmányi átlaggal mérhető fejlesztésében, annak ellenére, hogy ez is az eredményes mentorálás egyik mutatója lehet. Elmondható emellett, hogy a szülői bevonódás kevésbé lehet jelentős a hátrányos helyzetű gyerekek életében (Koltói et al. 2019), amit a harmadik hipotézis vizsgálata során igazoltam. A harmadik hipotézis szerint a TM-mentor a szülőknél és a pedagógusoknál magasabb végzettség megszerzését várja el a mentorálttól. Az eredmények szerint a szülői bevonódottság alacsonyabb lehet a hátrányos helyzetű családokban. Mivel a „nem beszéltünk erről” választ a többi esetben nem jelölték a válaszadók, feltételezhetően a pedagógus és a mentor esetében is jelen van a továbbtanulási törekvések megfogalmazásának támogatása.

A második hipotézis során vizsgálatom eredménye rámutat arra, hogy a diákok egyharmada (30,6%) szerint a mentor segíti tanulmányait. Ez összefüggésbe hozható a mentorprogram egyik fő céljával, a mentoráltak motivációjával és látószögük szélesítésével (pl. tanulmányi kirándulásokkal) (Antalné Szabó 2021). Emiatt

korrepetálás kisebb arányban fordul elő. Csak olyan esetekben, amikor a szülő, a pedagógus vagy a mentorált kéri, vagy a sikeres felvételihez elengedhetetlen a felzárkóztató oktatás. Ennek feltételezhető oka az, hogy ha nagyobb arányban a tantárgyi eredményességet támogató árnyékkutatás felé orientálna a program, ez hosszú távon csökkentheti a mentoráltak aktivitását, ahogy a BBBSA előíró (prescriptive) mentorainak esetében láthattuk (Bander et al. 2015).

Teachman és Paasch (1998) elmélete alapján kijelenthető, hogy a szülői bevonódás és támogató attitűd központi szerepű a gyermek iskolai előmenetelében. Emellett egyes családokban a pedagógusok és a mentor támogatására olyan jelentős szükség van, hogy másként a diák megfelelő pályaválasztási támogatás hiányában akár egyáltalán nem fogalmazna meg továbbtanulási törekvést, sőt nem is jelentkezne további képzésre tankötelezettsége ellenére sem (Karlovitc 2017). Megnyugtató azonban, hogy a mentorált és a nem mentorált diákok objektív anyagi tőkájének átlaga alapján elmondható, hogy a program azokat a gyerekeket segíti, akik körülményeiknél fogva erre leginkább rászorulnak.

Mentorként és pedagógusjelöltként fontosnak tartom, hogy olyan felmérések jöjjenek létre, melyek képesek feltárni a program eredményeit, valamint a módszerben rejlő pedagógiai lehetőségeket, ezzel hozzájárulva a pedagógusok terheinek mérsékléséhez és a mentorképzés további fejlesztéséhez.

Irodalomjegyzék

- Alter E. 2022. A hazai STEM képzések rekrutációs jellemzői és a felvettek akadémiai felkészültsége. *Különleges Bánásmód-Interdiszciplináris folyóirat* 8(2): 73–86.
- Andl H.–Arató F.–Orsós A.–Varga A. 2021. Így fejlődünk MI – A Tanítsunk Magyarorszáért! program hatása az egyetemi hallgatókra. *Anyanyelv-pedagógia* 14(1): 47–63.
- Antalné S. Á. 2021. Lehetőségek egy kortárs mentorprogramban. *Anyanyelv-pedagógia* 14(3).
- Bacsikai K. 2020. Az iskola és a család kapcsolata. *Kapocs* 19(2): 11–20. [KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás]
- Bacsikai K. 2013. Hátrányos helyzetű iskolák tanárai Magyarországon és Szlovákiában. In: Karlovitz, J. T.–Torgyik, J. (szerk.): *Vzdelávanie výskum a metodologia*. Komarno: International Research Institute. 633–644.
- Bander K.–Galántai J.–Kállai G.–Szabó Z. A. 2015. *Az ifjúsági mentorálás*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Bempechat, J.–Shernoff, D. J. 2012. Parental Influences on Achievement Motivation and Student Engagement. In: Christenson, S. L. et al. (eds.): *Handbook of Research on Student Engagement*. Springer Science and Business Media. 315–339.

- Borné Sarok Á. 2010. *Továbbtanulási eredményességet segítő módszertani segédanyag*, TÁMOP – 3.1.4-08/2-2009-0065.
- Boudon, R. 1998. Limitations of rational choice theory. *American Journal of sociology* 104(3): 817–828.
- Bourdieu, P. 1977. Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: Karabel, J.–Halsey, A. H. (eds.): *Power and Ideology in Education*. New York, Oxford University Press.
- Bourdieu, P. 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Ceglédi T. 2018. *Ugródeszkán. Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban*. CHERD-H.
- Di Blasio B.–Paku Á.–Marton M. 2011. A mentor mint kapuőr a tanári professzió kialakításában. *Új pedagógiai szemle* 11/12: 183–193.
- Engler Á. 2010. A családi háttér szerepe a felsőfokú továbbtanulásban. *Iskolakultúra* 20(10): 28–37.
- Farkas Z. 2006. *A racionális cselekvés, a társadalmi cselekvés és kölcsönhatás*. Miskolci Egyetem.
- Fejes J. B. 2013. Miért van szükség deszegregációra? In: Fejes J. B. (szerk.): *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram: öt év tapasztalatai*. Belvedere Meridionale. 15–35.
- Fényes H. 2000. Az eltérő továbbtanulási hajlandóságok vizsgálata. *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában / Society and Economy in Central and Eastern Europe* 22(2): 153–187.
- Ferge Zs. 1985. Társadalmi struktúra, társadalmi hátrány. *Szociálpolitikai Értesítő*. 4–5.
- Ferge Zs. 2015. Lehet-e törvényekkel csökkenteni a gyerekek tanulási esélyeinek egyenlőtlenségeit? In: Fehérvári, A.–Juhász, E.–Kiss, V. Á.–Kozma, T. (szerk.): *Oktatás és fenntarthatóság*. Magyar Nevelés-és Oktatáskutatók Egyesülete. 141–170.
- Godó K. 2021a. A Tanítsunk Magyarországotért Mentorprogram előkészítő kurzusán részt vevő mentorjelöltek motivációi. *Különleges Bánásmód* 7(2): 21–41.
- Godó, K. 2021b. Big Brother Mentoring in the Let's Teach for Hungary Program. *Central European Journal of Educational Research* 3(3): 114–141.
- Goldthorpe, J. H. 1998. Rational action theory for sociology. *British Journal of Sociology*. 167–192.
- Greenstone, M.–Looney, A. 2011. *Where is the Best Place to Invest \$102,000 – In Stocks, Bonds, or a College Degree?*
<https://www.brookings.edu/research/where-is-the-best-place-to-invest-102000-in-stocks-bonds-or-a-college-degree> (Letöltve: 2022.11.21.)

- György L. 2012. *A társadalmi felzárkózás egyes gazdaságpolitikai aspektusai*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola.
- Hegedűs R. 2016. Számok – arányok – mintázatok a felsőoktatásba felvett hátrányos helyzetűek esetében. *Modern Geográfia* 11(3): 1–14.
- Hegy Halmos N. 2015. A pályaeorientáció elmélete és gyakorlata a hazai köznevelési intézményekben, a pedagógusok szerepe a pályaeorientációs tevékenységben. In: Torgyik J. (szerk.): *Százarcú pedagógia*. 440–445.
- Hirschi, A. 2018. The fourth industrial revolution: Issues and implications for career research and practice. *The Career Development Quarterly* 66(3): 192–204.
- Horváth G.–Boda V. L. 2021. Az egyéni mentorálás gyakorlata és a mentoráltak visszajelzései. *Tudásmenedzsment* 22(1): 136–152.
- Imre N. 2015. A szülői részvétel formái és hatása a tanulói eredményességre. In: Arató F. (szerk.): *Horizontok II. A pedagógusképzés reformjának folytatása*. PTE. 124–141.
- Karlovitz J. 2017. Pályaválasztási döntéshozatal halmozottan hátrányos helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén megyei fiatalok körében. *Taylor* 9(3–4): 11–17.
- Kiss M.–Vastagh Z. 2021. Hátránykompenzáció az iskolán kívül? *socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 11(2): 96–121.
- Koltói L.–Harsányi S. G.–Kovács D.–Kövesdi A.–Nagybányai-Nagy O.–Nyitrai E.–Takács, S. 2019. Az iskolai szülői bevonódás iskolai szintű vizsgálata megyei és regionális szinten az országos kompetenciamérés 2017-es és 2018-as adatai alapján. *Psychologia Hungarica Caroliensis* 7(4): 222–258.
- Kovács K. 2022. Településosztályok és regionális fejlődés a rendszerváltozást követően. In: Nemes Nagy J.–Pálné Kovács I. (szerk.): *A regionalizmus: az elmélettől a gyakorlatig*. Publikon. 193–208.
- Kovács K.–Gyömbér N.–Kelemen, Á.–Fodorné Földi R. 2019. Az észlelt autonómiatámogatás hatása a teljesítéscélokra karate utánpótlás-korosztályoknál. *Magyar Pszichológiai Szemle* 74(2/3): 164.
- Kozma T. 2002. *Határokon innen, határokon túl. Regionális változások az oktatásban, 1990–2000*. Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kulcsár, V.–Dobrea, A.–Gati, I. 2019. Challenges and difficulties in career decision making: Their causes, and their effects on the process and the decision. *Journal of Vocational Behavior*. 116.
- Lannert J.–Szekszárdi J. 2015. Miért nem érti egymást szülő és pedagógus? *Iskolakultúra* 25(1): 16–17.
- Molnár Zs. 2000. Szülők iskolával kapcsolatos attitűdjei, teljesítményattribúciói és gyerekeik teljesítménye. *Magyar Pszichológiai Szemle* 55(2–3): 202–208.
- Nagy T. 2014. A mentor szerepe a tehetséggondozásban. In: Gefferth É. (szerk.): *Mentorálás a tehetséggondozásban*. Magyar Tehetséggondozó Szervezetek Szövetsége. 41–51.

- Olteanu L. L. 2022. A pályaeorientáció beépítésének lehetőségei a pedagógusképzésbe. *Különleges Bánásmód* 8(3): 135–140.
- Oktatási Hivatal 2022. *Országos Kompetenciamérés – Országos jelentés*.
- Papp H. 2022. Segítség a pályaválasztás küszöbén. *Y. Z.* 2(1): 40–45.
- Polónyi I. 2019. *Humánerőforrások és az oktatás*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Pusztai G. 2020. *Nevelésszociológia: Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Pusztai G. 2009. *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Raposa, E. B.–Rhodes, J.–Stams, G. J. J.–Card, N.–Burton, S.–Schwartz, S.–Hussain, S. 2019. The effects of youth mentoring programs: A meta-analysis of outcome studies. *Journal of youth and adolescence* 48(3): 423–443.
- Reay, D.–Crozier, G.–Clayton, J. 2009. ‘Strangers in paradise’? Working-class students in elite universities. *Sociology* 43(6): 1103–1121.
- Rhodes, J. E. 2002. *Research Corner: Group Mentoring*. MENTOR/National Mentoring Partnership.
- Rhodes, J. E. 2005. A model of youth mentoring. In: DuBois, D. L.–Karcher, M. J. (eds.): *Handbook of Youth Mentoring*. Sage. 20–43.
- Rhodes, J. E.–DuBois, D. L. 2008. Mentoring Relationships and Programs for Youth. *Association for Psychological Science* 17(4): 254–258.
- Rottinghaus, P. J.–Falk, N. A.–Park, C. J. 2018. Career assessment and counseling for STEM: A critical review. *The Career Development Quarterly* 66(1): 2–34.
- Stouffer, S. A.–Suchman, E. A.–DeVinney, L. C.–Star, S. A.–Williams Jr, R. M. 1949. The american soldier: Adjustment during army life. *Studies in social psychology in world war II*, 1.
- Teachman, J. D.–Paasch, K. 1998. The family and educational aspirations. *Journal of Marriage and the Family*. 704–714.
- Varga A. 2015. Esélyegyenlőség és inklúzió az iskolában. In: Varga A. (szerk.): *A nevelésszociológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 241–272.

„Soha meg nem virrad!” Nőreprezentáció Petelei István novelláiban

1. Bevezetés

Petelei István novelláihoz gyakran az ismeretlenségük felől szokás közelíteni, s az életmű egyes darabjainak elemzéséhez nemegyszer egyfajta rehabilitációs szándék is társul. A recepcióban gyakran monotonként, mélabúsként értékelt korpusz vizsgálatában főként a lélektani fókusz dominál, emellett azonban a nőreprezentáció kérdése, illetve a sajtótörténeti kontextus bevonása is hasznos szempontként alkalmazható a novellák értelmezése során. Dolgozatomban elsősorban a vénlányság tapasztalatát tematizáló szövegek elemzésén keresztül szeretném árnyalni a novellák egyhangúságáról kialakult képet, rámutatva a szövegekben megjelenő női identitásmintázatok heterogenitására.

2. Recepciótörténet

Bár a szűkös élethelyzeteket bemutató, egymáshoz nagyon hasonló karakterekkel dolgozó és kötetbe rendezve nemegyszer monotonná váló szövegek a mai olvasó számára idegennek tűnhetnek, ugyanakkor a 19. század végén végbemenő meghatározó változásokra is ráirányítják a befogadó figyelmét. A Petelei-recepció ezek közül leginkább a lélektani jelenségek ábrázolásának egyre kiemeltebbé váló szerepét hangsúlyozza, amely során a szereplők pszichés folyamatai kerülnek előtérbe a külső történésekkel szemben. Németh G. Béla szerint a századforduló prózájában leginkább Petelei „volt az, aki a társadalom, az értékrend, a világkép szerkezetében végbemenő változásokat a lélek szerkezeti változásaiban ily erősen érzékelte és ily következetesen ábrázolta” (Németh G. 1985: 138). Annak ellenére, hogy a Petelei-novellákban gyakran kerülnek fókuszba a női tapasztalatok, a korabeli recepció eltérő hangsúlyainak köszönhetően a női szereplőket jellemző tulajdonságok általában a férfialakok tapasztalataival párhuzamosan jelennek meg.

Dobos István A Hét kritikusa nyomán mutat rá arra, hogy a századfordulóra a pszichológiai olvasás került előtérbe, amit a belső ember iránti fokozott érdeklődés és az olvasó értelmezésben betöltött aktívabb szerepe is jelez (Dobos 1995: 167). A századvégen elterjedő tárgyias lélektani novellában az anekdotikus prózahagyománytól való eltávolodás figyelhető meg, a fordulat ugyanis jellemzően nem a cselekmény szintjén, hanem a szereplők szellemi-lelki átváltozásában következik be (Dobos 1995: 170). A lélektani folyamatok ábrázolásán kívül a nőreprezentáció kérdései sem választhatók el a Petelei-novellák poétikai komplexitásától. Németh

G. Béla az 1880-as években bekövetkezett prózapoétikai változásokat több tényezővel magyarázza: a kiegyezés utáni politikai berendezkedésből való kiábrándulást, a pozitívista tanok és Schopenhauer pesszimista filozófiájának hatását egyaránt meghatározónak tartja. Szerinte az ekkor alkotó íróknak már nem volt jól körülhatárolható világképük, inkább egy-egy jellemző helyzetet villantottak fel írásaikban a sorsok kialakulásának részletes felfejtése helyett (Németh G. 1971: 187).

A Petelei-korpuszt általánosságban jellemző publikációk leggyakrabban a szövegek lélektani érdekelttségére, illetve mélabús hangoltságára fókuszálnak, a karakterek jellemzése és a tipikus motívumok kijelölése is ez alapján történik. Különösen a korai recepcióban jellemző ezen kívül az erdélyi identitás és a társadalmi rétegződésben végbement változások hangsúlyozása is. Később a poétikai olvasás kerül előtérbe, amely szorosan összefügg a lélektani folyamatok ábrázolásmódjának kérdésével. Kevésbé jellemző azonban az életmű feminista vagy genderszemponitú megközelítése. A Petelei-novellákban ábrázolt női tapasztalatokra való fókuszálás árnyalhatja az életmű egyhangúságáról kialakult képet, feltárva a lélektani szempontból hasonlóan jellemezhető szereplők nemi identitásában felfedezhető lényeges különbségeket.

3. A nőreprezentáció kérdései

Petelei novellisztikájának visszatérő eleme a női sorsok ábrázolása, amely a recepcióban hangsúlyozott lélektaniség fogalmával is összekapcsolható. A novellákban ugyanis gyakori a női főszereplők pszichés folyamatainak homodiegetikus narráció vagy szabad függő beszéd általi bemutatása. Ennek során a narrátor a hitelesség látszatát keltve helyezkedik bele a nőalakok gondolkodásmódjába. A nők megváltozott társadalmi helyzete is gyakorta tematizálódik a Petelei-korpuszban, ami különösen a nőkkel szembeni elvárások irodalmi színrevitelében, valamint az ezeknek való megfelelés nehézségeiben mutatkozik meg. A 19. század második felében a nők egyre nagyobb szerepet töltek be a nyilvánosságban, ahogy erre a sajtóban való megnövekedett jelenlétük is utal: szerepük a sajtótermékek fogyasztásában és létrehozásában egyaránt jelentőssé vált.

Török Zsuzsa a kultúratudományos fordulat belátásait alkalmazva a kulturális és társadalmi kontextus fontosságára hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy az egyes szövegek megjelenési közege befolyásolja azok értelmezését (Török 2011: 17–18). Ennek kapcsán elkülöníti a sajtó hétköznapi és a könyvek fogyasztásához kötődő ünnepi közeget (Török 2011: 35). Figyelemreméltó, hogy a kétféle befogadásmód egyben nemi szempontból is elkülöníthető: Horváth Györgyi rámutat arra, hogy az olvasásról szóló diskurzusok a 18. és a 19. században „nagyban építenek a formai elemekre figyelmen kívül hagyva a szövegbe projektáló, sivar életükből fiktív vágykielégülésekkel menekülő, a szövegeket bekebelező és a szövegek autonómiáját eltörlő női olvasók képzetére” (Horváth 2006: 47).

A nőinek tételezett olvasásmód sajátosságai Petelei A fülemile című novellájában is fontos szerepet töltenek be. Az elbeszélés központi intertextusának, Turgenyev Tavasz vízek című művének történetét ugyanis a főszereplő, Ágnes szempontjából ismerhetjük meg (Hetesi 1998: 132). A nő nézőpontjára fókuszáló narrációnak köszönhetően nemcsak a Turgenyev-kisregény története tárul fel, hanem Ágnes szereplőkhöz való viszonya is, amelyet a naivitás és a személyes vágyak szövegbe vetítése jellemez. Míg Szanyin és Gemma szerelme népmesei boldogságot ígér a nő számára, Polozova alakját félelemmel utasítja el, öntudatlanul is megsejtve Szanyin elcsábulásának kikerülhetetlenségét (Hetesi 1998: 133). Páli azonban vitába száll Ágnes értelmezésével, a testi szerelem fontosságát hangsúlyozva Gemma eszményi vágyaival szemben. A szereplők eltérő értelmezésmódja előrejelző funkciót tölt be, utalva Ágnes és Páli kapcsolatának sikertelenségére.

A női olvasók feltételezett igényei a Petelei-novellák mediális beágyazottsága szempontjából is fontosak, hiszen a szerző számos novellája kifejezetten nőknek szánt lapokban jelent meg, mint a *Hölgyek Naptára* és a *Magyar Nők Lapja* (Török 2011: 27). Török rámutat az újságírás kereslet és kínálat alapján működő logikájára, kiemelve, hogy a századvégi szerzők általában „modern értelemben vett, a gyors változásokhoz, a fogyasztói szokásokhoz és az olvasói igényekhez igazodó újságírók is voltak” (2011: 25). A szerző ezzel összefüggésben a Petelei-szövegek sajtóközegének vizsgálata által bizonyítja, hogy a novellák egy része kifejezetten női olvasókat céloz meg. A később ciklussá rendezett *Az én utczám* történeteiben például az olvasó bizalmas és kedveskedő megszólításán kívül a novellákat közlő *Élet és Irodalom* című lap szépirodalmi és társadalmi irányultsága, a napi politika kizárása is a női olvasóközönség feltételezett igényeihez igazodik (Török 2011: 67). Mind a lap tematikus profilja, mind a novellák nemi markerekkel ellátott beszédmódja a férfiatól élesen elkülönülő befogadóközönséget feltételez, a nők érdeklődési körét elsősorban az otthon világához vagy a szűkebb közösséghez kötődő, személyes fókuszú történetekkel kapcsolva össze.

4. A vénlányság mintázatai

4.1. A vénlányszerep értelmezése

A vénlány alakja Petelei novellisztikájában visszatérő szereplőtípus, akinek főszerepbe helyezésével a szerző kilép a vénkisasszonyok ábrázolásának megszokott keretei közül. A vénlányság irodalmi reprezentációjának kérdése többféleképpen is vizsgálható, ám a Petelei-szövegekre koncentráló értelmezések némileg eltérő képet rajzolnak ki a specifikusan női tapasztalatokra koncentráló megközelítésmódhoz képest. Az író vénkisasszony-alakjai ugyanis gyakran csupán a reménytelen várakozás szimbolikus megtestesítőiként értelmeződnek, az ábrázolt lélektani folyamatokon kívül azonban a nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárásoknak

is fontos szerepük van a jelentésteremtésben, illetve maga a várakozás motívuma is rendelkezik genderspecifikus jellemzőkkel. Petelei novelláiban a vénlányidentitás többféle megvalósulását figyelhetjük meg: a passzív, vágyálmokban elmerülő vénkisasszonyok mellett ugyanis a sorsuk ellen lázadó, de érzelmeiket kontrollálni képtelen nők is jellegzetes karakterei az író novellisztikájának.

A férjezetlen nők ellen irányuló társadalmi előítélet az elnevezésben jelen van, „a vénkisasszonyok esetében elengedhetetlen a negatív konnotáció, amely hiányzik férfitársaságukból, az agglégényből” (Séllei 2002: 254). A vénkisasszonylét a 19. században nemcsak anyagi és társadalmi veszteséget jelentett, hanem a női életút kudarcaként is értelmeződött, amelyre lesajnálás, kinevetés volt a válasz. Emellett a kicsúfolás a potenciálisan bomlasztó létmódra adott reakcióként is értelmezhető, a vénkisasszonyok ugyanis kikerülnek a patriarchális társadalom szabályozása alól (Séllei 2002: 254). Ezzel összefüggésben a férjezetlen nők szabályozás alá vonásának lehetőségei a 19. század közepén Angliában a társadalmi diskurzus részévé váltak, a vénkisasszonyság témája pedig – lehetséges élettörténetként – a regényirodalomban egyre hangsúlyosabb szerepet kapott (Séllei 2002: 252–253).

Margócsy István megállapítja, a magyar irodalomban a 19. század harmadik negyedében a korabeli nőideál ábrázolása marad domináns, amely szerint a nők számára központi jelentőségű a polgári házasság elérése, ezt követően pedig az otthonülő, gondos asszony szerepének betöltése, valamint a korszakban írt regények jelentős részében a nők tulajdonságai a férfiakkal szembeni attitűdben mutatkoznak meg, illetve a bonyodalmat is a házasság előtti akadályok leküzdése jelenti (Margócsy 2016: 26–28). Emellett azonban a szubverzív nőábrázolás egyre elterjedtebbé válik a korszakban: Jókainál például már számos olyan nőalakkal találkozunk, akinek élete nem korlátozódik a családban betöltött feleség- és anyaszerepre (Margócsy 2016: 32). Petelei novellái – amelyek kötetben az 1880-as évektől jelentek meg – egyrészt beilleszthetők a korábbi szövegek által kirajzolt mintázatba, hiszen a női szereplők jelleme gyakran a férfiakhoz és a házasság lehetőségéhez való viszonyulásuk által mutatkozik meg, a férjezetlen nők középpontba állításában viszont már egy újfajta látásmód érvényesül. Fontos kiemelni azonban, hogy a Petelei-novellákban ábrázolt vénlányok nemcsak a házasságban kiteljesedő nőideálnak nem felelnek meg, de a nőtudományokban gyakran profeminstá előkép-ként értékelt erős, független nőképet sem képviselik, életüket ugyanis az elvesztett lehetőség feletti bánat vagy egyéb kényszerképzetek töltik ki.

4.2. Passzivitás

4.2.1. *Árva Lotti*

Az *Árva Lotti* értelmezése során az eddigi recepció leginkább a lélektaniség szempontjára koncentrált, Bodnár György állítását alapul véve, amely szerint a szöveg

fókusza a várakozás lélektanának ábrázolása, melynek hiábavalóságát a narrátor leplezi le (Bodnár 1988: 38). A várakozás központi szerepét jelzi a novellaindító párbeszéd a címszereplő és szolgálója között, akik felidéznek a cigányasszonyoktól kapott múltbeli jóslatokat, melyek Lottinak házasságot és fényes jövőt ígérnek. A jóslatok óta eltelt idő nagyságával csak a dialógus végét követően szembesül az olvasó, mégpedig az auktorialis elbeszélő szólama által: „Milyen rég volt Teremtőm! Te Véghetelenség, ki számon tartod a lepergő órák millióit, nem fáradtál-e el az ügyelésbe azóta, hogy az a füstös cigányasszony jövőt mondott az Árva Miska sápadt leánykájának?” (Petelei 2014a: 1).¹ A narrátor csupán ezután beszél el Lotti élettörténetét, amelyből kiderül, hogy a régóta várt Dezső Balázs valójában sohasem szerette a címszereplőt, így a nő élethosszig tartó várakozása hiábavaló és nevetséges színben tűnik fel. Ennek hatására az olvasó már a főszereplőtől eltérő, tragikomikus nézőpontból szemléli az utolsó egységben leírt találkozást és Lotti állhatatos várakozását is. A komikus, groteszk elemet ellenpontozva azonban a novella mégis a következő, együttérző mondatokkal zárul: „Mert hát szegény vén Árva Lotti csak azon helyből leesett a karosszékre. [...] A bút, bánatot csak elbirta, az örömet nem. Nem ismerte addig” (16). Bényei Péter arra hívja fel a figyelmet, hogy a zárszót – az engesztelő távlat biztosítása mellett – a gyakori élethelyzetre való rámutatás szándéka is motiválja, amely az olvasói önszemlélet aktiválásához vezet, emellett a novella nagy részében alkalmazott eltávolítás mechanizmusa is a lélektani összefüggésekre irányítja az olvasó figyelmét, megmutatva, ahogyan Lotti saját kényszerképzetei alapján rajzolja át a valóságot (Bényei 2013: 38–43).

Ezzel függ össze a főhős időhöz való viszonya is: ahogy Pozsvai Györgyi kiemeli, Lotti ráncos arca ellentétes a novella végén magára öltött menyasszonyi öltözetével, jelezve a nő idős kora és a fiatalkori ábrándjai közötti feszültséget (Pozsvai 2003: 86). A fehér atlaszból készült ruhadarab nézegetése közben Lotti maga is a házasság lehetőségére asszociál, figyelmen kívül hagyva a köntös jelképes megfakulását. Pozsvai ugyanakkor arra is rámutat, hogy Lotti eredendően torz alkat, aki már fiatalkorában sem volt szép (Pozsvai 2003: 86). A narrátor ugyanis a következőképp jellemzi a fiatal, szerelmes Lottit a vágyott férfival, Dezső Balázssal való találkozásakor: „Fehér orczái fel voltak pirúlva, szűk mellén alig lélezett. Szertelenül meg volt rakva pántlikával, a haja csupa fűrt – szemhéjai összefogva, mint a szendergő” (13). A főhős túlságosan díszes megjelenéssel próbálja ellensúlyozni kevésbé vonzó testi adottságait, azonban Dezső Balázs így sem látja szépséget Lottit, hanem pusztán a testi ösztönök kielégítésének tárgyaként tekint rá.

Az előnytelen megjelenés, az esetlenség és az ebből fakadó nevetséges hatás egész életében végigkíséri a főszereplőt, csakúgy, mint az önreflexió hiánya. Ez utóbbi pedig nagyrészt az anya domináns hatásának köszönhető, aki a korabeli elvárások közvetítőjeként lép fel Lotti életében. A lány mozdulatainak és gesztusai-

¹ Az elemzésben szereplő további hivatkozások is ebből a kiadásból származnak.

nak irányítása a férjszerzés célját szolgálja, szűk fókuszot jelölve ki Lotti számára: „Ülj az ablak üveg mellé, csepp – oktatgatta a kicsi összetöpreődött asszony – tégy rózsát a hajadba. Tudod-e ki láthat meg? A szemedből csak a fehérje látszódik; felnézz az égre s szedd össze a szádat. Ide vezérlí, a kit neked rendelt a mi jó Atyánk” (10). A lehetséges jövőbeli célok közt egyáltalán nem szerepel a közösség javára végzett munka, az önálló boldogulás lehetősége, sőt az anya egy másik ki-jelentésében szintén a transzcendens hatalomra hivatkozva fogalmazza meg a kö-vetkezőket: „Nem is teremtett téged közsorsra az Isten, azt mondtam én is mindig” (10). Az is kiderül azonban, hogy Ötvösné főköthökét árul, és „csak egy maroknyi asszony volt” (10). Az anya jelentéktelensége párhuzamba kerül Lottiéval, aki szá-mára azonban a saját helyzeténél rangosabb pozíciót képzel el Ötvösné. A férj-szerzés célja tehát a társadalmi felemelkedéssel és az anya saját életében meg nem valósult álmainak beteljesítésével kapcsolódik össze.

Ezzel szemben az apa hatása kevésbé domináns, amely a férfi – narrátor által hangsúlyozott – jelentéktelenségéből fakad: „ha látja vala ezt a kopasz, kis aláza-tos másolót, kinek a szeméből folytonos engedelmkérés néz ki azon vakmerősé-gért, hogy ő élni merészkedik: kegyed is képtelenségnek tartja, hogy máskép ne-vezzék, mint: »Domine Árva«” (11). Az *Árva* jelző azonban az apához hasonlóan válik Lotti jelölőjévé is a közösség számára. Bár a férfi átengedi Lotti életének irá-nyítását a feleségének, az általa képviselt viselkedésminták is hatnak a főszereplő-re, akire Miskához hasonlóan a háttérbe húzódás és a passzivitás jellemző. Min-dennek köszönhető, hogy Lotti a később végzett boltshivatásban sem tud kitelje-sedni, haragossá és veszekedővé válik, sőt a gyerekek felbukkanása kifejezetten a magánéleti problémáira emlékezteti. A nő külső passzivitása mögött valójában el-fojtott indulatok és a látszat fenntartására való folyamatos törekvés állnak, lehetet-lenné téve, hogy a feleség- és anyaszereptől eltérő körben teljesedjen ki.

4.2.2. *A tarvásári bucsu*

A tarvásári bucsu című novella főszereplőjének sorsa nagyon hasonló az *Árva* Lot-tiban elbeszélrt történethez. A főszereplő ebben a szövegben is egy vénkisasszony, Tar Katica, akinek már vezetékneve is utal a nő életének ürességére, illetve több értelemben vett terméketlenségére. A történet középpontjában pedig ez esetben is a főszereplő várákozása áll: Katica régi szerelme, a szabadságharcban is harcoló Fe-renc páter prédikációját várja, aki azonban már elvesztette régi lelkesedését, és Ka-ticával is közömbös hangon beszél, az asszony halálát okozva ezzel. Bár mindkét novellában fontos szerepet tölt be a menyasszonyi és halotti köntösként egyaránt funkcionáló fehér ruhadarab, A tarvásári bucsuban nemcsak magánéleti, hanem nemzeti-társadalmi szinten is jelöli a főszereplő múltban ragadtságát és a remény-telen várákozását.

A szöveg nyelvi teremtettségének jellegadó műveletei – a metaforikus értelemmel bíró tárgyak színrevitele és a hangulatszimbolikus tájleírások – is fontos szerepet töltenek be a szereplők jellemzésében, valamint lelki folyamataik bemutatásában. A köntös például akkor tűnik fel először, mikor a búcsúba igyekvő Katicát a közösség tagjai gúnyolni kezdik: „Szellőzteti – kaczagott egy menyecske – a menyasszonyi köntösét szellőzteti” (Petelei 2014b: 411).² Később kiderül, hogy a fehér ruhát Katica halotti köntösül varrta, és azért vette fel a búcsú napján, mert a pap felbukkanását a halál utáni feltámadás jeleként értelmezi: „Mert ez a köntös ugyanaz a régi, fehér köntös, melyet egyszer halottas diszével varrt valamikor. [...] De hát megváltoztak az idők... Ime mintha a sirok nyitlak volna meg, és dali lelkes társa, a barát, feltámadt s az Úr igéit hirdeti ismét” (411). Katica tehát Ferenc múltbeli távozása óta mintegy kivonult az életből, s az abba való visszatérést csak a barát mellett tudja elképzelni. A narráció – számos Petelei-novellához hasonlóan – a történet jelenbeli alaphelyzetének felvázolása után idézi fel a múltbeli eseményeket, amely során kiderül, hogy Tar Katica régi vágyai nemcsak a Ferencsel való házasságra, hanem az 1848-49-es forradalom és szabadságharc sikerére is vonatkoztak, a nő ugyanis szintén aktívan részt vett a harcra való buzdításban.

A magánéleti és társadalmi célok összefonódása kirajzolja a honleányi identitás mintázatait: Bozsoki Petra szerint ez olyan metaszerepnek tekinthető, amely „nem egyenrangú a többi nő szereppel, hanem inkább azok szervezőelve” (Bozsoki 2019: 22). A honleányok legfontosabb feladata a nemzet szolgálata, amely több módon is realizálódhat, például jótékonykodás, egyletagság vagy a sérültek ellátása által, a honleányság legfőbb vonásának mégis a feleség- és anyaszerep mondható (Bozsoki 2019: 22). A honleány nemi párja a hazafi szerepe, amelynek létrejöttében a forradalomban való részvétel kitüntetett tevékenységnek minősül (Bozsoki 2019: 23). Katica és Ferenc múltbeli viselkedése megfelel a tipikus honleány-hazafi pár mintázatának, azonban a férfi végleges távozásával Katica elesik a feleség- és anyaszerep betöltésének lehetőségétől. Az aktív honleányi szerepkört tehát a passzív várakozással jellemezhető vénlány-identitás váltja fel.

Katica toborzó múltjának fényében az idős asszony megjelenése egyszerre válik nevetségessé és a múltbeli dicső célok felidézőjévé, utóbbiak még elsatnyult állapotukban is tiszteletreméltók. Mert bár a búcsúra igyekvő közösség fiatalabb tagjai gúnyt üznek a nő megjelenéséből, egy idős férfi figyelmezteti őket Katica múltbeli szerepvállalására. A régimódi ruha részletező elbeszélői leírása hangsúlyosan utal a nő múltban ragadtságára és idejétmúlt gondolataira is, nem véletlen, hogy a köntös megkopott állapotának részletezése után az elhanyagolt Tar-kúriára vetül Katica pillantása. Az időközben lezajlott társadalmi változásokat jelzi, hogy a nemesi családból származó Katica a jelenben boltosként „szerzi soványdarab kenyerét” (412). A múlt és a jelen közti különbség tehát Katica magánéletében és tár-

² Az elemzésben szereplő további hivatkozások is ebből a kiadásból származnak.

sadalmi státusában egyaránt megmutatkozik: a nő nemcsak a házasság intézménye által kínált biztonságtól esett el az évek során, hanem a felsőbb társadalmi osztályok kiváltságos helyzetétől is. A nő Árva Lottihoz hasonlóan a vágyálmokban való elmerülés stratégiáját választja a valós helyzettel való szembenézés helyett, ezzel párhuzamosan azonban Ferenc is elvesztette lelkesedését a társadalom jobbítására. A szöveg tehát a honleányság mellett a hazafiszerepet is destruálja, jelezve a múltbeli idealisztikus elképzeléseknek az elbeszélés jelenében tarthatatlan voltát.

A kapcsolat újrakezdésének lehetetlenségét már a Ferenc beszéde alatti baljós időjárásváltás is jelzi: „Míg a barát beszélt benn, a hegyek felé fekete felhők tolakodtak. Gyenge szellő nyargalt át a völgyön, aztán egy perczig csendes, imádkozó morgás hallatszik s az orgona ismét felzúg a templomban. Egy-egy kövér esőcsepp cseppent a porba” (413). Ferenc és Katica találkozására zuhogó esőben kerül sor, amely egyszerre teremt baljós hangulatot, és jelzi a nő csalódottságának intenzitását. A kövér, izzadt pap ugyanis egykedvűen, közömbösen beszél a nőhöz. A Katicát előntő csalódottság azáltal is kifejeződik, hogy a múlt reményeit megtestesítő, gondosan őrzött ruhadarab az esőnek köszönhetően tönkremegy. Az ábrázolt természeti jelenség tehát nem csupán a jelenet aláfestéseként funkcionál, hanem Katica lelki folyamatait feltáró metaforikus értelme is van.

A nő végül egy szénszállító székely szekeren megy haza, s a rászálló fekete szénpor nemcsak az események feletti elkeseredésére, hanem közelgő halálára is utalhat, hiszen a fekete szín hagyományosan a gyászt fejezi ki. Jelképes értelemmel bír az is, hogy „a székely kivette kék nagy, babos zsebrevalóját s ráterítette a vén leány őszülő fejére” (414). Katica fejét így mégis bekötik, azonban a házasságra utaló, ismert kifejezést kifordítva a szénszállító gesztusa éppen a nő végleges magányát erősíti meg. A nő halála az elbeszélte szenvedések fényében inkább megváltónak tűnik, mint tragikusnak, azonban az idejétmúlt öltözetű és gondolkodású Katica sorsa egyben a régi eszmények végső eltűnésére is figyelmeztet.

4.3. Bosszúállás

A Máli című novella címszereplője Árva Lottival és Tar Katicával ellentétben az elvárásokkal tudatosan szembeforduló, önmagát mégis a férfialakok tükrében meghatározó lehetséges korabeli női beállítódást testesíti meg. Máli és a hozzá hasonló karakterek tragikus sorsát nem a valóság elől menekülés okozza, hiszen tisztában vannak az őket ért kudarcok jelentőségével, azonban a problémákkal való higgadt, racionális szembenézés helyett a megalázó élethelyzetre adott túlzott érzelmi reakciók jellemzik viselkedésüket. Ez jellemzően a bosszúvágy elhatalmasodásában nyilvánul meg, amely a vágyálmokba menekülő nőkhöz hasonlóan beszűkült tudatállapotot eredményez, megakadályozva a problémákon való felülemelkedést.

4.3.1. Máli és a nőiség

A főszereplővel való nagyobb mértékű azonosulás lehetőségét már a narráció homodiegetikus volta is felkínálja, amelynek köszönhetően az olvasói és a szereplői távlat közelebb kerül egymáshoz, mint a fent elemzett novellák esetében. Míg az Árva Lotti és A tarvásári bucsu elbeszélésmódja az empátia felmutatása és a főhős neveltségessé tétele között mozog, a Kati című szövegben pedig a főhős közösségi normáktól való eltérését hangsúlyozza a narrátor, addig a Máliban alkalmazott énelbeszélés lehetővé teszi a főhős lelki folyamatainak hangsúlyosabb megjelenítését. Az elbeszélés dinamikáját az adja, hogy a jelen és a múlt eseményei felváltva, egymással mintegy párbeszédbe lépve jelennek meg: míg a múltat a cselekvés, addig a jelen a tehetetlen lelki vívódás határozza meg, amelyből világosan kirajzolódik, hogy Máli képtelen a múlt emlékeitől szabadulni. A szubjektív, érzelmektől fűtött elbeszélésmódnak köszönhetően feltárul előttünk a nő erőteljes bosszúvágya, ugyanakkor az ezen túlmutató, be nem vallott vágyak is felszínre kerülnek egy-egy elszólásnak köszönhetően.

A novellában alkalmazott narrációs technikának köszönhetően a főhősök életét kísérő irracionális is sajátosan értelmezhető: a természetfeletti erők érzékelése a nő lelkiismeret-furdalását és a Bükki Pállal való párbeszéd szándékát jelzi, Máli elhunyt szerelme hangját véli hallani éjszakánként. A nő kapcsolatteremtésre irányuló szándéka akkor rajzolódik ki a legjobban, amikor a férfit közvetlenül megszólítva, külső nézőpontból idézi fel Bükki első látogatását: „Nem volt őrangyalod. Mikor az udvarra értél, a leány a tornáczon állott és azt kérdezte tőled: »Mit akar?« Akkor te egy ugrással előtte voltál. Ez a lépésed a lépcső első foka volt, melyen a kárhozatba visz az út” (Petelei 2014a: 168).³ A folyamat végpontja ugyanis a nő féltestvérevel eljegyzett, de Máliba szerelmes férfi öngyilkossága, s bár Máli a jogos bosszúvágyat és a férfi iránti érzéketlenséget hangsúlyozza a múltbeli történések elbeszélésekor, a jelenbeli megszólalások által egyértelművé válik a Bükkihez való kötődés és a halála iránt érzett lelkiismeret-furdalás is: „Máli! Miért szólít? Vajjon vádol vagy hív? Szeret-e? Utál-e? Nagyon dohadt itt a lég” (166).

A tragikus végkimenetel Máli társadalmi helyzetével is összefügg, ugyanis házasságon kívül született gyerekként marginalizált pozícióban élte le életét, származásának körülményei mindvégig korlátozták lehetőségeit. A kívülállás helyzetét mutatja a vezetéknév hiánya is, ellentétben féltestvérevel, Szász Lottival, akinek a párválasztás során nem kell előítéletekkel szembesülnie. A kettejük közti ellentét részletezése során kiderül, hogy a testvérek eltérő tulajdonságai összefüggenek társadalmi helyzetükkel: „Ki a húgom? Szász Lotti. Csak neki vezetéke is van. Nekem nincs. Mit keres egy ilyen egynevű leánynál? A húgom szép és lány, mint a viasz. Én érdes vagyok, vad vagyok” (169). A házasságon kívül született lány ki-

³Az elemzésben szereplő további hivatkozások is ebből a kiadásból származnak.

vetése a társadalomból önbeteljesítő jóslatként valóban az agresszió, a bosszúvágy elhatalmasodásához vezet Máli személyiségében.

Máli többször is felidézi a férfi vele kapcsolatos szándékát, ez a novella elejére helyezve különös fontosságra tesz szert: „Én vagyok, Bükki Pál, hadnagy a székely huszárezredből. Feltettem magamban, hogy megszelídítem önt” (163). A *megszelídítés* szó használatának köszönhetően a főhős vad természete egyértelmű párhuzamba kerül az állati szférával, ez pedig egyben a nőiség kulturális konstrukciójához is kapcsolható. A nők ugyanis hagyományosan a férfiakhoz kapcsolt, magasabb rendű szellemi tevékenységgel szemben a testi szférát képviselik, amelynek előtérbe kerülése Platón szerint rendkívül káros (Spelman 1982: 119). Laqueur azonban hangsúlyozza, hogy egy ezzel ellentétes tendencia, a szenvedélytől mentes nő alakjának megteremtése éppen a 18–19. században zajló episztemikus váltásnak köszönhető. Míg az addig jellemző egynemű modell a férfi és a női testet egyetlen nem hierarchikusan elrendezett változatnak tekintette, az ekkortól dominánssá váló kétnemű modell horizontálisan elrendezett, egymást kizáró ellentétként értelmezte a nemi kategóriákat, ami lehetővé tette a különböző társadalmi nemi szerepek biológiai alapra való visszavezetését (Laqueur 2002: 28–29). A női test örök másikként tételeződött, és az így megalkotott női nem megnyilvánulásai közé tartozott a szenvedélymentesség is. Ez a változás azonban nem ugyanabban az időben következett be mindenütt, és nem is mondható lezártnak, az egynemű modell a 19. század során is jelen volt, de már nem domináns elképzelésként (Laqueur 2002: 161–162). Máli társadalmon kívülisége az irányítás alá nem kerülő szexualitás fenyegető mivoltának képzetét erősíti, de Bükki Pál éppen ezért találja izgalmas kihívásnak a Málival való kapcsolat kialakítását. Bár az eljegyzés – társadalmilag elfogadott – kötelékei Szász Lottihoz fűzik, valódi vonzalmat Máli felé érez.

A szülő és a gyermek közti énhatar elmosódása is megakadályozza az egészséges párkapcsolat létrejöttét, hiszen Máli saját életcélját az anyjával történt igazságtalanság megbosszulásában látja, viszont paradox módon ez úgy teljesül, hogy a főszereplő éppen az anyának fájdalmat okozó, csábító nő szerepkörébe kerül. A disszonancia feloldásának eszköze az Istenre, illetve a sorsra való utalás, hiszen Máli ezáltal egy megkérdőjelezhetetlen, transzcendens hatalom akaratának végrehajtójaként látja magát, magasabb szinten is legitimálva a bosszúszomját és az ezzel feszültségbe kerülő, elfojtott szexuális vágyait is. Az apához kapcsolódó negatív tapasztalatok következtében Máli nem ismeri el, hogy a bosszúvágyon kívül más is motiválná a férfihoz való közeledésre, sőt, kifejezetten az anyja sorsa miatt érzett férfigyűlöletet hangsúlyozza: „És ne utáljam a férfit? Az anyám szégyenét e léha had okozta? Szemeit miattuk sírta el?” (168) Majd pedig a szexuális vágy hűséget felülíró bűnösségét fejtí ki, amely ebben a szövegösszefüggésben nemcsak Bükki, hanem az összes férfi jellemzőjévé válik. A férfit bábként irányító szerepet azonban aláássa, hogy korábban Máli maga is a férfi hatása alá került, az anyához fűződő viszonyt pedig az bonyolítja, hogy a személyes sors szerencsétlen alakulá-

sa az anya társadalmi megbélyegzettségének egyenes következménye, így az anya helyzete miatti bosszúvágy és az élethelyzetből fakadó korlátok iránti ellenérzés egyaránt megjelenik a szövegben.

A beteljesületlen szerelem mellett a nő anyaság iránti vágya is hangsúlyossá válik: „Vágyakozom az imádságra, vagy egy kis gyermekre ide mellém. [...] Csak ha megölelhetném, öltöztetném, fésülhetném, csókolhatnám száját, szemét, kezét magasra dobhatnám, szívemhez szoríthatnám s táplálhatnám innen, innen magamból” (164). A gondoskodás iránti igény a testi tapasztalatokkal kerül összefüggésbe, a gyermek táplálására való igény pedig a női test anyasággal járó funkciójára utal. Az anyaság iránti vágy tehát nemcsak lelki, hanem testi hiányt is jelez, ez pedig összefügg a korabeli anyaságfelfogással, mivel a 19. századi esszencialista felfogás szerint az anyaság feladata természetből fogva adott a nők számára (Kéri 2013: 45). A század végén ugyanis – a növekvő munkaerőpiaci jelenlét ellenére is – a nők feleség- és anyaszerepe számított elsődlegesnek, a gyermektelenség állapota tehát egyértelműen a női kiteljesedés kudarcaként értelmeződött, s a személyes vágyakon túl ez indokolhatja Máli elkeseredését is.

4.3.2. Mediális beágyazottság: *Máli a Magyar Salonban*

A Petelei-novellák elsődleges megjelenési közegének, közvetlen kontextusának megismerése több szempontból is fontos lehet. A Jókai-életművet behatóan feltáró Szajbély Mihály is hangsúlyozza, hogy a Jókai-regények többsége először folytatásos közlésekben jelent meg a korabeli napi- és hetilapok tárcarovatában, a hírlapi környezet elsődleges kontextusa pedig sajátos – a regénypublikációkban már nem érzékelhető – jelentéseket társított a tárcafejetekhez, hiszen „a mű benne él mediális környezetében, esetenként reflektál rá” (Szajbély 2010: 191). A hírek és a folytatások között a valóságban gyökerezés teremtett kapcsolatot a megjelenés elsődleges orgánumban: a hírrovat hitelesítette a tárcát, míg a tárca összefüggésekbe helyezte, érthetőként mutatta be a komplex, sokszor elbizonytalanító híreket (Szajbély 2010: 195). Szajbély az eredetileg folytatásokban megjelent, *A régi jó táblabírák* című Jókai-regény példáján keresztül mutatja be, hogy az aktuális események bebeszövése a történetbe nemegyszer egészen konkrétan valósul meg, ezáltal világossá válik a könyvolvasók és a hírlapolvasók igényei közti különbség, valamint a tárcaregény szövegének szoros kapcsolata a lapban megjelenő, aktuális hírekkel (Szajbély 2011: 194–201).

A Máli című novellát elsőként a Magyar Salon publikálta az 1885/4-es számában. A női és a férfi szerepkörök elkülönültsége a novellában és a lapban megjelenő cikkekben egyaránt tematizálódik, így a befogadás során szintén kölcsönhatásba léphetnek egymással a különböző műfajú szövegek. A női alkotómunka látszólag pozitív színben tűnik fel, ahogy a Kazinczy Piroska 1860-as leveleit méltató névtelen szerző felvezetőjéből kiderül, amelyben a nemzeti érzés kifejezéséért di-

cséri a levélíró (Kazinczy 1885: 46). Megfigyelhető azonban, hogy a méltatott szöveg jellemzői megfelelnek a női íráshoz köthető kritériumoknak, hiszen műfaja a privát szférához kötődő levél, tartalmilag pedig a nyilvánosságban fel nem vállalható érzelmek megjelenítése kerül a fókuszba. Mindez azt sugallja, hogy a női írás a neki kijelölt keretek között akár még értékesnek is minősíthető, megítélése azonban teljesen más szempontrendszer szerint történik, mint a férfi írókhoz köthető műveké.

A különböző narratívák egy lapszámon belül is megjelennek, s a lap jellemzően női olvasóközönség igényeihez igazított profilja sem zárja ki a nők nyilvánosságban betöltött szerepének másodlagosságát implikáló cikkek közlését. Nem jelenthető ki tehát egyértelműen, hogy a női olvasóközönségre támaszkodó lapok valóban a nők hagyományos szerepből való kiemelkedését támogatták volna, hiszen a nyilvánosságban betölthető szerepköröket számos szövegben szintén a tradicionális női jegyek mentén határozták meg. A Máli című novella a különböző szereplehetőségek közti választás problematizálása által kapcsolható a lapszám fent említett cikkeihez: törvénytelen gyerek lévén Máli születésétől fogva korlátozva van abban, hogy részt vegyen a társadalmi életben. Társadalmon kívülisége pedig a női és az állati szféra közti párhuzamokat idézi fel a hozzá közeledő férfi képzeletében. Ezen kívül Máli szellemekben való hite, babonás világnézete is a nőiséghez kapcsolt irracionális képzetét erősíti a befogadás során. Azáltal viszont, hogy a szöveg hangsúlyosan utal a társadalmi előítéletek személyiségformáló szerepére, képes túlmutatni a lapszám fent bemutatott cikkeinek esszencialista nőképén, feltárva a különböző viselkedésminták mögött húzódó tágabb összefüggéseket.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy bár az eddigi recepcióban nem jellemző a Petelei-novellák nőreprezentációjának vizsgálata, a markánsan jelenlévő lélektaniség mellett a gender szempontjának alkalmazása, valamint a sajtótörténeti kontextus bevonása is releváns lehet a szövegek értelmezése során. Különösen a vénkisasszonyok gyakori főszerepbe helyezése és a novellákban megjelenő életutak heterogenitása emelhető ki, hiszen az általában mellékszereplőként, sematikusan ábrázolt vénlányok a Petelei-szövegekben komplex karakterként jelennek meg. A társadalmi elvárásokkal való szembenállás és a közösségből való kivetettség tapasztalatának ábrázolása során a nevetségesség és a tragikum egyaránt fontos szerepet tölt be, a metaforikus értelemmel bíró tárgyak pedig még érzékletesebbé teszik a múltban ragadtság és a reménytelen várakozás tapasztalatát. A megjelenési közeg vizsgálatával alapos képet kaphatunk a nőkkel szemben támasztott korabeli elvárásokról, illetve a nők szerepére vonatkozó elképzelésekről is. Ez a témára vonatkozó általános ismeretek árnyalásában, valamint a női életutakat tematizáló novellák tágabb kontextusba helyezésében válik hasznossá.

Irodalomjegyzék

- Bényei P. 2013. Sorskönyv – novellaformában: Petelei István: Árva Lotti. *Literatúra* 1: 35–43.
- Bodnár Gy. 1988. *A mese lélekvándorlása*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Bozsoki P. 2020. A nőreprezentáció mint piaci tényező: A Családi Kör sikere és megszűnése. In: Török Zs. (szerk.): *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*. Budapest, Reciti Kiadó. 167–190.
- Bozsoki P. 2019. Bővülő értelmiségi szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról. *Irodalomismeret* 3: 19–54.
- Dobos I. 1995. *Alaktan és értelmezéstörténet: Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Hetesi I. 1998. Turgenyev és Petelei. In: Hanus E. (szerk.): *In honorem Bécsy Tamás 70*. Zalaegerszeg, Reflex Színpad a Művészetért Alapítvány. 132–141.
- Horváth Gy. 2006. Női olvasás: fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában. In: Lóránd Zs. et al. (szerk.): *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 32–50.
- Kazinczy P. 1885. A «Nap» fölkelte előtt. Kazinczy Piroska levelei. *Magyar Salon* 4: 46.
- Kéri K. 2013. „Okos asszony nem marad gyermek nélkül”: Anyai szerep, gyermeknevelés a 17–19. századi Magyarországon. In: Bús I. (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Szekszárd: PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport. 25–53.
- Laqueur, T. 2002. *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*. (Ford. Szabó Valéria et al.) Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Margócsy I. 2016. Nőiség, női szerepek és romantika. In: Török Zs. (szerk.): *Anyag vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál Nőíróink című írásáról*. Budapest, Reciti Kiadó. 19–40.
- Németh G. B. 1971. *Türelmetlen és késlekedő félszázad: A romantika után*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh G. B. 1985. A válságba jutott kisember írója: Petelei István. In: Németh G. B.: *Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető Kiadó. 129–138.
- Petelei I. 2014a. *Petelei István összes novellái, I. kötet*. s. a. r. Török Zs. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Petelei I. 2014b. *Petelei István összes novellái, II. kötet*. s. a. r. Török Zs. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Pozsvai Gy. 2003. Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása (Petelei István Árva Lotti című novellájáról). *Forrás* 2: 76–94.

- Sélei N. 2002. Amazónia és a cranfordi szójárás – Elisabeth Gaskell: A kisváros.
In: Sélei N.: *Lánnyá válik, s írni kezd.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
313–364.
- Spelman, E. V. 1982. Woman as Body: Ancient and Contemporary Views. *Feminist Studies* 8: 109–131.
- Szajbély M. 2010. *Jókai Mór.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Török Zs. 2011. *Petelei István és az irodalom sajtóközege: média- és társadalom-történeti elemzés.* Budapest, Ráció Kiadói Kft.

A teljesítménymotiváció vizsgálata sportágspecifikus feladatok tükrében

1. Bevezetés

Az egyének közötti különbségeket számtalan aspektusból vizsgálták már a kutatók, elméletalkotók. Az iskolai szereplésben, a sportokban, de akár az interperszonális kapcsolatokban is megfigyelhető már egészen gyermekkortól kezdve a személyek közötti eltérés a célkitűzések és az önbizalom tekintetében. Vannak, akik nem szeretnek mások előtt megnyilvánulni, viszont vannak, akik kifejezetten keresik az ilyen szituációkat. Valaki kerüli a versengést és a másokkal való összehasonlítás lehetőségét, azonban sokan kizárólag versenyhelyzetben érzik azt, hogy érdemes időt és energiát fektetniük egy feladatba. A pszichológia nyelvén az egymással ellentétes motivációjú két csoport tagjait kudarcgerülőknek és sikerorientáltaknak nevezzük.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. Az igényszint és a teljesítménymotiváció meghatározása

Elsőként Kurt Lewin (1926) írta le az igényszint fogalmát. A fogalom a személy önmagával szemben megfogalmazott azon elvárásait takarja, melyek döntő szerepet játszanak az egyén teljesítőképességében és életvitelében (Lewin 1926: 1–56). Hoppe (1930) szerint az igényszint a jövőbeli feladat teljesítésére vonatkozó elvárások összessége. Kudarc után az igényszint csökken, sikert követően pedig nő. Az igényszintet a kudarcból való félelem, valamint a siker elérésének vágya határozza meg, azonban ez a kettő nem zárja ki egymást, jelen lehetnek egyszerre, mindkettő lehet gyenge vagy erős. A korábbi tapasztalatok határozzák meg a kezdeti igényszintet. A sikerek és a kudarcok csak több alkalom után vannak hatással az igényszint alakulására. A siker és a kudarc élménye nem jelenik meg túl nehéz vagy túl könnyű feladat esetén (Hoppe 1930: 1–62).

Az igényszintet vizsgáló kutatások során a résztvevőknek meg kell fogalmazniuk saját magukkal szemben állított elvárásaikat, majd pedig ügyességi feladatokban kell részt venniük. Ez az elvárás az igényszint. Ha az elért teljesítmény az igényszintnél alacsonyabb, kudarcot él át az egyén. Ha azonban eléri vagy meghaladja a kitűzött szintet a teljesítmény, sikerként éli meg a személy a helyzetet (Bányai–Varga 2013: 273).

A teljesítménymotiváció az a vágy, hogy feladatainkat jobban végezzük, hogy örömet leljünk az akadályok legyőzésében (Bányai–Varga 2013: 270). McClelland (1961) a teljesítménymotivációt az egyén viszonylag stabil jellemzőjének tartja (McClelland 1961: 1–503).

Atkinson és Feather (1966) szerint a siker elérésének vágya és a kudarcból való félelem határozza meg, hogy egy teljesítményhelyzetet felvállalunk-e vagy sem. Mindkét tényező jelen van mindenkiben, azonban általában a kettő közül az egyik hangsúlyosabb az egyénben (Atkinson–Feather 1966: 1–392). Bányai és Varga (2013) a kapcsolódó szakirodalom alapján leírták, hogy a teljesítménymotiváció kialakulását befolyásolja az általános motivációs állapotunk, az önmagunkkal szemben állított igényünk, a feladathelyzet jellemzői, a siker és a kudarc szubjektív valószínűsége és a céltárgy incentív értéke, vagyis vonzereje (Bányai–Varga 2013: 270).

Összességében elmondható, hogy az embereket két csoportba sorolhatjuk az alapján, hogy hogyan nyilvánulnak meg olyan helyzetben, amikor teljesítményüket valamilyen külső mércéhez viszonyítják és a cél elérése bizonytalan. Az alacsony teljesítményigényű, kudarckerülő emberek irreálisan alacsony vagy pedig irreálisan magas célokat tűznek ki maguk elé. Ilyen módon a siker szinte biztosra vehető, az esetleges sikertelenséget pedig magyarázhatják a feladat nehézségével. Eredménytelenségük hátterében képességeik hiányosságait látják, a sikert tőlük független, külső tényezőknek, például a szerencsének tulajdonítják (Bányai–Varga 2013: 274). Ezzel szemben a magas teljesítményigényű, sikerorientált egyének céljai képességeikhez mérten reálisak, és élvezik a teljesítményhelyzeteket (Bányai–Varga 2013: 273). Általában kitartóak, szeretik próbára tenni képességeiket és szeretnek kockáztatni (Mayer–Lukács–Barkai 2012: 105–111).

2.2. Az igényszint és a teljesítménymotiváció nemi különbségei

Ahogy számos személyiségtényezőben, a teljesítménymotivációval kapcsolatban is megfigyelhetők különbségek a nemek között. Olajos; Hőgye és Nagy; Héjja, Nagy és Dávid 2021-ben megjelent kutatásukban magyar mintán vizsgálták az adaptív és a maladaptív perfekcionizmussal együtt járó motivációs mintázatokat. Eredményeik alapján elmondható, hogy ugyan sikerorientáltság tekintetében nincs szignifikáns eltérés a két nem között, viszont a lányok kudarckerülőbbek a fiúknál (Olajos, Hőgye–Nagy, Héjja–Nagy–Dávid 2021: 366).

Fülöp, Berkics és Pinczés-Pressing a teljesítménymotivációt a Spence és Helmreich által kifejlesztett skála segítségével mérték, majd pedig elkülönítették a fejlődés és teljesítmény, a versengés és a megküzdés a kihívásokkal alskálákat. Eredményeik alapján a fejlődés és a teljesítményszükséglet inkább a nőkre, míg a versengés inkább a férfiakra jellemző (Fülöp–Berkics–Pinczés-Pressing 2015: 34).

Roberts (1975) szerint arra számítnak, hogy a férfiak vakmerőbbek, és több kockázatot vállalnak a nőknél. Elvárja a társadalom, hogy ez a tendencia már egészen gyermekkorban kialakuljon (Roberts 1975: 58). Wallach és Kogan (1959, 1961, 1964) azonban azt találta, hogy a női értékorientációjú feladatokban a nők mutatnak nagyobb fokú kockázatvállalást, mely ellentmond annak az általános elképzelésnek, hogy a férfiak a kockázatvállalóbbak (Wallach–Kogan 1959: 555–564) (Wallach–Kogan 1961: 23–36; uő. 1964: 1–287). Bardwick (1971) szerint a nők esetében a teljesítményszükséglet és a másokhoz való kapcsolódás igénye egybeolvadt. A nőknek lényeges a számukra jelentős emberek pozitív értékelése ahhoz, hogy teljesítésre motiváltak legyenek (Bardwick 1971: 1–242).

Horner (1968) alapján a nőkben megjelenik a sikertől való félelem is, főként férfiakkal szembeni verseny jellegű feladatok esetén. Ez azzal magyarázható, hogy a nők anticipálják a helyzetben rejlő negatív következményeket a siker elérésének lehetősége esetén. Ilyen negatív kimenetel lehet a szociális elutasítottság vagy a nőiesség elvesztése. Feltéve, hogy a férfiak többségénél nem jelenik meg a sikertől való félelem, ez lehet a fő oka a teljesítménymotiváció kutatása során tapasztalt nemek közti különbségeknek (Horner 1968: 1–456).

2.3. A teljesítménymotiváció 9–10 éves korban

Simons és Bibb (1974) a vizsgaszorongást és a teljesítménymotivációt alul teljesítő általános iskolások körében vizsgálták. A teljesítménymotivációt tematikus appercepciós teszttel mérték. Nem igazolódott hipotézisük, miszerint a teljesítményigény hiánya és az alul teljesítés között összefüggés van. Azonban elmondható, hogy azokra a gyerekekre jellemzőbb az alulteljesítés, akik az alacsony teljesítménymotiváció-szinttel együtt magas vizsgaszorongás-eredményeket mutatnak. Ellenben azt tapasztalták, hogy igen magas azoknak a gyerekeknek a tanulmányi teljesítménye, akik magas teljesítménymotiváció-pontszám mellett alacsony vizsgaszorongás-értéket produkáltak. Szignifikáns eredményeket kaptak a teljesítménymotivációnak a teljesítmény, a vizsgaszorongás, illetve az iskolai alkalmasság mérőeszközén tapasztalt értékekkel való összevetése során. Emellett azt is igazolni tudták, hogy mindkét nem esetében az általános iskolában alul teljesítő diákok körében a kudarctól való félelem gyengébb, a sikerremény pedig jobb iskolai teljesítménnyel társul (Simons–Bibb 1974: 366–369).

Mérei–V. Binét (1998) alapján az átpártolás azt a folyamatot takarja, hogy a pubertáskorba lépés folyamata során a gyermekek fokozatosan függetlenednek szüleiktől, ezzel párhuzamosan egyre inkább kortárs kapcsolataik határozzák meg önértékelésüket és motivációjukat (Mérei–V. Binét 1998: 182–185). Ennek a leválásnak a következményeképpen a teljesítménycélok alakulását befolyásolhatja a társaktól érkező támogatás (Endrődy–Svraka–F. Lassú 2020: 56).

Több kutatás (N. Kollár 2002: 248–264, Jámbori 2006: 41–63, Endrődy–Svraka–F. Lassú 2020: 1–389) kiemeli, hogy serdülőkorban a motiváció, így a teljesítménymotiváció tekintetében is igen jelentős szerepe van a kortársak véleményének, megítélésének. Jelen tanulmányban erre az aspektusra terjedelmi megfontolásból nem térek ki részletesebben.

Teljesítménymotiváció szempontjából nagy egyéni különbségeket tapasztalhatunk még egy adott korosztály tagjai között is. Fontos feltárni, mi állhat a siker és az esetleges sikertelenségek hátterében. A sikerorientált egyének másképpen viszonyulnak a kihívásokhoz, mint kudarckerülő társaik, azonban a motivációs stílus eltérései nem feltétlenül jelentenek képességbeli eltéréseket is.

2.4. A teljesítménymotiváció és a sport kapcsolata

„A sport meghatározott szabályok szerint, időtöltésként vagy versenyszerűen folytatott testedzés” (Nádori 2005: 1–142). A sport teljesítményre irányuló, a kockázat lehetőségét magában hordozó tevékenység (Simon 2009: 39). „A sport megtanít minket győzni és veszíteni, illetve a vereséget elviselni. Szocializál a sikerre, de a kudarcra is!” (Simon 2009: 38).

Számos kutatás támasztotta alá, hogy a pszichológiai faktorok jelentős hatással vannak a sportteljesítményre. Sok tanulmány kifejezetten a teljesítménymotiváció teljesítményre gyakorolt hatásával foglalkozott. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a teljesítménymotiváció a teljesítmény legjobb előrejelzője. A versenyeken való részvétel szempontjából is elengedhetetlen a teljesítménymotiváció megismerése (Huschle és mts. 2008: 1–69, Carey és mts. 2000: 1–137). Továbbá a teljesítménymotiváció más faktorokra is hatással lehet, melyek szintén befolyásolhatják a sportteljesítményt, például a fizikai készenlétre, a technikára, a taktikára, illetve az egyén életmódjára (Khan és mts. 2011: 2).

Az igényszint mérésére alkalmas eszközök (pl. csavarteszt, AMS-R, tematikus apperceptációs teszt) sportolók körében is alkalmazhatók. 1990-ben Kamlesh kifejlesztette a specifikusan játékosok teljesítménymotivációjának mérésére alkalmas sportteljesítménymotiváció-tesztet (Sports Achievement Motivation Test) (Khan és mts. 2011: 2).

2.5. A teljesítménymotiváció és a kosárlabda kapcsolata

Westre és Weiss (1991) a kosárlabdaedzők vezetési stílusának hatását vizsgálta az egyéni és a csapatszintű teljesítményre nézve. Azt találták, hogy a játékosok elégedettebbek, és magasabb a teljesítménymotivációjuk is azokban a kosárlabdacsapatokban, ahol az edzőnek jó vezetői képességei vannak, ami főként az edzések felépítésében, az instrukciókban, a társas támogatásban és a pozitív visszajelzésekben nyilvánul meg (Westre–Weiss 1991: 41–54).

Howe és Poole (1992) kosárlabda-feladatok segítségével középiskolások körében vizsgálta a célkitűzések pontosságát és a teljesítménymotivációt. Testnevelés-óra keretében hajtották végre a feladatokat a diákok. A kutatók különbséget tapasztaltak a magas és az alacsony teljesítménymotivációjú gyerekek között, ugyanis azoknak a diákoknak, akik hiányoztak azokról a testnevelés órákról, amelyeken a tesztelés folyt, körülbelül 60%-a az alacsony teljesítménymotivációjúak csoportjába tartozott (Howe–Poole 1992: 248–255).

3. A kutatásról

3.1. A kutatás célja

A kutatás elsődleges célja egy specifikus csoport, a 9 és 10 év közötti kosárlabdázó gyerekek teljesítménymotivációjának vizsgálata volt. Ennek érdekében a teljesítménymotiváció vizsgálatára alkalmas csavarteszt analógiájára kialakított, sporttevékenységhez kapcsolódó, valóságos teljesítményhelyzet kontextusába illeszkedő (büntetődobás) feladatokból álló vizsgálatot terveztem. A résztvevők különböző kísérleti elrendezések mentén teljesítettek (dobtak büntetőket). Eközben elvárásokat fogalmaztak meg saját, illetve társaik teljesítményére vonatkozóan. Ez a módszer valóságos körülmények között, realisztikusan teszi lehetővé a teljesítménymotiváció teljesítményre gyakorolt hatásának vizsgálatát. Elsőként, az igény szint vizsgálatának analógiájára, saját teljesítményük megtippelésére kértem őket. Ezután a jutalmazás, a büntetés, a javítási lehetőség és a kollektív büntetés teljesítményükben való manifesztációját vizsgáltam. Teljesítményüket a dobáspontosság mellett a dobáshoz szükséges idő szempontjából is elemeztem.

A vállalások és a teljesítések alapján törekedtem megkülönböztetni inkább sikerorientált és inkább kudarckerülő személyeket, majd összehasonlításokat végeztem a két csoport között a gyermekek sport- és téthelyzetben mutatott viselkedésére vonatkozóan. A nemek közötti különbségeket is vizsgáljuk a teljesítménymotiváció szempontjából, valamint a visszajelzéstől függő teljesítmény viszonylatában. Az eredmények alapján következtetéseket vonok le a játékosok motiválhatóságára vonatkozóan, valamint arra nézve, hogy teljesítményük milyen módszerekkel lenne fokozható.

3.2. A hipotézisek

1. hipotézis: A „tippelés” feltételben különbség tapasztalható ...

1.a) ...a saját tényleges teljesítmény és a társak becsült teljesítménye között. Több kutatás hangsúlyozza, hogy a prepubertás szakaszban lévő gyerekek kortársaik véleményének kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak (pl. Jámbori 2006: 41–63, Endrődy–Svraka–F. Lassú 2020: 1–389). Tapasztalhatunk-e különbséget az egyén által elért teljesítmény és az egyén által másoknak tulajdonított teljesítmény között?

1.b) ...a saját becsült teljesítmény és a társak becsült teljesítménye között. Vajon a saját teljesítmény és a kortársak teljesítményének megbecslése során tapasztalunk különbséget?

2. hipotézis: A sikerorientált és a kudarckerülő résztvevők tényleges teljesítménye között számottevő különbség van.

3. hipotézis: A sikerorientált és a kudarckerülő résztvevők becslései között számottevő különbség tapasztalható.

4. hipotézis: A két nem között különbség tapasztalható ...

4.a) ...a sikerorientáltak és a kudarckerülők arányában.

4.b) ...a magas kockázatú, „kollektív büntetés” feltételben elért teljesítményben. Ezt a feltevésemet arra alapozom, hogy a szakirodalom alapján a nők számára fokozottan lényeges a másoktól jövő pozitív értékelés ahhoz, hogy motiváltak legyenek a teljesítésre (Bardwick 1961: 1–242). Azonban fennáll annak a veszélye, hogy a csoport kitagadja a rosszul teljesítő tagot, ha a csoport előmenetele függ az egyéntől. Ezért feltételezem, hogy a lányok és a fiúk másképpen fognak viselkedni olyan helyzetben, amikor a csoport teljesítményére kihatással van az egyén teljesítménye.

4.c) ...a „kollektív büntetés” feltételben az egy dobásra jutó időben. Úgy vélem, hogy az előző hipotézisben (4.b) leírtak alapján a társak támogatásának potenciális elvesztése miatt eltérés lesz megfigyelhető a „kollektív büntetés” feltételben az egy dobáshoz szükséges időre vonatkozó eredményekben.

A hipotéziseket az 1. táblázatban foglalom össze.

1.a) hipotézis	saját tényleges teljesítmény	van különbség	társak becsült teljesítménye
1.b) hipotézis	saját becsült teljesítmény	van különbség	társak becsült teljesítménye
2. hipotézis	sikerorientált: tényleges teljesítmény	van különbség	kudarckerülő: tényleges teljesítmény
3. hipotézis	sikerorientált: becsült teljesítmény	van különbség	kudarckerülő: becsült teljesítmény
4.a) hipotézis	lány résztvevők: sikerorientáltak és kudarckerülők aránya	van különbség	fiú résztvevők: sikerorientáltak és kudarckerülők aránya
4.b) hipotézis	lány résztvevők: „kollektív büntetés” feltétel teljesítmény	van különbség	fiú résztvevők: „kollektív büntetés” feltétel teljesítmény
4.c) hipotézis	lány résztvevők: „kollektív büntetés” feltétel egy dobásra jutó idő	van különbség	fiú résztvevők: „kollektív büntetés” feltétel egy dobásra jutó idő

1. táblázat: A hipotézisek összefoglalása

3.3. A kutatás bemutatása

A kutatásomat a Debreceni Egyetem BTK Pszichológia Intézetének Kutatásetikai Bizottsága megvizsgálta és jóváhagyta. A kutatásetikai engedély száma: UD-IP-2021/38.

A klasszikus csavarteszt módszerét a kosárlabdasporthág kontextusába ültettem át. A teljesítménymotivációt 9 és 10 éves gyerekek körében vizsgáltam. 4 kosárlabdaedző segítségét kértem, az általuk edzett csapatok tagjai közül választottuk ki a vizsgálati mintát.

A vizsgálat megkezdése előtt a gyerekek szüleinek beleegyezését kértem. A résztvevők kiválasztása random módon történt azon csapattagok közül, akik szerettek volna részt venni a kutatásban, és akiknek szülei is hozzájárultak a részvételhez. A feladatok elkezdése előtt a gyerekekkel is aláírtam a beleegyező nyilatkozatot.

Összesen 20 gyermek vett részt a vizsgálatban. A résztvevők maguk húzták ki 1 és 20 közötti azonosítószámukat egy zsákból, ilyen módon biztosítottam az anonimitást és a beazonosíthatatlanságot.

Négy kísérleti helyzetben vettek részt a vizsgálati személyek (ezután: v.sz.), melyek során büntetőkосarak dobására kértem őket. A büntetődobás az álló helyből végzett dobások egyike. Ha a védő csapat hibát követ el, a támadó csapat élhet a „szabaddobás” lehetőségével. A gyűrűtől meghatározott távolságból, álló helyből kell elvégezni a dobást, védők nélkül (Új–Csukonyi–Őrsi–Kiss 2021: 11). A mérkőzéseken minden sikeres büntetőkосár 1 pontot ér. A résztvevők egyenként vettek részt a vizsgálatban, csapattársaik nem voltak jelen a feladatok végzése közben.

3.3.1. Gyakorlási fázis

Először volt lehetőség gyakorlásra. A résztvevőknek 10 büntetőkосarat kellett dobniuk, tét nélkül. Ugyan nem közöltem velük, de ebben a feladatban is figyeltem a dobáspontosságot és a dobásokkal eltöltött időt. Gyakorlást azért iktattam be a vizsgálatba, hogy össze tudjam vetni a gyerekek téthelyzetben nyújtott teljesítményét a tét nélküli feladatban produkálttal. Természetesen amennyiben a résztvevő rákérdezett, elmondtuk neki, hogy figyeltük teljesítményét.

3.3.2. Az első feltétel: „tippelés”

Az első feltételben, melyet a teljesítménymotiváció mérésére alkalmas csavarteszt analógiájára alakítottam ki, először 10 próbadozásra került sor („tippelés – próba”). Az eredmények rögzítését követően arra kértem a gyermeket, hogy becsülje meg, a legközelebbi rádobás alkalmával szerinte mennyit fog tudni bedobni 10-ből („tippelés – 1. becslés”). Ezt követően a játékos ismét 10 büntetőkосart dobott („tippelés – 1. dobás”). Majd ismételten a legközelebbi teljesítménye megbecslésére kértük a gyermeket („tippelés – 2. becslés”), azután újra 10 rádobás volt a fel-

adata („tippelés – 2. dobás”). Ezt összesen három alkalommal ismételtük meg. A harmadik sorozat után („tippelés – 3. becslés” és „3. dobás”) megkérdeztem a v.sz.-t, szerinte vele egykorú társai hogyan teljesítenének ebben a feladatban, nekik mennyi menne be 10-ből („tippelés – társak”).

3.3.3. A második feltétel: „veszíthetek”

A „veszíthetek” feltételben ismét 10 büntetőkosár dobására kértem a játékosokat, azonban minden kimaradt dobás után 1 pont levonás volt a büntetés. Az instrukció ellenére ebben a feltételben is kizárólag a bedobott kosarakat számoltuk, a pontlevonásoktól eltekinttünk.

3.3.4. A harmadik feltétel: „javíthatok”

A „javíthatok” feladat a korábbiaktól kissé eltérően épült fel. Itt a második, „veszíthetek” feltételben elhibázott kosarak kijavítására nyílt lehetősége a gyermeknek. A v.sz. az előző helyzetben kihagyott büntetőkosarak számának megfelelő lehetőséget kapott. Minden dobás, ami bement, 1 plusz pontot jelentett. Például, ha a gyermek a második feltételben 10-ből 3 kosarat dobott be, a „javíthatok” feltételben 7 lehetőséget kapott a hibák kijavítására. Megfigyeltem, hogy a lehetőségek közül hányat tud sikeresen bedobni a résztvevő, és ezekhez a dobásokhoz mennyi időre van szüksége.

3.3.5. A negyedik feltétel: „kollektív büntetés”

A negyedik, egyben utolsó feltétel elvégzése előtt azt mondtam a résztvevőnek, hogy az ebben a feladatban nyújtott teljesítménye az egész csapatra kihatással lehet. Ugyanis ha nem sikerül bedobnia 10-ből legalább 7-et, az egész csapat „gyilkost” fog futni, vagyis nagyon megterhelő és fárasztó büntetésben részesülnek. Ha az első pár rádobás után már biztos volt, hogy nem fog legalább 7 pontot elérni a játékos 10-ből, akkor is megkértem, hogy folytassa a próbálkozást.

Az utolsó feladat elvégzése után a résztvevőnek azt mondtuk, mivel a vizsgálat során végig nagyon segítőkész és kitaró volt, eltekintünk a büntetéstől. Végül az összes gyereket megjutalmaztuk a részvételért és a teljesítményért egy csokoládéval. A vizsgálati feltételeket a 2. táblázat foglalja össze.

A mintában összesen 20 fő adatai szerepelnek. Egy résztvevő adatait azonban figyelmen kívül kellett hagynom a statisztikai elemzések során, mert a v.sz. megszakította a kísérletet az összes feladat elvégzése előtt, amire természetesen volt lehetősége minden résztvevőnek.

Így tehát a vizsgálati minta összesen 19 személyre vonatkozó információkat tartalmaz. A nemi megoszlást tekintve 8 fiú és 11 lány adatai szerepelnek a mintában. A nemek és a kor megoszlását a 3. táblázat szemlélteti.

„Gyakorlás” feltétel	
Gyakorlás – teljesítmény	10/
Gyakorlás – idő	
1. feltétel: „tippelés”	
Tippelés – Próba	10/
Tippelés – 1. becslés	10/
Tippelés – 1. dobás – teljesítmény	10/
Tippelés – 1. dobás – idő	
Tippelés – 2. becslés	10/
Tippelés – 2. dobás – teljesítmény	10/
Tippelés – 2. dobás – idő	
Tippelés – 3. becslés	10/
Tippelés – 3. dobás – teljesítmény	10/
Tippelés – 3. dobás – idő	
Tippelés – társak teljesítményének becslése	10/
2. feltétel: „veszíthetek”	
Veszíthetek – teljesítmény	10/
Veszíthetek – idő	
3. feltétel: „javíthatok”	
Javíthatok – teljesítmény	10/
Javíthatok – idő	
4. feltétel: „kollektív büntetés”	
Kollektív büntetés – teljesítmény	10/
Kollektív büntetés – idő	

2. táblázat: A vizsgálati feltételek összefoglalása

	9 éves	10 éves
fiú	1	7
lány	3	8

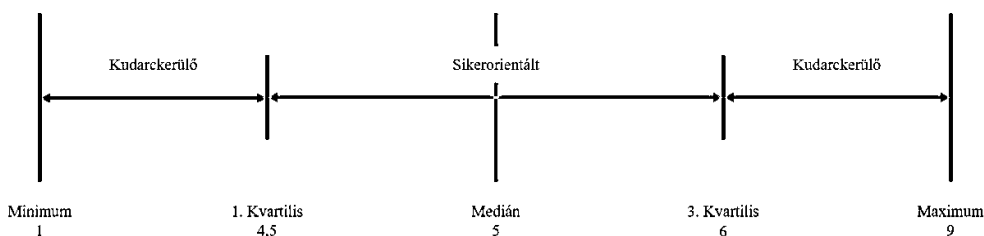
3. táblázat: A résztvevők életkori megoszlása nemek szerint

4. Az eredmények és értékelésük

Az elemzések elvégzése előtti teljesítménymotivációt a „tippelés” feltétel 1. becslés pontszámainak kvartilis értékeivel adhatjuk meg (medián=5; 1. kvartilis=4,5; 3. kvartilis=6). Azokat a résztvevőket soroltam a sikerorientáltak csoportjába, akiknek értékei a két kvartilis közé estek, a kudarckerülők csoportját azok a résztvevők alkották, akiknek az 1. becslés pontszámai az 1. kvartilis alatt és a 3. kvartilis felett voltak. A „tippelés” feltétel 1. becslés eredményeit és a csoportokat az 1. ábra mutatja.

Azokat a személyeket, akiknek az 1. becslés pontszáma vagy az 1., vagy a 3. kvartilissel volt egyenlő, nem soroltam be egyik teljesítménymotiváció szempontjából kialakított csoportba sem. Ennek magyarázata az, hogy ha a kvartiliseket va-

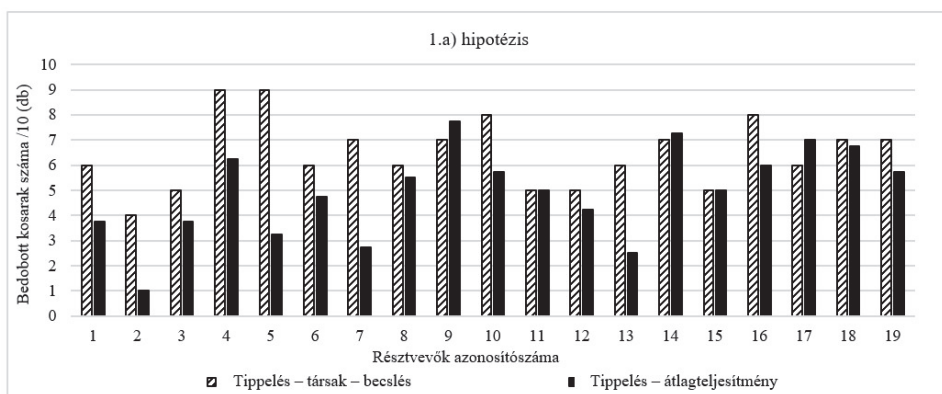
lamelyik tartományba foglaltak tekintjük, akkor a velük azonos pontszámú egyének különböző motivációs csoportba lennének besorolva, valamint önkényes lenne a döntés, hogy mely kvartilis melyik tartományhoz tartozzon. A medián és a kvartilisek úgy osztják 4 részre a mintát, hogy minden tartományba közel ugyanannyi adat essen. Ezért célszerű a kvartilisekkel megegyező *1. becslés* pontszámmal rendelkező résztvevőket kihagyni az erre az eredményre épülő elemzésekből. Jelen kutatásban 14 résztvevő esett bele a motivációs stílus szerint kialakított csökkentett mintába a 19 minden értékkel rendelkező résztvevő közül. Jelen kutatásban 6 személyt tudtam inkább sikerorientáltaknak, és 8 személyt inkább kudarckerülőnek nyilvánítani. A kis mintaelemszámra (n=19) való tekintettel nemparaméteres eljárásokat alkalmaztam. 95%-os megbízhatósági tartománnyal dolgoztam.

1. ábra: A sikerorientáltak és a kudarckerülők csoportjainak meghatározása a kvartilisek segítségével

4.1. Az 1. hipotézis vizsgálata

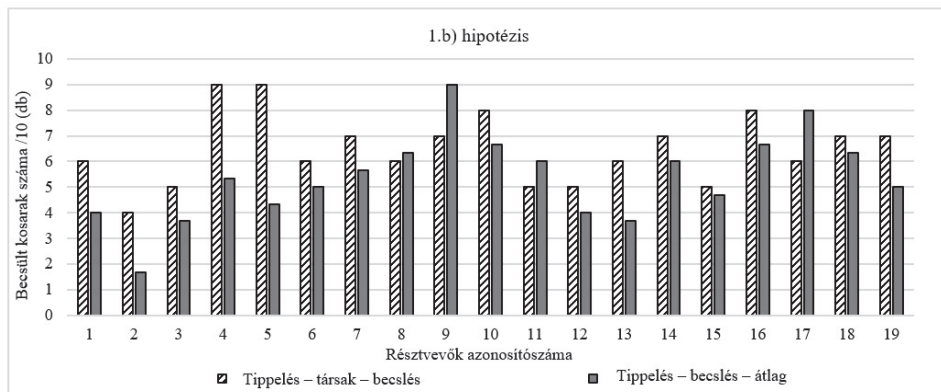
1.a) hipotézis: A „tippelés” feltételben különbség tapasztalható a saját tényleges teljesítmény és a társak becsült teljesítménye között.

1. diagram: A résztvevők tényleges teljesítményének és a társak becsült teljesítményének összefüggései

Összevettem az adatok előkészítésekor kiszámított „tippelés” pontszámainak átlagát a „tippelés – társak” becült pontszámának átlagával. A résztvevők „tippelés” feltételen nyújtott teljesítményének átlagát és a társak becült teljesítményére vonatkozó értékeit az 1. diagram mutatja. A feltevés igazolásához előjeles Wilcoxon-próbát használtam. Ez szignifikáns eltérést mutatott az értékek között ($V=34$; $p<0,01$). A résztvevők társaik teljesítményét magasabbra becstelték saját tényleges teljesítményüknél a két változó átlaga alapján (saját teljesítmény pontszámának átlaga = 4,95, társak teljesítményének becsléseinek átlaga = 6,47). A hipotézis tehát igazolódott.

1. b) hipotézis: A „tippelés” feltételben különbség tapasztalható a saját becült teljesítmény és a társak becült teljesítménye között.

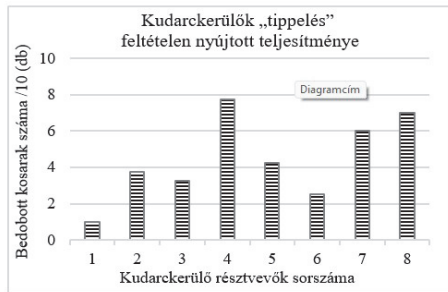
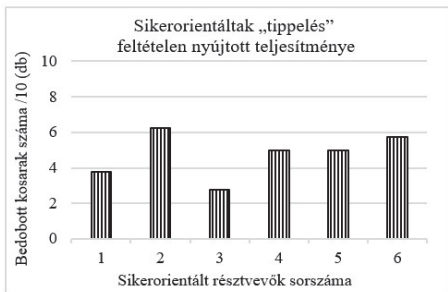
2. diagram: A résztvevők saját becült teljesítményének és a társak becült teljesítményének kapcsolata

A „tippelés” feltétel saját teljesítményre vonatkozó becsléseinek átlagát összevettem a társak teljesítményére vonatkozó becslésekkel, melyek értékeit a 2. diagram szemlélteti. Előjeles Wilcoxon-próbát alkalmaztam ennek a hipotézisnek az ellenőrzése során is. A próba szignifikáns különbséget mutatott ($V=34$; $p=0,01$), az átlagok (saját teljesítmény becsléseinek átlaga = 5,37, társak teljesítményére vonatkozó becslések átlaga = 6,47) alapján a résztvevők társaik teljesítményét magasabbra becstelték saját teljesítményüknél.

4.2. A 2. hipotézis vizsgálata

2. hipotézis: A sikerorientált és a kudarckerülő résztvevők tényleges teljesítménye között számottevő különbség van.

Mann-Whitney-próbával összevettem a teljesítménymotiváció alapján kialakított csoportok átlagteljesítményét. Az adatokat a 3. diagramon láthatjuk. Az x-tengelyen a motivációs stílus szerint besorolt egyének sorszáma látható.

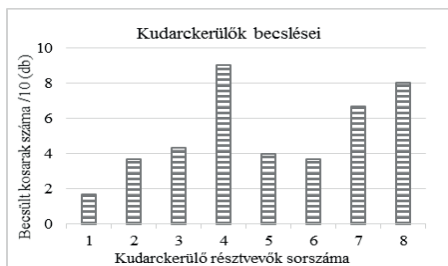
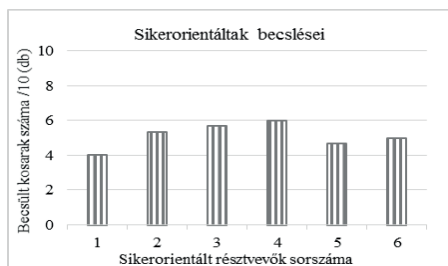

3. diagram: Sikerorientált és kudarcckerülő vizsgálati személyek „tippelés” feltételen nyújtott teljesítménye

A bal oldali diagramon a sikerorientáltak nyilvánított személyek eredményei szerepelnek azonosítószám szerinti sorrendben, a jobb oldali diagram pedig a kudarcckerülők átlagpontoszámaint szemlélteti. A két minta független egymástól. Nem találtam számottevő különbséget a sikerorientáltak és a kudarcckerülők átlagos teljesítménye között ($W=23$; $p=0,95$; kudarcckerülők teljesítményének átlaga = 4,34; sikerorientáltak teljesítményének átlaga = 4,5). A teljesítménymotiváció alapján létrehozott csoportok átlagteljesítménye között nincs érdemi különbség.

4.3. A 3. hipotézis vizsgálata

3. hipotézis: A sikerorientált és a kudarcckerülő résztvevők becslései között számottevő különbség tapasztalható.

4. diagram: Sikerorientált és kudarcckerülő vizsgálati személyek „tippelés” feltételen saját teljesítményre vonatkozó becslései

Összehasonlítottam a sikerorientált és a kudarcckerülő csoportok „tippelés feltétel, becslés” eredményeinek átlagát. A 4. diagram láttatja a motivációs stílus alapján kialakított csoportok saját teljesítményre vonatkozó becsléseinek átlagát. A Mann-Whitney-próba eredménye nem szignifikáns ($W=19,5$; $p=0,6$). Nincs számottevő eltérés a sikerorientáltak és a kudarcckerülők becslései között (kudarckerülők becsléseinek átlaga = 5,13; sikerorientáltak becsléseinek átlaga = 5,11).

4.4. A 4. hipotézis vizsgálata

4.a) hipotézis: A két nem között különbség tapasztalható a sikerorientáltak és kudarckerülők arányában.

Gyakorisági táblázat segítségével megvizsgáltam a motivációs stílusok nemek szerinti megoszlását. Az eredményt a 4. táblázat mutatja be.

	kudarckerülő	sikerorientált
fiú	4	4
lány	4	2

4. táblázat: A kudarckerülők és a sikerorientáltak megoszlása a mintában nemek szerint

Láthatjuk, hogy az Olajos és munkatársai (2021) által tapasztalt eredmények jelen kutatásban másképpen alakultak. A két vizsgálat közötti eltérés oka valószínűleg az általam készített kutatás kis mintaelemszáma. A két nem között különbséget a sikerorientáltak arányában tapasztaltam.

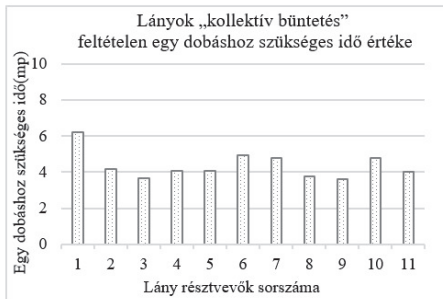
4.b) hipotézis: A két nem között különbség tapasztalható a magas kockázatú, „kollektív büntetés” feltételben elért teljesítményben.

5. diagram: Lány és fiú vizsgálati személyek „kollektív büntetés” feltételen elért pontszámai

A „kollektív büntetés” feltételen nyújtott teljesítmény szempontjából összehasonlítottam a nemeket. Az utolsó feltétel pontszámait az 5. diagramon láthatjuk. A bal oldali diagram x-tengelyén a lányok eredményeit láthatjuk azonosítószámuk szerint sorba rendezve. A jobb oldali diagram a fiúk eredményeit mutatja. A Mann-Whitney-próba szignifikáns eltérést mutatott ($W=14$; $p=0,01$). A pontszámok alapján elmondható, hogy a lány résztvevők teljesítettek jobban ebben a feladatban (a fiúk „kollektív büntetés” feltétel pontszámainak átlaga = 3,88; a lányok „kollektív büntetés” feltétel pontszámainak átlaga = 6,09).

4.c) hipotézis: A két nem között különbség tapasztalható a „kollektív büntetés” feltételben az egy dobásra jutó időben.

6. diagram: Lány és fiú vizsgálati személyek „kollektív büntetés” feltételen egy dobáshoz szükséges idő értékei

A nemi csoportokat összevettem a „kollektív büntetés” feladatban az egy dobáshoz szükséges átlagos időeredmények alapján. A 6. diagramon láthatjuk, hogy a lányoknak és a fiúknak az utolsó feladat végzésekor hány másodpercre volt átlagosan szükségük egy dobáshoz. A Mann-Whitney-próba szignifikáns eredményt mutatott ($W=71$; $p=0,03$). A fiú résztvevőknek szignifikánsan több időre volt szükségük egy dobáshoz, mint a lányoknak (a fiúk „kollektív büntetés” feltétel egy dobáshoz szükséges idő átlaga = 5,5; a lányok „kollektív büntetés” feltétel egy dobáshoz szükséges idő átlaga = 4,38).

Meg akartam vizsgálni azt is, hogy tapasztalható-e fáradás a vizsgálat résztvevőinél. Ezt úgy oldottam meg, hogy páros Wilcoxon-próbákkal összehasonlítottam az első dobás teljesítményét (a „gyakorlás” teljesítménye) a vizsgálat közepén elévített feladat teljesítményével („tippelés – 2. dobás” teljesítménye), majd a vizsgálat közepén mért eredményeket összevettem a vizsgálat utolsó feltételén elért teljesítménnyel („kollektív büntetés” teljesítménye). Az első dobás („gyakorlás” teljesítménye) és a vizsgálat közepén nyújtott teljesítmény („tippelés – 2. dobás” teljesítménye) között nem találtam jelentős eltérést ($V=46,5$; $p=0,27$). Mi több, a feladatok előrehaladtával teljesítményjavulást tapasztaltam (a „gyakorlás” teljesítményátlaga = 4,1; a „tippelés – 2. dobás” teljesítményátlaga = 4,84). Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a feladatok során, úgymond, bemelegedtek a játékosok, és a gyakorlottság miatt magabiztosabban, pontosabban tudtak betalálni. A másik lehetséges magyarázat, hogy a vizsgálat elején magasabb volt a résztvevők szorongásszintje, hiszen nem ismerték a vizsgálatvezetőt (vagyis engem), és nem tudták, milyen feladatokra számíthatnak. Ezután ellenőriztem, hogy vajon a vizsgálat közepe („tippelés – 2. dobás”) és a vége („kollektív büntetés”) között nagyobb fokú fáradás és ezáltal teljesítményromlás figyelhető-e meg. A próba ebben az esetben sem hozott szignifikáns eredményeket ($V=41,5$; $p=0,5$). A feltételeken elért telje-

sítményátlagok („tippelés – 2. dobás” teljesítményátlaga = 4,84; a „kollektív büntetés” teljesítményátlaga = 5,16) alapján ismét az látható, hogy javult a teljesítmény az idő előrehaladtával. Ezt szintén a gyakorlási lehetőséggel, illetve a szorongás csökkenésével tudnám magyarázni. Az első és az utolsó feltétel közötti eltérés is szignifikánsnak bizonyult ($V=26$; $p=0,03$). Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy nem volt tapasztalható a fáradás jelensége a résztvevőknél.

A 9 és 10 évesek eredményeinek összehasonlítását nem tartottam szükségesnek, mert nem tartottam valószínűnek, hogy pár hónapnyi étekorbeli eltérés a teljesítményben tapasztalható különbségekben is megmutatkozna.

Érdekelt, van-e eltérés a magas kockázatú („veszíthetek” és „kollektív büntetés”) és tét nélküli („gyakorlás”) feltételeken nyújtott teljesítmény között. Azokat a feltételeket tekintettem magas kockázatúnak, ahol a saját, addig elért teljesítmény veszélyeztetve van, és amikor a társakra is hatással lehet az egyén teljesítménye. Azt feltételezem, hogy ezen feltételek során magasabb volt a v.sz. szorongásszintje, ami megmutatkozhatott a teljesítményében is. A „gyakorlás” feltételben ugyan számoltuk a bedobott kosarakat és az időt, de erről külön nem tájékoztattuk a résztvevőt. Úgy tudta, bemelegítésképp kell 10 büntetőt dobnia. Összevettem a magas kockázatú és a tét nélküli feladatok teljesítményének átlagát páros Wilcoxon-próbákkal. A „gyakorlás” és a „veszíthetek” feltételek között nem volt tapasztalható számottevő teljesítménybeli eltérés ($V=34$; $p=0,43$; a „gyakorlás” feltétel teljesítményátlaga = 4,1; a „veszíthetek” feltétel teljesítményátlaga = 4,42). Ahogyan korábban láthattuk a fáradás vizsgálatokor, a „gyakorlás” és a „kollektív büntetés” feltétel eredményei között szignifikáns az eltérés ($V=26$; $p=0,03$; a „gyakorlás” feltétel teljesítményátlaga = 4,1; a „kollektív büntetés” feltétel teljesítményátlaga = 5,16). Ezek alapján lehetséges, hogy a „kollektív büntetés” feltétel sokkal szorongáskeltőbb volt, mint a „veszíthetek”. Azonban az is előfordulhat, hogy a gyakorlottság miatt értek el jelentősen jobb eredményeket a játékosok a „kollektív büntetés” feltételen, mint a „gyakorlás” során. Valószínűsíthető, hogy a szorongás pozitív hatással volt a teljesítményre.

5. Következtetések

Annak ellenére, hogy a vizsgálati minta kicsi volt ($n=19$), számos következtetés levonható az eredmények alapján.

Az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a 9-10 évesek társaik teljesítményét jobbnak ítélik, mint saját képességeiket. Ez a jelenség megmutatkozott mind a saját teljesítményről való tapasztalatok, mind a saját teljesítményre vonatkozó becsléseknek a társak teljesítményével való összehasonlításában is. Ennek magyarázata lehet, hogy a (pre)pubertás korosztálynak kiemelkedően fontos a kortársak véleménye. Valószínűsíthető, hogy teljesítményüket a gyerekek a társaikéhoz mérik még akkor is, ha nem tudják pontosan, hogy milyen képességekkel

rendelkezik a másik. A társak nagyrabecsülése lehet az oka, hogy saját teljesítményüket tendenciózusan alacsonyabbra becsülték a résztvevők.

A teljesítménymotiváció szempontjából két csoportot különböztethetünk meg: a sikerorientáltak és a kudarckerülők csoportját. A két csoport jellemzőiben nagy különbségek figyelhetők meg. Az a feltételezésem, hogy a motivációs jellemzők eltérései a csoportok tényleges teljesítményében is megnyilvánulnak, nem igazolódott. Ennek oka lehet a kis mintaelemszám, illetve az, hogy a csoportok közötti célállításban tapasztalható különbségek csak nagyobb léptékben, például több feladat elvégzése esetén lennének látványosak.

A nemek közti különbségek vizsgálatát is lényegesnek tartottam, hiszen sok esetben a kosárlabdaedzők lány- és fiú-, illetve vegyes csapatokat is edzenek. Az ő szempontjukból igen hasznos lehet tudni, hogy a fiúk és a lányok többsége számára mi az optimális motiválási stílus. Eredményeim alapján ilyen kis létszám mellett is kirajzolódottak a nemek közti különbségek a teljesítménymotiváció tekintetében. Azt tapasztaltam, hogy különbség van a sikerorientáltak és a kudarckerülők arányában a két nem között. Korábbi kutatások (Olajos és mts. 2021: 366) eredményeivel ellentétes tapasztalataim születtek. A fiúk csoportjában nagyjából egyenlő volt a két motivációs stílus aránya, azonban a lányoknál több volt a kudarckerülő, mint a sikerorientált. Jelen kutatásban a fiúk között több volt a sikerorientált, mint a lányok között. A kudarckerülők száma megegyezett. Fontos lehet megfigyelni, mitől függhet, hogy a nemi csoportokban melyik motivációs stílusba tartozók vannak túlsúlyban. Elképzelhető, hogy azért kaptam ezt az eredményt, mert versenyeken részt vevő sportolókat vizsgáltam. Vajon találnék eltérést, ha adataimat összehasonlítanám egy nem versenysportot űzőkből álló mintával? Esetleg van szerepe a sportág típusának az arány alakulásában? Csapat sportokban és egyéni sportokban máshogyan alakulna a megoszlás? Azonban fontos megjegyezni, hogy a kis mintaelemszám, illetve a kudarckerülő és a sikerorientált csoportok elkülönítési módja is állhat az eredmény háttérében.

Megvizsgáltam, vajon a nemek között tapasztalható-e eltérés, ha olyan feladatot végeznek, ahol sok forog kockán. A „kollektív büntetés” feltételben elért eredmények között szignifikáns eltérést tapasztaltam. A lányok rövidebb idő alatt számottevően jobban teljesítettek a fiúknál. A szakirodalom alapján a nők számára fokozottan fontos, hogy a számukra jelentős személyek elismerően, pozitívan vélekedjenek róluk. Ezzel magyarázható ez az eredmény. A lány résztvevők számára fontosabb volt, hogy társaiknak ne okozzanak csalódást, és megkíméljék őket a büntetéstől. Ezért feltételezhetően jobban koncentráltak a dobások során. Az odafigyelés a teljesítményen meglátszott, hiszen szignifikánsan jobban teljesítettek fiú társaiknál. Az említett eredmény ellenőrzése érdekében érdemes lenne a vizsgálatot más sportág játékosaival és nagyobb mintán is elvégezni.

Az elemzések alapján fáradás nem jelentkezett a résztvevőknél. Mi több, a vizsgálat előrehaladtával javult a teljesítményük. Ez azzal magyarázható, hogy

gyakorlatra tettek szert, valamint lehetséges, hogy a magas kockázatú feltételben átélt szorongás fokozta a teljesítőképességet és a pontosságot.

Érdekes tapasztalat lenne összehasonlítani a sportolók és a semmilyen sportot nem űző gyerekek eredményeit is. Vajon befolyásolja a sporttevékenységekben való gyakori részvétel a teljesítménymotivációt? Más korosztályokban is elvégezhető lenne a kutatás? Lehetnek eredményeim korszecifikusak? Mi jellemző a fiatalabb és az idősebb kosárlabdázókra?

Irodalomjegyzék

- Atkinson, J. W.–Feather, N. T. 1966. *A Theory of Achievement Motivation*. Wiley.
- Atkinson, J. W.–Raynor, J. O. 1974. *Motivation and achievement*. Winston.
- Bányai É.–Varga K. 2013. *Affektív pszichológia*. Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Bardwick, J. M. 1971. *Psychology of women: A study of bio-cultural conflicts*. Harper and Row.
- Carey Jr, C. E. 2000. *Academic achievement motivation in African American college football players: An investigation of educational expectations and values*. The University of North Carolina at Chapel Hill.
- Cole, M.–Cole, S. R. 2006. *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Crandall, V. J.–Rabson, A. 1960. Children's repetition choices in an intellectual achievement situation following success and failure. *Journal of Genetic Psychology* 97(1): 161–168.
- Endrődy O.–Svraka, B.–F. Lassú Zs. 2020. *Sokszínű Pedagógia. Inkluzív és multikulturális szemléletmód a pedagógiai gyakorlatban*. Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó.
- Fülöp M.–Berkics M.–Pinczés-Pressing Z. 2015. A verseny szerepe a versenyzők életében és az eredményes versenyzés lehetséges pszichés összetevői. *Génius Műhely* 18.
- Hoppe, F. 1930. Erfolg and Misserfolg. *Psychologische Forschung* 14: 1–62.
- Horner, M. S. 1968. *Sex differences in achievement motivation and performance in competitive and non-competitive situations*. University of Michigan.
- Howe, B.–Poole, R. 1992. Goal proximity and achievement motivation of high school boys in a basketball shooting task. *Journal of teaching in physical education* 11(3): 248–255.
- Huschle, K. S, MS. 2008 Academic and athletic achievement motivation of collegiate female basketball players Southwest Minnesota State University, 1–69.
- Kane, J. E. 1973. Motivation and performance. In: Harris, D. V. (Ed.): *Women and sport*. The Pennsylvania State University Press. 141–156.
- Jámbori S. 2006. A családi és iskolai környezet hatása a fiatalok teljesítménymotivációjára és a versengés iránti attitűdjére. *Alkalmazott Pszichológia* 8(4): 41–63.

- Khan, Z.–Haider, Z.–Ahmad, N.–Khan, S. 2011. Sports achievement motivation and sports competition anxiety: A relationship study. *Journal of Education and Practice* 2(4): 1–5.
- Lewin, K. 1926. Vorsatz, wille und bedürfnis. *Psychologische Forschung* 7(1): 330–385.
- Mayer K.–Lukács A.–Barkai L. 2012. A teljesítménymotiváció megjelenése különböző kockázatkereső magatartásokban. *Egészségtudományi Közlemények* 1(1): 105–111.
- McClelland, D. C. 1961. *The achieving society*. Van Nostrand.
- Mérei F.–V. Binét Á. 1998. *Gyermeklélektan*. Medicina.
- N. Kollár K. 2002. A társas összehasonlítás, a szelektív iskola és az esélyegyenlőtlenség problémája. In: Mészáros A. (szerk.): *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága*. Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó. 248–264.
- Nádori L. 2005. *Edzés, versenyzés címszavakban*. Dialóg Campus Kiadó.
- Olajos T.–Högye-Nagy Á.–Héjja-Nagy K.–Dávid, M. 2021. Az adaptív és maladaptív perfekcionizmussal együtt járó motivációs mintázatok feltáró vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 76(2): 353–376.
- Roberts, G. C. 1975. Sex and achievement motivation effects on risk taking. *Research Quarterly. American Alliance for Health, Physical Education and Recreation* 46(1): 58–70.
- Simon I. Á. 2009. A gyógytestnevelés tantárgy vizsgálata az új típusú tanár–diák kapcsolatrendszerben. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Semmelweis Egyetem Nevelés- és Sporttudományi Doktori Iskola.
Letöltve:http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/simonistvan.d.pdf (Letöltve: 2022.02.28.)
- Simons, R. H.–Bibb Jr, J. J. 1974. Achievement motivation, test anxiety, and underachievement in the elementary school. *The Journal of Educational Research* 67(8): 366–369.
- Új E. D.–Csukonyi Cs.–Örsi B.–Kiss B. 2021. A célkitűzés hatása az utánpótlás korú kosárlabdázók fejleszthetőségére a kontrollhely és a motiváció forrásának tükrében. *Stadium-Hungarian Journal of Sport Sciences* 4(1).
- Wallach, M. A.–Kogan, N. 1959. Sex differences and judgment processes. *Journal of Personality* 27(4): 555–564.
- Wallach, M. A.–Kogan, N. 1961. Aspects of judgment and decision-making: Interrelationships and changes with age. *Behavioral Science* 6(1): 23–36.
- Wallach, M. A.–Kogan, N. 1964. *Risk taking: A study in cognition and personality*. Holt, Rinehart and Winston.
- Westre, K. R.–Weiss, M. R. 1991. The relationship between perceived coaching behaviors and group cohesion in high school football teams. *The Sport Psychologist* 5(1): 41–54.

Káromkodáskultúra és nyelvi agresszió a kora újkori Magyarországon

1. Bevezetés

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, mennyiben befolyásolta a kora újkor emberének nyelvhasználatát a korabeli társadalmi valóság, milyen szituációkban választották a cáromkodásokat, illetve hogyan fogadták egyáltalán a címzettek és a külső szemlélők ezeket a nyelvi megnyilvánulásokat.

A dolgozatban az alapvetően történeti szociolingvisztikai és részben történeti szociopragmatikai eszközökkel vizsgált kérdéskört azért tartom fontosnak tárgyalni, mert olyan nyelvészeti problémában ad elmélyülési lehetőséget, amelyet eddig viszonylag kevesen vizsgáltak.

Az első előfeltevésem az, hogy a mai és a régi blaszfemikus kifejezések közül sok máig is népszerű, csupán a funkciójuk változott meg.

A második hipotézisem az, hogy a társadalmi és a szociokulturális tényezők nincsenek nagy befolyással a cáromkodások milyenségére, tehát ugyanazokkal az eszközökkel, kifejezésekkel találkozhatunk egy szociálisan előnyösebb helyzetben lévő nyelvhasználónál, mint egy szerényebb társadalmi rangúnál. A harmadik hipotézisem a cáromkodások nyelvi megformáltságára vonatkozik: azt várom, hogy a blaszfemiát kifejező nyelvi eszközöket legnagyobb részben frazeológiai egységek alkotják.

A dolgozatom tehát arra keresi a választ, hogy van-e különbség a kora újkori társadalmi csoportok cáromkodásainak frazeológiájában, szóhasználatában, illetve hogy milyen azonosságok figyelhetők meg a társadalmi csoportok cáromkodásaiban, milyen kifejezéseket használunk ezek közül még ma is, mit jelentettek ezek régen. Továbbá azt is vizsgálom, hogy milyen cáromkodásbeli változások történtek a kora újkor elejétől a végéig.

A vizsgálathoz 1600 rekordból álló adatbázist állítottam össze cáromkodás-gyűjteményekből, boszorkányperes jegyzőkönyvekből és misszilislevelekből.

2. Káromkodáskultúra

2.1. Definíciós lehetőségek

A cáromkodás fogalmának meghatározása nem egységes, számos változata született a szakirodalomban, ezek mindegyike más-más aspektust emel ki. A Magyar Néprajzi Lexikon szócikke szerint a cáromkodás „...felindultságot, bosszúságot,

dühöt kifejező durva, átkozódó, trágár vagy a vallásos érzületet sértő kifejezés, szitok, szitkozódás”, illetve „...a káromkodásban általában egymást, egymás nemzetségét, az Isten és a szentek nevét emlegetik durva, trágár jelzők kíséretében” (Magyar Néprajzi Lexikon III, 81). Ezek egy része lehet állandó szókapcsolat, a másik részhez tartozók – amelyek véleményem szerint egyfajta kulturális, irodalmi beszédstílusuként is aposztrofálhatók – a nyelvi improvizációhoz tartoznak, és ezeket alakjukat tekintve inkább a szólásokhoz lehet kapcsolni (Czigány 1992: 4). Benkő László a durva szavakat tartalmuk szerint osztályozta, ez alapján különböztetett meg bántó és sértő hangulatú szavakat, és úgy gondolta, hogy ezek durvasága korlátozódhat a szónak bizonyos jelentésére vagy jelentésárnyalatára, és gyakran alkotnak szókapcsolatokat (Benkő 1980: 10). A későbbiekben megfigyelhetünk olyan kifejezéseket, amelyek önmagukban nem lennének bántók, durvák, ám az adott kontextusban feltöltődnek ilyesfajta többletjelentéssel. Benkő később így folytatja: „A durvaság már nem annyira a szónak mint lexikai elemnek jellemző jegye; sokkal inkább a felhasználásában (kommunikációban) mutatkozó expresszivitás, a mindenkor adott helyzet határozza meg a szó durvasági fokát, trágár vagy obszcén jellegét” (i. m. 11). A káromkodásoknak ez a jegye kiemeli a kontextus fontosságát a vizsgált kérdéskörben.

Az ilyesfajta kifejezéseknek társadalmi funkciója is lehet: egyszerre jelentheti a csoportidentitást és a szolidaritást is, ezzel együtt olyan agressziót is, amihez nem kell fizikai erőszakhoz folyamodni. Ezt nevezi a szakirodalom nyelvi agresszióknak (Galgóczi 2008: 6).

A káromkodáskutatással foglalkozó nyelvészek az alábbi káromkodási kategóriákat különböztetik meg:

a) Átkok: olyan beszédformulák, amelyekkel a beszélő valakinek, valaminek vagy magának rosszat kíván, tehát egyértelműen negatív célzatúak. Az indulatnak átokban való kitörése, a káromkodás trágár vagy a vallásos érzületet sértő kifejezés, a szidalom pedig becsmérő, gyalázó szó (Czigány 1992: 4–5).

1769: „*az draga Isten meg ne mencse az Akasztó fátul még az gyermekének a gyermekét is*” (idézi Czigány i. h.).

b) Szitkok: azok a sokszor trágár, átkozódó, szidalmazó-káromló szavak és kifejezések, amelyek indulatos beszédhelyzetben elhomályosult jelentéssel érzelmkifejező funkcióban társadalmi érvénnyel használatosak (Czigány i. m.: 4–5; Galgóczi i. m.: 7).

1734: „*varj Kutya Picsajabul esett, mert megh siratod azt [...]*” (idézi Czigány i. h.).

c) Becsmérő kifejezések: a szóval való becstelenítés, mocskolódás kategóriái tartoznak ide (Czigány i. m.: 4–5).

1759: „*Énis az illetin szokra Mátainé Aszszonyomat megh szajház-tam, és Kurváztam [...]*” (idézi Czigány i. h.).

d) Káromlások: „Vallásos tiszteletben részesülő személyeknek vagy fogalmaknak durva, ocsmány trágár szavakkal való szidalmazása” (ÉrtSz. III, 765, idézi Czigány). Alapja az istenkáromlás, vagyis Isten mindenhatóságának kétségbe vonása.

1769: „*még az Isten is mívelte, a ki eő néki ezen Feleségét atta*”
(idézi Czigány i. h.).

Ezek a kategóriák nem egyértelműek, sok az átfedés közöttük, nehéz őket teljesen elkülöníteni, ezen túl pedig rengeteg alcsoportot meg lehet különböztetni. Lekner Zsuzsa a következő tipológiát használja (1999: 23–24): származásgyalázások (*ördögadta, disznó-teremtette*), gyalázkodások (*hamis hitű, hitetlen lelkű*), szitkok, átkok (1591: „*bar isten verjon meg*” [Mb. 1529–1768. I, 41]), míveltetések (1754: „*mivelem atta Teremtette, Lelkét [...]*” [CL 1992: 26]), indulatszói szerepű szitkorszók (1756: „*Kurvaanyát ne kiabálj anyit cselidemre* [CL 1992: 45]). Véleménye szerint a származásgyalázások a legelterjedtebb káromkodástípusok a XVII–XIX. században (i. m. 27)¹. Elsősorban az adott személy emberi származását tagadták, ezt leginkább ördögi vagy állati eredettel helyettesítették (pl. *eb ágyában született*). A gyalázkodások olyan szófordulatok, amelyek vagy egyetlen szóval kívánnak minősíteni, vagy valakinek az erkölcsi értékeit támadják (i. m. 33).

A becsmérlő kifejezések olyan gyalázkodások, amelyek a sértettet egy egyházi tiltásokkal ütköző tulajdonsággal ruházzák fel, ide tartoznak például a *-hitű, -lelkű* utótaggal ellátott kifejezések, úgymint *hamis hitű, hitetlen lelkű*. A népvétel tartalmazó kifejezéseket is ehhez a kategóriához lehet sorolni (*török hitű, hitetlen lelkű*) (i. m. 34). Lekner megemlíti, hogy a jelzős alárendelő szintagmák is ide tartoznak, úgymint a *vén boszorkány* vagy a *vén kurva* kifejezések (i. m. 35).

A szitkok, átkok kategóriáját Lekner Galgócziól kölcsönzi, és a következő alcsoportokat különíti el benne: ígéssel és rontással kapcsolatos átkok, fájdalmas vagy halálos betegséget jelentő átkok, kínzással és az erőszakos halállal kapcsolatos átkok, illetve egyéb átkok (i. m. 44). A míveltetések olyan formulák, amelyek a nemi életre vonatkoznak, ezek általában szexuális tartalmú szavak (*megdárdázták*), esetleg egyéb testi funkciókkal kapcsolatos szavak (*hugyozzon által*) (i. m. 49). Kiegészítésként meg kell említeni, hogy a *mível* ige is gyakran szerepel ebben a kategóriában (*miveli a fekete lelkét*) (i. m. 49).

Gulyás László Szabolcsnál is szerepel a gyalázkodás fogalma, amelyet olyan szitkoknak tekint, amelyek célzottan hagyják el a káromkodó száját (2018: 35). Kertész Ákos a káromkodás két különböző változatáról ír: az egyik ilyen a verbális agresszió, amit a fizikai agresszióval egyenértékűnek tekint, illetve annak kiegészítéseként szolgáló jelenségként is értelmez, a másik pólusa pedig az öncélú káromkodás, amelynek segítségével az ember saját bánatát, keserűségét, tehetetlenségét fejez ki (2003: 119–120).

¹ A korpuszelemzésben látni fogjuk, hogy korábban is ezeket alkalmazták legtöbbször a nyelvhasználók.

Pragmatikai szempontból Mohay Zsuzsa a sértés fogalmát használja, amelyet kifejezetten durva, bántó szándékú, a legkülönfélébb érzelmi motivációjú nyelvi jelenségnek tekint (2015: 174).

Abban a legtöbb szakirodalom egyetért (Benkő i. m.: 8; Czigány i. m.: 3; Galgóczi i. m.: 6; Hegedűs 2015: 1; Lekner i. m.: 9; Sárosi 2017: 122), hogy az ilyesfajta kifejezések egyértelműen a tabu megsértésére irányulnak. Pont ez volt az egyik oka annak, hogy régebben igen szigorúan büntették használatukat. Feszültséglevezető és stresszoldó szerepük is lehet. Ez utóbbi esetben nem beszélhetünk feltétlenül arról, hogy másik ember ellen irányul, hanem akár egy adott helyzetre adott hirtelen válaszreakció is lehet.

2.2. A kora újkori káromkodások fogalmi keretei

A kora újkori Magyarország esetében a korabeli státutumok, országos törvények és a különböző ítéletek alapján az istenkáromlás volt a gyűjtőfogalom, és ebbe a tárgykörbe többféle káromkodástípus tartozott (Czigány i. m. 5–7): a leggyakoribb típus Isten nevének káromlása volt.

1780: „[...] *meg verné bizony eő az Istent is, ha elejbe jőne*” (idézi Czigány i. h.).

Elterjedt volt Jézus Krisztus káromlása is.

1756: „*ha semmid nincs főzsd meg a Krisztus lábát ebatta és borsozd meg a Lölkünkkel*” (idézi CZIGÁNY i. h.).

Ezentúl a Szentek, a keresztség, a lélek, illetve az angyalok és az apostolok káromlása is használatos volt (i. m. 6), azonban ezek legfőképpen csak az 1800-as évektől terjedtek el, ezért ezek már nem a tárgyalt korszakhoz tartoznak, így a példák elemzésétől eltekintek.

A kora újkori adatokat érdemes nyelvi funkciójuk alapján is csoportosítani (i. m. 16–19):

a) Adta-teremtette: 1750: „*Atta Teremtette Boszorkánya*” (Mb. 1529–1768. I., 277).²

b) Lelkeződések: a haragnak, az utálatnak a legundokabb nemeként azt tartották, ha valakinek a lelkét káromolták. Közös jellemzőjük, hogy általában a lelkeződők felebarátjuk lelkét építették be a káromkodásokba, és ezt afféle „barokkos” díszítőelemekkel kísérték: 1631: „*beste lelek kurva leania*” (Mb. 1529–1768 I., 435).

c) Míveltetések/mívelések: nemi életre, cselekvésekre vonatkozó kifejezések. Ezeket rendkívül szigorúan büntették, de mégis gyakori káromkodási fajta volt a korszakban: 1773: „*mivelem a Makula nélkül való Anyádat*” (CL 1992: 501).

d) Káromkodások: formailag az átokhoz hasonló vallásos érzületet sértő kifejezések több csoportja ismert: a mennykövel üttetés, a fenével etetés, rágatás, a sze-

² A példák a saját adatbázisomból valók.

mérem becstelenítése, az Istennel veretés stb.: 1736: „*eredgy Isten verjen meg büntessen meg*” (Mb. 1529–1768. I., 19).

e) Gyalázkodások: az egyén és a közösség erkölcsét sértő kifejezésekkel a gyalázkodó valakinek a becsületét, tiszteletét igyekezett elvenni. Jóval gyakoribb az erkölcsi étellel összefüggő gyalázkodás. Legfőképpen a vallási érzületet sértik meg: 1716: „*kurva boszorkány*” (Mb. 1529–1768 I., 184).

f) Eufemisztikus kifejezések: a szépítő fordulatokat mind a káromkodás megnevezésére, mind az összes káromkodási típusra, de különösen a legsúlyosabbnak tartott adtázásra-teremtettézésre többször használták: 1737: „*Illen amullan teremtetten* [...]” (SzBp., 344).

g) Szidalom: azok a szavak, kifejezések tartoznak ide, amelyek célja általában a becsület megsértése, a másik ember gyalázása, becsmérlése, emberi értékeinek kihebegése. Pejoratív jellegüknel fogva alkalmasak a beszélőtárs megsértésére: 1763: „[...] *Te gaz ember szolgállója vagy S. V. a nagy picsájú Feleségednek, utána mosod a pilinkát*” (Cp. M. III., 118).

Ezek a kategóriák tapasztalataim szerint az elemzések során nagyon jól használhatók, a korpusz legtöbb adatát ezek segítségével könnyen be tudjuk sorolni. És bár ezt Czigány László csupán a Zala megyei adatok csoportosítására használta, az általam elemzett adatok azt mutatják, hogy az ország többi területén is hasonló formák jellemzők. Ezek a típusok megjelennek a levelezésekben és a különféle jegyzőkönyvekben is.

3. A leggyakoribb káromkodások, legtöbbször használt kifejezések, témák

3.1. A korabeli hitvilágra utaló kifejezések (*kutya, eb, boszorkány*)

A ma felől nézve érthetetlennek tűnik, hogy a *kutya* állatnév miért szerepel káromkodásokban, illetve az is, hogy miért ilyen gyakori a használata. Ennek megértésében az etimológia és a néphit segíthet. A *kutya* elsőként 1511-ből adatható 'hitvány ember' jelentésben, ami a latin *canis* szó 'csípős, szemtelen, hízelgő, piszkos ember' jelentésével hozható kapcsolatba. A német *Hund* mondható emberre is 'dög, állat' értelemben, az orosz *coбaka* is kaphat 'kutya: gonosz, kegyetlen, romlott' értelmet (TESz., 686–687). Horpácsi Illés (idézi: Rác Endre 1972: 81) a fenti állatnévhez mitologikus népszokást társít, mely szerint az ördög kutya képében rejtőzik, akit áldozások idején ártalmatlanná akartak tenni, hogy ne akadályozhassa meg a jókívánások megfogalmazását, teljesítését. Rác Endre nem tartja meggyőzőnek ezt a magyarázatot (i. m. 82). Megemlíti, hogy a kifejezés lebecsülő, becsmérlő értelmű használata legtöbbször szókapcsolatokban, szólásokban, közmondásokban fordul elő, úgymint *irigy kutya, gyáva kutya, kutya-teremtette* stb. (i. h.). Megemlíti továbbá, hogy a török hódoltság időszakában, illetve a kuruc korban elszaporodtak a kóbor kutyák, akik rengeteg kárt okoztak az ország lakos-

ságának, másrészt elterjedt az a hiedelem, hogy az ördög kutya képében szokott megjelenni, emellett érdemes megfigyelni azt is, hogy a legtöbb háziállat nevét nyelvünk szitokszóként használja (i. h.). Ez utóbbi megállapítás saját adataimmal is jól igazolható, hiszen például a *disznó* 41, a *tehén* 11 adatban megtalálható pejoratív értelemben. Lássunk ezekre néhány példát!

1756: „*no disznó lánczos teremtette Tolvajá fogsz*” (Mb. 1529–1768 II., 687);

1752: „*Nó nem köllök én vén disznó*” (Mb. 1529–1768 II., 730);

1777: „*Vesztett tehén volt az is, aki ellett*” (KárLev.).

A korabeli hitvilág szerint ha letagadjuk a betegséget, azaz nem veszünk róla tudomást, akkor a betegség megszűnik, a trágársággal való gyógyítás pedig ezt nyomatékosította (i. m. 420). Különösen fontos volt ez a hiedelem a betegségekől és az orvosoktól való páni félelem időszakában. Az emberek kuruzslóktól, önkéntes gyógyítóktól, sarlatánoktól kértek segítséget, amikor betegek voltak. Ha nem sikerült egészségesé tenni az illetőt, akkor megvádolták, de egy rivális gyógyító is perbe foghatta, hogy ne legyen konkurenciája (Klaniczay 2011: 698). Ezekben az esetekben gyakran a megbélyegzés eszközéhez nyúltak, boszorkánynak és más erkölcsileg megkérdőjelezhető személynek mondták a másikat. Például:

1720: „*Te Bárkányiné nagyobb Boszorkány vagy te mint én. Te Lélek kurva*” (Hev. Küls., 88);

1717: „*Galgóczy Istvánné pofonn verte ezt mondván, miért beszéled azt kutya. Ezen fatens ez okokból tudgya ezeknek az Aszszonyoknak nyilván való boszorkányságokat*” (Mb. 1529–1768 II., 307).

A második példamondatban megfigyelhető, hogy a fizikai és a nyelvi agresszió együttes ténye igazolja a boszorkányságot. A másik igazolási lehetőség pedig az, hogy a boszorkányok a káromkodás mellett más vallási és nyelvi tabukat is megsértenek, megtagadják szóban az Istent (Hermer i. m. 9), ezt az állítást az adatbázis alábbi eleme támasztja alá:

1728: „*Isten minden szentségét örök elátkozással megtagadta, és mint boszorkány a buja fajtalanság legistentelenebb bűnét gyakorolta az ördöggel*” (SzBp., 263).

Az ördöggel való közösülés, szexuális együttlét részletes elmondása, leírása, bevallása is átlépte a tabukat, ez a fizikai és nyelvi cselekvés egyaránt igazolta a boszorkányság vádját:

1728: „*Számtalanszor bagzott, és közösködött az ördöggel, valami-kor akarta*” (SzBp., 115).

Ha valaki nyíltan közösül valakivel, netalántán magával az ördöggel, akkor az nem csupán boszorkány, hanem kurva is, ezért a korpuszban sokszor szerepelnek olyan szintagmatikus elemek, amelyek összekapcsolják a két szót, és szinte frazeológiai egységé válnak:

1538: „*Neste boszorkány kurva, nám eléggé trombitáltattad immár tehenemet, ereszd haza boszorkány kurva!*” (Kol. Bosz.per., 129);
1592: „*Az te anyád, úgymond, az az nagy farú, nagy fenekű, bővös-bávos boszorkány kurva, az ki az ördögöket vendéggé hittá!*” (Kol. Bosz.per., 180).

3.2. A korabeli vallásosságra utaló szavak, kifejezések

Fent szó volt arról, hogy a káromkodások fő funkciója, jellegzetessége a norma- és tabusértés, a kora újkorban pedig a vallás és Isten volt az, ami a legmeghatározóbb volt a gondolkodásban, ezzel együtt a viselkedési „etikettben” is. Ha valaki ilyen kifejezéseket használva káromkodott, szitkozódott, átkozódott, a legsúlyosabb vétket követte el, legalábbis a büntetések mértéke alapján ez feltételezhető.

Legtöbb esetben a frazeológiai egységgé vált *adta-teremtette* és ennek a hasonló jelentésű eufemizált változatai (*ilyenamolyan-teremtette, ebadta-teremtette* stb.) voltak a legnépszerűbb kifejezések, 281 rekord tanúskodik erről a megközelíthetőleg 1680 sorból álló adatbázisból.

1730: „*várgy ördögh atta teremtette, mindenedbül ki fosztlak s mégh az életedbülis*” (Mb. 1529–1768 II., 46);

1746: „*no ilyen amollyan atta teremtette rutul szitkozodván*” (Mb. 1529–1768 II., 621);

1747: „*nagy káromkodással mondotta a kanász atta illen teremtette ha sórtéseimet le vágnád, én megh magodat vágnálak le*” (Mb. 1529–1768 II., 730);

1747: „*atta teremtette fattya megh lölek mégh ma*” (CL 1992, 26);

1756: „*no disznó lánczos teremtette Tolvajá fogsz*” (Mb. 1529–1768 II., 687).

Az *adta-teremtette* a származásgyalázások kategóriájába tartozó kifejezés, mely a szidalmazott emberi származását tagadta, és ördögi vagy állati eredettel helyettesítette ezt, így tehát közvetett módon Isten mindenhatóságát kérdőjelezte meg (Lekner i. m. 27; Galgóczi 2008: 19–20). Lekner Zsuzsa (i. h.) megemlíti, hogy az *adta-teremtette* jelentését tekintve a boszorkányhittel van kapcsolatban, hiszen a boszorkányok állattá tudnak változni, és úgy bántják az embereket, legtöbbször kutyává változnak, ezért mondják őket ebeknek (ld. korábban a *kutya* szó és a boszorkányság kapcsolata). Az állandósult szókapcsolat normasértő funkciója valójában akkor látszik igazán, amikor valamilyen pejoratív értelemben használt kifejezéssel áll együtt (pl. *ebadta-teremtette, disznó-láncosteremtette, ördögadta-teremtette*), ilyenkor alantasnak számító állatok neveivel, illetve a Sátánnal közösen szerepel. Lekner tesz arról is említést, hogy Zilahi Lajos véleménye szerint az *adta-teremtette* alak elterjedéséhez a jegyzőkönyvezés elterjedése járult hozzá (i. m. 28).

A vallásosság, az egyházi világgép és az erkölcsi normák megsértését Isten névének pejoratív kontextusú emlegetése vagy egyáltalán a beszédbe való beleépítése okozta részben. A legtöbb esetben a Mindenható megtagadása a lényeges, vagy az Ördög mellett való kiállítás, vele helyettesítve a Megváltót. Ezek a szituációk gyakran összefüggésben vannak a korábban tárgyalt boszorkányhittel és a megbélyegzéssel is.

1728: „*Fiu, de nem fiu, atya, de nem atya <sz[ent] lélek de nem sz[ent] lélek>, Isten de nem Isten!*” *Megtagadott az Istent, tellyes sz[ent]háromságot, boldogságos szüzet, angyalokat, martyrokat.*” (SzBp., 116);

1728: „[...] *Megtagadta az Istent, a szenteket is hátra hadta szegényeket. Boldogasszonyt is megtagadta*” (SzBp., 130);

1728: „[...] *megtagadta az Istent és szenteket [...]*” (SzBp., 141);

1728: „*Isten minden szentségét örök elátkozással megtagadta, és mint boszorkány a buja fajtalanság legistentelenebb bűnét gyakorolta az ördöggel*” (SzBp., 263).

Az első két adat esetében nemcsak a transzcendenstagadás, hanem a keresztény hitvilággal kapcsolatos személyek, jelenségek is megjelennek, lényegében egy inverz Hiszekegyről van szó, ami önmagában is rendkívül jelentős blaszfémianak számít, mindkettő az istenkáromlás kategóriájába tartozik. A harmadik esetben az *Ördög* szó figyelhető meg, Isten ellentéte, minden rosszat hozzá és követőihez tulajdonítottak.

A Megváltó emlegetésén túl tehát a Sátán és az Ördög is népszerű fordulat, sőt még gyakoribb is a használatuk, mintegy 155 rekord tanúskodik erről. Bizonyos esetekben magára az emberre használják a kifejezést.

1728: „*Rosz ördög vagy te, mert te reád min[en] ember kiált!*” (SzBp., 88).

Átokformulában:

1572: „*Eördögh Marya megh aszth akhy effélére illyen wak Emberth hoz*” (Hev. Küls., 234).

Frazeológiai egységben, lelkeződési formulákban:

1666: „*Eördög atta lelkeő*” (234).

Melléknévi alakban:

1663: „*te pogány ördögös*” (HM: 1).

Minden esetben fontos normasértő funkciója van, ami gyakran az Istentagadás, az Úr mindenhatóságának, egyedüliségének, tökéletességének megkérdőjelezését fejezi ki, jelentésében pedig mindig a gonoszságra, erkölcstelenségre utal.

A zsidó-keresztény hitvilág elemei is megtalálhatók tehát a káromkodások között, ezek leginkább káromlásoknak tekinthetők. Idetartozik a szentek, Szűz Mária, az angyalok, a Szentháromság, Jézus vagy éppen a pápa emlegetése is.

1590: „*Hogy az Pribék hazanal megiek vala, szidgia vala az kerezteseket à kirie Elejsomos bestie kwrwak kwrwaaniatok (valaga)*” (Erd. Szt., 666);

1590: „*hallam azt hogy szidgia vala az kerezteseket á este lelek papas kereztes kwrwak*” (Erd. Szt., 665).

Bizonyos esetekben a másik fél vallását, hitét is szidják³:

„*baszom a Papista Lelkedet, Tarisznya vallású Pápista Kutya*” (Göm., I., 126);

1609: „*Luther szazloia alat valo ragadozo farkasoc*” (PP. Öt. lev., 122).

Egy esetben a zsidó és keresztény kultúrkörhöz kapcsolódó *Gyehenna* is szerepel.

1730: „*Az I[ste]n meg ne mencse ezen világon az tűztül, az más világon az örök gehenna tüzétől, aki lángban[?] is annyira felkoncolt*” (SzBp., 285).

A *Gyehenna* a Hinnóm-völgy görög nevének magyarosított formája. A völgyben volt egy Tófet nevű hely, ahol Izráel fiai gyermekáldozatot mutattak be a Moloknak, Isten történelmi ítéletének helye, a júdeaiak és a jeruzsálemiek tömegsírja, tisztítótűz is jelent (Ker. bibl. lex.).

A vallásos világképet sértő formulák második leggyakoribb káromkodási nevei a már fentebb néhány mondatban emlegetett lelkeződések és míveltetések. Az adatbázisomban egy kategóriába soroltam őket, hiszen funkciójuk és kifejezőeszközök tekintetében igen hasonlóak. Íme, néhány példa:

1715: „*te hitetlen lelkü boszorkány meg gjógjics a fíjamat mert az vízben öllek*” (Mb. 1529–1768 I., 78);

1737: „*Eb a lölköd, ne tarcs te anni leánt és tehenet, mert nem értesz hozzá!*” (SzBp., 343);

1754: „*mivelem atta Teremtette, Lelkét, Testét, Ördögel menküvel mivelvén káromkodott*” (CL 1992, 26);

1773: „*mivelem a Makula nélkül való Anyádat*” (CL 1992, 28).

A *mível* ige a *baszik* eufemisztikus szinonim alakja, jelentésüket tekintve megegyeznek, így lényegében az utóbbi is ehhez a kategóriához sorolható blaszfémikus forma. Mind a lelkeződés, mind a míveltetés a másik arculatának, erkölcsének megsértésére, határátlépésére vonatkozik. Az előbbiben ugyanúgy megtalálható az isteni mindenhatóság tagadása, mint az előző esetekben, az utóbbiban pedig a szexualitásnak a szépítése.

³ Ezek az adatok lehetővé tehetnek egy felekezeti szempontú vizsgálatot is.

3.3. A káromkodások nyelvi megformáltság szerinti csoportosítása

A vizsgált adatokat nyelvi megformáltság szerint hat nagyobb csoportra osztottam, ezek a következők: szintagmák, frazeológiai egységek, összetételek, képzett szavak, ritkább/sajátos szóalkotási módokkal létrejött lexémák és egyszerű szavak. Ahol lehetett, meghatároztam alkategóriákat is. A szintagmák esetében: alanyos, tárgyias, határozós, jelzős (minőség- és birtokosjelzős) és komplex, több elemből álló szerkezetek; az összetételek esetében: alanyos, tárgyias, határozós, jelzős (minőség- és birtokosjelzős), jelentéssűrítő összetételek. Ahogy ez általában a nyelvi tipológiákra jellemző, ebben a vizsgálatban is azt tapasztaltam, hogy a rendszerek és az alrendszerek között lehetnek és vannak átfedések. A komplex szintagmatikus szerkezeteket legtöbb esetben szétbontottam kisebb egységekre, például a *baszom a huncut disznó teremtette lelkedet* példában egyszerre van jelen tárgyias alárendelő szintagma (*baszom a lelkedet*), minőségjelzős alárendelő szintagma (*huncut lelkedet, huncut disznó-teremtette*), alanyos összetétel (*disznó-teremtette*), ugyanakkor frazeológiai egység is, hiszen a *disznó-teremtette*, illetve a *baszom* kezdetű szerkezetek egy-egy káromkodástípust, sablont jelölnek. Éppen ezért az adatok egymáshoz viszonyított arányát csupán tendenciaszerűen lehet meghatározni.

A szintagmák tekintetében különösen magas a komplex szerkezetek aránya, ugyanakkor az is kimutatható, hogy a minőségjelzős alárendelő szószerkezetek száma még ezeknél is nagyobb. Véleményem szerint ennek az lehet az oka, hogy a másik arculatának, önértetének a megsértését legfőképpen minősítéssel, leminősítéssel lehet elérni. Például a következő adatok sorolhatók ide:

1763: „*Te golyvás kutya*” (Cp. M., III. 117);

1763: „*eregy már eregy nyelves kutya*” (Cp. M. III., 118);

1781: „*lator fiadnak*” (Cp. M. III. 130).

A szószerkezeteknek ez a csoportja tehát a káromkodás mint nyelvi jelenség egyik fontos funkcióját jelzi, a szitkozódást elszenvető fél negatív értelmű minősítését, ez pedig a különféle blaszfemikus kategóriákkal is összefüggésbe hozható, például a míveltetéssel, a lelkeződéssel vagy a *baszik* igével. Ezek a kifejezések olyan predikatív szerkezetekként jönnek létre, melyek a legtöbb esetben minőségjelzős szintagmákat hoznak létre (*mívelem a* + minőségJ + T, *mívelem a* + minőségJ + *lelkét*, *baszom a* + minőségJ + T). A tárgyias szintagmák kategóriája hasonlóképpen írható le. Általában egy sablonszerű sémába illeszthető be, legtöbb esetben a *baszik* ige vonz maga után tárgyat (jelölt és jelöletlen formában egyaránt):

1787: „*baszom a Biros lölködét*” (Cp. M. III., 165);

1722: „*ehe baszom az Anyád*” (Mb. 1529–1768 I., 100).

Birtokosjelzős szerkezetek esetében is felfedezhetünk ilyesfajta szabályosságot (*baszik* + birtokosJ + T):

1787: „*Basza az ember Lölkét*” (Cp. M. III., 165).

De más alakokban is előfordul:

1728: „*az töke végét*” (SzBp., 263); „*Lelke paráznitással*” (Cp. M. III., 114);

1722: „*hejj ördög tagja leánya*” (Mb. 1529–1768 I., 201).

Ilyen elemek tehát főként egy testrészt vagy más olyan jellegű dolog, fogalom, személy stb. birtoklásakor használatosak, ezek nyelvi tabunak minősülnek.

A határozós szintagmák néhány esetben eredményhatározókat tartalmaznak:

1787: „*koldussá tesz bennünket*” (Cp. M. III., 165);

1726: „*kuttyává teremtse*” (SzBp., 53).

Máskor célhatározókat:

1774: „*te hóhér markába való*” (Cp. M. III., 126).

Helyhatározókat:

1731: „*eb ágyában termett*” (SzBp., 303);

1731: „*agyon verem*” (SzBp., 303).

Eredethatározókat:

1734: „*Majd megtanítlak, te pokolból jött, mit jársz itt*” (SzBp., 328).

Itt is pejoratívnak érzett dolgokkal, személyekkel, helyekkel áll a határozó.

Az alanyos szó szerkezetek felszólítás, fenyegetés, átkozódás, esküdözés megfogalmazásakor jelennek meg. Erre példa az adatbázisban:

1591: „*isten verjon meg*” (Mb. 1529–1768 I., 41).

Az alanyos szóösszetételek jellemzően összeforrott frazeológiai egységekként értelmezhetők, általában az *adta-teremtette* és ezek altípusai sorolhatók ebbe az al kategóriába, sokszor ezek is a többszörösen összetett, bonyolult alakokhoz kapcsolódnak, néha elválaszthatatlanok a minőségjelzős szintagmáktól. Például:

1722: „*eb atta*” (Mb. 1529–1768 I., 100);

1654: „*ördög atta*” (Mb. 1529–1768 I., 453).

Alanyos összetétel + minőségjelzős szintagma:

1742: „*eb atta teremtette boszorkany*” (Mb. 1529–1768 II., 183);

1752: „*ördögh atta teremtette szaiha*” (Mb. 1529–1768 II., 730).

A második leggyakoribb összetételi mód a birtokos jelzős összetétel, ezzel általában valamilyen állati vagy emberi testrészt, ürülék birtokviszonyát akarják kifejezni, ekképpen:

1746: „*Disznó szaral*” (Mb. 1529–1768 I., 127);

1716: „*Kutya szar semmi gondja*” (Mb. 1529–1768 I., 172);

1740: „*Ebszar, kutyaszar semmi biz ez*” (Mb. 1529–1768. I., 267).

A minőségjelzős szóösszetételek is a másik fél valamilyen külső vagy belső tulajdonságát, származását, életkorát stb. minősítik. Általában olyan kifejezések ezek, amelyek szintén összeforrtak a gyakori használatuk miatt:

1582: „*aggeb*” (Jbgy., 379);

1572: „*ebagnő*” (Kol.Bosz. per., 87);

1584: „*Neste lélek kurva*” (Kol. Bosz. per., 111);

1592: „*bestye lélek kurva*” (Kol. Bosz. per., 177).

A *lélek*-típusú esetekben sokszor kérdéses, összetételként vagy szintagmaként értelmezendő-e a szerkezet.

A tárgyas összetétel kevésbé gyakori, ugyanakkor általában erkölcstelenség, megbélyegzés leírására használják:

1635: „*kuruá keritonek*” (Erd. Szt., 669);

1639: „*Szilagi az hadnagy monda te magad lator vagy, az feleséget (!) kurva kerítő*” (i. h.).

4. A káromkodások társadalmi vonatkozásai

4.1. A jobbágyok, parasztok káromkodási szokásai

A perszövegekben általában két vagy több fél konfliktusát olvashatjuk, melynek során az adott fél saját igazának bizonyítására minden eszközt felhasznál, köztük a megbélyegzést és a káromkodást is. Ilyen beszédhelyzetekben a nyelvi és az erkölcsi tabukat gyakran megszegik. A legtöbb ilyen megnyilatkozás nyelvi agresszióknak tekinthető, ami sérti az ezt elszenvető arculatát, ezzel együtt gyakran a fizikai agressziót előzi meg, például ebben az esetben:

1728: „[...] *megfenyegette, meg ne vallja, mert mindgyárt agyon vereti őket*” (SzBp., 138);

1715: „*sok bosszusagott szenyvedtem te miád, de valahára kisőre a kezem mia kelletik meg halnod*” (Mb. 1529–1768. I., 87).

A jobbágyság körében leginkább használt kifejezések az erkölcsre, a vallásra és a szexualitásra utalnak, a korpuszban a leggyakoribbak a *kurva*, a *baszik* és variációik, a *szar* szó és az etnocentrizmusok. A parasztság által használt káromkodási formák változatosak, a korábban említett típusok közül mindegyikre van adatunk a korpuszban. Vannak olyan lexémák, szintagmák, amelyek többször visszatérnek más jelentéssel (*szar*, *kurva*, *cigány*, *adta-teremtette*, *agg eb*). Ezek a középkorban is léteztek, de a tárgyalt korszakban konzerválódtak, sőt újabb kontextusokban is használták őket (szemléletes példa a *cigány* szó különböző jelentésváltozatai):

1660: „*Engemet meg sem fogtathattál volna olyan sententiázott személly vádlására, az ki immár cigánykézben adatott volt.*” (Kol. Bosz. per. 253): a *cigánykézben* jelentése itt 'rossz kézben'.

A szomszédos nyelvek – főleg az osztrák-bajor – hatása is igazolható a magyarok kora újkori káromkodáskészletére (*fik*, *fikja*, *fékálódik*). A nyelvi tabuhoz kapcsolódó szavak legtöbbje megtalálható a trágár kifejezésekben, ami alátámasztja a tabudöntőgető szerepét is ennek a jelenségnek.

Erre a társadalmi rétegre jellemzők a ráolvasási és gyógyítási formulák.

1722: „*ilyen atta meg gyógyics mert ha ugy kaphatlak olyan helyet (!) atal lülek ha el kel bujdosnomis, arra csak azt feleli Paczai Ferenczne, kurvanyád lizen semmi gondod*” (Mb. 1529–1768 I., 102);

1728: „*Belzebubnak nevében meg fogom gyógyítani, és ő is ördögnek legyen, mint én!*” (SzBp., 126).

Ezek a boszorkánysággal, a népi gyógyászatba vetett hittel vannak összefüggésben, sokszor ezeknek a formuláknak a működésképtelensége indítja el a nyelvi agressziót és a káromkodásokat egyfajta válaszreakcióként.

4.2. A főurak, bárók és fejedelmek blaszfémiái

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) levelezéseiben találhatunk nyomot arra, hogy a korszakban még egy ilyen magas rangú személy is káromkodhatott. A harmincéves háború (1618–1648) cseh szakaszában zajlott 1620-ban a fehérhegyi csata, melyben a magyarok is részt vettek a cseh protestánsok oldalán. A csatát a német katolikusok nyerték meg, a vereség okát Bethlen a magyarok fegyelmetlenségeként, megfutamodásaként, rablóvágyaként magyarázza: „*Másik főbb oka, az magyar seregeknek az mely helyt mutattak volna, oda nem állatták az seregeket, és ott egy magyar sem vitt, hanem csak mind elfutott, et quod majus harmada sem volt jelen, mind kurva anyjokban voltanak akkor is prédálni*” (BG. 19). Itt a felfokozott állapot lehetett az oka a fejedelem „kifakadásának”, viszont azt lehet mondani, hogy ő is a nyelvi klisé eszközeiből választotta ki az általa használt káromkodást: a másik fél anyjának a szidása ugyanis egy régi formula. Bethlen levelezésében másutt a *lator* kifejezés is előfordul:

„*Kegyvelmed viseljen gondot reájok; két-háromszáz latornak elvesztésével országunk el nem fogy, hanem épül inkább*” (i. m. 13);

A hajdúkról:

„*[...] győznÉ Isten, nem ember, leírni az sok latorságokat, amennyi panasz éléelőmbe jött reájok*” (i. m. 14).

Egy esetben Báthori Gábor erdélyi fejedelem került perbe egy paráznalkodási ügy miatt, a partnere az aktus során a következőket mondta:

1611: „*Gyagd, gyakd édes nagyságos uram az én nagyságos asszonyomat*” (Bosz. kuruzsl. par., 112).

Az egyik tanú a fejedelem szavaival akarta igazolni a nő erkölcstelenségét a következőképpen:

1611 k.: „*[...] azt mondotta neki az fejedelem: Zemere bestye lélek kurva, hogy nem baszod meg az nénémet, én egy éjjel háromszor basztam meg s lád mennyi aranyat ada énnekem*” (Bosz. kuruzsl. par., 117).

Ritka, hogy egy ilyen magasrangú személy jelenik meg boszorkányperekben (pláne paráznalkodás ügyében), s még ritkább az, hogy tőle káromkodást idéznek. A per kimenetele végül az lett, hogy a nőt lefejezték, mert bebizonyosodott róla a paráznaság. A fejedelmet természetesen nem ítélték el, igaz nem is tudták volna, mert 1613-ban meghalt (i. m. 119–120).

Balassi Bálint szövegeiben is található hasonló adatok. Kövér Ferenc kapcsán például a következőket írja a költő:

1577: „*kövér kurafi*” (BB., 185).

Egy alkalommal Balassit egy Sommerné nevű asszony megerőszakolásával vádolták, emiatt a Helytartótanács elé került, és mérgében a következőket mondta:

1583: „*Írták azt én magam felől, hogy én néminemű asszonyállatot szabad útában nemcsak megfertőztettem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazudtak tisztességemben praktikáló ároló kurvafajok és beste kurvafajok*” (i. m. 235–236).

A korpusz meglehetősen csekély számú adatot tartalmaz a főurak káromkodásaira. Ennek oka egyrészt lehetett az, hogy igyekeztek példát mutatni a káromkodásokat maguk is szankcionáló fejedelmek, uralkodók. Vélhetően a helyes illemtartották elsődlegesnek, és csak akkor használtak ilyen kifejezéseket, amikor zaklatott, ideges lelkiállapotban voltak (ld. Bethlen). Talán ennél is fontosabb magyarázat, hogy ilyen rangú személyek igen ritkán vettek részt perekben, emiatt kevesebb feljegyzés született róluk.

5. Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy eltérés a társadalmi csoportok között főként az eufemizmusok mennyiségében figyelhető meg. Kevesebb szépítő kifejezést találunk az alsóbb rétegekhez kapcsolható szövegekben, a nagyobb nyilvánosság előtt megjelenő munkák (önéletrészek, naplók) viszont tele voltak eufemizmusokkal. Sok olyan szitokszó jellemző a középkori és a kora újkori nyelvhasználatra, melyet ma is használunk, ezek legtöbbször azonban elvesztette súlyos káromkodási jellegét, csak feddő kontextusban használjuk (pl. *adta-teremtette, szedte-teremtette*). A tabutémákhoz kapcsolódó, illetve a vallási jellegű lexémák és szintagmák szintén jelentős része megtalálható a mai magyar nyelvben, ezek szerepe nem változott a hosszú évszázadok során.

A társadalmi ranglétrán egyre feljebb haladva a források mennyisége egyre szűkül. Éppen ezért általános következtetést a teljes társadalomra vonatkozóan semmiképpen sem tudunk megfogalmazni, de az alsóbb rétegek káromkodás-kultúráját viszonylag jól lehet jellemezni a rendelkezésre álló források alapján.

Források

BB. = Kőszeghy P. 2008. *Balassi Bálint. Magyar Alkibiádész*. Budapest, Balassi Kiadó.

BG. = Sebestyén M. 1980. *Bethlen Gábor. Levelek*. Bukarest, Kriterion Kiadó.

Erd. 1668–1688 = Herner J. 1988. *Rontás és igézés. Politikai boszorkányper Erdélyben 1668–1688*. Budapest, Interart Kiadó.

- Erd. Szt. = Szabó T. A. 1975–1984. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* III., VI., XI. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Göm. I. = Zsupos Z. 2010. *Gömöri káromkodások könyve* I–II. Patrióta, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület.
- Göm. II.= Zsupos Z. 2010. *Gömöri káromkodások könyve* I–II. Patrióta, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület.
- Hev. Küls. = Sugár I. 1987. *Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyékben*. Budapest, MTA Könyvtára.
- Jbgy. = Dömötör A.–Varga M. 2017. Jobbágylevelek a 16. századból 2. In: *Magyar nyelv* 113: 379–383.
- KárLev. = *Káromló levél 1776-ból*. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, jelzete: IV. A. 9. 65. doboz. A szöveget lejegyezte: Kis Tamás.
- Kol. Bosz.per = Tóth G. P. 2014. *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743. Város-történeti források*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Mb. 1529–1768 I.=Schram F. 1983. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*, I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mb. 1529–1768 II. = Schram F. 1983. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*, I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PP. Megrost. = Hargittay E. (szerk.) 2017. *Pázmány Péter: Alvinci Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelídséggel való megrostálása (1609)*. Budapest, Universitas Kiadó.
- PP. Öt. lev.= Hargittay E. (szerk.) 2019. *Pázmány Péter: Egy keresztyén prédikátortól, S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél (1609), Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613)*. Budapest, Universitas Kiadó.
- Sopr. Boszp. = Németh I.–Tóth G. P. (szerk.) 2011. *Soproni Boszorkányperek 1429–1702. Város-történeti források*. Budapest, Balassi Kiadó.
- SzBp. = Brandl G.–Tóth G. P. (szerk.) 2016. *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*. Budapest–Szeged, Balassi Kiadó, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára.

Irodalomjegyzék

- Benkő L. 1980. Durva szók a köznyelvben és a szépirodalomban. In: Rácz E.–Szathmári I. (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó. 5–13.
- TESz. = Benkő L.–Kubinyi L.–Papp L. (szerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II. kötet.

- Czigány L. 1992. Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében. In: Hajdú M. (szerk.): *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 54. Budapest.
- Galgóczi L. 2003. A szitokszóvá válás útja. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 3: 39–45.
- Galgóczi L. 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei*. 5–28.
- Gulyás L. Sz. 2018. „...*verbis illicitis dehonestasset...*”. Adatok a magyar gyalázkodások történetének kezdeteihez. *Az érzelmek története. A HIK 2017. évi, gyöngyösi konferenciájának kötete*. Gyöngyös, Hajnal István Kör.
- Hegedűs A. 2015. *Erotikus szókinccs a régi magyar nyelvben*.
<http://www.c3.hu/~iris/99-1/amor.htm>
- Herner J. 1988. *Rontás és igézés. Politikai boszorkányper Erdélyben 1668–1688*. Budapest, Interart Kiadó.
- Ker. bibl. lex. = Bartha T. (szerk.) 1993. *Keresztyén bibliai lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Kertész Á. 2003. Szómágia (káromkodás – polgárpukkasztás – irodalom). *Eszmélet* 60: 119–120.
- Klanciczay G. 2011. „Mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”. A gyógyítók elleni boszorkányvád problémája a magyar boszorkányperekben. In: Vargyas G. (szerk.): *Párbeszéd a Hagyománnyal, A néprajzi kutatás múltja és jelene, Tudományos konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, L’ Harmattan Kiadó. 695–712.
- Lekner Zs. 1999. A káromkodás mint frazeológiai egység. (Szakdolgozat.) Debrecen.
- Magyar Néprajzi Lex. III = Ortutay Gyula 1977. *Magyar Néprajzi Lexikon* III. Budapest, Akadémiai Kiadó. 81.
- Mezey B. 1986. A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. *Magyar Jogtörténeti Szemle* 1: 56–65.
- Mohay Zs. 2015. A nehezteletől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben. *Magyar Nyelv* 112/2: 174–188.
- Rácz E. 1972. Szó- és szólásmagyarázatok: Kutyaütő. *Magyar nyelvőr* 96: 81–83.
- Sárosi Zs. 2017. Az udvariasság értelmezései. In: *THL 2: A Magyar Nyelv és Kultúra Tanításának Szakfolyóirata* (1–2): 116–124.

Magyar szakos egyetemi hallgatók nyelvi előítéletességének vizsgálata Az egyetemi képzés hatásának elemzése

1. Nyelvi hátrány, nyelvi alapú diszkrimináció

A nyelvtudományban jó ideje alaptézisnek számít, hogy egyetlen nyelv sem osztatlan, egységes egész, hanem nyelvváltozatok, regiszterek és stílusváltozatok egymás mellett élő és egymást átszövő összessége, amely folyamatosan változik (Trudgill 1997, Jánk 2018: 15). A szociolingvisztika továbbá hangsúlyozza a nyelv társadalmi beágyazottságát is, azaz hogy minden nyelvi elemnek van – a fogalmi jelentése mellett – társas jelentése is; s azáltal, hogy adott változatot használ valaki, a mondanivalója közlésén túl az identitását, a témához, a beszédpartnerhez stb. való viszonyulását is jelzi (Sándor 1999: 146, 2016: 18). A változatosság, a heterogenitás a közösség és az egyén szintjén is jelen van, s az egyén számára rendelkezésre álló nyelvváltozatok alkotják az ő nyelvi repertoárját.

A nyelvtudomány álláspontja szerint a különböző nyelvváltozatok „értéke” között (nyelvi szempontból) nincs különbség, valamennyi nyelvváltozat tökéletesen megfelel arra a funkcióra, amelyre a beszélői használják. A beszélők körében azonban – s a magyar közoktatásban is – jellemző az a vélekedés, hogy vannak értékes és kevésbé értékes, kevésbé jó nyelvváltozatok (Sándor 2016: 56). Mindez a nyelvváltozatok eltérő társadalmi presztízséből adódik: a nagy társadalmi befolyású csoportok, azaz az elit nyelvváltozatának jellemzően nagyobb a tekintélye, s az európai országokban az ebből kialakuló ún. sztenderd változat presztízsét tovább növelte, hogy ez a nyelvváltozat a nemzet jelképévé vált, s az írásbeliség is a sztenderdhez kötődik (Sándor 2016: 61–62). Ez sok helyen oda vezetett, hogy – noha nyelvi szempontból ezt a kiváltságos helyzetét semmi nem indokolja – a sztenderd változat vált a társadalomban a nyelv egyetlen helyes, kizárólagosan legitim változatává, más változatokat pedig ehhez képest csökkent értékűnek, hibásnak tartanak a beszélők (2016: 163).

A normatív országokban ehhez a viszonyuláshoz az iskola is hozzájárul úgy, hogy gyakorlatilag előírja a sztenderd (köznyelv, irodalmi nyelv, vö. NAT 2020) használatát. S minthogy ez ilyen módon összekapcsolódik a műveltséggel, így magát a nyelvváltozatot is műveltnek, igényesnek tekintik. Aki pedig nem ezt a nyelvváltozatot használja, az negatívabb megítélést válthat ki a környezetéből. Iskolai tanulmányai során ezzel összefüggésben számos gyermek találkozik a nyelvi alapú megkülönböztetés és diszkrimináció különböző formáival.

Az iskolai ismeretátadás és számonkérés ugyanis nagyrészt nyelvi közvetítéssel – ráadásul jobbra egy bizonyos nyelvváltozat preferálásával – történik: az egyes feladatok megoldása (az utasítások megértése vagy egy szövegértési teszt megírása), elvégzése ugyanis (a pedagógus által) meghatározott nyelvi kompetencia és repertoár meglétét, megértését és alkalmazni tudását igényli és előfeltételezi (Jánk 2017: 32). Ráadásul produkciós oldalról is ennek a nyelvhasználati módnak az alkalmazását várják el a gyerekektől. Ha a gyerekek nem vagy csak korlátozottan rendelkeznek az iskola által elvárt nyelvváltozattal és kommunikációs móddal, akkor *nyelvi hátrányban* vannak azokhoz képest, akik az iskola által preferált változattal lépnek be az intézményes oktatásba. Az egyes gyermekek eltérő nyelvváltozata, illetve a nyelvi deficit erős befolyásoló tényező az iskolai esélyegyenlőtlenség kialakulásában (N. Kollár 2017: 341). A tanulók teljesítményének minősítése és értékelése nagyban függ a gyermekek nyelvi készségeitől, így a nyelvi hátránnyal induló tanulók igencsak hamar, már egészen az iskola kezdetén szembesülnek az oktatási intézmény negatív megítélésével a teljesítményük tekintetében (N. Kollár 2017: 341). Így tehát a családban elsajátított nyelvhasználati mód, az alapnyelv szoros összefüggésben van az iskolai esélyekkel (Réger 2002: 89).

Fontos leszögezni, hogy a *nyelvi hátrány* nem feltétlenül azonos a *nyelvi alapú diszkriminációval*, a nyelvi hátrány inkább mint egyfajta előszobájaként fogható fel a lingvicizmusnak, ami megadja a „lehetőséget”, hogy nyelvhasználata miatt a beszélőt diszkrimináció érje (Jánk 2017: 33). Ennek értelmében tehát az előítélet sokkal inkább attitűdöket és véleményeket foglal magába, míg a diszkrimináció egy másik csoport vagy személy iránt ténylegesen tanúsított viselkedést jelent (Jánk 2017: 33). Az oktatás területén ez abban a helyzetben nyilvánulhat meg, amikor a pedagógus a saját nyelvhasználati módjával, nyelvváltozatával hátrányos helyzetbe hozza a tőle eltérő nyelvi környezetből származó gyermekeket, a pedagógiai értékelés során pedig inkább a gyermek vernakuláris nyelvváltozatának értékelése kerül előtérbe, mintsem a tanuló valódi tárgyi tudása (Jánk 2017: 33). Ha a nyelvi alapú diszkrimináció a szummatív (osztályzatokban történő) értékelésben megjelenik, az történik, hogy a pedagógus a tanulónak adott érdemjegyébe beleszámítja a gyermek nyelvi különbségeit is, ez pedig egyértelműen romboló hatással van az iskolai teljesítményre és sikerességre (Jánk 2017: 34).

Basil Bernstein brit szociológus nevéhez fűződik az első olyan elmélet, amely a nyelv, a nyelvhasználat és az iskolai hátrány közötti összefüggést megfogalmazza. Eszerint a különböző társadalmi osztályokban szocializálódó gyermekek nyelvhasználatára *különböző kommunikatív kódok*, eltérő szövegalkotás jellemző. Így beszélhetünk korlátozott vagy kidolgozott kódról, illetve nem explicit és explicit szövegalkotásról. Az iskola pedig jellemzően az iskolázott középosztály nyelvhasználatát (kidolgozott kód, explicit szövegalkotás) tekinti követendőnek, ennek használatát várja el. A nem ezt beszélő tanulók nyelvi szempontból eleve hátrányból indulnak, s így az iskola újratermeli a társadalmi hátrányt (1971, 1975).

A kidolgozott kód vagy explicit szövegalkotás mellett, mint jeleztem, az iskola egy adott – a sztenderd – *nyelvváltozat* használatát preferálja. Az ettől eltérő, például területi nyelvváltozatok, a nyelvjárási beszéd jellemzően kevésbé pozitív vagy épp negatív megítélés alá esnek. A probléma az, hogy a gyerekek egy része nem a sztenderdet tanulja anyanyelvjárásként, hanem valamely területi nyelvváltozatot. Erre – konkrétan az amerikai angol nyelvváltozatok közötti különbségtételre, illetve a nem sztenderd változatot beszélő gyerekek nyelvi alapú diszkriminációjára és az ebből adódó súlyos iskolai hátrányra – elsőként az Ann Arbor-i per hívta fel a figyelmet szélesebb körben (1977). A város iskolája a „fekete angol”-t beszélő tanulókat a mentálisan sérültek vagy a tanulási zavarral küzdők számára fenntartott osztályokba irányította, megbuktatta vagy más módon „büntette” őket. A gyerekek „fogycosságát” azonban kizárólag olyan tesztekkel állapították meg, amelyek a sztenderd nyelvváltozat használatát követelték meg a gyerekektől, s nem vették figyelembe a gyerekek otthonról hozott nyelvváltozatát. A „black English” különbözőségét és egyúttal a nyelvváltozat rendszerszerűségét azonban a nyelvészek meggyőzően igazolták. A bíróság pedig, mint ismeretes, elfogadta a nyelvészek érvelését, s az iskolát kötelezték a „fekete angol” elismerésére, valamint az ezt beszélő gyerekek számára a sztenderd elsajátításának biztosítására (vö. Labov 1982: 167–174). A nyelvi alapú diszkriminációra, és ennek az iskolában való érvényesülésére az eset ráirányította a figyelmet, de a problémát nem szüntette meg, sőt ez a viszonyulás erősen tartja magát a normatív országokban, például az Amerikai Egyesült Államokban (erről a kérdéstről vö. pl. McWorther 2001). Újabban pedig sokat foglalkoznak többek között az olaszországi nyelvi helyzettel is, ahol a 2010-es években a bevándorlás hozta előtérbe a sztenderdtől eltérő nyelvváltozatok megítélését az iskolában (vö. pl. Calamai–Ardolino 2020).

Az iskolának, a pedagógusoknak ez a fajta viszonyulása – a sztenderd preferálása, más nyelvváltozatok negatív megítélése – nincs tekintettel arra, hogy a sztenderd nyelvváltozat elsajátítása nem egyszerűen akarat kérdése. Az anyanyelv elsajátítása a világ megismerésének részeként történik, más úton, mint ahogyan az idegen nyelveket tanuljuk (vö. Sándor 2016: 184). S ráadásul ez a sztenderdközpon-túság érdekes ellentétben van azzal az iskola által szintén közvetített vélekedéssel, hogy a nyelvjárások értékesek.

A pedagógiai értékelésre irányuló kutatások (pl. Jánk 2018) a legutóbbi időben Magyarországon, illetve a magyar nyelv vonatkozásában is megerősítették azt a tényt, hogy a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés egyértelműen kimutatható a tanórákon, illetve a pedagógiai mérés–értékelés során. Jánk István erre irányuló 2018-as vizsgálatába közel ötszáz magyart tanító tanárt és tanárszakos hallgatót vont be: a legtöbbjük Magyarországról vett részt a felmérésben, de emellett Ukrajnában, Romániában és Szlovákiában tanító gyakorló és leendő magyar szakos pedagógus is részt vett. Az eredményei azt mutatják, hogy 35–50%-uk értékelésében tetten érhető a negatív nyelvi alapú diszkrimináció: a nem sztenderd és nem expli-

cit beszédmódban felelő diákoknak a részt vevő pedagógusok fele-harmada egy teljes érdemjeggyel rosszabbat adott, mint amit a tartalmi jellemzők alapján érdemelték volna. Más oldalról a sztenderd nyelvváltozat és a kidolgozott beszédmód használata az résztvevők 50–75%-ában egy jeggyel jobb értékelést váltott ki a tartalmilag hiányos feleletek kapcsán, azaz itt a nyelvi alapú pozitív diszkrimináció mutatkozik meg.

Külön érdekes lehet azonban, hogy ez a viszonyulás hogyan módosul a pedagógusképzés során. A nyelvváltozatok eltérő presztízséről, illetve ennek nyelvi és társadalmi háttérérol ugyan újabban külön kurzus keretében (is) tanulnak a leendő magyar szakos tanárok.¹

Magam elsőéves hallgatóként ismerkedtem meg a szociolingvisztika nyelvszemléletével. Kíváncsi lettem, hogy ezt az elméleti tudást a hallgatótársaim – akár tudatosan – mennyire tudják alkalmazni olyan szituációban, amikor értékelniük kell például egy nyelvjárásban beszélő gyermek feleletét. Ezért elkezdtem egy erre irányuló vizsgálatot tervezni. Érdekesnek látszott az eredményeket összehasonlítani olyan hallgatók eredményeivel, akik a nyelvi előítéletesség kérdéséről még nem tanultak, avagy több éve tanultak már, viszont még nem teljesítették az összefüggő pedagógiai gyakorlatukat, így feltehetően nem gyűjtöttek tapasztalatokat az olyan tanulók értékelésében, akik a sztenderdtől eltérő nyelvváltozatot használnak.

Dolgozatomban egy olyan vizsgálat alapjait, háttérét, módszertanát, illetve eredményeit mutatom be, amellyel feltárható, hogy az ezirányú tanulmányaikhoz képest jelen van-e a nyelvi diszkrimináció a magyar tanárszakos hallgatók körében, s ha igen, milyen mértékben érvényesül, azzal is összefüggésben, hogy mikor tanultak erről a kérdésről.

2. Alkalmazott módszertan

Kutatásom alapját a Jánk István által kifejlesztett módszertan adja, amely az ügynökvizsgálat (verbal guise) módosított változata, s kifejezetten a nyelvi diszkrimináció pedagógiai értékelésben betöltött szerepének a mérésére alkalmas. Alapja, hogy az adatközlők különböző beszélőktől származó különböző nyelvváltozatokat hallgatnak meg. Menete pedig a következő: a részt vevő pedagógusok és pedagógusjelöltek először elolvasnak egy rövid tananyagrészletet, ezt követően meghallgatják és értékelik az adott tananyagrészlethez tartozó feleletet (hangfelvételt). Ez többször megismétlődik más-más tananyagrészletekkel és hangfelvételekkel.

¹ A hallgatók egyrészt a magyartanári képzés és a szociolingvisztika kurzus keretein belül tanulnak a nyelvváltozatok megítéléséről, emellett a pedagógiai-pszichológiai modulban is tárgyalják a témát. A Debreceni Egyetem tanmenete szerint ideális esetben a két tárgyat (Szociolingvisztika ea. és szem.; A nevelés pszichológiai alapjai 2.) ugyanabban a félévben teljesítik a hallgatók, így a kettő egymást erősíti, ugyanakkor viszont a témáról jellemzően csak elméleti ismereteket kapnak mindkét kurzus keretében.

A feleleteket a szerző által megírt szöveg alapján mondják el különböző nyelv-változatú gyermekek. A feleletek három független változó mentén változhatnak: egyrészt különbség van abban, hogy a gyermek sztenderd vagy nyelvjárási beszélő; másrészt milyen nyelvhasználati módban felel (explicit vs. nem explicit); harmadrészt a tananyag lényegi információiból elmond-e mindent (100%) vagy csak egy részét (60%). Ezek alapján 8-féle felelet lehetséges. Azt a három változatot választottam ki, amelyek megítélésem szerint a legizgalmasabbak a vizsgálatban: az első felelő nyelvjárási beszélő, aki korlátozott kódban a tananyag 100%-át elmondja (NyKo100). A második gyermek mindenben az ellentéte: sztenderd beszélő, aki kidolgozott nyelvhasználati módban a tananyagnak csak 60%-át mondja el (SKi60). A harmadik felelő a másodikhoz hasonlóan kidolgozott nyelvhasználati módban a tananyag 60%-át mondja el, viszont nyelvjárási beszélő (NyKi60).

A „felelő” diákok nyolcadik osztályosok, ketten felvidékiek, palóc nyelvjárásban beszélnek, a harmadik diák pedig sztenderd nyelvi beszélő, mindhárman lányok, hangszínük hasonló. A tananyagrészeket egy nyolcadikos irodalomtan-könyvből választottam ki, s ez alapján elkészítettem a feleletek szövegeit, amelyeket a tanulók felolvastak. Ügyeltem arra is, hogy a kidolgozott és a korlátozott kódú feleletek élesen elkülönüljenek egymástól. A kidolgozott kódú feleletekben többször fordulnak elő összetett mondatok, illetve olyan kifejezések, amelyek színesebbé, választékosabbá teszik a feleletet. A korlátozott kódú felelet ezzel szemben főleg egyszerű mondatokból épül fel, s gyakoribb benne a szóismétlés.

A vizsgálat előkészítésének következő lépéseként – ismét Jánk István vizsgálata alapján – összeállítottam a kérdőívet, amelyet később kiküldtem különböző hallgatói csoportoknak. A kérdőív első részében a hallgatóknak olyan adatokat kellett megadniuk, mint a nemük, életkoruk, évfolyamuk.

Ezt követte a kérdőív lényegi része. Elsőként az értékelő feladat. Itt a hallgatók elolvasták az első felelethez tartozó tananyagot, majd meghallgatták a hozzá tartozó feleletet, és értékelték a diákot. Először egy érdemjegyet adtak a felelő diáknak, amelyet rögtön utána meg is kellett indokolniuk. Ezt követően a felelő felkészültségéről olvashattak néhány állítást – például *a felelő diák maximálisan felkészült volt, vagy a felelő minden lényeges információt elmondott* –, s egy 1-től 5-ig terjedő skálán bejelölték, mennyire tartják igaznak.

A következő kérdésblokk a felelő személyére vonatkozott, hasonló válaszadási lehetőségekkel, mint az előző esetben, itt viszont már választhatták a hallgatók a *nem tudom eldönteni* lehetőséget is. Majd megjelölték, hogy a felvételi előtt álló nyolcadikos diák szerintük hol szeretné tovább folytatni tanulmányait, illetve ők milyen intézményt javasolnának neki.

Végül Jánk kutatásához képest egy plusz kérdésblokk a nyelvváltozatokkal kapcsolatos elméleti tudásukra és a saját nyelvi attitűdjükre irányult. Ilyen kérdéseket kaptak: *Az értékelés során mennyire tudtál elvonatkoztatni a palóc gyermekek nyelvváltozatától? Mennyire tartod magad nyelvi szempontból előítéletesnek?*

3. Résztvevők

Összesen 84 hallgató töltötte ki a feladatsort, tehát a felmérés kismintás vizsgálatnak tekinthető. A kutatásban részt vevők többek között a Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Pannon Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem magyar szakos hallgatói (lásd 1. ábra). A hallgatókat három csoportba soroltam aszerint, hogy tanultak-e, és ha igen, mikor, a nyelvváltozatok megítéléséről és a nyelvi alapú diszkrimináció problémájáról: 1. akik még nem tanultak a nyelvi diszkrimináció megítéléséről (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: NT), 2. akik épp a felmérést megelőzően tanultak a kérdésről (MT), 3. akik régebben tanultak erről (RT). Három 28 fős csoport jött így létre.

Egyetem	Évfolyam					Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	
Debreceni Egyetem	<u>26</u> , 9	8	13	1	3	60
Miskolci Egyetem	2	3	1	6	–	12
Eötvös Loránd Tudományegyetem	2	–	5	<u>1</u>	–	8
Pannon Egyetem	–	–	<u>1</u>	–	–	1
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem	–	–	1	2	–	3
						84

1. ábra: Összegző táblázat a vizsgálatban részt vevő hallgatókról az egyetem, az évfolyam és a szociolingvisztikai képzésük tekintetében²

4. Hipotézisek

A vizsgálat kezdetén a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- Értékeléses feladathelyzetben azok körében érvényesül legerőteljesebben a nyelvi diszkrimináció, akik még nem tanultak a nyelvi diszkrimináció kérdésének megítéléséről.
- Azoknál a hallgatóknál a legkisebb mértékű a nyelvi diszkrimináció, akik épp aktuálisan tanultak a lingvicizmus negatív hatásainak elméleti kérdéseiről. Azaz az egyetemi képzés keretében a nyelvről közvetített ismereteik csökkentik a negatív viszonyulást a nem sztenderd változatokhoz.
- Köztes mértékű a nyelvi diszkrimináció azon hallgatóknál értékeléses feladathelyzetben, akik régebben tanultak a kérdésről.

² A besoroláshoz egyrészt az egyetemek tantervi hálóját vettem alapul, másrészt a hallgatóktól informális úton is tájékozódtam (dőlttel: akik még nem tanultak, aláhúzással: akik most tanultak, félkövér dőlttel: akik régebben tanultak szociolingvisztikát).

d) A saját benyomásaim alapján összességében azonban arra is számítok, hogy mindannak ellenére, hogy az egyetemi képzés megadja a hallgatók számára azt az elméleti alapot, amellyel a nyelvi alapú diszkrimináció kérdése fel sem merülhetne, az bizonyos mértékig mégis jelen van a magyar szakos pedagógusjelöltek körében, az elméleti ismeretek ezt nem feltétlenül tudják felülírni. Tehát valamennyi csoportban számítok a nyelvi alapú megkülönböztetés bizonyos fokú érvényesülésére az értékelésekben.

5. Eredmények

5.1. Osztályzatok és szöveges értékelések

A válaszok azt mutatják, hogy mind az érdemjeggyel való osztályzat, mind pedig a szöveges értékelések esetében a nyelvjárási és/vagy korlátozott kódban felelő diák sokkal több esetben negatív megítélést váltott ki az adatközlőkből, míg a sztenderd nyelvi beszélő diák feleleténél erőteljes pozitív diszkrimináció mutatkozott. (Mindezek egybecsengenek Jánk eredményeivel, vö. 2018: 93–104).

Az érdemjegyekkel történő értékeléskor a három felelet mindegyikére (nyelvjárási–korlátozott–100%, sztenderd–kidolgozott–60%, nyelvjárási–kidolgozott–60%) egyformán adtak a hallgatók 5-ös, 4-es és 3-as érdemjegyet (lásd 2. ábra). Tehát a tartalmilag 100%-os felelet is kapott rosszabb osztályzatot, illetve a 60%-os feleletekre is adtak jelest és jót. Ez azt mutatja, hogy a nyelvhasználat alapvetően befolyásolja az osztályozást, hol pozitív, hol negatív irányba.

Az első felelőnek – aki mindent elmondott, csak nyelvjárási és korlátozott kódban (NyKo100) – általában véve közel fél jeggyel rosszabbat adtak, mint amit a teljesítménye alapján érdemelt volna. Itt azok az esetek aggasztóak, amikor a tartalmilag 100%-os feleletet a hallgatók harmada (33%-a) négyesre vagy közepesre minősítette.

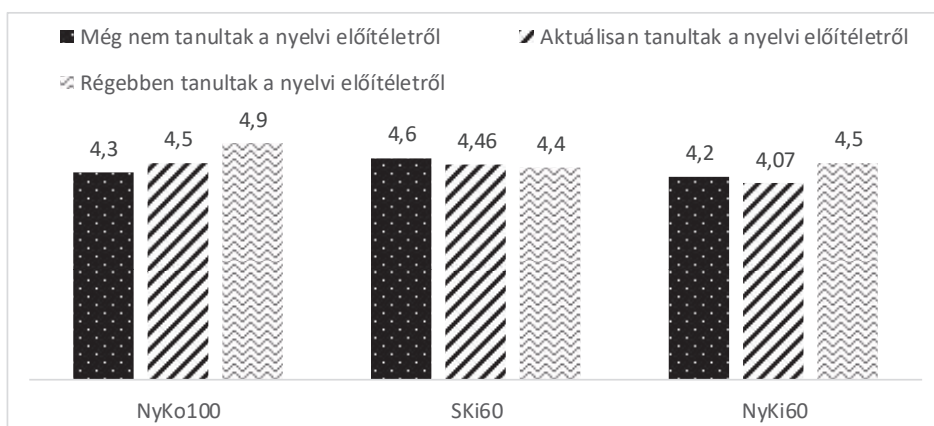
Ugyanakkor pozitív diszkrimináció mutatkozott meg a második felelő esetében (SKi60), aki standard nyelvi, kidolgozott kódú beszélőként a tananyagnak csupán a 60%-át mondta el. Neki ugyanis a hallgatók általában véve közel másfél jeggyel jobbat ítélték meg, mint amit a teljesítménye alapján érdemelt volna (amennyiben a 60%-os feleletet hármasként tekintjük).

A két tartalmilag hiányos, ugyanakkor kidolgozott nyelvi kódban elhangzott felelet esetében megfigyelhető, hogy a hallgatók csaknem háromtized jeggyel jobbat ítélték meg a standard nyelvi beszélő felelőnek. Jól látszik tehát, hogy a nyelvjárási elhangzott felelet több esetben esett negatív megítélés alá, amelyet leginkább a hármasként magas aránya szemléltet. A két felelet értékelésében szignifikáns különbség van az érdemjegyek megoszlásában

	Jeles (5)	Jó (4)	Közepes (3)	Elégséges (2)	Elégtelen (1)	Átlag
NyKo100	56	18	10	-	-	4,54
SKi60	47	33	4	-	-	4,51
NyKi60	36	32	16	-	-	4,23

2. ábra: Az egyes feleletekre adott érdemjegyek összegző táblázata (N=84)³

A három csoport között azonban egyértelmű különbség mutatkozik ennek kapcsán. Amint ezt a 3. ábra szemlélteti, a sztenderd feleletet közel azonosan értékelték a három csoport; tehát egységes a sztenderd beszélő pozitív diszkriminációja, az elméleti ismeretek erre nincsenek hatással. A nyelvjárási felelő diákokat azonban negatívabban értékelték azok, akik még nem tanultak a nyelvi előítéletről, illetve akik éppen aktuálisan tanultak erről. A 60%-os, kidolgozott kódú, nyelvjárársban elhangzó feleletet a kérdésről aktuálisan tanuló hallgatók értékelték a legkedvezőtlenebbül.

3. ábra: A felelet érdemjeggyel értékelése a három csoportban (N=28 mindhárom csoportban)

Ezt a viszonyulást a szöveges értékelések is mutatják: azok, akik még nem tanultak a nyelvi diszkrimináció problémájáról, jóval több esetben tettek megjegyzéseket a diákok nyelvhasználatára. A 100%-os korlátozott kódú nyelvjárási felelet kapcsán 17 nyelvi vonatkozású megjegyzést tettek ezek a hallgatók, s ebből 11 negatív (pl. *Elmondta a kért anyagot, de, mondjuk, mondhatta volna standard kiejtéssel is. Kicsit igényesebben fogalmazhatott volna. Kissé zavaró volt a kiejtés módja. Egyszerű szóhasználata van.*). Ugyanez a csoport a sztenderd felelő kap-

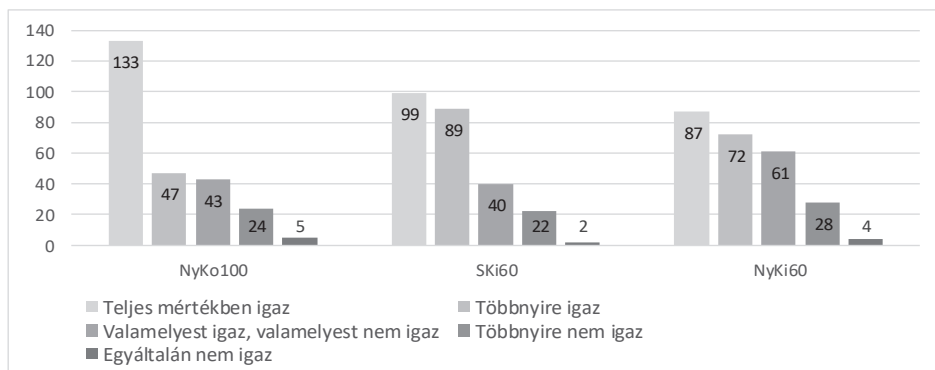
³ Dőlttel azok az érdemjegyek, amelyeket a hallgatók a diákok teljesítményéhez mérten helyesen ítélték meg; aláhúzással az ettől való eltérés látható (amennyiben a 60%-os feleletet hármastak tekintjük).

csán 16 esetben utalt a beszélő nyelvi sajátosságaira, szinte kizárólag pozitívan. Hasonlóak az arányok a témát most tanuló hallgatók körében is. A felsőbbévesek ugyanakkor jóval többször írtak ilyen megjegyzéseket: *Az elhangzott információk helyesek voltak, tanárként ezt kell értékelni.*

A vizsgálat alapján erősen problémásnak tűnik a szóbeli feleletek értékelése általában véve, hiszen például a második felelet kapcsán (amely 60%-át tartalmazta a bemutatott tananyagnak), többen is azt írták: *Minden lényeges információt elmondott.* Nem világos, hogy mi áll a háttérben, de mindenesetre a szöveges értékelések alapján az látható, hogy a hallgatók a segítő jegyzet ellenére sem vették észre a hiányosságokat, és szubjektíven értékelték. Ez az egész értékelés létjogosultságát megkérdőjelezi a szóbeli feleletek esetében (erre már mások is felhívták a figyelmet korábban, vö. Ollé–Szivák 2008, Jánk 2018: 29–33, különösen 31–33).

5.2. A tanuló felkészültsége

A fenti eredményeket árnyalják a tanuló felkészültségére irányuló három állításra adott válaszok: *a felelő minden lényeges információt elmondott; a diák teljesítménye maximális felkészültséget mutatott; érti a tananyagot, nem csak bema-golta.* Mivel a három állítás lényegében egy kérdést jár körül, az erre adott válaszok egybevonhatók, ezt mutatja az alábbi diagram (4. ábra).

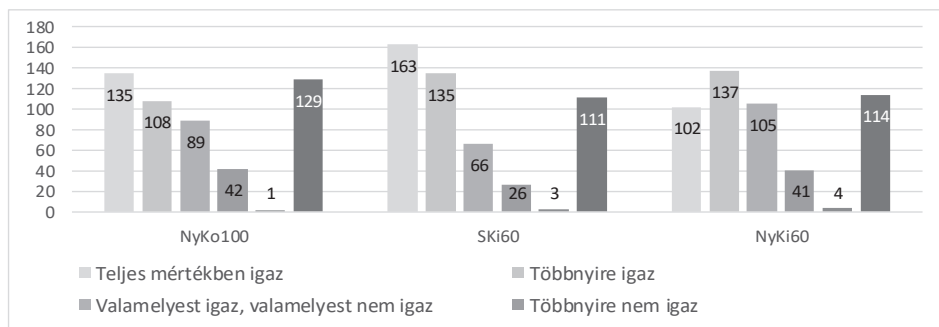

4. ábra: A felelő felkészültségét értékelő válaszok összesített eredménye (N=84)

Jól látszik, hogy az első (NyKo100) felelő esetében – az érdemjeggyel történő válaszadással ellentétben – a hallgatók nagyobb hányada felismerte a felelet hiánytalanságát (azaz a *teljes mértékben igaz* lehetőséget jelölték a három állítás kapcsán, 133), ugyanakkor viszont közel ennyi (119) eltérő válasz is született. A két tartalmilag hiányos felelet kapcsán azonban ismét kirajzolódni látszik az a szomorú kép, miszerint a nyelvjárásban beszélő diák több esetben váltott ki negatív megítélést a hallgatókból, amit a *valamelyest igaz, valamelyest nem igaz, illetve a többnyire nem igaz* válaszlehetőségek gyakoribb előfordulása szemléltet.

5.3. A felelő diák személyiségének megítélése

A felelő diák személyére vonatkozó állítások megítélése (*A felelő szorgalmas diák, A felelő az osztály legjobb tanulói közé tartozik, A felelő egy jó gondolkodású diák, A felelő jó magaviseletű diák, A felelő szereti az irodalom tantárgyat, A felelő érti az irodalom tantárgyat.*) kapcsán is megmutatkozik a nyelvvaltozatok befolyásoló hatása: a hallgatók a sztenderdben beszélő diákokat kedvezőbben ítélték meg, mint a két nyelvjárási beszélőt (ezt az 5 állításra adott válaszokat összegző 5. ábra mutatja). A két palóc nyelvjárásban beszélő tanuló esetében a tartalmilag 100%-osan felelő diák személyiségéről vélekedtek valamivel pozitívabban.

5. ábra: A felelő személyiségének (szorgalmas, jó tanuló, jó gondolkodású stb.) összegző értékelése (N=84)

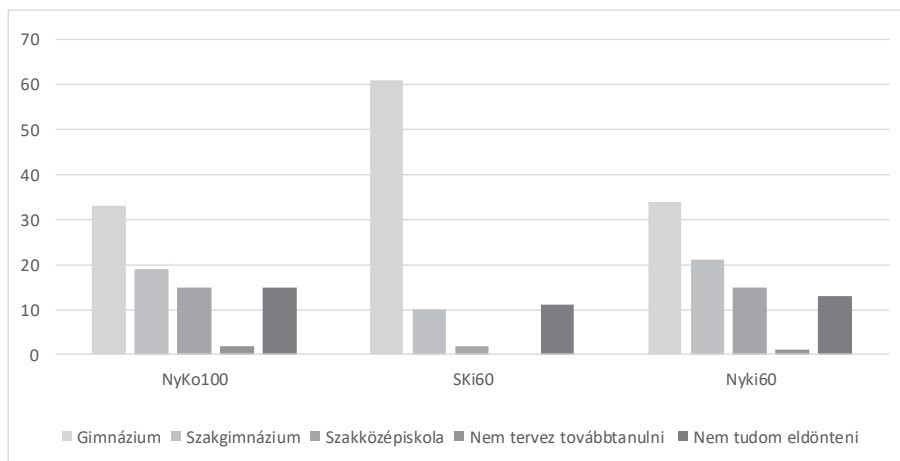
Noha a hallgatók jelentős hányada már tanult arról, hogy egy ekkora terjedelmű nyelvi mintából nem lehet a feltett kérdésekről következtetéseket levonni, mégis kevesen éltek csak a *nem tudom eldönteni* válaszlehetőséggel. Ez nagyobb arányban csak a felsőbbévesek körében fordult elő (lásd 6. ábra). A sztenderd beszélő pozitívabb megítélése tehát lényegében a két másik csoportnak köszönhető.

6. ábra: A *nem tudom eldönteni* válaszlehetőségek aránya a felelő személyiségére vonatkozó kérdéscsoport esetében a három csoportban (mindhárom csoportban N=28)

5.4. A felelő továbbtanulásának megítélése

A két továbbtanulással kapcsolatos kérdés egyfelől azt igyekezett felmérni, hogy a vizsgában részt vevő hallgatók vélekedése alapján az adott tanuló milyen középfokú intézményben kívánhat továbbtanulni; másfelől pedig, hogy a hallgatók maguk milyen intézményt „javasolnának” az adott diáknak.

7. ábra: A hallgatók vélekedése a felelő diák továbbtanulási szándékáról (N=84)

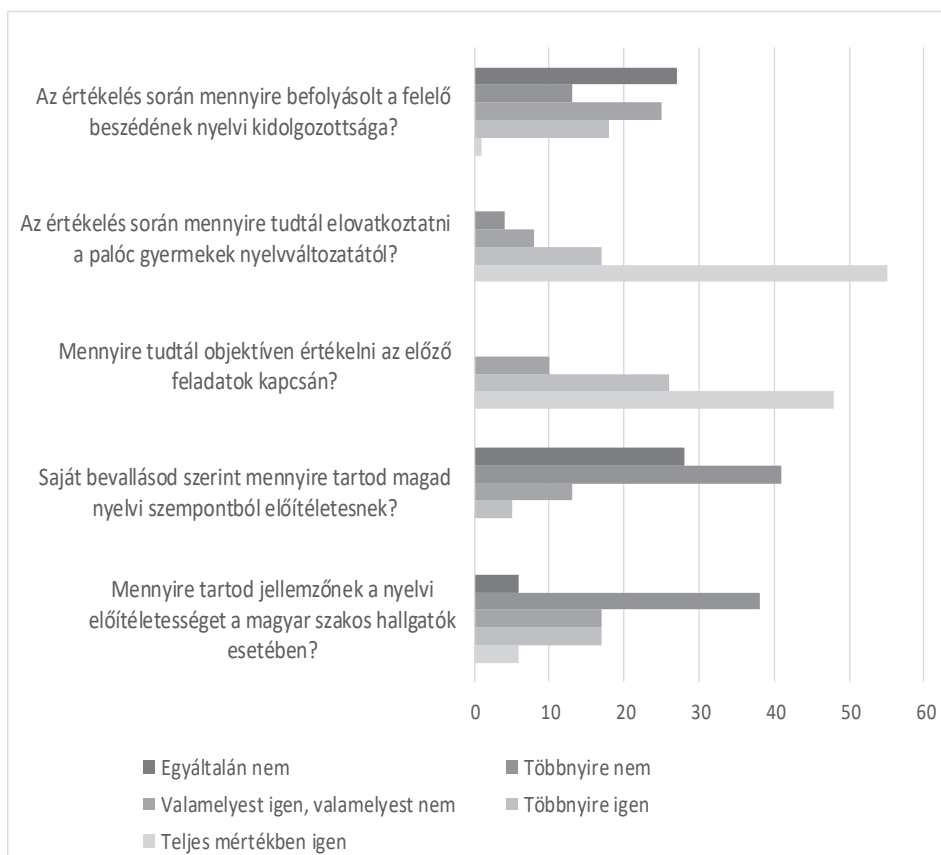
A hallgatók vélekedései ezzel kapcsolatban szintén a sztenderd felelő (SKi60) pozitívabb megítélését mutatják, a 84-ből 61 hallgató feltételez gimnáziumi továbbtanulási szándékot, míg a nyelvjárási beszélőknél 33 és 34. Ebből a szempontból nincs különbség a három 28 fős csoport között (NT: 23 fő, MT: 22 fő, RT: 18 fő).

A két nyelvjárási felelet alapján jóval nagyobb arányban feltételezik a válaszadók a tanulók szakgimnáziumi vagy szakközépiskolai továbbtanulását. Ez egyértelműen a nyelvjárási beszélők hátrányos megítélését mutatja. Különösen erőteljes ez a viszonyulás az MT csoportban (a NyKo100 felelet esetében a szakgimnáziumi vagy szakiskolai továbbtanulást feltételezők száma: NT: 8 fő, MT: 16 fő, RT: 8 fő; NyKi60 feleletnél: NT: 11 fő, 13 fő, RT: 9 fő; ezzel szemben az SKi60 feleletnél: NT: 2 fő, MT: 5 fő, RT: 3 fő).

5.5. A nyelvi előítéletesség megítélése

A vizsgát végén a hallgatóknak a nyelvváltozatokra vonatkozó és a nyelvi előítéletességgel kapcsolatos elméleti ismereteiről igyekeztem képet alkotni, illetve a saját nyelvi előítéletességükről való véleményükre irányuló kérdéseket is feltettem. Mindezzel azt kívántam feltérképezni, hogy a kutatásba bevont hallgatók mennyire vannak birtokában a nyelvi diszkriminációra vonatkozó elméleti tudásnak.

Ennek kapcsán az látszik, hogy a saját nyelvi attitűdjükről általában véve sokkal pozitívabb képük van a hallgatóknak, mint amit az értékeléses feladat valójában mutat. A válaszadók 78,6%-a nem tartja magát előítéletesnek, ehhez képest 10%-kal kevesebben adtak jelest a NyKo100 feleletre, és láttuk, hogy a SKi60 feleletnél viszont a hallgatók 94%-ánál érvényesült a pozitív diszkrimináció, a szten-derdcentrikusságból adódó pozitív sztereotípiák működésével a hallgatók lényegében nincsenek tisztában. Az is elgondolkodtató, hogy a válaszadók fele a hallgatótársakat is nyelvileg (valamennyire) diszkriminatívnak tartja. Ez viszonylag reális képnek mondható az eddigiekben látott eredményeim alapján (lásd 8. ábra).

8. ábra: A nyelvi előítéleteségre irányuló kérdésekre adott válaszok összegzése (N=84)

A szociolingvisztikai alapú nyelvszemlélet, illetve elméleti ismeretek nem meglepő módon azok körében jelennek meg a legkisebb arányban, akik még nem tanultak erről: a 28-ból 14 fő utasította el azt az állítást, hogy nyelvi szempontból minden nyelvváltozat azonos lenne. A másik két csoportnál jóval alacsonyabb ez az arány: 4-4 fő.

Nem jelentkezett azonban olyan fokú előny a kérdésről aktuálisan tanuló csoportban, mint ami elvárható lenne a képzésük, tanulmányaik alapján. *A standard nyelvváltozat magasabb értékű a nyelvjárási változattól* állítást – a tanulmányaik ellenére – 15-en gondolják igaznak.

A felsőbbéveseknek a korábbi feladatblokkok kapcsán megmutatkozó előnye a nyelvváltozatokról való tudás, tudatosság terén ebben a feladatrészben is megmutatkozik a másik két csoporthoz képest: a 28-ból 26 fő utasítja el az *egyáltalán nem igaz* válaszadással az *egy adott beszélő megbélyegezhető a nyelvhasználat miatt* állítást. A másik két csoportban csak 14-14 fő tett így.

Tanulságos azt is megvizsgálni, hogy a nyelvi előítéletesség kapcsán mennyire tudják saját magukat reálisan megítélni a hallgatók. Ennek szemléltetésére nézzük meg annak a 25 hallgatónak a feleletekre adott érdemjegyeit, akik *egyáltalán nem* tartják magukat nyelvi szempontból előítéletesnek! A NyKo100 feleletet azonban közülük csak 19 hallgató értékelte a tartalmának megfelelően ötösrre, a többiek négyest vagy hármast adtak rá. Jóval erőteljesebb körökben a pozitív diszkrimináció, hiszen az SKi60 feleletet a 25-ből mindössze 1 hallgató értékelte (reálisan) hármásra, a többiek javarészt ötösrre, kisebb arányban négyesre. A hallgatók eszerint nem tudják magukat a nyelvi előítéletesség szempontjából reálisan megítélni: nincsenek tudatában annak, hogy valójában hajlamosak nyelvi szempontból előítéletesen viselkedni, legalábbis a vizsgált feladathelyzetben így jártak el, különösen pozitív, de esetenként negatív irányban is.

6. Összegzés, kitekintés

Az eredmények alapján beigazolódni látszik az a) hipotézisem (értékeléses feladathelyzetben azok körében érvényesül legerőteljesebben a nyelvi diszkrimináció, akik még nem tanultak a nyelvi diszkrimináció kérdésének megítéléséről). A b) (Azoknál a hallgatóknál a legkisebb mértékű a nyelvi diszkrimináció, akik épp aktuálisan tanultak a lingvicizmus negatív hatásainak elméleti kérdéseiről.) és a c) (Köztes mértékű a nyelvi diszkrimináció azon hallgatóknál értékeléses feladathelyzetben, akik régebben tanultak a kérdésről.) hipotéziseimet viszont nem támogatta, sőt cáfolta a vizsgálat. Nem mutatható ki tehát a frissen tanult ismeretek előnye, ehelyett azoknál mutatkozott a nyelvváltozatokkal kapcsolatos legnagyobb fokú tudatosság, akik régebben tanultak erről (talán mert ehhez hozzáadódnak a módszertani és a pedagógiai ismeretek). Az MT csoport előnye az NT csoporthoz képest sem olyan mértékű, mint vártam: egyes kérdésekre adott válasznál az NT és az MT csoport között nincs szignifikáns különbség. Összességében pedig a d) hipotézisem is beigazolódott, hiszen az eredmények alapján az látszik, hogy a magyar szakos hallgatók körében megfigyelhető mind a pozitív, mind a negatív diszkrimináció.

Általában véve elmondható tehát, hogy az elméleti ismeretek gyakorlatba való átültetése egy ilyen értékeléses feladathelyzetben, ahol a beszélők nyelvi attitűdjét kellene felülírnia az egyetemen tanult ismereteknek, nem működik igazán jól. Illetve a vizsgálat ráirányítja a figyelmet az ismeretek mérése és értékelése kapcsán a szóbeli feleletek erősen vitatható voltára, mert több szempontból is túl nagy teret enged a szubjektív értékítéleteknek. (A nyelvi hátrányos helyzet természetesen nemcsak a szóbeli feleletek kapcsán jelentkezik, hosszabb írásbeli feleleteknél fokozottan érvényesülhet a korlátozott kód problematikája, ennek vizsgálata azonban túlmutat ezen a felmérésen.)

A kapott eredményeket látva ennek a vizsgálatnak az eredményeit, illetve magukat a konkrét feladatokat is érdemesnek látszik figyelembe venni és bevonni a magyar szakos hallgatók képzésébe, illetve törekedni kell az egész kérdéskörrel tanult ismereteket átültetni a gyakorlatba. Érdemesnek látszik továbbá más hasonló célkitűzéssel készült programok (pl. Murphy 2012) eszközeit és tanulságait is figyelembe venni. Az egyetemi képzés célja ugyanis – Sándor Annával egyetértve – többek között nyilvánvalóan az, hogy a kikerülő magyartanárok tudományos ismereteikre és szemléletmódjukra alapozva képesek legyenek a nyelvi tévhiteket (a nyelvjárásokkal kapcsolatosakat is) cáfolni és meggyengíteni (2009: 199).

Irodalomjegyzék

- Bernstein B. 1971. Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság* 11: 47–57.
- Bernstein B. 1975. Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Pap M.–Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat Kiadó. 393–434.
- Calamai, S.–Ardolino, F. 2020. Italian with an accent: the case of 'Chinese Italian' in Tuscan high schools. *Journal of Language and Social Psychology* 39: 132–147.
- Jánk I. 2017. Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában: A nyelvi szocializáció jelentősége a tanuló értékelésében. *Szociológiai Szemle* 27: 27–47.
- Jánk I. 2018. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben: Négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei*. Disszertáció. (Kézirat.) Nyitra.
- N. Kollár K. 2017. Amikor nem a gyerekekkel van a baj.... Megváltoztathatatlan adottságok és az iskola elvárásainak hatása. In: N. Kollár K.–Szabó É. (szerk.): *Pedagógusok pszichológiai kézikönyve* 3. Budapest, Osiris Kiadó. 340–353.
- Labov, W. 1982. Objectivity and Commitment in Linguistic Science: The Case of the Black English Trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- McWorther, J. 2001. *The Power of Babel: A Natural History of Language*. New York, Times Books.

- Murphy, A. N. E. 2012. *Teaching Dialect Awareness in the College Composition Classroom: an Evaluation*. PhD dissertation. Manuscript. Indiana, Muncie.
- Ódry Á. 2009. „Mindenképpen az anyanyelve a legfontosabb...”: Kisebbségi magyar pedagógusok és az anyanyelvvvel kapcsolatos ideológiák. In: Borbély A.–Vančioné Kremmer I.–Hattyár H. (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest, Tinta Kiadó. 443–447.
- Ollé J.–Szivák J. 2008. Osztályozás, értékelés. In: Réthy E. (szerk.): *A tanítás–tanulás hatékony szervezése*. Budapest, Educatio. 216–231.
- Réger Z. 2002. *Utak a nyelvhez: Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Második kiadás. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Sándor A. 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély A.–Vančioné Kremmer I.–Hattyár H. (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest, Tinta Kiadó. 199–206.
- Sándor K. 1999. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Galgóczi L. (szerk.): *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Szeged, JGYF Kiadó. 135–171.
- Sándor K. 2016. *Nyelv és társadalom*. Budapest, Krónika Nova.
- Trudgill P. 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.

Velencei–magyar diplomáciai kapcsolatok Girolamo Priuli 1494 és 1500 között keletkezett naplófejegyzéseinek tükrében*

1. Bevezetés

Tanulmányomban a velencei naplóirodalommal, azon belül is Girolamo Priuli naplójával foglalkozom. A 15. század közepétől egészen a 16. század közepéig számos diarii és annali látott napvilágot a városállamban, aminek oka az itáliai egyensúly felbomlásában keresendő. A 16. század fordulója egyfajta korszakváltást jelentett a kortársak számára: a humanizmus elterjedése, az itáliai háborúk, a kereskedelem megváltozása befolyással volt a velencei lakosok mindennapjaira. Ezek hatására ragadtak tollat a velencei nemességhez tartozó férfiak, hogy naplóikban megörökítsék és értelmezzék a változásokat. A korszak eseményeiből adódóan ezek a diarii történetírói céllal születtek, így stílusuk sok esetben eltér a manapság a naplóirodalom műfaján belül értelmezett autográf művektől (Neerfeld 2001: 5). A szövegek, mindezeknek köszönhetően, rendkívül értékes forrásokat tartalmaznak a Serenissima diplomáciai kapcsolataira vonatkozóan.

A magyar történettudomány többször is foglalkozott már a velencei–magyar diplomáciai kapcsolatokkal, azonban a Jagelló-korra fókuszálva részletes munka 1929 óta (Balogh 1929) nem jelent meg. Legújabbban Lakatos Bálint (2022: 455–482) írt a témáról, azonban csak vázlatosan elemezte az itáliai városállamok és a Magyar Királyság közötti diplomáciát. Jászay Magda (1990) monográfiájában átfogóan vizsgálta meg a két ország közötti együttműködést, egy teljes fejezetet szentelt a Jagelló-kornak, de a terjedelme miatt nem végez mélyfúrásokat. Munkájában felhasználta a korszak legismertebb naplóinak szövegkiadásait, amelyekből saját fordításokat ugyan közzétesz, de ezek csak szövegtörödékek.

Girolamo Priuli egy velencei nemesi családból származó kereskedő volt, aki 1494 és 1512 között nyolc kódexben vezette naplóját, amelyek mindmáig megtekinthetők a Biblioteca Nazionale Marciana (Cod. It. VII. 130), valamint a Museo Correr kéziratárában (Cod. P. D. 252-c). Az első, a második, továbbá a negyedik kötetnek elkészült a szövegkiadása 1912 és 1941 között a *Rerum Italicarum Scriptores* olasz történeti forrásgyűjteményben Roberto Cessi és Arturo Segre szerkesztésében.

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 kódszámú új Nemzeti Kiválóságprogramjának keretében a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alap szakmai támogatásával készült.

A korszak kutatói kevés figyelmet szentelnek Girolamo Priulinnak és diariójának. Ennek okát abban vélem felfedezni, hogy nem készült el a teljes szövegkiadás (Neerfeld 2001: 50), így a hozzáférés nehézsége miatt nem is vált nagyon ismertté a szöveg. A magyar szakirodalomnak további nehézséget okozott, hogy a szövegnek még nem készült el magyar fordítása, ami miatt érdemlegesen nem tudott foglalkozni magyar vonatkozásaival. Jelenlegi tanulmányomban összegyűjtöttem a szövegkiadásban is megjelent első kötet magyar vonatkozású forrásait, amelyeket lefordítottam olasz nyelvről magyarra. Tanulmányomban továbbá azért is foglalkozom az 1494 augusztusa és 1500 júniusa között keletkezett naplófeljegyzésekkel, mert a városállam és a Magyar Királyság között ekkor éledtek újjá a diplomáciai kapcsolatok, és alakult ki az első állandó diplomáciai képviselő Budán (Györkös 2016: 23).

2. Velencei önelbeszélések a 16. század fordulóján

A velencei naplóirodalom a 15. század közepétől a 16. század közepéig élte virágkorát, amely rendkívül aktív időszak volt a városállamnak politikailag, katonailag és diplomáciailag is. Ekkor zajlottak a nagy földrajzi felfedezések, amelyek a velencei kereskedelemre nézve végzetesen hatottak; ekkor voltak a félsziget életét felbolygató itáliai háborúk; illetve az Oszmán Birodalom európai expanziója. Ezt a korszakot öleli fel Domenico Malipiero naplója, amely 1457-ben kezdi el az események elbeszélését, majd következik Girolamo Priuli, Pietro Dolfín és Marcantonio Michiel, míg Marino Sanudo zárja a sort az 1533-ban véget érő diariójával (Neerfeld 2001: 6).

A velencei naplóirodalomnak nagy hagyománya van, műfaji gyökerei már a krónikákban is megjelentek, azonban míg a krónikák elsődleges feladata az volt, hogy a városállamnak dicső emlékművet állítsanak, addig a naplók személyes hangvételük következtében már felvállalták a kritikát. A nyelvi változás jelentette a krónikák és a naplók legnagyobb különbségét, utóbbiak népnyelven, nyelvjárásban íródtak (Neerfeld 2001: 16–17). Mivel elsősorban történetírói tevékenységnek számított a naplóírás (Neerfeld 2001: 96–97), inkább jelentett egyfajta gyűjtőmunkát, megörökítették azokat az eseményeket, amelyekről úgy vélték, hogy a későbbiekben nagy befolyással bírhatnak (Szovák 2022: 76). Ezért tudatos szerkesztés nem igazán jellemzi a szövegeket, a nyelvhelyesség és a népnyelvi szóhasználat inkább arról árulkodik, hogy a frissen szerzett politikai, gazdasági és diplomáciai értesüléseiket teljes egészében meg akarták örökíteni (Fulin 1881: 152).

A naplóirodalom fellendülése párhuzamba állítható a humanizmus térhódításával és az individuum középpontba kerülésével. A diarii-ban fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutott az önálló véleményalkotás, annak ellenére, hogy a szerzők a Serenissima politikájára és a félsziget életét befolyásoló eseményekre próbáltak összpontosítani (Neerfeld 2001: 6). Már maga a tény, hogy saját napló vezetésébe

kezdték, arról árulkodik, hogy egyre inkább fontosnak tartották a saját észrevételeiket, véleményeiket feljegyezni (Szovák 2022: 74–75). Ezt láthatjuk Priulinál is, aki bankárként rendszeresen reflektált a Velencei Köztársaság pénzügyeire és ennek kapcsán arra, hogy a Magyar Királyságnak pénzsegélyt küldenek (ld. 3. és 10. szöveg).

3. Egy kereskedőcsalád humanista naplójára: Girolamo Priuli

Girolamo Priuli 1475. január 26-án született Velencében, Lorenzo Priuli és Paula Barbarigo gyermekeként (BMC Cod. Cic. 3784. fol. 305). 1493 és 1498 között Priuli Londonban tartózkodott, ahol kereskedőnek tanult, az ott töltött idő alatt elsajátította az angol nyelvet, szokásokat, és többször is találkozott VII. Henrik angol királlyal (1485–1509) (Fulin 1881: 139). Amikor visszatért Velencébe, a kereskedelemre koncentrált, aminek eredményeként 1507-ben a Rialton nyitott bankot (BMC Cod. Cic. 3784. fol. 164). Vállalkozása hiába indult kedvezően, később a Serenissima állandó háborúskodása miatt folyamatosan anyagi gondokkal küzdött, ugyanis a városállamnak kölcsönöket kellett felvennie bankjaitól, amelyeket nem tudott visszafizetni. Ráadásul a katonai konfliktusok megnehezítették a kereskedelmet is, ami a legnagyobb bevételt jelentette a velencei polgárok számára. Mindezek hatására 1513-ra bankválság alakult ki, így rengetegen, közöttük Priuli is csődbe ment (Jászay 1990: 194–196). Az anyagi gondok okozta nehézségek következtében 1517-ben három hónapra adósikkasztás miatt börtönbe került, illetve 1519-ben egy ízben a Bölcsök Tanácsából is kidobatta a dózse, miután illetlenül viselkedett (Neerfeld 2001: 48). Ezt követő életéről már nincsenek információink, halálának dátuma (1547. július 7.) a Velencében lévő sírjáról megtudható.

4. Az ellenségem ellensége a barátom: velencei–magyar kapcsolatok a 15. és a 16. század fordulóján

Hunyadi Mátyás halála (1490) után a Magyar Királyság diplomáciai tekintélye nem lett lényegesen csekélyebb (Neumann 2008: 316–318), ugyanis a magyar trónra megválasztott II. Ulászló (1490–1516) ekkora már cseh király volt (1471-től kezdve), illetve a volt királynéval, Beatrixszal kötött érdekházassága is figyelemre méltónak számított a korban (Jászay 1990: 190). Mindezek mellett tovább növelte jelentőségét a Jagelló-dinasztiából való származása, ami összekötötte a Magyar és a Cseh Királyságot a Lengyel Királysággal és a Litván Nagyhercegséggel, így Közép- és Kelet-Európa egyik legrangosabb uralkodója lett (Kulcsár 1981: 86–87). Annak ellenére, hogy Mátyás halála a trónöröklés kapcsán zavart eredményezett (Kubinyi 1991: 6), és az ország belső problémákkal küzdött, a törökök balkáni jelenléte miatt nem esett ki az itáliai városállamok diplomáciai látószögéből (Jászay 1990: 190).

Itáliában mindeközben változások történtek, VIII. Károly francia király (1483–1498) 1491-ben feleségül vette Anna bretagne-i hercegnőt, aki I. Miksa német király (1486–1519) jegyese volt (Bárány 2018: 33–39). Ennek eredményeként pedig kiéleződött a Habsburg–Valois ellentét (Shaw–Mallett 2018: 7). Ebből fakadóan hosszas konfliktus vette kezdetét, amelyet tovább bonyolítottak az Itáliában bekövetkező változások: Lorenzo de’ Medici halála (1491), VI. Sándor pápa megválasztása (1492), I. Ferdinánd nápolyi király halála (1494). Ez utóbbi esemény adta a végső indítást VIII. Károly számára, aki 1494 augusztusában indult útnak, hogy megszerezze a nápolyi trónt az Anjou-örökségre (Györkös 2016: 27) és az Oszmán Birodalommal való hadakozásra hivatkozva (Shaw–Mallett 2018: 6–12).

A felbomlott itáliai egyensúlyban a városállamok és az európai nagyhatalmak is szövetségeseket kerestek. Az izolációtól féltő Velence 1499 elején megállapodott a francia királlyal (Györkös 2021: 518), amihez csatlakozott a pápa is. A franciákkal kiépített kapcsolatokat Priuli is kiemeli, miszerint a velencei városatyák nem szándékoznak a francia uralkodó ellen szövetségre lépni, hiszen azzal elveszítenék a bizalmát (ld. 8. szöveg). Ennek eredményeként létrejött egy törökellenes koalíció (Bárány 2014: 114), ebbe bevonták a Magyar Királyságot is (Jászay 1990: 192).

Priuli feljegyzése szerint (ld. 3. szöveg) 1499-ben a törökök megtámadták Lepantót (Györkös 2016: 23). Velence titkárt küldött Budára Francesco della Giudecca személyében (Balogh 1929: 25–26). A Signoria célja az volt, hogy megossa a szultán figyelmét, ezért állandó pénzsegélyt folyósítottak II. Ulászló számára, nehogy elfogadja a törökök békejavaslatát (Jászay 1990: 193). Ezekről Priuli is beszámol: velencei kérésre a pápa legátust küldött a Magyar Királyságra, hogy a királyt a török elleni küzdelemre buzdítsa (ld. 3. szöveg). Majd feljegyzi, hogy városa támogatja a magyar királyt a szultán elleni hadjáratában, mondván: „eltántorítják a szultán seregeit” (ld. 5. szöveg). A közös ellenfélnek köszönhetően a két ország között szoros kapcsolat jött létre, amit tovább erősített, hogy 1500 januárjában két kiváló követüket küldték a velenceiek Giudecca helyére: Vittorio Soranzo-t és Sebastiano Giustiniani-t, akik a Magyar Királyság történetében az első állandó diplomáciai képviselőnek tekinthetők (Györkös 2016: 23). A követek szenátusban történő megválasztásáról részletesen ír Priuli (ld. 5. szöveg), később arról olvashatunk, hogy a két követ hatalmas pompában vonult be Budára (ld. 11. szöveg).

II. Ulászló nem elégedett meg a pénzsegélyekkel, egy személyes ügyben is kérte Velence támogatását; miszerint VI. Sándor érvénytelenítse házasságát Aragóniai Beatrixszal, valamint a Brandenburi Borbálával kötött házassági szerződését (Nemes 2018: 10–11). A kérést teljesítette a pápa (C. Tóth 2009: 1455), amire Priuli is reflektál, és Velencét az ügy fő közbenjárójaként és megoldójaként mutatja be (ld. 7. szöveg). A frigy érvénytelenítésének következtében a szövetség gond nélkül kibővíthetett a magyar királlyal (Lakatos 2020: 16). A magyar uralkodó nem sokáig maradt nőtlen, a francia király távoli rokonát, Anne de Foix-t vette feleségül 1502-ben, a törökellenes szövetség megszilárdulását követően (Györkös 2016: 28–30).

A házasság előtt azonban létrejött egy törökellenes franca-magyar szövetség 1500 júliusában (Györkös 2021: 518), amelybe bevonták a Serenissimát is (Györkös 2016: 24–25), aki ezután folyamatos pénzsegélyeket küldött a Magyar Királyságnak (Bárány 2014: 115–116). A szövetség által támogatott nagyszabású keresztény hadjárat azonban elmaradt, ugyanis a magyar haderő a pénzsegélyek ellenére sem volt elég erős ahhoz, hogy felvegye a harcot az oszmán sereggel, ezért csupán határviellongások történtek (Jászay 1990: 197). A Magyar Királyságnak küldött pénzüsszegekről többször is említést tesz Priuli; 30 ezer dukát hadisegélyről (ld. 10. szöveg) és a pápa pénzgyűjtési akciójáról is beszámol (ld. 12. szöveg).

A Serenissima a törökellenes szövetség ellenére azonban folyamatosan egyezkedett a szultánnal, hogy végre fellelegezhessen az állandó háborúskodásból. Lepanto 1499-es elvesztését (Györkös 2016: 22) követően a városállam meggyengült, és már nem tudta egyedül felvenni a harcot az Oszmán Birodalommal szemben (ld. 3. szöveg). Naplójában Priuli úgy emlékszik vissza Lepanto elvesztésére, mint Velence tekintélyének elbukását és a flotta teljes kudarcát okozó csatára (ld. 14. szöveg). A békekötés azonban elmaradt, mert a szultán több szárazföldi területet és évi 10 ezer dukát adót követelt Velencétől, amiknek az elfogadása a városállam teljes megszégyenülését jelentette volna (Jászay 1990: 199), így újabb tengeri ütközetek következtek, amelyek jelentősebb eredményt nem hoztak. Ezért Velencének újabb béketárgyalásokat kellett kezdeményeznie. A háború miatt elmaradt a Magyar Királyság anyagi támogatása, ezért II. Ulászló szintén békére kényszerült a szultánnal, aki azonban csak külön-külön volt hajlandó kiegyezni velük. Emiatt külön védelmi egyezményt kötöttek 1503 elején, aminek értelmében a városállam évi 30 ezer dukát segélyt utal a magyar végvárak védelmére, illetve háború esetén kölcsönösen segítik egymást (Jászay 1990: 199–200). Ezt követően először Velence kötött békét 1503 májusában az Oszmán Birodalommal, majd augusztusban a Magyar Királyság is hasonlóképpen tett (Jászay 1990: 200). A két európai ország életében, rövid időre ugyan, de lezárult egy katonailag aktív és legfőképp anyagilag kimerítő korszak.

5. A Magyar Királyságra vonatkozó források

Mivel a korábban említett, 20. század elei Segre-féle olasz kiadás és a kéziratban fennmaradt Priuli-szöveg között számtalan eltérés található, így tanulmányomban az általam javított szövegkiadást teszem közzé. Ez alapján a szövegben eredetileg használt rövidítéseket feloldottam, a kis- és nagybetűk váltakozásait egységesítettem, továbbá a névelők és a névmások archaikus, kevésbé érthető alakjait a mai nyelvhelyesség szabályai szerint javítottam a könnyebb szövegolvasás érdekében. A forrásszövegek fordítását E. Kovács Péter lektorálta, amiért külön köszönettel tartozom neki.

1499. szeptember 6. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 248. (1. szöveg)

„Ni forano lettere da Spalatro, che dicano come per la via della Jairzza, luoco turchesco haveano inteso come il Re d’Ongaria haveva rotto la triegua e gridata la guerra centra il Turco, tamen non si havea per certo, e saria statto al proposito perche il turco ne faccia proviesione alle quelle parte e cosi facilmenti non potrà attendere ai duoi luochi.”

Ott voltak a Spalatoból [érkezett] levelek, melyek, mint mondják, a török kézen lévő Jajcán keresztül érkeztek, és amelyek arról szólnak, hogy a magyar király megtörte a fegyverszünetet, és a török ellen hadat üzent, mindenesetre ezt nem tudni biztosan. Továbbá nincs bizonyosságom a dolgok jövőjére nézve, mert a töröknek gondoskodnia kell azokról a részekről, és olyan könnyen nem tud két helyen várakozni.

1499. szeptember 25., BMN Cod. It. VII. 130. fol. 271. (2. szöveg)

„Il Sommo Pontefice havendo habuto la risposta dalli Venetiani, che non se volevano impazare in la cosa de Rimano, e Pesaro, secondo il suo inteto per dimostrare qualche remerito, e per non parrare verso di loro ingrato, dimostro con parole molto larghe volersi asforzar de redur tutta la citianitade contra questo per fido inimico della chiesa, azoche non prosperasse piu vianti, visto li progressi molto grandi, e che facilmente potria penetrare fino al Roma, donde per far questo effetto delegò in Ongaria al Re d’Ongaria un cardinale per legato al latere, e questo per commover il Re d’Ongaria dovesse moversi contra il Turco, e prender la guerra.”

A pápa, miután megkapta a választ a velenceiektől, hogy nem akarják elveszíteni az irányítást Rimini és Pesaro ügyében, [hogy] az ő szándékának megfelelően. [A pápa,] hogy némi kegyelmet tanúsítson, és ne tűnjön hálátlanak velük szemben, igen kifejező szavakkal demonstrálta, hogy az egész kereszténységet igyekszik megfékezni az egyház alattomos ellenségével szemben, hogy ne növekedhessenek tovább, tekintettel arra a nagyon nagy haladásra, amely[nek köszönhetően] könnyen eljuthat Rómáig. Ezért ennek érdekében egy bíborost delegált a magyar királyhoz, mint legatus a latere, aki a magyar királyt a török elleni fellépésre és a háború megkezdésére ösztönzi majd.

1499. október 5., BMN Cod. It. VII. 130. fol. 278–279. (3. szöveg)

„Havendo visto la Serenissima Veneta come mal erano proseguite le cose al mare contra il Turcho e la perdita di Lepanto e di puoi dalla

parte da Terra in la Patria al Friul de quanto danno vittuperio, et vergogna fosseno statte le corerre fatte per Turchi in quella patria donde veramente si atrovavano in grande calamitade deliberono li Padri Veneti di domandar aiuto a tutti li Signori Cristiani contro la rabbia di questo inimico della fede cum sit che cognossevano nel suo forze non esser bastante a poterli contrastare, onde delibero mandar uno secretarlo in Ongaria al Re che li piacesse romper guerra al Turco e questo per vedere come si moveva e per vedere di contrattar qualche accordo overo patto con il preditto Re et il Sommo Pontefice etiam a requisition delli Venetiani li mando un legato per diffender la fede per esortarlo a questa Santa Impsa tamen il Re di Ongaria domandava danari.

[...]

La santa del Pontifice a requisition della Serenissima Veneta mandava uno Oratore in Ongaria per le cosi turchesche per veder di provocar quel Re alla guerra contra il turco.”

Látva a velencei Signoriát, hogy milyen rosszul haladt a törökök elleni ügyben a tengernél Lepanto elvesztése után, majd a szárazföldön, Friuliban, hogy mennyi kárt, veszteséget és szégyent okoztak a török hadjáratok a Patriában, ezért valójában nagy bajban voltak. A velencei városatyák elhatározták, hogy az összes keresztény úr segítségét kérik a hit eme ellenségének haragja ellen, mivel tudták, hogy erejük nem elegendő, hogy szembeszálljanak velük. Ezért elrendelték, hogy egy titkárt küldenek a magyar királyhoz, aki meg akarja szakítani a török elleni háborút, éspedig azért, hogy lássák, hogyan cselekszik [a magyar király], és hátha sikerül valamilyen megállapodásra vagy paktumra jutnia az említett királlyal. A pápa pedig, szintén a velenceiek követelésére és a hit védelmére, legátust küldött hozzá, hogy buzdítsa őt erre a szent hadjáratra. A magyar király azonban pénzt követelt. [...]

Őszentsége, a pápa a velencei Signoria kérésére egy követet küldött Magyarországra a török ügyben, hátha török elleni háborúra tudja készíteni azt a királyt.

1499. október 7. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 279. (4. szöveg)

„Adi 7 detto giunse a Venetia un Oratore delli Reali di Spagna che andava al Re d'Ongaria al quale la Signoria li provedetti di farli honore al bisogno et era frati della Certosa, il presente Oratore.”

A mondott [hónap] hetedik napján Velencébe érkezett egy követ Spanyolországból, aki a magyar királyhoz tartott. A velencei Signoria tisztességesen minden szükségessel ellátta. A követ a karthauzi rend egyik szerzetese volt.

1500. január 6. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 332–333. (5. szöveg)

„Ne forano questo di lettere d’Ongaria, dal secretario di Venetiani che per le guerre et disturbi turchesci che a hora erano tra il Gran Turcho, et li Signori Venetiani, li Padri Veneti deliberorno, di prender il soccorso del ongaro, sperando divertir li forzi al Signor Turcho e per questo le mandorno un secretario Veneto al qual scrive a hora esser stato con grandi cavezze accettato dal Re d’Ongaria, al qual si profferiva de far quanto desiderava la Serenissima Veneta e perché il signor Turcho haveva presentito che li Venetiani desideravano collegarsi con il Re d’Ongaria per questo effetto li mandava uno Ambasciatore con cavalli 40 donde parendo al Stato Veneto questa cossa essere importantissima azioche la fosse guidata con mazor reputatione e per honorar il Re d’Ongaria preseno di far doi Ambasciatori in Ongaria e furono fatti Signor Hieronimo Lion eques Signor Marin Giorgi Dottor, li quali facendo sua scusa di non poter andare fo accettata nel Consiglio di Pregadi e fono fatti Signor Vettor Soranzo e Signor Sabastiano Justiniano li quali volantieri se ne andorono alla sua legatione.”

Ott voltak ezek a levelek Magyarországról a velencei titkártól, amelyek a török háborúkról és támadásokról szóltak, amelyek akkor a szultán [II. Bajazid] és a velencei urak között folytak. A velencei városatyák elhatározták, hogy a magyaroktól segítséget kérnek, remélve, hogy eltántorítják a szultán seregeit. Ezért küldtek egy velencei titkárt, aki most azt írja, hogy a magyar király nagyon kedvesen fogadta, és megígérte, hogy azt teszi, amit a velencei Signoria kíván. És mert a szultán rájött, hogy a velenceiek e célból a magyar királlyal szövetséget akarnak kötni, követet küldött hozzá [a magyar királyhoz] 40 lovassal, amiért a velencei államnak úgy tűnt, ez a dolog a legfontosabb. Azért, hogy nagyobb megbecsülést és tiszteletet tanúsítsanak a magyar király felé, két követet küldenek Magyarországra. Ezek voltak Ser Girolamo Lion lovag, Ser Marino Giorgi doktor, akik mentegetőztek, hogy nem tudnak elmenni, amit Consiglio dei Pregadiban elfogadtak, [ezért] Ser Vittorio Soranzo és Ser Sebastiano Giustinian lettek [a követek], akik készségesen elmentek a követ-ségére.

1500. február 17. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 364. (6. szöveg)

„Adi 17 detto fo detto a Venetia come il Re d’Ongaria trattava acordo con il Signor Turcho con questa tamen conditione che il Signor Turcho restituiva tutte le Terre cittade e castelli che teniva il Turcho dell’Ongaria e che il Re d’Ongaria fosse obligato mover guerra a Venetiani alle’ bande di Treviso tamen questa nova non fo credutta a Venetia non li parendo consonante e che un tanto Re Cristiano se dovesse accordar con Infideli tamen non restava che di queste parole la Signoria Veneta non avesse qualche dispiacere perche deniunà potentia del mondo poteva dubitare li Signori Venetiani salvo che della potentia turchesca de tutto lo resto del mondo non la stimava ma solo il Turcho era quello sine dubio faceva tremare et impaurire li Venetiani e quando Venetiani starano in pace con il Turcho comandarano a tutta l’Italia.”

Az említett [hónap] 17-ik napján Velencében azt mondták, hogy a magyar király megállapodásról tárgyal a szultánnal, azzal a feltétellel, ha a szultán visszaadja mindazokat a földeket, városokat és várakat, amelyeket a török szultán Magyarországtól elfoglalt, és hogy [ezért cserébe] a magyar király köteles háborút indítani a velenceiek trevisói része ellen. Velencében azonban nem hitték el ezt a hírt, mivel nem tűnt számukra összeegyeztethetőnek, hogy egy ilyen keresztény király hitetlenekkel egyezzen meg. Mindenesetre a velencei Signoria nem maradhatott elégedetlen ezekkel a szavakkal, mert a velencei urak nem kételkedtek a világ egyetlen hatalmában sem, kivéve a török hatalmat. A világ többi része nem becsülte meg, de csak a szultán volt az, aki kétségkívül a velenceieket rettegésre és félelemre készítette, és amikor a velenceiek békében lesznek a törökkel, egész Itáliát irányítani fogják.

1500. március 5. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 375. (7. szöveg)

„Adi 5 detto ni fanno lettere d’Ongaria molto fresche de 26 del passato in giorni 9 per le quali se intendeva che il Re d’Ongaria per ancora no haveva fatto acordo alcuno con il Signor Turco, et che l’Ambasciatore del Turcho elqual si attrovava alla sua presentia li haveva fatto dar una stantia fuor della Citta, accioche no intendessi l’andamenti del Re le quali lettere furono molto à grate al Dominio Veneto, perche dubitavano che il detto Re d’Ongaria no fosse accordato con il Turco, che havendo intesi il contrario hebbeno à piazer no picciolo, et questo perche il Re d’Ongaria dimostrava voler

far quanto desideravano li Padri Veneti, et havendo inteso il Re l'Elettione delli Oratori Veneti hebbe grandissimo contento, e con grand' desiderio li attendeva, et haveva comandato p tutti li suoi luchi, che li fossi fatto bona ciera, et honor non piccolo.

Questo Re d'Ongaria con ogni studio tentava che Il Sommo Pontifice, dovesse disfar Le sui nozze, perche non havea fioli legitimi e li Venetiani etiam inteposeno la loro auctoritadi sopra questa materia con il Pontifice a requisitione delli Venetiani mando un suo legato in Ongaria a tal Effetto, come qui sotto si dirà il tutto, e tuto fo fatto azoche detto Re rompesse la guerra al Turco per divertir le forze Turchesche.”

A mondott hónap ötödik napján egy nagyon friss, 9 napja, [vagyis február] 26-án kelt levél érkezett Magyarországról, amely arról adott jelentést, hogy a magyar király még semmilyen megállapodást sem kötött a szultánnal. A török követ, aki a királynál volt, a városon kívül kapott egy szobát, emiatt nem állt szándékában a királyhoz menni. Ezek a levelek nagyon rosszul érintették a velencei domíniumot, mert azt a kételyt keltették, hogy az említett magyar király nem egyezik meg a szultánnal, aki az ellenkezőjét akarta elérni, [amely játszmában] nem kis örömét lelte, ugyanis a magyar király demonstrálta, azt akarja tenni, ami a velencei városatyáknak a kedvére van. A király tudomást szerzett a velencei követek megválasztásáról, akiket nagy boldogsággal és vágyakozva várt. És [a király] megparancsolta valamennyi helynek, hogy a követeket megfelelően és nagy tisztelettel fogadják.

Ez a magyar király minden buzgalmával igyekezett rávenni a pápát, hogy bontsa fel a házasságát, mivel nincsenek legitím gyermekei [törvényes fiai]. Velence közbenjárt ez ügyben a pápánál, aki a velenceiek kérésére Magyarországra küldte ebben az ügyben egyik legátusát, amint az alább el lesz mondva. Ez a [legátus] mindent megtett, hogy az említett király a háborút megszüntesse a szultánnal, hogy a török hadat másfelé fordítsa.

1500. március 12. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 381. (8. szöveg)

„Sentendo la Signoria Veneta simil movimenti turchesci li quali li facevano pensare giorno e notte deliberono per un notabel rimedio e al proposito alle cose nostre di tentare accordo con il Re d'Ongaria il qual dovese rompere la guerra al Turcho e li Venetiani faceno che il Pontifice, Spagna, Franza e tutti mandarono Oratori al Re d'Franza

(sic)¹ per questo effetto e li secretario veneti solicitavano con ogni suo studio tal effetto.

[...]

Il Signor Lodovico non restava de tentar per ogni mezzo et via, che il poteva, e che li paresse di poter far qualche frutto, di promover patti et accordi con la Signoria Veneta, azioche la fossi sua propitia in questa impresa, perche el cognosceva benissimo, che il non si poteva mantenere in studio, contra la voluntadi delli Venetiani, e per quanto si diceva, il Signor Lodovico prometteva alli Venetani di pacificarli con il Turco, la qual cosa li Venetani al questo tempo molto desiderava, imo bramava, tamen li Padri Veneti per mantener la fede al Re di Franza mai volsi ascoltar a' patto alcuno contra il Re di Franza ne ad accordo alcuno Signor Lodovico et all'incontro dall'altra banda il Re di Franza el quale era zeloso di simil cossa e dubitava delli Signori Venetani non si accordasse con il Signor Lodovico, ponendo la cosa sua dell'acquisto di Milano in tal caso per disperata, et po con ogni mezzo sollecitava la Serenissima Veneta, con tante dimostratione di benevolentie quanto di si possa è prometendo di dare ogni aginto et soccorso ali Ventani contro il Turco, et non restava al requisitione del Stato Veneto mandare arlardi in Turchia, et oratori in Ongaria, et Spagna per far cosa grata a Venetiani.”

A velencei Signoria hallott a hasonló török hadmozdulatokról, amelyek éjjel-nappal gondolkozásra készítették őket. Ezért elhatározták, hogy nemes jogorvoslat és közös ügyeink érdekében megpróbálnak megállapodást kötni a magyar királlyal, aki a szultánnal való háborút meg akarja szakítani. A velenceiek elérték, hogy a pápa, Spanyolország, Franciaország és mindenki követeket küldtek a francia királyhoz ennek érdekében. A velencei titkárok [pedig] minden buzgalmukkal sürgették ezt a folyamatot.

[...]

Ludovico [Sforza] nem tétlenkedett, hogy minden eszközzel és módon, amely csak lehetséges volt, és amely szerinte alkalmasnak látszott arra, hogy a velencei Signoriával való alkuk és egyezségek előmozdításában kamatozzon, tegyen azért, hogy ez a vállalkozás számára kedvező legyen, mert nagyon jól tudta, hogy a velenceiek akarata ellenében nem tarthatja meg az államát. És amennyire mondták, Ludovico [Sforza] megígérte a velencei uraknak, hogy

¹ Itt valószínűleg az eredeti szövegben másolási hiba történt, hiszen logikusan átgondolva a francia király nem küldött önmagához követet. Feltételezésem szerint a magyar uralkodóhoz szándékoztak ekkor követeket küldeni Velence szövetségesei.

megbékíti őket a törökkel, amit a velenceiek ebben az időben nagyon óhajtottak. Azonban a velencei városatyák, hogy megőrizték a francia királyhoz való hűségüket, soha nem akartak meghallgatni semmilyen szövetséget a francia király ellen, sem pedig semmilyen megállapodást Ludovicóval. A másik oldalon a francia király, aki féltékeny volt a hasonló dolgokra, kételkedett abban, hogy a velencei városurak nem értenek-e egyet Ludovicóval is, reménytelennek állítva be egy ilyen esetben Milánó megszerzését. Ezért minden eszközzel buzdította a velencei Signoriát a jóindulat sok megnyilvánulásával, amennyire csak módjában állt, és ígéretet tett arra, hogy minden segítséget és segélyt megad számukra a szultán török ellen. Nem maradt más hátra, mint az a kérés, hogy a Velencei Állam hírnököket küldjön a Török Birodalomba és követeket Magyarországra és Spanyolországba, hogy tegyenek a velenceiek kedvére.

1500. március 20. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 385–386. (9. szöveg)

„Adi [...] detto ne forono lettere d’Ongaria dal secretario, per le qual se intendi il Re d’Ongaria, con grandesiderio aspettava li Oratori Veneti, per concludere quello volevano fare, et in Ongaria alla presentia dil detto Re si atrovava tutte le imbassati di Cristiani al requisition di Venetani per questi cosi Turchesche, trali quali ni erano Oratori del Pontefice del Re d’ Romani, del Re di Franza, del re di Spagna del Re di Roscia, et delli Venetiani, et questi erano tutti in favore delli Venetiani per le cose Turchesche, et ne erano et oratori del Re di Napoli, è del Signor Lodovico, li qali volevano adattar le cose sue e cosi passava le cose aspettando la conclusione della cosa.”

Az említett napon ott megérkeztek Magyarországról a titkártól a levelek, amelyek jelentik, hogy a magyar király nagy vágygal várta a velencei követeket, hogy befejezzék, amit tenni akarnak. Az említett király jelenlétében Magyarországon volt az összes keresztény követ, akik a velenceiek kérésére a török dolgok ügyében munkálkodtak. Közöttük voltak a pápai, a római királyi, a francia királyi, a spanyol királyi, a szerb királyi és a velencei követek. Ők mindannyian a velenceiek mellett voltak a törökök dolgaiban. Ott voltak még a nápolyi király és Ludovico úr követei is, akik hozzá akarták igazítani a dolgaikat. Így teltek a dolgok, várva az ügy megoldását.

1500. április 4. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 391. (10. szöveg)

„[...] si che bisognavaro ducati 20 mille al paghar le refussure delle gallie grosse ultimamenti venuti, et era necessario far questo effetto,

azioche le zurmi andassino in Gallia, perche era grandissima carestia di zurme. Posava etiam bisognava mandar ducati 30 mille al Re azioche rompesse guerra al turco, che senza danari nulla si poteva fare. Etiam si conveniva mandar ducati 30 mille in campo alle genti d'Arme, che erano in Jaradada, che il tempo era per atto, e li fanti principiavano a fuggire [...]"

Tehát húszezer dukátot kellett fizetni a nagy gályák újjáépítésére, amelyek nemrég érkeztek. Ez azért volt szükséges, hogy a legénység a gályára mehessen, mert nagyon nagy volt a hiány evezősökből [gályarabokból vagy alacsonyabb rangú hajószemélyzetből – T. Cs.]. Aztán harmincezer dukátot kellett küldeni a [magyar]² királynak avégből, hogy meg [ne]³ szüntesse a törökökkel való háborút, amit pénz nélkül nem lehetett megtenni. Abban is megegyeztek, hogy harmincezer dukátot küldenek a Gera d'Adda-i táborban állomásozó fegyvereseknek, mivel ahogy telt az idő, a gyalogosok elkezdtek szökdösni.

1500. április 19. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 404. (11. szöveg)

„Adi 19 detto il giorno di Pasqua si intesi per il Re d'Ongaria come li Oratori Veneti in trono in Buda con grandissimo honore et triumpho et li fo fatta molto maggior demonstratione che ad alcuno altro oratore di potentia alcuna preteora che era gionto un' oratore del turco, il quale inmediate fo lecentiato e spazzato et era giunto etiam un oratore del Re de Romani, et che perancora non se intendeva la conclusione delle cosa e cosi le cose dimoravano.”

A mondott hónap 19-én, [vagyis] húsvét napján értesültek egy magyarországi levélből, miszerint a velencei követek nagy dicsőséggel és ünnepléssel vonultak be Budára. Számukra sokkal nagyobb felvonulást tartottak, mint bármely más hatalom követének. Megjegyzik, hogy egy követ érkezett a Török Birodalomból, akit azonnal elbocsátottak és kiutasítottak. Megérkezett a római király egyik követe is, akinek az ügyének az eredménye még mindig nem érthető, és hogy mi módon záródik le.

² Az eredeti szövegben csak „*al Re*” szerepel, míg az 1912-es szövegkiadásban „*in Ongaria al re*” olvasható. A szövegkiadás és az eredeti szövegkörnyezet alapján elfogadhatónak találom, hogy a Magyar Királyságra legyen érthető a szöveg.

³ Valószínűleg itt is másolási hiba történt, hiszen ekkor az volt a célja Velencének, hogy II. Ulászló fenntartsa a háborút a szultánnal, így kényszerítve őt két fronton való hadakozásra.

„Tandem a Venetia si intesi che il Sommo Pontefice essendo stimolato dalli Signori Venetiani dal Re di Franza et etiam dalli Signori Italiani, che per il beni di Cristiani e della fede di Gesù Christo, dovesse far qualche provisione, alla questa preparatione grandi, che faceva il Signor turco, aliter che facilmenti li turchi potea venir fino a Roma dondi il Sommo Pontefice per questo effetto mese alla tutta la Chieresia per tutto l’universo modo, una decima al clero di tutto il mondo, con censure, ut moris est, facendo alla sapere a tutti, che il voleva mandar questi danari, che si recuperaranno di questa decima in Ongaria in adiuto di Cristiani contra il Turco, azioche il Re d’Ongaria possa fare un potentissimo essercito contra infideli, e se iudicava dovesse cavar di questa decima, cui diceva ducati 500 mille altri 600 mille; tamen ne forono scossi molti di questi danari per il Re d’Ingelterra, e per il Re di Franza, e per lo Imperatore, che cadauno di questi signori si li retenevano per loro, e pochi di quelli forono mandati in Ongaria, et il Sommo Pontefice, per esser avido al danaro, e per esser cupido di stado, si iudicava dovesse accomodarsi per bona summa di questi danari, e non spenderli in adiuclar la fede Cristiano contra Turchi, comisaria stato il debito, il qual Sommo Pontefice sopra questa materia spazo uno suo Legato in Ongaria, e fo quello, che fo stato per avanti quando fo dispensato le nozze, il qual legato dovessi soleccitar, il Re d’Ongaria, al far potentissimo l’essercito contra la rabbia Turchescha et mando etiam il Pontefice uno suo oratore a Venetiana episcopo per tal effetto.

[...]

Ni forono lettere d’Ongaria in questo giorno, che le cosi stivano in le pratici consueti, e che il Re d’Ongaria faceva promesse assai de far mirabilia contra Turchi, tamen non voleva far movesta alcuna, se prima non vedeva tutte le Potentie Italiane d’accordo insieme, et aspettava il orator del Re di Franza, che doveva subito essere in quello luoco, e dimandava etiam danari, tamen il Papa et il Re di Franza e lo Imperatore li prometeva promesse assai, e di dimandar danari della decima del clero, e solamente li Venetiani li mandava danari con vero effetto, perche alli ditti toccavano particolarmente questa impresa Turchescha, tamen li Venetiani sollicitavano, con ogni loro inzegno, e forza li Potentati Cristiani che dovesseno contribuir a questa spesa per total benefitio della cristianitati et cadauno promettiva con paroli, tamen non s’ intendi quello faranno con li fatti, et horamai li Venetiani, non potivano trovar tanti danari,

perche la cittadi per le angarie posti, era molto sminuità dalli danari, e piu non si potiva sini maximo labore trovar danari.”

Végül Velencében megértették, hogy a pápa a velencei városurak, a francia király és az olasz urak sürgetésére a keresztények javára és Jézus Krisztus hitéért adjon bizonyos segílyt a szultán hatalmas előkészületével szemben, különben a törökök könnyen eljuthatnak Rómáig. Mindezek hatására a pápa valamennyi klérusra az egész világon tizedet vetett ki, a papságra az egész világon [itt ismétli önmagát]⁴ cenzúrával, ahogy szokás volt, mindenkinek tudtára adta, hogy ezt a pénzt, ha ezt a tizedet behajtják, Magyarországra akarja küldeni a keresztények megsegítésére a szultán ellen, hogy a magyar király a hitetlenekkel szemben egy roppant hatalmas hadsereget állíthasson ki. Úgy ítélte meg, ebből a tizedből kapnia kell, mint mondta, 500 ezer dukátot, míg mások 600 ezret mondtak. Végül pedig e pénzekből sokat gyűjtöttek az angol királynak, a francia királynak és a császárnak, azonban mindegyik úr megtartotta magának, és csak keveset küldtek belőle Magyarországra. A pápa, mivel pénzben kapzsi és hatalomban mohó volt, úgy ítélte, hogy ebből a pénzből egy szép összegért elrendezheti adósságát, és nem a keresztény hitnek a török elleni megsegítésére kell költenie. Ebben az ügyben a pápa az egyik legátusát küldte Magyarországra, aki már korábban is járt ott, amikor érvénytelenítették a házasságot. Ennek a legátusnak kellett sürgetnie a magyar királyt, hogy a török harag ellen hatalmas sereget állítson fel. Ebből a célból a pápa Velencébe is elküldte egyik követét, egy püspököt.

[...]

Ezen a napon érkeztek levelek Magyarországról, hogy a tárgyalások a szokásos módon állnak, és hogy a magyar király nagyon sok ígéretet tett arra, hogy csodát tesz a török ellen. Azonban nem akart egy lépést sem tenni, ha előbb nem látja, hogy az összes nagyhatalmú olasz [állam] együttesen megállapodást köt. Valamint várta a francia király követét, akinek hamarosan oda kellett érnie, és pénzt is hozott. Pedig a pápa, a francia király és a császár sok ígéretet tett nekik, hogy a pápai tizedből pénzt küldenek, de csak a velenceiek küldtek nekik pénzt valójában, mert az említetteket különösen érintette ez a török fenyegetettség. Mindemellett a velenceiek is sürgették minden tudásukkal és erejükkel a keresztény hatalmasságokat, hogy hozzá kell járulniuk ehhez a kiadáshoz a kereszténység teljes javára. Mindegyikük szóbeli ígéretet tett, azonban nem értik, hogy ez mit jelent tettekben.

⁴ Valószínűleg másolási hiba történnhetett az eredeti szövegben.

Mostanra a velenceiek már nem tudtak annyi pénzt találni, mert a város bevétele a kínzó kiadások miatt nagyon lecsökkent, és már nem lehetett többé hatalmas munka nélkül pénzt találni.

1500. május 30. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 430–431. (13. szöveg)

„Ne forono lettere d’Ongaria, per le quale se intende come le cose andavano in longam, è che erano gionti li oratori francesi, li qali forono accettati con grandissimo honore, et in torono in la Cita cum più de cavalli mille, et speravano hora che erano gionti tal oratori, al tutto poner fine alla questa pratica la qual molto desideravano li Venetiani.”

Levelek érkeztek Magyarországról, amelyekből kiderült, hogy a dolgok hosszúra nyúltak, és hogy megérkeztek a francia követek, akiket nagy tisztelettel fogadtak, és akik több mint ezer lovassal vonultak be a városba. Remélik, hogy olyan követek érkeztek, akik megfelelők a tárgyalásra, amelyet a velenceiek oly nagyon óhajtanak.

1500. június 11. BMN Cod. It. VII. 130. fol. 434. (14. szöveg)

„[...] donde che appresso il Signor Turcho il Re di Franza il Ponefice il Re d’Ongaria et arpresso tutto il mondo li Venetiani havevano perduto la sua reputatione et invilito il core et animo delli sudditti nostri havendo perdutta tanto degna occorentia et opportunitade di haver si gloriosa vittoria.”

Ezért a velenceiek elvesztették presztízsüket a szultán, a francia király, a pápa, a magyar király és az egész világ előtt, és megalázták alattvalóink szívét és lelkét, mivel elvesztettek egy ily méltó alkalmat és lehetőséget egy ilyen dicsőséges győzelemre.

6. Összegzés

Konklúzióként elmondható, hogy a szakirodalom által eddig ismert velencei–magyar kapcsolatok eseményeit alátámasztja Priuli. Naplójában, bankár lévén, sokkal nagyobb figyelemmel és gondossággal írja le a városállam pénzügyeit, mint kortársai. Mindez pedig azt bizonyítja, hogy egy kisebb volumenű, főként gazdasági szempontokat vizsgáló naplóró is fontosnak tartotta a Serenissima Magyar Királysággal folytatott kapcsolatának részleteit feljegyezni. Ez alátámasztja az elmúlt két évtized Jagelló-kor kutatásának eredményeit, amelyek bizonyítják, hogy az 1490 és 1526 közötti kormányzatot korántsem kell olyan negatívan értékelni, mint ahogyan ezt sokáig tettek (Neumann–C. Tóth–Pálosfalvi 2019: 72–73).

Kézírtos források

- Biblioteca del Museo Correr, Cod. Cic. 3784.
Biblioteca del Museo Correr, Cod. P. D. 252-c.
Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. It. VII. 130.

Kiadott források

- Balogh I. 1929. *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*. Szeged.
I diarii di Girolamo Priuli. Vol. I. Szerk.: Arturo Segre. Città di Castello 1912–1921.
I diarii di Girolamo Priuli. Vol. II. Szerk.: Roberto Cessi. Bologna 1933–1937.
I diarii di Girolamo Priuli. Vol. IV. Szerk.: Roberto Cessi. Bologna 1938–1941.
I diarii di Marino Sanuto. Tomo III. Szerk.: Rinaldo Fulin. Venezia 1880.

Irodalomjegyzék

- Bárány A. 2018. Magyarország és a bretagne-i háború, 1488–1493. In: Papp S. (szerk.): *Urbs, civitas, universitas: ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*. Szeged. 33–42.
- Bárány A. 2014. *Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526). Angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában*. Debrecen.
- Engel, S. 2003. Eine ehebrecherin unter mönchen. Rocco Marconis Adultera (c. 1516) aus dem Kapitelsaal von S. Giorgio Maggiore, Venedig. *Daphnis* 32: 399–433.
- Fulin, R. 1881. *Diarii e diaristi veneziani*. Venezia.
- Györkös A. 2021. Francia-magyar diplomáciai kapcsolatok (1499–1529). *Világtörténet* 43: 517–530.
- Györkös A. 2016. Reneszánsz utazás. Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Észak-Itáliában és Magyarországon. Máriabesenyő.
- Jászay M. 1990. *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Budapest.
- Kubinyi A. 1991. Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* 33: 1–54.
- Kulcsár P. 1981. *A Jagelló-kor*. Budapest.
- Lakatos B. 2020. A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* 62: 1–82.
- Lakatos B. 2022. Relazioni diplomatiche tra l’Ungheria dei Jagelloni e gli stati italiani alla luce delle ambasciate inviate e ricevute (1490–1526). Uno schizzo. *Verbum – Analecta Neolatina* 23: 455–482.

- Neerfeld, Chr. 2001. „*Historia per forma di Diaria*”. *Venezianische Gegenwartschronistik um 1500*. Bonn.
- Nemes G. 2018. Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Karlinszky B.–Varga T. L. (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Veszprém. 9–46.
- Neumann T. 2008. II. Ulászló koronázása és első rendeletei. Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról. *Századok* 142: 315–337.
- Neumann T.–C. Tóth N.–Pálosfalvi T. 2019. Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: Fodor P.–Varga Sz. (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos emlekezésben*. Budapest. 11–73.
- Shaw, Chr.–Mallett M. 2018. *The Italian Wars 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. London.
- Szovák M. 2022. A történetírás határán. Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai. Budapest. (Kézirat.)
- C. Tóth N. 2009. Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. *Századok* 143: 1455–1482.

„Ami itt történik veled, az örökre szól” Eszkatológia és testi létezés az 1984-ben

George Orwell 1984 című regényének kínzásjelenetei a Winston–O’Brien kapcsolat tetőpontjának tekinthetők. Az, ahogyan Winston és O’Brien a kínzás időbeli dimenziójáról gondolkodnak, azon tényezők közé tartozik, amelyek a regényben a homoszociális kapcsolat elsőbbségét érvényesítik, és amelyek a Winston–O’Brien kapcsolatnak spirituális jelleget kölcsönöznek. Orwell regénye egy eszkatológián alapuló értelmezési keretbe helyezhető, amely azt sugallja, hogy Winston számára mind az élete, mind az O’Brienhez fűződő kapcsolata ezen magasztos síkon bontakozik ki.

Rudolf Bultmann szerint „az eszkatológiai esemény”¹ – amelyet Jézus Krisztus személyesít meg – „a meghirdetésben mindig jelenvalóvá akar válni, és mindig jelenvalóvá válik a hitben” (1994: 166).² Az eszkatológiai látásmód tehát feltételezi, hogy ami a jelen pillanatban történik, az folyamatosan és örökké megtörténik, az „üdv történetében” (1994: 168, vö. Löwith 1996: 235) és az „örökkévalóság birodalmában” (Bultmann 1994: 168). Mindez éles ellentétben áll az idő világi síkon történő előrehaladásával és azzal az időbeli folyamattal, amelyet általában „történelemnek” (1994: 168) nevezünk, vagyis az események kronologikus egymásra következésével és egy időbeli végpont felé haladásával. A keresztény hívők életét és időtapasztalatát tehát egy alapvető ellentét vagy kettősség határozza meg: az „eszkatológiai, nem e világi lét” (1994: 169) részeseként hitükben „fölötte áll[nak] időnek és történelemnek” (1994: 168), sőt ezeket túl is lépik, illetve az üdvtörténeti és a „történelmi lét” között léteznek (1994: 169, 167). Az 1984-ben, különösen azokban a jelenetekben, amelyekben Winstont O’Brien kínozza, a világi történelmet felülírja egy létszerkezetét tekintve eszkatologikusnak tekinthető időbeliség, amely a regény cselekményének szintjén kettőjük kapcsolatának felsőbbrendűségéhez vezet, a Winston és Julia közötti kapcsolathoz képest mindenképpen.

A Winston–O’Brien kapcsolat eszkatologikus volta nem meglepő, ha figyelembe vesszük Óceánia időbeliségét: a Párt folyamatosan újírja a történelmet, ami felfogható az eszkatologikus időbeliség groteszk vagy torzított változataként is. Mindezt Winston maga is elmagyarázza Juliának: „[...] a múltat, a tegnaptól kezdve, tulajdonképpen eltörölték[.] [...] Minden feljegyzést megsemmisítettek vagy meghamisítottak. [...] És ez a művelet napról napra, percről percre folytatódik. A történelem megállt. Semmi más nem létezik, csak egy *végtelen jelen*, amelyben

¹ Ez az esemény nem az a fajta történelmi fejlemény vagy múltbéli tény, amelyet a történészek meg tudnak állapítani (Bultmann 1994: 166–7).

² Ahol nincs másként jelölve, az idézetek a saját fordításaim.

mindig a Pártnak van igaza” (Orwell 2017: 185; 2009: 178 – saját dőlt).³ Míg a világi történelem tárgyak megsemmisítése révén történő felszámolása egyértelműnek tűnik, Óceánia lakossága esetében a Párt az úgynevezett „elgőzösítés”-hez (2017: 53; 2009: 53) folyamodik, minden bizonyíték megsemmisítéséhez, amely igazolná, hogy az illető személy valaha létezett. Ahogy O’Brien mondja Winstonnak a kínzás során: „Tökéletesen kitörölnek a történelem folyamatából” (2017: 197–8, 304; 2009: 190, 291). Az eszkatológia időbeli dimenziójának második jellemzője, az „örökké”, is hangsúlyosan jelen van Óceániában. „És honnan tudhatja, hogy a Párt uralma nem fog örökké tartani?” (2017: 30; 2009: 31 – dőlt az eredetiben), tűnődik Winston naplójában. Ezt O’Brien is megerősíti a kínzás során: „A Párt uralma örökkévaló. Ezt tedd gondolataid kiindulópontjává” (2017: 313; 2009: 300 – saját dőlt).⁴ Azzal, hogy kiemeli a történelemből, mintha O’Brien Winstont is megpróbálná az eszkatologikus időbeliség végtelen ismétlődésébe helyezni: „Ami itt történik veled, az örökre szól” (2017: 347; 2009: 293 – saját dőlt). Egy későbbi jelenetben újra eszkatologikusnak nevezhető fordulattal fenyegeti áldozatát: „Semmi sem marad belőled [...] Megsemmisítünk a múltban éppúgy, mint a jövőben” (2017: 304–5; 2009: 291). „[K]ívül vagy a történelmen, nem létezel” (2017: 323; 2009: 309). A kínzás azok közé az eszközök közé tartozik, amelyek révén a Párt olyan időbeliséget teremt, amely hasonlít az eszkatológia időfelfogásához, bizonyos értelemben azonban – ahogyan erről a kínzás hatásainak időbeliségével kapcsolatos elméleti szakirodalom tanúskodik (Améry 1980: 29, 34; Wisniewski és Emerick 2009: 122) – a kínzás már önmagában is eszkatológiai eseménynek tekinthető, amennyiben az általa okozott megsemmisülés időbelisége örökké tart.

Az eszkatológiai dimenziót nemcsak az óceániai történelemszemlélet iktatja be a regénybe, hanem az elbeszélés különböző pontjain visszatérő leitmotif-jellegű állítás is: „[m]i vagyunk a halottak” (2017: 161, 211, 266; 2009: 156, 203, 252). Bár Winston először saját magára utal, az állítás érvénye később Juliára is kiterjed, sőt egy ponton O’Brienre is, aki a testvériségbeavatási jelenetben anélkül használja ezt a kifejezést, hogy erre Winston vagy Julia felszólítaná: „Mi vagyunk a halottak. Az egyetlen igazi életünk a jövőben van” (2017: 211; 2009: 203–4).⁵ Bár a mondat részben előretaláló elemként működik, és Winston fatalizmusának elsődleges kinyilatkoztatása, az a mód azonban, ahogy O’Brien használja, a korai keresztény közösségek eszkatologikus gondolkodásmódjára emlékeztető végvárast idéz.

A Winston halott voltára történő első utalás abban a jelenetben hangzik el, amelyben a naplóját írja: „Magányos kísértet ő, aki kimondja az igazságot, amelyet soha senki sem hallhat meg. [...] *Már halott is*, gondolta. [...] Most, hogy

³ Sz. L. fordítását helyenként módosítottam.

⁴ Az 1984 egyik legtöbbet idézett mondata is ezt az eszkatologikus kifejezést használja: „Ha el akarod képzelni a jövőt, képzelj el egy csizmát, amely örökké egy emberi arcon tapos” (Orwell 2017: 320; 2009: 307 – saját kiemelés).

⁵ Mivel Winston hét éve megfigyelés alatt áll, nem meglepő, hogy O’Brien ismeri ezt a kifejezést.

rájött, hogy voltaképpen már halott, egyszerre fontossá vált számára, hogy ameddig csak lehetséges, életben maradjon” (2017: 32; 2009: 32–3 – saját dőlt). Steven Connor szerint a regény során Winstonnak „az az érzése támad [...], hogy az élete valójában már véget ért” (2001: 210), és Winston később is megismétli ezt a gondolatot, miközben Juliával beszélget: „[...] attól a pillanattól kezdve, hogy hadat üzensz a Pártnak, jobb úgy gondolni magadra, mint egy holttestre. 'Mi vagyunk a halottak', mondta [Juliának]” (Orwell 2017: 161; 2009: 156). Winstonnak ez a korai felismerése utal arra, hogy – amint az később kiderül – Julia életfilozófiájának központi eleme az életben maradás: „[Winston,] ne beszélj már a halálról” (2017: 162; 2009: 156).

A fentebb idézett mondat úgy is értelmezhető, hogy Julia visszautasítja Winston arra vonatkozó felhívását, hogy belépjen az eszkatologikus időbe.⁶ Julia megpróbálja rávenni Winstont, hogy térjen vissza a történelem időbeliségébe: „És most figyelj, drágám, meg kell beszélünk, hol és mikor találkozunk legközelebb” (2017: 162; 2009: 156). Egy másik beszélgetés során Julia hangot ad a következő nemzedékek iránti közömbösségének, mondván, hogy őt csak önmaga és Winston érdekli (2017: 186; 2009: 179). Julia szemében mindig a jelen a legfontosabb, valamint az életben maradás és az élet teljességének megélése a Párt által megszabott korlátokon belül, vagy azokat semmibe véve. Julia a történelmi időbeliségben létezik, amely egyben a test ideje is. Az eszkatologikus metaforika új megvilágításba helyezi azt a sok értelmező által képviselt felfogást, miszerint Julia a testtel hozható összefüggésbe (Jacobs 2007: 8; Mellor 1983: 119), szemben O'Briennel, aki inkább az elmét képviseli. Mivel az eszkatológiai kontextus Winstont O'Briennel kapcsolja össze, ez a szempont rávilágít arra, hogy Orwell regénye korántsem egyértelmű módon tulajdonít jelentést a test-elme dichotómia két pólusának.

Winston és Julia első kapcsolatfelvétele Julia testének esendőségén alapul. Julia úgy tesz, mintha sérült karjára esne, hogy titokban átadhassa Winstonnak a „Szeretlek” feliratú cédulát. Az alapvető érzés, amellyel kapcsolatuk kezdődik, a testi segítség szükségessége, az irgalmas szamaritánus példázatában megjelenő keresztény agapé. Abban a pillanatban, amikor Julia elesik, Winston „mintha a saját testében érezte volna a fájdalmat” (Orwell 2017: 125; 2009: 122), ami előrevetíti a közös esendőség egy hasonló pillanatát, letartóztatásuk jelenetét (lásd 2017: 268; 2009: 255). Végsősoron a fizikai kapcsolat indítja el a kapcsolatukat, amely később is inkább a szexuális intimitáson, mint az érzéseken keresztül fejlődik (Crick idézve Horan-ben 2018: 149). Ennek épp az ellenkezője történik a Winston és O'Brien közötti kapcsolatfelvétel jelenetében: miután tekintetük egy pillanatra találkozik, a két férfi között lelki és szellemi kötelék alakul ki. Összességében el-

⁶ Közvetlenül letartóztatásuk előtt Julia „kötelességtudóan” visszhangozza, hogy ők a halottak (Orwell 2017: 266; 2009: 252): a Párt megállítja az eszkatologikus időbeliséghez való csatlakozásra irányuló egyetlen kísérletét.

mondható, hogy O'Brien alakja Julia közvetlen ellentétéként szolgál: ha Julia a földi, fizikai életet és a halandó, sebezhető testet képviseli, O'Brien az eszkatologikus élet és az időbeliség megtestesítője.

Azt a feltételezést, hogy Winston számára O'Brien az eszkatologikus időbeliséget képviseli, egy másik leitmotif-szerű mondat is megerősíti: „találkozunk majd ott, ahol nincs sötétség” (Orwell 2017: 29, 122, 213, 293; 2009: 29, 118, 205, 280). Graham Good szerint ez a mondat, amelynek „vallási és profetikus asszociációi” vannak, „azt az érzést kelti Winstonban, hogy nincs egyedül, hogy valamilyen felsőbb hatalom vezérli” (1984: 56). Jelen elemzés szempontjából a mondat azért fontos, mert a többes szám első személyű igealak (*we shall meet*) összekapcsolja Winstont és O'Brient, teljesen kihagyva Juliát. Winston mondata két gondolati szinten működik. A benne megnyilvánuló felfogást egyrészt eszkatologikusnak is nevezhetnénk, hiszen a sötétség nélküli szoba „a képzeletbeli jövő, amelyet [az ember] sohasem láthat meg, de valamilyen misztikus módon, valami beleérzés révén része lehet benne” (Orwell 2017: 122; 2009: 118). Winston tehát a narratíva kezdetétől fogva a misztikus élmény határán éli életét. Jóslata O'Brien Szeretetminisztériumának erőteljesen megvilágított kínzókamrájában válik valóra, az Antony Easthope által „régóta ígért randevű”-ként (1984: 278) jellemzett jelenet során. „Itt, ezt [Winston] ösztönszerűen tudta, sohasem oltják el a villanyt. Ez az a hely, ahol soha sincs sötétség; most jött rá, miért érezte úgy, hogy O'Brien megértette a célzást” (Orwell 2017: 276; 2009: 263). A jóslat másik lehetséges jelentése Winstonnak az a visszatérő gondolata, hogy egy világos folyosón sétálva, egy háta mögül érkező lövés formájában éri majd a halál (2017: 333, 335; 2009: 320–1, 322).

Az 1984-ben a prolik számos, az eszkatológiai és az időbe vetett testi létezéssel kapcsolatos mozzanattal összefüggésbe hozhatók. A prolik a „nyüzsgő, semmibe vett tömeg”, akikben Winston egy jobb jövő reményét véli felfedezni (2017: 82; 2009: 80), de akiktől ugyanakkor undorodik is. Kírtatóan bizik egy proliferelésben, legbelül azonban nem hisz ebben: „E mondat, e misztikus módon igaz és mégis nyilvánvalóan abszurd megállapítás újra meg újra felmerült gondolataiban” (2017: 98; 2009: 95). Ehelyett inkább O'Brienben akar hinni, ami végül a megsemmisüléséhez vezet: „Tudta, hogy előbb-utóbb engedelmessé fog O'Brien felszólításának” (2017: 190; 2009: 183–4; lásd Jacobs 2007: 9). Nem érdekli, hogy O'Brien barát vagy ellenség (2017: 29, 309; 2009: 13, 289), és amikor az utóbbi bizonyul igaznak, egyetért O'Briennel, hogy ő maga ezt mindig is tudta (2017: 287; 2009: 274). Hasonlóképpen egyetért, amikor O'Brien közli vele, hogy ő már korábban megmondta: ha újra találkozónának, az a Szeretetminisztériumban történne (2017: 287; 2009: 280). Amikor Winston elkezdi „átnevel[ni] magát” (2017: 330; 2009: 317), azt gondolja, hogy „[v]alójában, ahogy most már látta, jóval azelőtt készen állt feladni magát, mint hogy meghozta volna a döntést” (2017: 330; 2009: 317). Habár Winston egyszer beismeri, hogy nincs elég bizonyítéka arra, hogy megbízson O'Brienben (lásd 2017: 202; 2009: 195–6), a regény nagy részében az O'Brien iránti szeretete

„tartós és állandó” (Rorty 1989: 186), sőt még a kínzás alatt is felszínre tör. „O’Brien megkínozza Smith-t, de [Winston] mégis szereti őt” (Easthope 1984: 279), hiszen érdeklődése – mint Horan írja – „alapvetően irracionális” (2018: 155). Daphne Patai szerint „O’Brien részéről az érdeklődés legkisebb megnyilvánulása Winstont összeesküvővé avatja, a józan ésszel és óvatossággal teljes mértékben szembeszegülve” (1984: 227). Patai úgy véli, Winstont elsősorban az OBrientől, vagyis az általa ismert emberek közül a legtöbb hatalommal bírótól érkező elismerés és megerősítés hajtja (1984: 233), és ekként „bizonyos értelemben megérdemli a sorsát, mert vonzódik O’Brienhez, és pontosan azt a hatalmat és uralmat csodálja, amelyet O’Brien végül – természetesen – ellene fog felhasználni” (1984: 234).

A prolik regényben betöltött szerepe ismételtelen előtérbe kerül, amikor naplóírás közben Winston az emberi örökség folytonosságáról is gondolkodik (Orwell 2017: 32; 2009: 32), arról a folytonosságról, amely kívül áll az idő eszkatologikus működésén. Winston tisztában van azzal, hogy élete elgőzösítéssel fog végződni, és hogy ugyanez a megsemmisítés vár a naplójára is (2017: 31; 2009: 32), mégis úgy dönt, hogy megpróbál kapcsolatba lépni egy olyan jövővel, amely nem áll a Párt uralma alatt. Winston úgy véli, hogy „[a] prolik halhatatlanok. [...] [Ő]k annak ellenére is életben maradnak, hogy minden esélytelennek tűnik, [...] testről testre adják tovább azt az életerőt, amelyben a Párt nem osztozik, és amelyet nem tud megölni. [...] Mi vagyunk a halottak, az övék a jövő” (2017: 265; 2009: 252). „De részünk lehet ebben a jövőben, ha életben tartjuk az [elmét], mint ahogy ők életben tartják a testet” (2017: 266; 2009: 252). Winston szerint a prolik halhatatlansága a testből ered, és a reprodukció révén jön létre. Ebből a szempontból fontos, hogy Juliát a regény időnként összefüggésbe hozza a prolikkal, így megerősítve Julia és a testi, időbe vetett létezés kapcsolatát: Julia a prolikhoz hasonlóan smincket és parfümöt használ, hogy kilépjen a hű párttag szerepéből (lásd 2017: 169; 2009: 164). Mivel a testet általában sebezhetőnek és halandónak tekintjük, a proliknak is hasonló tulajdonságokkal kell bírniuk, így Winstonnak ez a gondolat kísérlete szükségképpen kudarcra van ítélve. O’Brien ezzel szemben azt állítja, hogy a Párt – amely egy közösség, akárcsak a prolik – halhatatlan elmével rendelkezik (2017: 298, 330–1; 2009: 285). Michael G. Brennan ezt a következőképpen fogalmazza meg: a Párt „a lélek és nem pusztán a test egységességére” törekszik (2017: 152). A Párt emellett halhatatlan is, mivel a prolikkal ellentétben az elmén alapul. Amikor a 101-es szoba előtt állva Winston azon töpreng, amit O’Brien mondott neki, ugyanerre a következtetésre jut. „Nem küzdhet tovább a Párt ellen. Különben is, a Pártnak van igaza. Így kell lennie: hogyan tévedhetne a halhatatlan, kollektív agy?” (Orwell 2017: 330–1; 2009: 318). O’Brien állítása, miszerint a Párt testetlen, kollektív és ezért halhatatlan, megmagyarázza, hogy Winston miért nem engedi be Juliát a Párt eszkatológiai időbeliségébe. Winston naplóját elkobozzák, így nem léphet ki az eszkatologikus időbeliségből, de Julia és a prolik sem csatlakozhatnak Winstonhoz, a Párthoz és O’Brienhez az eszkatologikus időben.

A templomtoronyba szervezett titkos találkozó során Julia azt sugallja, hogy ketőjük fizikai, erotikus kapcsolata – saját életerejének átadása a „halott” Winstonnak – biztosíthatja Winston életben maradását: amikor Winstonhoz simul, Julia „teste mintha átöntött volna valamennyit saját fiatalságából és életerejéből az ő testébe is” (2017: 162; 2009: 156). Gesztusával Julia egyértelműen az életet ígéri meg Winstonnak, amely azonban nem az O’Brien és a Párt által ígért eszkatologikus élet. Julia testtel való kapcsolata ekként nem pusztán szexuális jellegű: ő a hétköznapi, sebezhető és törékeny emberi élet megtestesítője, és ez az élet a regényben nem értéktelekedik el, burkoltan megkérdőjelezve az O’Brien-kapcsolat elsőbbségét. Julia életereje előtérbe kerül, amikor Winston a Két Perc Gyűlölet közben (2017: 19; 2009: 18) át szeretné karolni a derekát, és amikor Winston észreveszi a lány derekának puhaságát, mielőtt először szeretkeznének egymással (2017: 145, 147; 2009: 141, 143). Amikor a regény végén újra találkoznak, a „[m]i vagyunk a halottak” mintha szó szerint, fizikai értelemben is valóra válna: „Eszébe jutott, hogyan segített egyszer egy rakétabomba-robbanás után kihúzni egy *hullát* a romok közül, s mennyire meglepte nemcsak a hulla hihetetlen súlya, hanem a merevsége is, az, hogy milyen nehezen lehet megmarkolni, *mintha nem is hús volna, hanem kő*. [Julia] testét is ilyennek érezte” (2017: 348–9; 2009: 335–6 – saját dőlt). Ha Julia a valódi, fizikai élet lehetőségét kínálja fel Winstonnak, O’Brienre tekinthetünk az eszkatologikus élet képviselőjeként, amely a Julia által képviselt élethez képest valójában halál. „a Kínzó Test a Természetes [Test] kevésbé felszabadító [*liberatory*] tulajdonságait jeleníti meg: a nyers, ösztönös félelem és a fájdalom ösztönös elkerülése végsősoron erősebbnek mutatkoznak, mint az életerő pozitív készletései. Ha a teljesebb érzéki életre irányuló testi vágyak lázadáshoz vezetnek, [...], akkor a test [azon tulajdonsága], hogy az életet bármi áron el akarja érni, elkerülhetetlenül kapitulációhoz vezet” (Jacobs 2007: 11). O’Brien az, aki megöl valamit Winston lelkében (Orwell 2017: 347; 2009: 334), így akadályozva meg, hogy Winston egy utolsó, de értelmetlen utcai beszélgetésen túl bármilyen módon ismét kapcsolatba lépjen Juliával.

Ebben az összefüggésben a Julia és O’Brien közötti ellentét egy másik kétosztatóság szempontjából is felfogható: Julia agapéját szembeállíthatjuk az O’Brien által képviselt platóni erősszal. Míg Julia esetében mindvégig a sebezhető test dominál, addig O’Brien a fizikai szféra legyőzésére tett kísérletet képviseli. Ezért tagadja meg a testet és annak a szenvedését a kínzásjelenetek során. Állítása szerint az elme fontosabb, mint a test, amely tulajdonképpen nem más, mint a testtudat egyik – aszketikus – módja: az elme képes elérni, hogy az egyén elfelejtse és uralma alatt tartsa a saját fizikai szenvedését. Julia gondoskodik Winston testi szükségleteiről – szex, csokoládé, kávé és más tiltott áruk segítségével –, míg O’Brien a spirituális szükségletekért felelős. Winstonnak a saját megsemmisüléséért való felelőssége épp abból fakad, hogy azonosul az O’Brien és a Párt által létrehozott elméleti és szellemi keretekkel, az elme és az eszkatologikus idő elsőbbségének tézisével.

A motivikus szinten is a prolikkal társított Julia tettei azt sugallják, hogy szeretne csatlakozni ehhez a kiszolgáltatott testekből álló közösséghez a maguk történelmi idejében, míg Winston hátrahagyja a Juliához fűződő testi kapcsolatát az O'Brienhez fűződő, alapvetően mentális és spirituális kötődés kedvéért. Mintegy az aszkéták elveit követve meg akarja tagadni a testi örömeket és a létezés fizikai szintjét, hogy részese lehessen annak a szentséges egyesülésnek, amelyet O'Brien a Párt és a Nagy Testvér kollektív elméjén keresztül kínál neki (és amely a maga perverz módján a csúcspontot jelentő kínzási jelenetekben valósul meg). A regény indítása jelenti egyben Winston halottá válásának kezdetét is, és ő O'Brien hatására mindvégig hangoztatja, hogy halott akar maradni. Az 1984 azonban nem utasítja el azt, amit Julia képvisel: míg a spirituális (eszkatológiai, vallási, politikai, intellektuális) szféra elsőbbsége csak a fennálló hatalmi rendszer továbbélését szolgálja, addig az 1984 mintha Julia alakján keresztül figyelmeztetné az olvasót a kontingens és törékeny test és életvilág fontosságára – ő az egyén, akinek nincs más választása, minthogy a történelmi időben maradjon, és aki sebezhető testté redukálódik –, valamint az állandó veszélyre, hogy azt kiolthatja a kollektív, spirituális és aszketikus élet felsőbbrendűségébe vetett feltétlen hit, amelynek szélsőséges megnyilvánulása a Párt által teremtett hallucinációvilág.

A 101-es szoba Winston megsemmisülésének végső szakasza: Winston lemond Julia iránti szerelméről,⁷ és képtelenné válik a szeretet Nagy Testvér imádatán kívüli bármilyen más formájára. E folyamat során eljut a Julia által szimbolizált agapétól O'Brien testet tagadó erőszáig: „Winston a Julia iránti szerelmen és O'Brien [figuráján] keresztül a Nagy Testvér iránti szeretetig jut el, mint egy újonnan beavatott, aki az alacsonyabb rendű dolgok iránti szeretettől a magasabb rendű dolgok iránti szeretet felé halad” (Good 1984: 52). Ez a szeretet fokozatosan eszkatologikussá válik, folyamatosan újrateemtődik, mintegy felidézve O'Brien arra vonatkozó célzását, hogy minden, ami a Szeretetminisztériumban Winstonnal történik, örökké tart.

Irodalomjegyzék

- Améry, J. 1980. *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and Its Realities*. Fordította Sidney Rosenfeld és Stella P. Rosenfeld. Bloomington, Indiana University Press.
- Brennan, M. G. 2017. *George Orwell and Religion*. London, Bloomsbury Academic.
- Bultmann, R. 1994. *Történelem és eszkatológia*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

⁷ A 101-es szoba kiemelt fontosságú a regény eszkatologikus olvasata szempontjából; a jelenet queer szubtextusára Easthope is felfigyelt: „Smith regressziója, amelynek során eltávolodik önazonosságától és a Julia iránti heteroszexuális szerelemtől, csak [...] a 101-es szobában teljesedik be” (1984: 279).

- Connor, S. 2001. *The English Novel in History: 1950–1995*. London, Routledge.
- Easthope, A. 1984. Fact and Fantasy in *Nineteen Eighty-Four*. Norris, C.–Lawrence–Wishart (szerk.): *Inside the Myth: Orwell: Views from the Left*. 263–85.
- Good, G. 1984. ‘Ingsoc in Relation to Chess’: Reversible Opposites in Orwell’s 1984. *NOVEL: A Forum on Fiction* 18/1: 50–63. *JSTOR*.
www.jstor.org/stable/1346017 (Letöltve: 2021.11.22.)
- Horan, T. 2018. *Desire and Empathy in Twentieth-Century Dystopian Fiction*. Cham, Palgrave Macmillan.
- Jacobs, N. 2007. Dissent, Assent, and the Body in Nineteen Eighty-Four. *Utopian Studies* 18/1: 3–20. *JSTOR*.
www.jstor.org/stable/20719844 (Letöltve: 2023.06.14.)
- Löwith, K. 1996. *Világtörténelem és üdvtörténet: A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Mellor, A. 1983. ‘You’re Only a Rebel from the Waist Downwards’: Orwell’s View of Women. Stansky, P. (szerk.): *On Nineteen-Eighty Four*. New York, W. H. Freeman and Company.
- Patai, D. 1984. *The Orwell Mystique: A Study in Male Ideology*. Amherst, The University of Massachusetts Press.
- Rorty, R. 1989. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Orwell, G. 2009. *Nineteen Eighty-Four: Anniversary Edition*. London, Penguin Books.
- Orwell, G. 2017. *1984*. Fordította Sziógyártó László. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Wisniewski, J. J.–Emerick, R. D. 2009. *The Ethics of Torture*. London, Continuum.

**“There’s something about him that feels like family”
(Re)interpretations of Family in Tommy Orange’s *There There***

1. Introduction

By the beginning of the twenty-first century, approximately two thirds of Native Americans in the United States had moved to urban areas, thus, the experience of being indigenous in a metropolitan environment have become common (Perdue and Green 2010: 101). In my paper, I analyze several characters of a fictional work to illustrate how the concepts of “family” influence the construction of cultural identity. Although the characters are fictitious, their life stories are not unique in real-life indigenous communities, thus, Tommy Orange’s *There There* can be read as a sociography of Oakland’s urban American Indian demographic. This makes the novel relevant not only for contemporary audiences, but also for future generations as well.

Family is the fundamental concept of the novel, both literal and figurative meanings are attached to it. The narrative focuses on personal and communal relationships, parallel with individual identity constructions. To contextualize my findings, I introduce the historical, social, and cultural background of urban Indian existence. I discuss how the understanding of family is influenced by the introduction of the 1978 Indian Child Welfare Act (ICWA), and how the characters construct and/or reconstruct their personal and cultural identities. Lastly, I analyze the importance of family, identity struggles, and the parallel presence of traditional and contemporary notions in five storylines.

In *There There* narrators appear in one another’s chapters more and more frequently as the story progresses, this way the bonds among them are gradually outlined. By the time of the powwow—which serves as the climax of the plot—every character is related to one another—and to the powwow—with multiple ties, thus creating a complex network of relation(ship)s, which serves as the subtext of the novel revealed for the reader, but the characters are unaware of it. The spiderweb-like representation of these bonds expresses that the two main family concepts, the biological and cultural family, of the novel are inseparable, since the narrators are all part of Oakland’s urban Indian family, while they are surrounded by their blood relatives.

My hypothesis is that in *There There*, Orange demonstrates the main problems contemporary urban Indians struggle with both at communal and personal levels, with regard to the various concepts of family and its relation to identity construction. Indigenous identity is inseparable from being a member of

a group, which is most often a tribe or a reservation community (Weaver 2001: 245). Native Americans in metropolitan areas are referred to as urban Indians, who may construct their identity without reservation or tribal affiliations. Urban American Indians are often conflicted about their ethnic identity, since they developed their generalized indigenous self-perception independent of a specific tribe or a reservation community (Lucero 2010: 327). The involvement of the extended family and the community's participation in raising children is a conventional part of many Native American cultures (Halverson et al. 2002: 322). This notion is incorporated in the 1978 ICWA, which prioritizes placing children in the care of indigenous adoptive parents. For Native Americans, the meaning of family is shaped by the simultaneous presence of tribal traditionalism and the modernity of urban lifestyle in the same metropolitan space, which is reflected in ICWA's placement preferences. I have selected five of the twelve narrators to demonstrate the consequences of relocation policies and urbanization, such as cultural rootlessness, and the hardships of (re)connecting with their Native American identity on a personal level. The complex, interconnected structure that the characters form represents how the urban community functions as a family for those who want to embrace indigenous culture but are unable to do so with their blood relatives.

The plot is rather complicated to summarize, as the twelve narrators all have their separate storylines in a Faulknerian manner. Apparently, every character introduces their own narratives which, at first glance, seem unrelated. The reader gradually discovers the network of relations among the characters as the narrators prepare for the Big Oakland Powwow where the climatic shooting takes place.

Opal Viola Victoria Bear Shield often ponders about her past, especially about the 1969 Alcatraz occupation she witnessed when she was a child. Opal lived through that Alcatraz Island, which was to be a promise land based on what her mother told her was turning into one of the worst experiences of her life. When the occupation had ended, Opal and her half-sister, Jacquie, got into the foster care system together when their mother died, but a year later they lost contact. Decades later, in the present of the plot, Opal is raising Jacquie's three grandsons since she is the closest relative who can adopt them in accordance with ICWA placement preferences. On the day of the powwow, Opal accidentally meets Jacquie as they both try to help Orvil Red Feather, who was injured in the shooting.

Jacquie Red Feather is present at the 1969 Alcatraz occupation, where a man, Harvey, rapes her and she gets pregnant. Years later, she meets Harvey by chance. She tells him that she gave birth to a girl whom she gave up for adoption. Since ICWA had not yet been introduced when she had her baby, the child was removed from the family to be raised by strangers. Jacquie and Harvey

decide to try finding their daughter when they both return to Oakland to attend the Big Oakland Powwow. At the powwow, Jacquie meets her daughter—a fact she does not realize at the moment, but the reader is aware of. Following the shooting, she and Harvey help Opal get Orvil to hospital.

Jacquie's daughter, Blue, is the main organizer of the powwow which she does as a way of reconnecting with her indigenous cultural roots. She was adopted by white people when she was an infant, before the introduction of ICWA, thus she did not have any relationship with the Cheyenne community she wants to belong to in her adulthood. She wants to be an active member of Oakland's indigenous community, thus she starts to organize the Big Oakland Powwow. There she develops a friendship with Edwin, who works as an intern at the Indian Center. On the day of the powwow, she accompanies Edwin as he meets his father, Harvey, for the first time in his life. There is a woman with Harvey, whom Blue recognizes as her biological mother when she introduces herself to Blue as Jacquie Red Feather. Not long after, Blue figures that Harvey might be her biological father.

Edwin Black is an unemployed young man desperate to find out which tribe he belongs to. He is raised by his white mother, and he knows nothing but the first name of his indigenous father. He struggles with the idea of being Native American, but not knowing anything about his tribal background frustrates him. He does not fall under ICWA's protection, thus he seeks a chance to be an active member of Oakland's indigenous community. Working on the powwow organizing committee as an intern is a particularly important opportunity for him, since he finally manages to reach out to his biological father, Harvey, whom he meets for the first time at the Big Oakland Powwow. At the venue, he at last introduces himself to his father, but his happiness is cut short by the shooting. Edwin is shot in the stomach, and it remains open whether he survives his injury.

Orvil Red Feather is a fourteen-year-old boy, who is on a journey to discover his Cheyenne roots he has been kept away from by his guardian, Opal to protect him from the negative experiences of being Native American. He enters the indigenous community by participating in a dance contest at the Big Oakland Powwow. Along with the fellow dancers, Orvil takes part in the opening ceremony of the powwow, where he gets shot and is taken to hospital and, similarly to Edwin, it remains unresolved whether he survives his injuries.

The climax of the novel is the day of the powwow, because in addition to the shootout, which affects everyone present at the venue, most of the narrators' face changes in their personal lives, thus (re)defining their relationship to their Native American identity. Edwin meets his Native American father for the first time, and Orvil is dancing at the powwow, thus he becomes of member of the indigenous community. The shooting makes the occasion cathartic at a

communal level too, since it becomes a collective traumatic experience for the indigenous community of Oakland.

2. The historical background and the socio-cultural environment of contemporary urban Indian communities

2.1 Urban Indianism

The federal government introduced training programs in the 1950s, for example the Employment Assistance Program of 1952, and the Adult Vocational Program of 1957, in order to encourage young Native Americans to move from reservations to cities, where people were less likely to maintain their cultural identity (Cosgrove 2017: 9). Self-identification and the individual's relation with their community are interconnected, thus, distance from the reservation and family made relocatees question the validity of their Native American identity. Relocation to urban areas continued after the federal programs ended, thus, at the beginning of the twentieth century, roughly two-thirds of the indigenous population resided in metropolitan regions (Perdue and Green 2010: 73). Consequently, more indigenous people embrace urban Indian identity than land-based, that is, reservation affiliation. Relocation policies initiated cultural changes in urban Indian existence, because the movement of pan-Indianism came to be, which encourages people to identify themselves with the notion of being Native American regardless of their tribal affiliation or the lack of it. With the appearance of pan-Indianism, the powwow emerged to unite indigenous people in urban environments by using the patterns of traditional gatherings and celebrations. A powwow is a secular event that aims to provide a safe informal environment for Native American people to engage in traditional dancing, music, and art. Powwows are a relatively new form of traditionalism, popular all over the North American continent, open for anyone, regardless of age, gender, and, in most cases, race (Herle 1994: 57).

Dissatisfaction with and disappointment in the urban Indian experience culminated in the 1969 Alcatraz occupation. It did not only affect indigenous communities, but also impacted their members personally. The takeover was to draw attention to the problems of both reservation and urban Indians, and to initiate changes in the federal government's policies concerning Native Americans (Kahle 2020: 111). The majority of indigenous people perceived the Alcatraz occupation as a symbolic first step in (re)claiming indigenous cultural identity (Kahle 2020: 114). In comparison with the glorification of the occupation, Opal and Jacquie's stories provide a counter-narrative of their personal traumatic experiences on Alcatraz Island.

In 1969, when the local Indian Center burned down, it served as a catalyst for indigenous people in the San Francisco Bay area to seize the island (Kelly 2014: 171). University students from San Francisco State University arrived on Alcatraz Island on 9 November 1969, and claimed the island as Native American property, but they were removed by police the next day (Kelly 2014: 171). Indigenous university students started to organize a larger association to take over the island, and as a result, “Indians of All Tribes” came into being (Johnson 1994: 68). On 20 November, about a hundred Indigenous protestors arrived on the island, this time refusing to leave when federal officials accused them of trespassing federal property (Strange and Loo 2001: 56). Following long months of unsuccessful negotiations between the occupants and the General Service Administration responsible for federal properties, on 11 June 1971, U.S. marshals arrived on the island, evicting the last fifteen people residing on Alcatraz (Bauer 2021: 98). The occupation can be seen both as a failure and a success. The original goal to permanently occupy the island and create a residential area for Native Americans with facilities, such as a school and a hospital, was not achieved, since the unity of the occupants in terms of objectives disintegrated shortly after their arrival on Alcatraz. On the other hand, this event is symbolic when public opinion and political attitude towards indigenous people is in the focus.

2.2. Concepts of identity

The cultural identity of an individual evolves throughout the course of a person’s life, as it adjusts to the social, political, economic situation of the communities (Weaver 2001: 244). For example, the relocation policies of the 1950s initiated realignment in Native American societies. Indigenous people moved to already multicultural and ethnically heterogeneous cities, which were the opposite of reservations that mostly had tribe-based populations (Fixico 2009: 113). Adjustment to metropolitan environments resulted in changes in the relocatees’ self-perception: they started to identify themselves with the city they lived in rather than the reservations they came from, thus urban Indian identity came to be (Fixico 2009: 122). In a diverse metropolitan environment, many indigenous people might feel the sense of cultural rootlessness, but building relations within an urban Indian community can help them to find an alternative family. This notion is particularly important for those who have no relatives and friends in the city (LaGrand 2002: 163). This way, the metropolitan space becomes the home environment for relocatees and their descendants. The sense of stability provided by the family, whether it is the biological family, or the urban Indian society, plays a key role in identity construction.

2.3 The social background of family concepts and child welfare policies

All characters in *There There* are involved in complex family dynamics through adoption and/or the absence of a parent/parents. Adoption itself may create tension and complication in any family's life, but in the case of Native American communities the process is even more problematic. Challenges are rooted in indigenous child welfare policies, dating back to the second half of the nineteenth century. From 1871 to 1940, Native American children were taken to be raised in non-Native families or institutions, such as boarding schools (Lidot et al. 2012: 67), where children experienced unimageable sufferings. The ultimate goal was to "kill the Indian, save the man," in other words, to forcefully assimilate them into American society (Lidot et al. 2012: 68).

The boarding school system has significantly changed the concept of family. "It normalized child removal and undermined the customary socialization of Indian children; generations grew up without learning how to raise children within their own cultural contexts" (Jacobs 2013: 139). This tendency called for reforms in the child welfare system, and, in 1978, the Indian Child Welfare Act (ICWA) was introduced. The main objective was to ensure that Native American children, once removed from their home, are adopted by a distant family member or Indigenous guardians in order to maintain their access to a Native American cultural environment. (Gallegos and Fort 2017: 3).

ICWA introduced placement preferences, which state that the child or children should primarily be raised by an immediate family member. If it is not possible, the second option is to find someone in the extended family to take care of the child. If no one is available, child welfare services look for a person from the child's tribe, or a potential guardian with Native American background to foster the child/children (Zug 2020: 57). This ensures that the child is only adopted by non-Native caretakers if all the possibilities are exhausted, which increases the chance that the child is not removed from the indigenous cultural environment.

ICWA's main objective, the protection of Native American children, has been challenged in both various state court and the Supreme Court cases (Zug 2020: 20). The primary counterargument about the safety of indigenous children is that although they have to be placed with the extended family or indigenous caretakers, the same level of protection non-Native children receive is not ensured (Zug 2020: 3). The Indian Child Welfare Act is a cornerstone in American child welfare policies and has an undisputed effect on the lives of indigenous families. In *There There*, five narrators are affected by ICWA directly or indirectly, for example, Opal adopts the grandsons of her sister Jacquie, who is unable to take care of the Red Feather boys.

3. Family, urban Indian identity, and ICWA in five storylines

3.1. Opal Viola Victoria Bear Shield

The first essential element in Opal's narration that has a long-lasting effect on her life is the Alcatraz occupation. In the beginning, Opal enjoys spending her days on the abandoned prison territory, but she witnesses how her sister, Jacquie, gets drunk and is abused by Harvey, which makes Opal disillusioned about the island as the "promise land." The shift is apparent in Opal's mood, she feels less safe, and a sense of uneasiness takes over her. Seeing how the failure of the occupation shatters their mother's dream, forms Opal's negative attitude towards indigenous culture and creates the urge to isolate herself from the cultural community as much as possible.

Opal's disassociation from Native American culture influences her parenting when she adopts the Red Feather boys. Since ICWA had been introduced by the time they are removed from their mother's care, they are placed with Opal, their distant relative. The tragic irony in the adoption is that the aim of the act is to keep children close to their cultural heritage. In this case, however, Opal is the one who keeps the Red Feather boys away from anything connected to Native American culture and tradition. Her last name, Bear Shield, expresses that Opal bears the responsibility of raising Orvil, Lony, and Looter, while she shields them from the hardships of being Native American.

When Orvil asks Opal to teach them about their indigenous background, she refuses. She regularly monitors the phones of the boys to see if there is anything alarming, because she is convinced that they will, eventually, engage in some criminal activity. This assumption derives from her experiences on Alcatraz Island, where she witnessed negative changes in the behavior of the occupiers who were barely older than her adopted grandchildren. During one of Opal's regular inspections, she notices a video of Orvil wearing a regalia as he is dancing in the house. When she finds out that Orvil is going to participate at the upcoming powwow, she decides to go there in secret in order to see him dance, as she wants to witness him joining the indigenous community.

Opal being deeply superstitious ties her with the old traditions, although she tries to hide her ritualistic habits from her environment. She is very careful to use her lucky spoons, avoid stepping on certain cracks in the pavement, observes numbers everywhere, since she thinks numbers are the only consistent parts of life she can always rely on. To counteract the traumatic experiences she has been through, holding onto these ritualistic habits allows her to have a sense of control over her life, and they substitute for the losses she suffers.

After Orvil is shot at the powwow, his family takes him to hospital. When a doctor finally appears, Opal cannot listen to, or even look at him. When she

notices that the door swings eight times, which is one of her lucky numbers, she lets out a sigh of relief, and only then is she able to pay attention to the surgeon. She takes this sign as a confirmation about Orvil's survival, the reader is left with her conviction, not being informed of what happens to the boy.

3.2. Jacquie Red Feather

Likewise for Opal, the Alcatraz occupation was a life-changing event in Jacquie's life, as she gets pregnant by Harvey. Four decades later, they meet by accident at a conference. Jacquie tells Harvey that she gave birth to their child, to which Harvey reacts with suggesting that they should try to find their daughter in Oakland. She is persuaded to take his offer because Harvey implies that Jacquie later might regret if she declines the possibility of finding her first-born child. She lost her second-born daughter, Jamie, due to suicide, leaving behind her three sons as orphans. Jacquie has never met her grandchildren and, at the time, she is unavailable to take them in due to her severe alcohol abuse. ICWA's placement preference designates Opal as the primary caregiver for the Red Feather boys, thus they stay in the extended family. On the contrary, Jacquie has no connection with her daughter, Blue, who was adopted before ICWA.

The Alcatraz occupation had another lasting effect on Jacquie's life: she drank alcohol for the first time on the island, and from then on, she has been suffering from alcoholism. She tries several times to stay sober, but these attempts fail. The final longer sober period lasts six months but ends when Jamie commits suicide. After this tragedy, Jacquie moves to Albuquerque and starts to work at an Indian Health Clinic. In my view, she chooses to return to a Native American facility where she feels the sense of belonging to a community. Even though this is not the region where she is originally from, her cultural identity creates the connection between Jacquie and the "family" of urban Indians who understand and support her. Because of the notion of pan-Indianism, she integrates into any indigenous society regardless of tribal affiliation.

3.3. Blue

Blue's life is fundamentally affected by ICWA. She was adopted as an infant, but she knows that her biological mother is Jacquie, who is Cheyenne. "*I knew I wasn't white. But not all the way.* Because while my hair is dark and my skin is brown, when I look in the mirror I see myself from the inside out. And inside I feel as white as the long white pill-shaped throw pillow my mom made me keep on my bed even though I never used it" (Orange 197; emphasis added). Although she was raised in a white family, she is aware of her indigenous background, which make her curious about her Native American cultural

background. She starts to find her way to her Cheyenne heritage only as an adult, and she is officially tied to the community by marriage. This is when she receives her new name, Blue Vapor of Life. In my view, she chooses to marry a Native American man to establish her place in indigenous society: “I was adopted by white peopse. *I needed an Indian name*” (Orange 197; emphasis added). She wants to have a Native American name, regardless of tribal affiliation, which shows that Blue supports pan-Indianism over tribe-affiliated identity.

With the new name she also gets the desired indigenous identity, which is a major turning point in her life. The symbolism of this change is expressed by the names themselves. Her original name Crystal, suggest the certainty of Blue’s self-identification as white before she connected with the Cheyenne tribe, as crystal is a transparent, solid gemstone. On the other hand, blue vapor is dim and intangible, indicating that by discovering her Native American cultural background, Blue’s perception of herself becomes more complex and less one-dimensional.

Blue represents the pre-ICWA generation. She is adopted into a white family, thus, cut off from her cultural heritage, but she decides to seek opportunities to bond with her Native American identity. Even though she ends her marriage, which directly linked her to Cheyenne society, Blue does not distance herself from the cultural environment in spite of being a victim of domestic abuse by her husband. She chooses to embrace the supra-tribal urban Indian identity and the pan-Indian sentiment, instead of the more confining Cheyenne tribal identity. Her work as the main organizer of the powwow makes her feel belong to the indigenous community.

Although she finds out about her indigenous background as a young adult, she also struggles with fitting into the stereotypical mold of being a “real Indian,” as expected by mainstream society, just like many other characters in the novel, such as Orvil and Edwin. She chooses to connect to her Native American culture through being an active member of the community, justifying her indigenous identity to herself in the first place, but also for people around her. She is content with her life in Oakland, enjoys her job, the “only” thing she lacks is the knowledge about her biological family. In my view, her success of identity construction depends on whether she finds her mother/ parents or not. Without knowing them, she is unsure about her dual identity, and she compensates for it by being the main organizer of the powwow, which can be regards as a family reunion for the Native American community. She becomes an integral member of the urban Indian society, which functions as her extended family.

Blue starts to form a friendship with an intern, Edwin Black, while they work on the powwow organization committee together. She bonds with him, although she cannot explain whether it is from pity or sympathy, which she describes as:

“There’s something about him that *feels like family*” (Orange 237; emphasis added). She feels they have a similar background, which creates the sense of bonding, because, likewise Blue, Edwin also struggles with constructing his Native American cultural identity. Since Blue is adopted before the introduction of ICWA, she has no information about her biological family, except for her mother’s name. As I explained, ICWA does not ensure that adopted children stay in their family, but the main aim is to place a child with an indigenous caregiver to maintain the Native American cultural environment. Although Blue accidentally meets Jacquie, and she suspects that Harvey might be her father, this is merely the result of a series of coincidences. It remains undisclosed whether they will get and keep in touch, or how their relationship develops if Jacquie, Harvey, and Blue figure out how they are related to one another. Their coincidental meeting turns the powwow into a family reunion both figuratively and literally.

3.4. Edwin Black

Edwin struggles with coming to terms with his Native American identity. He knows that his father is of indigenous descent, but he has never met him. Edwin is determined to find out which tribe he belongs to, since he feels like a fraud for earning a master’s degree in Native American literature without the knowledge about his own tribal background.

Similarly to Blue, Edwin also considers biological factors as the basis of his Native American identity. The lack of connection to any tribe frustrates him and makes him question the validity of his indigenous cultural identity. He uses the internet to get in touch with Native American people. He befriends several of them on Facebook, but he meets or talks to any of them, which is not as fulfilling as he hoped for in terms of being connected to the indigenous community. When he finally finds his father, Harvey, Edwin’s first question is about their tribal affiliation. Harvey tells him that they are Southern Cheyenne, which is a turning point in his cultural and personal identity construction, likewise for Blue, who achieves the same by her marriage and name change. Not only does Edwin get in touch with his father, but he also will be a part of an indigenous family by joining the powwow organizing committee.

Although Edwin was not adopted, he was raised by his white mother, Karen, and he feels disconnected from his indigenous cultural heritage because of the missing father figure. His character is not directly impacted by the child welfare policies targeting Native American children, but his difficulties to embrace his cultural identity are similar. Edwin is representative of people who were not adopted out, but still experience doubt when they want to affiliate themselves with a Native American cultural background. In the novel, this interim position

is established symbolically: Edwin is older than Orvil, but younger than Blue, thus he is in between the pre- and post-ICWA generations.

Edwin has low self-esteem and feels hopeless: he has no motivation to leave his room. “My problem hasn’t just been with gaming. Or gambling. Or incessantly scrolling down and refreshing my social media pages. Or the endless search to find good new music. *It’s all of it*” (Orange 62; emphasis added). He does everything to stay in the virtual space to escape the problems in his life, such as addiction—especially gambling, which is stereotypically associated with Native Americans—cultural rootlessness, and insecurity about his body. In his simulated life, he customizes his character to be the exact opposite of his real circumstances: he is gradually getting more fit, he lives on a reservation with his father, since in that virtual reality his avatar lost his (white) mother at birth. He chooses to be indigenous in his virtual life, because he is unsatisfied with his reality being white, since he is unable to embrace that side of his dual identity.

As part of his identity construction, he starts to work on the powwow organizing committee, which he regards more than a temporary job. Being an organizer, he becomes an active member of the family–Oakland’s pan-Indian community, where he is accepted regardless of tribal affiliation—making the event a family reunion. He meets Harvey at the powwow, thus, he establishes a connection with his biological family as well.

3.5. Orvil Red Feather

As discussed above, Orvil is raised by Opal since he had been removed from his mother’s care along with his brothers not long before she had committed suicide. Orvil’s adoption takes place after ICWA’s introduction, making him the representative of the ICWA-generation. He learns that he is Native American when he and his brothers, Lony and Looter, are removed from their home by a social worker.

He is curious about his indigenous background and asks Opal to teach him about Cheyenne culture. She refuses, and she does not allow him to do anything related to Native American culture. “Ever since they were in her care, Opal had been openly against any of them *doing anything Indian*. She treated it all like it was something they could decide themselves when they were old enough. *Like drinking or driving or smoking or voting. Indianing*” (Orange 118; emphasis added). Opal is convinced by her negative experiences of Alcatraz that embracing this cultural identity is a burden, causing hardships, instead of being something to be proud of. She wants to protect the boys from the possible disadvantages that come with being involved in the life of the Native American community. Still, Orvil decides to learn about indigenous culture on his own: he listens to traditional music—as does Edwin— and he watches tutorials about how

to dance in full regalia. For the urban Indian community, the Big Oakland Powwow is a family reunion, and Orvil becomes a member of the family by registering for the event as a competition dancer. He hopes to win the prize money to help Opal financially, who works hard to provide for him and his brothers. After Orvil is shot at the powwow, his biological grandmother, Jacquie recognizes him from pictures and carries him out of the building to take him to hospital, thus, a real family reunion materializes.

From the moment of finding out about his indigeneity, Orvil is self-conscious about being Native American “enough”. This insecurity bothers him and he wants to explicitly express the validity of his cultural identity: “It’s important that he dress like an Indian, dance like an Indian, even if he feels like a fraud the whole time, because the only way to be Indian in this world *is to look and act like an Indian*” (Orange 122; emphasis added). His struggle with his cultural identity mirrors that of Blue’s and Edwin’s. All three believe that their appearance should match their Native American identity, but their self-perception makes them doubt its validity. At the powwow, while taking part in the opening dance of the event, Orvil realizes that the only affirmation he needs is the overflowing emotion he experiences while dancing; the outside world seems to disappear as all the dancers move to the beat of the drums. This realization makes him understand that he does not have to dress or behave in a certain way in order to be a part of the Native American family.

4. Conclusion

I have demonstrated how the concepts of family, ICWA’s affects, and identity construction appear in Orange’s *There There*. I examined how the social, cultural, and historical settings of contemporary urban Indian communities are presented in five storylines of the novel. I regard *There There* a sociography of Oakland’s Native American society, thus the fictionalized characters display the problems and struggles indigenous people living in metropolitan areas face in their everyday lives. The long-term effects of relocation policies and the introduction of ICWA in 1978 radically changed the concept of family. People who were adopted and lost touch with their relatives see the urban Indian community as a welcoming family they can belong in, which might substitute for their biological family. They can integrate into the metropolitan indigenous society, because by embracing pan-Indianism Native American cultural identity becomes the cohesive force instead of tribal affiliation.

The five narrators I analyze are all connected to one another as they are part of the same extended family. Opal, Jacquie, Blue, Edwin, and Orvil all (re)construct their urban Indian cultural identity, while they prepare for the Big Oakland Powwow. All five characters (re)unite with their families both literally,

as they find biological relatives, and figuratively at the powwow, where the indigenous community gathers for celebrating Native American cultures. Family, in both senses, has a key role in identity construction; as they participate in the cultural life of Oakland's urban Indian community, they progressively gain confidence to fully embrace their Native American roots. Opal and Jacquie reconnect with their indigenous heritage, and they come to terms with ICWA's impact on their lives. Their stories prove that despite assimilationist federal policies, the urban Indian presence endures because "[t]here's something about [it] that feels like family" (Orange 237).

Works Cited

- Bauer W. J., Jr. 2021. "Reclaiming Alcatraz. The Legacies and Continuities of the American Indian Occupation of Alcatraz Island, 1971–2021." *California History* 98/3: 97–107. <https://doi.org/10.1525/ch.2021.98.3.97> (Accessed: 10 Dec. 2022)
- Cosgrove, M. 2017. "Forgotten Angelenos: The Termination, Relocation, and Mobilization of Native Americans in Los Angeles, 1870–1970." *The Toro Historical Review* 3/1. <https://journals.calstate.edu/tthr/article/view/2669>, (Accessed 10 Dec. 2022)
- DeLuca, R. 1983. 2009. "'We Hold the Rock!': The Indian Attempt to Reclaim Alcatraz Island." *California History* 62/1: 2–22. *JSTOR*. <https://doi.org/10.2307/25158134> (Accessed 7 Jul. 2022)
- Fixico, D. L. 2009. "The Federal Indian Relocation Programme of the 1950s and the Urbanization of Indian Identity." Bessel, R.–Haake, B. (eds.): *Removing Peoples: Forced Removal in the Modern World*. Oxford UP. 107–129. https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004218/fixico_relocation.pdf (Accessed: 30 March 2022)
- Gallegos, J. R.–Kathryn E. F. 2017. "Protecting the Public Health of Indian Tribes." *Harvard Public Health Review* 12: 1–7. *JSTOR*. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48503142> (Accessed: 26 February 2022)
- Halverson, K. et al. 2002. "Culture Loss: American Indian Family Disruption, Urbanization, and the Indian Child Welfare Act." *Child Welfare* 81/2: 319–36. *JSTOR*. <http://www.jstor.org/stable/45390062> (Accessed 02 Apr. 2022)
- Herle, A. 1994. "Dancing Community: Powwow and Pan-Indianism in North America." *The Cambridge Journal of Anthropology* 17/2: 57– 83. *JSTOR*. <http://www.jstor.org/stable/23820415> (Accessed: 31 Mar. 2022)
- Jacobs, M. D. 2013. "Remembering the 'Forgotten Child': The American Indian Child Welfare Crisis of the 1960s and 1970s." *American Indian Quarterly* 37/1–2: 136–59. *JSTOR*. <https://doi.org/10.5250/amerindiquar.37.1-2.0136> (Accessed 8 Dec. 2022)

- Johnson, T. 1994. "The Occupation of Alcatraz Island: Roots of American Indian Activism." *Wicazo Sa Review* 10/2: 63–79. *JSTOR*.
<https://doi.org/10.2307/1409133> (Accessed 7 Jul. 2022)
- Kahle, T. 2020. "Breaking Point: The 1969 American Indian Occupation of Alcatraz Island." *Penn History Review* 26/2: 57–138.
<https://repository.upenn.edu/phr/vol26/iss2/4> (Accessed 10 Dec. 2022)
- Kelly, C. R. 2014. "Détournement, Decolonization, and the American Indian Occupation of Alcatraz Island (1969–1971)." *Rhetoric Society Quarterly* 44/2: 168–90. *JSTOR*.
<http://www.jstor.org/stable/24753612> (Accessed 7 Jul. 2022)
- LaGrand, J. B. 2002. *Indian Metropolis: Native Americans in Chicago 1945–75*. U of Illinois Press.
- Lidot, T. et al. 2012. "Continuum of Readiness for Collaboration, ICWA Compliance, and Reducing Disproportionality." *Child Welfare* 91/3: 65–88. *JSTOR*.
<https://www.jstor.org/stable/48623341> (Accessed 26 Feb. 2022)
- Lucero, N. M. 2010. "Making Meaning of Urban American Indian Identity: A Multistage Integrative Process." *Social Work* 55/4: 327–36. *JSTOR*.
<http://www.jstor.org/stable/23719704> (Accessed 30 Mar. 2022)
- Orange, T. 2019. *There There*. Vintage.
- Perdue, T.–Green D. M. 2010. *North American Indians: A Very Short Introduction*. E-book, Oxford UP.
- Strange, C.–Loo, T. 2001. "Holding the Rock: The 'Indianization' of Alcatraz Island, 1969–1999." *The Public Historian* 23/1: 55–74. *JSTOR*.
<https://doi.org/10.1525/tph.2001.23.1.55> (Accessed 7 Jul. 2022)
- Weaver, H. N. 2001. "Indigenous Identity: What Is It, and Who Really Has It?" *American Indian Quarterly* 25/2: 240–55. *JSTOR*.
<http://www.jstor.org/stable/1185952> (Accessed 5 Aug. 2022)
- Zug, M. 2020. "ICWA's Irony." *American Indian Law Review* 45/1: 1–88.
<https://www.jstor.org/stable/27074678> (Accessed 31 Mar. 2022)

A szerzőkről

Bankus Tibor János (III. politikatudományok)

Társadalomtudományi szekció

Tagozat: Politikatudomány V.

Témavezető: Balogh László Levente

Helyezés: különdíj

Biró Barbara (III. pedagógia)

Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai szekció

Tagozat: Alternatív módszerek tagozat

Témavezető: Ceglédi Tímea

Helyezés: III.

Biró-Vasas Brigitta (VI. magyar–német OMA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Nyelvtörténet, névtan és uráli nyelvészet

Témavezető: Gacsályi-Bába Barbara

Helyezés: II.

Felföldi Tamás (III. politikatudományok BA)

Társadalomtudományi szekció

Tagozat: Politikatudomány IV.

Témavezető: Berényi Zoltán

Helyezés: különdíj

Gyányi István (II. kulturális mediáció MA)

Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció

Tagozat: Felnőttkori tanulás közösségi térben

Témavezető: Juhász Erika

Helyezés: I.

Horváth Annamária (III. angol–biológia OMA)

Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai szekció

Tagozat: Játék és szabadidő

Témavezető: Ceglédi Tímea

Helyezés: különdíj

Lengyel Ádám (I. történelem MA)
Társadalomtudományi szekció
Tagozat: Nemzetközi tanulmányok IV.
Témavezető: Barta Róbert
Helyezés: III.

Nagy Gábor (III. történelem–oroszmagyar OMA)
Had- és Rendészettudományi Szekció
Tagozat: Hadtörténelem
Témavezető: Barta Róbert
Helyezés: különdíj

Nagy Noémi (II. közösségszervezés)
Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció
Tagozat: Felnőttkori tanulás közösségi térben
Témavezető: Márkus Edina
Helyezés: II.

Papp Hunor (V. magyar–etika OMA)
Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció
Tagozat: Neveléstudomány
Témavezető: Alter Emese
Helyezés: III.

Petneházi Erzsébet (VI. angol–magyar OMA)
Humán Tudományi Szekció
Tagozat: 18–19. századi magyar irodalom
Témavezető: Bényei Péter
Helyezés: II.

Szekanecz Vera Anna (I. egészségpszichológia)
Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció
Tagozat: Sportpszichológia
Témavezető: Kondé Zoltánné Inántsý-Pap Judit
Helyezés: II.

Szilágyi Tibor (V. magyar–történelem OMA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Nyelvtörténet, névtan, uráli nyelvészet

Témavezető: Tamás Gáborné Póczos Rita

Helyezés: III.

Tallárom Réka (II. magyar–olasz OMA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Szociolingvisztika, antropológiai nyelvészet

Témavezető: Reszegi Katalin

Helyezés: III.

Tímár Csenge (V. magyar–történelem OMA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Középkori és kora újkorai egyetemes történelem

Témavezető: Györkös Attila

Helyezés: I.

Törzsök Réka (III. anglisztika BA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Angol irodalom 1.

Témavezető: Bényei Tamás

Helyezés: II.

Urbán Éva (V. angol–történelem OMA)

Humán Tudományi Szekció

Tagozat: Angol irodalom II.

Témavezető: Szathmári Judit

Helyezés: III.

